БӘХТИЯР ВАһАБЗАДӘ

Әсәрләр

Кәнчлик
Бакы
1980

Шаир-драматург Б. Вәһабзадәнин «Алим олмаг асандыр» *(Виҹдан)*, «Икинчи сәс», «Јағышдан сонра», «Јоллара из дүшүр» *(«Артыг адам»)*, «Гызыл алма» пјесләри мә'нәви проблемләрә һәср олунмушдур. Бу пјесләрдә чидди әхлаг мәсәләләриндән бәһс олунур вә бу мәсәләләр фәлсәфи мөвгедән бүтүн зиддијјәтләри вә инчәликләри илә ишыгландырылыр. «Дар ағачы» пјесиндә Азәрбајҹан халгынын әрәб истилачыларына гаршы апардығы мүбаризәдән бәһс олунур.

Китаба, һәмчинин кичик һәчмли «Тәјјарә кими», «Гәлјан» радио пјесләри вә бир нечә ссенари новеллалар да дахил едилмишдир.

В 70302
М 653 (12) — 80 133—80 © «Кәнчлик» 1980

ӨН СӨЗ

«Виҹдан», «Икинчи сәс», «Јағышдан сонра», «Јоллара из дүшүр»... Сәһнәдә мүвәффәгијјәтлә көстәрилмиш, тамашачыларын рәғбәтини газанмыш бу пјесләрин әламәтдар, сәчијјәви хүсусијјәтләри нәдир? Шаир-драматург Бәхтијар Вәһабзадә чох чидди әхлаг мәсәләләриндән бәһс едир вә бунлары фәлсәфи мөвгедән, бүтүн зиддијјәтләри вә инчәликләри илә ишыгландырыр. Мүасирләринин зәнкин вә рәнкарәнк дахили аләми, нәчиб һәмвәтәнләринин чиркин еһтираслара, көһнә адәтләрә, пислијә гаршы мүбаризәси шаир-драматургун һәр бир пјесинин әсас мәзмунуну, маһијјәтини тәшкил едир. Бәхтијар Вәһабзадәнин драматуркијасы фәлсәфи дәринлији илә, һәјат, чәмијјәт, инсан һаггында гајғыкеш, һәссас сәнәткар вә вәтәндаш мүһакимәләри илә гијмәтлидир.

Онун сәһнә әсәрләриндә поезија илә драматуркија бир-бири илә говушур, үзви сурәтдә бирләшир. Шаирин кәһ гајғылы, тәгдиредичи, кәһ гәзәбли поетик-фәлсәфи мисралары драматик мүнагишәнин инкишафында, характерләрин тоггушмасында мүһүм рол ојнајыр, әсәрин вә тамашанын апарычы, истигамәтверичи амилинә, дәрин емосионал тә'сир мәнбәјинә чеврилир. Персонажлар өз һисс вә һәјәчанларындан, арзу вә үмидләриндән данышырлар вә бу заман драматик диалог «һисс олунмадан» ше'рә чеврилир — гәлби мусиги гүдрәти илә дөјүндүрән мә'налы ше'рә.

Мән өзүм-өзүмә «унут» дедикчә,
Өзүмү унудуб тапырам сәни!..

Һәр дәфә ше'рин белә тә'сирли мүдахиләсиндән сонра тамаша салонунда дәрһал алғыш курлајыр. Бу, сәһнә әсәриндә Бәхтијар ше'ринин көзәл вә парлаг гығылчымларыны, аловларыны тапмыш достларымызын севинчидир.

Драматург бүтүн пјесләриндә инсан характерләрини долғун, чанлы, онларын арасындакы драматик мүнагишәни, еһтираслар мүбаризәсини инандырычы вә тә'сирли көстәрмәјә ча-

лышыр вә буна чох заман, хүсусилә сон әсәрләриндә усталыгла наил олур. Бәхтијар драматуркијасында мүнагишә, әсасән психоложи планда, сурәтләрин дахили аләминдә, бир-бири илә гаршылыглы мә'нәви мүнасибәтләриндә инкишаф едир вә демәк олар ки, һәр бир епизод мә'нәви сарсынтыларла, руһи кечидләрлә зәнкиндир.

«Икинчи сәс» әсәриндә Арзу вә Рәшад сурәтләри бу чәһәтдән чох сәчијјәвидир. Драматург, һиссләшүур арасында чырпынан, узун мүддәт дујғуларыны зәка гүдрәти илә тәнзим едә билмәјән бу инсанларын изтирабларыны, һәјәчанларыны психоложи тәсвир усталығы илә тәбии көстәрир. Арзу да, Рәшад да чәмијјәтә ләјагәтлә хидмәт едән, ағыллы, тәчрүбәли мүтәхәссисләрдир, чошгун тәбиәтләри, бир-бириня үјғун характерләри вә һәјат, севки һаггында бә'зи јанлыш тәсәввүрләри онлары бирләшдирмиш, бир-бириня бағламышдыр. Һалбуки Рәшадын аиләси, бу аилә гаршысында әр, ата, вәтәндаш борчу вардыр. Драматург бу ики сурәтин јахынлығыны көстәрмәклә бәрабәр онларын характерләринин вә тәфәккүрүнүн инчә фәргләрини, фәрди хүсусијјәтләрини дә усталыгла нәзәрә чатдырыр. Арзу Рәшаддан даһа һәссас, тәнгиди дүшүнән, әтрафындакы һадисәләрдән дүзкүн мә'нәви нәтичә чыхаран инсандыр. Илк сәһнәләрдә кизли мәһәббәтини доғрултмаг үчүн һәјатда, аиләдә «дурғунлуға» гаршы данышанда белә, тәлатүмлү, нараһат һәјаты үстүн тутанда да, биз Арзунун дахилән тамамилә башга бир һисс вә дүшүнчәдән даим тәрәддүд кечирдијини, әзаб чәкдијини дујуруг. Драматург бу дәрин дахили зиддијјәти инчә психоложи чизкиләрлә көстәрә билмишдир вә бу, шәксиз, онун усталығыдыр.

Һәмин пјесдә Фикрәт зәнкин, мә'налы, гајнар мә'нәви һәјат сүрән мүасирләримиздән биридир. Арзунун тәсәввүрүндә о, «ағыллы, тәдбирли, сакит, һәјәчансыздыр». Лакин Фикрәт јалныз заһирән сакит, һәјәчансыздыр. О, тәмкинлидир, һиссләрини чох вахт бүрузә вермир. Һалбуки Арзуну үрәкдән севир, бачысы Һәјатын изтирабларыны дәрин бир ағры илә дујур. Мәһз Фикрәт елә шәраит јарадыр ки, Арзу өз сәһвләрини баша дүшсүн, тәбиәтинә јад олан худпәсәндликдән гәтијјәтлә ајрылсын. Һәм дә Фикрәт бунлары өзүнәмәхсус бир нәзакәтлә, инсанпәрвәрликлә, дахили паклыг вә сәмимијјәтлә едир.

Фикрәт сурәти охучулары дүшүндүрмәјә билмәз. О бир даһа көстәрир ки, пјесдә һәм дәрин вә инчә психоложи мәсәлә, һәм дә чох мүһүм ичтимаи мәсәлә ирәли сүрүлмүшдүр. Инсанын кортәбии һиссләр әсарәтиндә ачиз вә мискин бир гул олмасы, јахуд бөјүк идеаллар, јүксәк мәгсәдләр јолунда өз

дујғуларыны, шәхси арзуларыны ирадә илә истигамәтләндирмәси — јашадығы мүһитдән, ичтимаи шәраитин мә'нәви тә'сириндән чох асылыдыр. «Икинчи сәс» пјесиндә Һәмин бу мүһит, ичтимаи шәраит, нәчиб, мүсбәт гүввәләр көзәл әкс етдирилмишдир. Шүкүр, Мәлаһәт, Һәјат — һамыја јахшы тә'сир көстәрән, јолундан азанлары гајғы илә, бә'зән тәбии гәзәблә ајылдан хејирхаһ инсанлардыр.

«Јағышдан сонра» пјесиндә кәнчләрин бөјүк, көзәл саф һиссләринин көһнәликлә, рија вә хәјанәтлә үз-үзә кәлдикдә нечә сарсылдығыны, буна бахмајараг, сағлам мүһитин, нәчиб инсанларын көмәји илә бу пак һиссләрин нечә горунуб үстүн кәлдијини, јашадығыны вә гәләбә чалдығыны драматург тәбии вә инандырычы көстәрир. Әсәрдә мараглы инсан характерләри, кәркин драматуржи вә психоложи вәзијјәтләр чохдур.

Пјесдә ән мараглы образ Гәдимбәјдир. Худпәсәнд, позғун фитнәкар бир адам олан, лакин бүтүн бу ејибләрини мәһарәтлә кизләдиб өзүнү ишкүзар, чидди, санбаллы вәзифә саһиби кими көстәрән Асланла онун тәмизүрәкли оғлу Чығатајын евинә бу гоча баба — Гәдимбәј — онларын һәјатынын ән бөһранлы чағында кәлир. Јахшы ки кәлир, чүнки Асланын чиркин әмәлләри елә вәзијјәт јарадыбдыр ки, Чығатај өз ләјагәтли севкилисини вә онунла бәрабәр, үмумијјәтлә инсанлара инамыны, е'тибарыны итирә биләр. Дүнјакөрмүш, зирәк вә мүдрик баба һәр шеји шәхсән өјрәнир, сынајыр, јохлајыр, һәгигәти бәрпа едир, паклығын чиркаб ичинә атылмасына јол вермир.

«Јағышдан сонра» пјеси көстәрди ки, Бәхтијар Ваһабзадә мүасирләримизин мә'нәви аләмини, һәјатыны јүксәк бәдии сәвијјәдә тәсвир етмәк үчүн ахтарышларыны сә'јлә, илһамла давам етдирир. Һәмин бу ахтарышларын јахшы бәһрәләриндән бириси кими 1978-чи илдә «Јоллара из дүшүр» пјеси сәһнәдә көстәрилди.

Һәјатда елә анлар олур ки, инсанын мүәјјән бир гәрарындан доған һәрәкәти онун мә'нәви кејфијјәтләрини бүтүн ајдынлығы илә ашкара чыхарыр. Белә бир ан Әлиханын һәјатында да баш верир вә тәәссүф ки, о, һәјатын бу сынағындан алныачыг чыха билмир.

...Нефт дашларынын һәлә илк дөврләриндә бир нәфәр бригадир баш мүһәндис Әлиханын јанына кәлиб хәбәрдар едир ки, дәниз газма буруғунда ачыг фантан вә партлајыш тәһлүкәси вар, ораја тә'чили кранлы кәми вә көмәк көндәрмәк лазымдыр. Әлиханын ләнк тәрпәнмәси, лагејдлији нәтичәсиндә һәмин бургуда јанғын төрәнир вә уста Ничат иш јолдашла-

рыны хилас едиб, тәһлүкәнин гаршысыны аларкән гәһрәманлыгла һәлак олур...

Вәзифәси кичилмиш, һәмкарлары арасында нүфузуну итирмиш Әлихан күнаһыны бурада — көһнә ши јериндә намуслу, фәдакар әмәји илә јумаг әвәзинә башга шәһәрә кедир. Көрпә оғлуну, әсассыз гысганчлыг үстүндә арвадыны да атыр. Арвады Ајнур истәмир ки, оғлу белә бир атанын адына сығынсын; өз көрпәсини шәрәф вә намусла өлмүш уста Ничатын өвлады кими гәләмә верир.

Илләр кечир... Әлиханын вә Ајнурун оғлу Дашгын Нефт дашларында мәс'ул вәзифәјә кечирилир. Әлихан мәһз бу заман Бакыја — Нефт дашларында ишләмәјә гајыдыр. Бөјүк дәниз мә'дәни исә тамам дәјишмиш, естакадалары гол-будаг атмыш, биналары учалмыш, меjданлары кенишләнмишдир.

Һәјатын мә'насы, инсанын дахили аләминин учалығы вә зиддијјәтләри һәгиги сәнәткары даим дүшүндүрән мәсәләдир. Инди, јеткин сосиализм чәмијјәтинин әхлаг проблемләри гајнар гуручулуг мүһитиндә һәлл олундуғу заман, һәмвәтәнләримизин јарадычылыг гүдрәти, әмәк сә'ји һәјатымызын һәр саһәсиндә парлаг мә'нәви нүмунәјә чеврилдији күнләрдә, јенилијин тәнтәнәсинә, көһнә әхлаг галыгларынын ифшасына хидмәт көстәрән әсәрләр һәмишә разылыгла гаршыланыр.

Драматург, мәғрур мүһәндис Әлиханын мә'нәви сифәтләрини тәбии чанландырыр, охучуну инандырыр ки, мәғрурлуг көзәл кејфијјәт олса да, көһнә тәсәввүрләрлә, јанлыш әгидә илә бирләшдикдә бизим зәманәдә, бизим мүһитдә чох ејбәчәр сифәтләрә чеврилир — ловғалыгла, худпәсәндлијә, мәнсәбпәрәстлијә кәтириб чыхарыр.

Һадисәләрин кедиши Әлиханы оғлу Дашгынла үз-үзә кәтирир, онлар ата-оғул олдугларыны билмәдән бир јердә ишләјирләр. Лакин күнләрин биринде әсл һәгиғәти өјрәниб бу мәрд вә фәдакар кәнчин симасында өз доғма өвладыны көрдүкдә, Ајнурун она һеч вахт хәјанәт етмәдијини, һәмишә садиг галдығыны ешитдикдә Әлихан бир-бириндән ағыр мә'нәви сарсынты кечирир. Драматург, Әлиханын дахили изтирабларыны, нәчиб инсанларын тә'сири алтында мә'нәви сәһвләрини вә гүсурларыны кетдикчә даһа јахшы анладығыны өзүнәмәхсус психоложи дәринликлә көстәрир.

Дашгынын севдији лаборант Көјәрчинлә Ајнурун көрүш сәһнәсиндә драматургун сәнәткарлығы хүсуси вүс'әт алыр. Ајнур ирадәли вә ағыллы бир ана, тәмкинли вә һәссас бир мүәллим кими бу сәһнәдә бүтүн көзәллији вә гүдрәти илә чанланыр. Бәхтијар бу епизоду чох тә'сирли гәләмә алмыш,

дәрин мә'налы драматик диалог јаратмышдыр. Һәмин сәһнәнин камиллијиндә, бөјүк тә'сир гүввәсиндә Көјәрчин сурәтинин дә хидмәти вар. Тәбиәти е'тибарилә шән вә никбин олан, уғурсуз севкинин, хәјанәтин әзабларыны јүнкүлләшдирмәк үчүн тәсәлли тапмағы бачаран гызын ана илә кәркин сөһбәтиндә бир чох һәгигәти баша дүшдүјүнү, һәјатда бәлкә дә илк дәфә сарсылдығыны драматург тә'сирли көстәрир. Хатырладығымыз сәһнәнин тә'сир гүввәси бундадыр ки, Ајнурун ағлы, камалы, һадисәләрә педагог, тәрбијәчи мүнасибәти чошғун тәбиәтли кәнч Көјәрчинин сағлам мәнтиги илә гаршыгаршыја кәлир. Ајнур — јелбејин бир гыз кими тәсәввүр етдији Көјәрчинин мүһакимәләри, чаваблары өнүндә тәәччүбләнир вә нәһајәт, һејрәтлә, аз гала еһтирам вә мәһәббәтлә дејир: «Сән нә гәрибә гызсан!»

Көјәрчинин нәинки ағлыны, зәнкин дахили аләмини, һәтта мәһәббәтини дә лазымынча баша дүшмәјән, гијмәтләндирмәјән мүһәндис Сәлим мәнсәбпәрәстлик наминә ишләрини асанлыгла јахшылашдырмаг үчүн бөјүк рәисин гызы илә евләнмәк хәјалындадыр.

Јүксәк вәзифә саһиби Логманлы гајғыкеш, тәмкинли идарә рәһбәридир. О инсанларын јахшы вә гүсурлу чәһәтләрини тез көрүб сечир; һамыја гаршы тәләбкардыр, табелијиндәки мүхтәлиф характерли ишчиләрин шәхси мүнасибәтләрини бүтүн психоложи инчәлији илә, һәссаслыгла дујур вә хејирхаһ дост кими истигамәтләндирмәји бачарыр.

Дашгын мүасир кәнчдир, габагчыл нефтчидир, өз ишини һәдсиз сәдагәтлә севир, лазым кәлдикдә ән тәһлүкәли саһәләрә атылыб борчуну шәрәфлә јеринә јетирир. Лакин шәхси һәјатында да чәтин сынаглара давам кәтирмәли олур: тәсәлли ахтаран Көјәрчинин һәрарәтли мүнасибәтиндән сонра онун Сәлимә мәһәббәтини билир; Ничатын дејил, онун өлүмүнә баис Әлиханын оғлу олдуғуну кәшф едир. Дашгынын мә'нәви сарсынтылары, һәјатын чәтин сынагларында бәркимәси пјесдә јахшы әкс етдирилмишдир. Әсәрин мәғзи, маһијјәти белә дир: инсанлар өз тәбиәтинә, мә'нәви кејфијјәтләринә, әгидәләринә көрә һәјатда из гојуб кедирләр. Ән дәрин, ән силинмәз изләр, мадди изләр, јоллларда галан изләр дејил, үрәкләрдә, һафизәләрдә галан изләр. Елә јашамаг, елә чалышмаг лазымдыр ки, бир нәфәрин сәһви, гајғысызлығы, кобудлуғу онларча инсанын гәлбини јараламасын, көнүлләрдә галан изләр инсанлары даһа мә'налы јашамаға, јаратмаға руһландырсын.

«Јоллара из дүшүр...» тамашасы партијамызын, халгымызын апардығы бөјүк вә һәртәрәфли тәрбијә ишинә, јени ин-

санларын мә'нәви јүксәлишинә көмәк етдији үчүн бизә јахындыр, гијмәтлидир.

«Гызыл алма» бу китаба дахил олан әсәрләр ичәрисиндә драматуржи чәһәтдән ән камил пјесдир десәк, сәһв етмәрик. Бәхтијар Ваһабзадә бир драматург кими там јеткинләшдијини мәһз бу әсәриндә бүтүн ајдынлығы илә көстәрир. Пјесдә чәми једди сурәт вар вә бунларын һәр бири камил ишләнмиш чанлы, долғун сурәтдир. Клиниканын мүдири профессор Салман Таһиров, һәкимләр — Тоғрул вә Гошгар, тибб бачысы Ајсел, хәстәләр — Гачај вә Нүсрәт, гочаман очагчы Лоғман... Бунларын һәр бири охучунун нәзәриндә өз фәрди характери, шәхси хүсусијјәтләри илә чанланыр. Профессор Салман Таһиров онун клиникасында ишләјән һәким Тоғрулун чох мүһүм кәшфинә шәрик чыхмаг истәјир, өзүнү јени тапылмыш гијмәтли мүаличә васитәсинин тәшәббүскары кими, јарадычыларындан бириси кими гәләмә вермәк истәјир вә чәсур, принсипиал, дәрин зәкалы Тоғрулун кери чәкилмәдијини, күзәштә кетмәдијини көрдүкдә һәр бир алчаг васитәјә әл атмаға башлајыр. Драматик мүнагишә сәһнәдән сәһнәјә даһа да кәркинләшир вә Тоғрулун бөјүк мә'нәви гәләбәси илә башa чатыр.

Пјесдә иштирак едән сурәтләрин һеч бири охучунун јадындан чыхмыр. Бунлар, профессордан башга, һамысы нәчиб инсанлардыр. Гочаман очагчынын мүдрик ејһамлары, һәкимләрин елми вә әхлаги мүбаһисәләри, хәстәләрин өзләринә мәхсус хасијјәтләри һәчм е'тибары илә чох јығчам олан әсәрдә реалист мәһарәтлә ифадә едилмишдир.

Көрдүјүмүз кими, Бәхтијар Ваһабзадә сон пјесләриндә аилә, мәишәт, әхлаг мәсәләләрини кениш мигјасда — ичтимаи һәјатла, һәмвәтәнләримизин јарадычылыг иши илә, әмәли фәалијјәти илә үзви сурәтдә ишыгландырыр.

Китаба Бәхтијар Ваһабзадәнин «Дар ағачы» тарихи фачиәси дә дахил едилмишдир. Бу пјес бә'зи мүбаһисәли чәһәтләринә бахмајараг (һадисәләри вә характерләри ара-сыра мүәјјән дәрәчәдә мүасирләшдирмәк мејли...) драматуркија гурулушу, композисијасы илә тәкмилдир, мәзмунча мараглыдыр. Шаир-драматург, Бабәкин е'дамындан сонра Азәрбајчанда баш верән һадисәләри, азадлыг мүбаризәсини, Афшинин талејини тәсвир едир. Бу пјесин һәм идрак әһәмијјәти, һәм дә естетик сәвијјәси јүксәкдир, диггәтәлајигдир.

Б. Ваһабзадәнин радио-пјесләри, кичик кино-новеллалары да мә'налы, ибрәтамиздир, һәјатла бағлыдыр, жанрын тәләбләри әсасында усталыгла јазылмышдыр. «Тәјјарә кими» радио-пјесиндә мүасирләримизин сурәтләри јарадылмышдыр.

Профессор Зејналлынын принсипиаллыгы, әдаләти вә һәгигәти мүдафиә етмәси, али мәктәбә гәбул заманы јалныз билијә јүксәк гијмәт вермәси бизdә бу сурәтә дәрин еһтирам вә мәһәббәт һисси ојадыр. Онун Чәлил кими исте'дадлы, биликли кәнчләрә арха дурмасы, бүтүн галан чәһәтләри (гоһум-әграбанын, танышларын вә башгаларынын хаһишләрини гәтијјәтлә рәдд етмәси) әсәрдә мә'нәви паклығын тәчәссүмү кими чох тәбии вә инандырычы көстәрилибдир. Чәлилин тәјјарә һаггында ше'ри профессор Зејналлыны мәһз она көрә руһландырыр ки, бу кичик ше'рдә дәрин мә'на вар—мәгсәдинә дүмдүз јолла, әјилмәдән, мәрдликлә кедән мәтин ирадәли инсанлар тәрәннүм олунур.

Бу кениш вә мүһүм мөвзуларын ачылмасында, бәдии һәллиндә шаир-драматургун мүвәффәгијјәти кетдикчә артыр, онун пјесләринин мәзмуну даим дәринләшир, ичтимаи-фәлсәфи сәвијјәси јүксәлир, јазычы јени, гүдрәтли, мүбариз инсан сурәтләри јаратмаг јолу илә кедир, бу сурәтләрин әмәлләриндә вә талејиндә чәмијјәтимизин, һәјатымызын әзәмәтини, рәнкарәнклијини, бөјүк мә'насыны кетдикчә даһа јүксәк сәнәткарлыгла көстәрир.

ЧӘЛАЛ МӘММӘДОВ

Азәрбајчан ССР
әмәкдар инчәсәнәт хадими

ПЈЕСЛӘР

АЛИМ ОЛМАГ АСАНДЫР...

(ВИЧДАН)

(7 ШӘКИЛДӘ ДРАМА)

ИШТИРАК ЕДӘНЛӘР:

Фәхрәддин — халг һакими.
Султан Зөһрабов — психолог, институт директору. Фәхрәддинин мәктәб јолдашы.
Халидә — Зөһрабовун арвады.
Пакизә — Халидәнин бачысы, психолог.
Гулам — Халидәнин гардашы.
Шәлалә — Гуламын арвады.
Атобба — Гуламын досту.
Әшрәф — аспирант.
Ариф — Султан Зөһрабовун оғлу, 10 јашында.
Абдулла — мүһасиб.
Мирәстә — — Абдулланын арвады.
Рүстәмов — психолог, алим.
Баһар — гочаман мүәллимә.
Түкәз — Султан Зөһрабовун анасы.

БИРИНЧИ ШӘКИЛ

Халг һакими Фәхрәддинин кабинети. Фәхрәддин стол архасында әјләшмиш, чидди мәшғулдур. Пәрдә ачыларкән көзүндә рәнкли ејнәк, голтуғунда говлуг Султан Зөһрабов дахил олур.

Зөһрабов — Халг һакиминә саламлар! Сәни вәзифә башында тәбрик едирәм!

Фәхрәддин — Сағ ол, нечәсән? Ишләрин нечәдир?..

Зөһрабов — Әлаҗи-нур! *(Креслода әјләшиб ајағыны ајағынын үстә ашырыр.)* Бу күн аспирантураја гәбул олундум.

Фәхрәддин — Тәбрик едирәм.

Зөһрабов — Сағ ол, вәзифәни нә вахтдан тәһвил алмысан?

Фәхрәддин — Бир ај олар.

Зөһрабов — Чох көзәл. *(Сүкут.)* Бура бах, дејәсән, Халидәнин гардашы Гуламын иши сәндәдир?

Фәхрәддин *(һәјәчан кечирир)* — Дејәсән.

Зөһрабов — Ишлә таныш олмусанмы?

Фәхрәддин — Бәли, иш чох ағырдыр.

Зөһрабов — Инди нә етмәк фикриндәсән?

Фәхрәддин — Мән әввәлчә иши гәбул етмәк истәмирдим, мәчбур етдиләр.

Зөһрабов — Халидә јазыгдыр, Фәхрәддин, онун гардашына көмәк етмәк лазымдыр.

Фәхрәддин — Дүзү, һеч өзүм дә билмирәм нејләјим.

Зөһрабов — Ај рәһмәтлијин оғлу, моллаја нә шәриәт!

Фәхрәддин — Јох, Султан, ганун һамы үчүн ганундур.

Зөһрабов — Бәс Халидә? Ахы, сән ону...

Фәхрәддин — Бәли, мән ону дәличәсинә севирәм.

Зөһрабов — Халидә нечә? О да сәни севирми?

Фәхрәддин — Бу сәни чох марагландырыр?

Зөһрабов — Шүбһәсиз, достумун талеји...

Фәхрәддин — Достун, јохса онун талеји? Бәлкә сән Халидәнин гардашына мәндән чох јанырсан?

Зөһрабов — Бәлкә дә.

Фәхрәддин — Чох гәрибәдир...

Фәхрәддин отагда көзинир. Бу заман Халидә дахил олур. Зөһрабов дәрһал ајаға галхыб Халидәни гаршылајыр.

Халидә — Салам!

Фәхрәддин — Салам!

З ө h р а б о в — Әjләшин, Халидә ханым.

Х а л и д ә әjләшир, Ф ә х р ә д д и н әсәби һаллар кечирир.

Ф ә х р ә д д и н — Нечәсән?

Х а л и д ә — Сағ ол, jахшыjам.

З ө h р а б о в — Бәлкә сизин мәхфи сөhбәтиниз вар... Мән мүрәххәс олум. Һәләлик, Фәхрәддин, башга вахт көрүшәрик.

Ф ә х р ә д д и н — Һәләлик!

З ө h р а б о в чыхыр, Ф ә х р ә д д и н нә едәчәjини билмәдән кәзинир.

Х а л и д ә — Сәнә нә олуб? Көзүмә биртәһәр дәjирсән?

Ф ә х р ә д д и н — Неjләjим, галмышам одла су арасында.

Х а л и д ә — Од кимдир, су ким?

Ф ә х р ә д д и н — Од гардашын, су сән!

Х а л и д ә — Бу нә демәкдир? *(Пауза.)* Ишлә таныш олмусанмы?

Ф ә х р ә д д и н — Бәли.

Х а л и д ә — Нечәдир?

Ф ә х р ә д д и н — Гуламын күнаһы чох бөjүк имиш, Халидә.

Х а л и д ә — Мәкәр Гулам jол кәсиб, jа адам өлдүрүб? Пис jолдашлар ону jолдан чыхардыб, jохса Гулам jазығын биридир.

Ф ә х р ә д д и н *(кинаjә илә)* — Чох jазыгдыр, лап гузу кими, мәләсә этини jемәк олар. *(Пауза.)* Бәс тутулан күнү чибиндән чыхан беш мин маната нә дејирсән? Бу гәдәр пул онда һардан? *(Пауза.)* Дүзүнү билмәк истәсән сәнин гардашын түфеjлинин бири имиш.

Х а л и д ә — Сән нә чәсарәтлә гардашымы тәһгир едирсән?

Ф ә х р ә д д и н — Идеалы пул олан бир адамы нәинки тәһгир...

Х а л и д ә — Бәсдир!

Ф ә х р ә д д и н — Әсәбиләшмәjин!

Х а л и д ә — Сән нә тез дәjишдин, Фәхрәддин! Сән инди мәһәббәтини көз jашлары илә ифадә едән Фәхрәддинә бәнзәмирсән.

Ф ә х р ә д д и н — Мән jенә һәмән адамам! Мән jенә сәнин мәһәббәтинин әсири, сәнин голубағлы мәһкумунам, Халидә!

Х а л и д ә — Хеjр, сән инди мәнимлә бир мәһкум кими дејил, һаким кими данышырсан. Һаны о ширин дилләр? Һаны о jалварыш, о нәвазишләр?.. Нәһаjәт, мән билмәк истәjирәм, сән мәни севирсәнми?

Ф ә х р ә д д и н — Сән нечә?

Х а л и д ә — Мән сәндән сорушурам.

Ф ә х р ә д д и н — Мән бир Фәхрәддин кими сәнин, бир халг һакими кими исә халгын гулуjам. Дөвләт әмлакыны дағыдан, халг пулуну jеjән бир чинаjәткар өз доғма атам олса белә мәним дүшмәнимдир. *(Пауза.)* Бундан әлавә ешитдиjимә көрә Гулам Шәлалә адлы бир гыз гачырдыб.

Х а л и д ә — Һә, гыз лап ушагдыр. Кичик бачым Пакизәнин синиф jолдашыдыр. Орта мәктәби бу ил битирир.

Ф ә х р ә д д и н — Демәк, Гулам һәртәрәфли позғун...

Х а л и д ә — Дедим, тәһгир еләмә!

Ф ә х р ә д д и н — Халидә, мәним әзизим, ахы, бир мәни дә дүшүн.

Х а л и д ә — Сән нә гәдәр горхагсанмыш! Достларын сәни горхаг адландыранда мән инанмаздым.

Ф ә х р ә д д и н — Гануна садиг галмаг мәкәр горхаглыгдыр?

Х а л и д ә — Мән һәмишә учгун бир гаjада битән палыд ағачларыны чох севмишәм. Парник вә дибчәк күлләринә исә нифрәт етмишәм. Jахшы олду ки, бу һадисә дүшдү, мән дә сәни таныдым. Зәрәрин jарысындан гаjытмаг да хеjирдир.

Ф ә х р ә д д и н — Сән гәһрәманлыға чох сәтһи jанашырсан, Халидә. Унутма ки, һәр гәһрәманлығын анасы мәсләкдир. Мәсләксиз гәһрәманлыг Дон-Кихотун jел дәjирманы илә күләшмәси гәдәр күлүнчдүр. Әкәр мән өз мәсләкимә садиг галыб, Гулама чәза верирәмсә, бу, горхаглыг дејил, әксинә...

Х а л и д ә — Бәлкә гәһрәманлыгдыр?

Ф ә х р ә д д и н — Бәлкә дә... Унутма ки, һәр шеjин мәзмуну дәjишдиjи кими, гәһрәманлығын да мәзмуну дәjишмишдир.

Х а л и д ә — Сән дә jени мәзмунлу горхагсан. Сән мәһкәмәjә дүшмүш бир адамын бачысы илә евләнмәjи өзүнә ләкә һесаб едир вә артыг мәни севмирсән.

Ф ә х р ә д д и н — Мәним өз гәлбим шаһиддир ки, мән сәни нечә севирәм. Лакин мән сәнә, сәнин бә'зи һәрәкәтләринә һәмишә шүбһә етмишәм.

Х а л и д ә — Мәсәлән...

Ф ә х р ә д д и н — Һәлә тәләбәликдән сән һәмишә Султанла бир jердә олурдун.

Х а л и д ә — Сән чох гәрибә данышырсан. Ахы, биз сәнинлә башга-башга факүлтәләрдә, онунла исә бир факүлтәдә, һәтта бир курсда охуjурдуг. Лакин бу да бир һәгигәтдир ки, Султан дәфәләрлә мәнә өз үрәjини ачмыш вә һәр дәфә дә рәдд едилмишдир.

Фәхрәддин — Јахшы, Султаны мәним јаныма сәнми көндәрмишдин?

Халидә — Мән нијә?

Фәхрәддин — Гулама чох чаныјанаилыг едирди.

Халидә — Онун кәлишиндән мәним хәбәрим јохдур. Сөзүн вар, сөз даныш. Бунлар һамысы бәһанәдир. Әсил сөзүнү де... Де ки, артыг севмирәм.

Фәхрәддин — Халидә, ахы, бир инсафын олсун!..

Халидә — Инсаф!.. Өзүндә олмајан бир шеји башгасындан тәләб етмә!.. Бәс сәнин инсафын нечә рәва көрүр ки, севдијин бир гызы ағлар гојурсан? Сән билмирсәнми ки, Гулам мәнә вә Пакизәјә гардаш јох, ата олуб.

Фәхрәддин — Бүтүн бунлар онун күнаһыны азалтмыр.

Халидә — Бәс фикрин нәдир, вәтәндаш һаким, сизчә онун чәзасы нә гәдәрдир?

Фәхрәддин — Гәти дејә билмәрәм, һәр һалда ағырдыр.

Халидә — Јазыг гардаш! *(Ағлајыр.)*

Фәхрәддин — Халидә, гардашына верәчәјим чәза, шүбһәсиз, чох ағыр олачаг. Анчаг сән дүшүнчәли гызсан. Бу ишә көрә мәндән...

Халидә — Инди мәним гаршымда ики јол дурур, ја сән, ја о! Әкәр ону сәнин һөкмүнлә итирәчәјәмсә, шүбһәсиз, сәни дә итирмиш олачағам. Мәним үчүн орта јол јохдур.

Фәхрәддин — Демәк, ја мән, ја Гулам?

Халидә — Дејирләр, кечмишдә бир арвадын әрини, гардашыны вә оғлуну тутуб үчүнә дә өлүм чәзасы кәсирләр, анчаг онлардан бирини арвада бағышламаг истәјирләр. Һаким арваддан «һансыны истәјирсән?» — дејә хәбәр аланда арвад белә чаваб верир: «Әр елдән кәләр, оғул белдән кәләр, бәс гардаш һардан кәләр? Мәнә гардашымы верин». Ајдындырмы, вәтәндаш һаким?

Фәхрәддин — Ајдындыр.

Телефон зәнки.

Фәхрәддин — Ешидирәм, 195 нөмрәли иши? Бу саат. *(Зәнки басыр, катибә кәлмир.)* Бирчә дәгигә *(Бир говлуг көтүрүб чыхыр. Халидә тәк галыр, Зөһрабов дахил олур.)*

Зөһрабов — Һә, Халидә ханым, һәлә бурдасыныз, иш нә һалдадыр?

Халидә — Чох пис, мәкәр сән бу горхағы танымырсан?

Зөһрабов — Мән таныјырам, сән таны...

Халидә — Сән һәмишә буна горхаг дејәндә мән инанмаздым.

Зөһрабов — Чох шадам ки, кеч дә олса сиз буну таныдыныз...

Халидә — Хејр, кеч дејил.

Зөһрабов — Әлбәттә... Инди бу нә дејир?

Халидә — Мәнимлә ганун дили илә данышыр. Һеч билмирәм нә едим?

Зөһрабов — Фикир чәкмә. Зөһрабов өлмәјиб, сабаһ көрүшәр, бир тәдбир төкәрик...

Фәхрәддин кәлир.

Халидә — Әлвида! *(Гапыны чырпыб чыхыр.)*

Фәхрәддин — Халидә!

Зөһрабов — Сизә нә олуб?

Фәхрәддин — Һеч бир шеј.

Зөһрабов — Унутма ки, мән дә психологам һа!.. Адамын үзүнә баханда үрәјини охујурам.

Фәхрәддин — Бәли, сән јалныз үрәји охумагда дејил, чалмагда да маһирсән.

Зөһрабов — Мән үрәк чалмагда сән гәдәр маһир ола билмәрәм. Һә... сәнә дејәчәк сөзүм варды, онун үчүн гајытдым.

Фәхрәддин *(отагда о баш-бу баша кәзинир)* — Бујур көрәк.

Зөһрабов — Бу ахшам худмани бир мәчлис дүзәлтмишәм, ваһиш едирәм, бизә кәләсән.

Фәхрәддин — Кәлә билмәјәчәјәм, вачиб ишим вар.

Зөһрабов — О вачиб иш нәдән ибарәтдир?

Фәхрәддин — Бу иш јалныз мәним үчүн дејил, сәнин үчүн дә вачибдир.

Зөһрабов — О нә ишдир елә?

Фәхрәддин — Сәнә вә мәнә кәнддә әлифбаны ким өјрәдиб?

Зөһрабов — Һә, јадыма кәлир. Нәдир онун ады?

Фәхрәддин — Баһар мүәллимә. Бу ахшам онун јетмиш јашы тамам олур. Бүтүн кечмиш шакирдләри ону тәбрикә кәлирләр. Мән дә ора кетмәк истәјирәм.

Зөһрабов — Быј, сәни ә!.. О һәлә өлмәјиб? Кәрәк ки, о бизә икинчи синфә гәдәр дәрс вериб?

Фәхрәддин — Бәли. Сонра назирлик ону Бакыја кәтирди. Инди јенә дә бурада мүәллимәдир. Кәл сән јығынчағыны сабаһа кечир. Онун көрүшүнә кедәк.

Зөһрабов — Јох, гардаш, мән адамлара хәбәр вермишәм. Сабаһа кечирә билмәрәм.

1613—2

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајчан Республика
Дөвләт КИТАБХАНАСЫ

Фәхрәддин — Онда өзүн биләрсән.

Бу заман башында мешин шапка, әнниндә мешин пенчәк, ајағында јун чораб, чијниндә хурчун, бир чаван оғлан дахил олур.

Әшрәф — Фәхрәддин, көрдүн кәлиб сәни нечә тапдым.

Фәхрәддин — Паһо... Әшрәф, хош кәлдин!

Әшрәф *(хурчуну јерә гојур)* — Сағ ол.

Фәхрәддин — Сәндән нә әчәб?

Әшрәф — Охумаға кәлмишәм.

Фәхрәддин — Лап јахшы еләмисән. Кәнддә нә вар, нә јох?

Әшрәф — Саламатлыгдыр: Әшн, ики саатдыр адрес ахтарырам. Кәнддән вағзала дөрд маната, вағзалдан бура беш маната кәлиб чыхмышам.

Фәхрәддин — Елә нијә?

Әшрәф — Вагондан дүшмүшәм, Чаббарлы күчәси дејиб дад дөјүрәм, мәнә дедиләр мин трамваја, дөрдүнчү дајаначагда дүш, мән дә елә еләдим, һај ора бахдым, һај бура бахдым, идарәни тапа билмәдим. Көрдүм лап јорулмушам, өзүм дә ачындан өлүрәм. Наәлач галыб миндим таксијә, адреси вердим шоферә, шофер үзүмә бахыб күлдү, сонра «кәндлисән?»— деди, — дедим бәли, деди...

Фәхрәддин — Һә, ахыры нә олду?

Әшрәф — Далына гулаг ас. Әлгәрәз, машын тәрпәнди. Мәни бүтүн шәһәри кәздирди, бир јандан көрмәдијим јерләрә бахыб ләззәт алырам, бир јандан да үрәјимин јағыны јејирәм.

Фәхрәддин — О нијә?

Әшрәф — Машынын һесаблајычысы чаггылдадыгча чибим әриjир ахы. Шофер дә ки, чатдыг демир, елә сүрүр а!.. Бир вахт көрдүм дөрд манат јазылыб. Дедим ә, әмиоғлу, бәс чатмадыг? Деди чатачағыг. Дедим...

Фәхрәддин — А киши, ахыры нә олду?

Әшрәф — Ахыры нә олачаг, кәтириб бура чыхартды. Машындан дүшүб бахырам ки, мән елә бурда минмишдим, бура да кәтириб.

Фәхрәддин — Бәс шоферә демәдин?

Әшрәф — Дедим, бәс демәдим...

Фәхрәддин — О нә деди?

Әшрәф — Деди ки, кәндчисән, белә шејләри баша дүшмәзсән.

Фәхрәддин — Бәс сән нә дедин?

Әшрәф — Мән дә дедим ки, гој бир беш ил кечсин, сонра данышарыг.

Фәхрәддин *(Султана)* — Султан, танымырсан? Нәчәф кишинин оғлудур да, таныш олун. *(Әшрәфлә Султан Зөһрабов көрүшүр.)*

Әшрәф — Бу да бизим кәнддәндир?

Фәхрәддин — Сән дә танымырсан, Түкәз гарынын оғлудур да...

Әшрәф — Белә де. Бај сәнин тадан алым, ә!.. Адыны чох ешитмишәм, үзүнү көрмәмишәм. Түкәз хала сәндән чох килејләнир.

Зөһрабов — Әввәла, өзүндән бөјүјә сән демәзләр. Икинчиси дә донгулданмаг кәнд арвадларынын пешәсидир.

Әшрәф — Биринчијә көрә үзр истәјирәм, икинчиси дә донгулданмасын нејнәсин? Јазыг арвадын көзүнүн ағы-гарасы тәк сәнсән, бағышлајын, сизсиниз, јолдаш...

Фәхрәддин — Зөһрабов.

Әшрәф — Јолдаш Зөһрабов, сиз дә ки, илдә бир бармаг кағыз јазмырсыныз. Сизин адресинизи Фәхрәддиндән алачагдым, ананыз сизә бир аз да совгат көндәриб.

Фәхрәддин — Јенә ана гәлби!..

Әшрәф *(хурчуну ачыр. Фәтир вә мејвә чыхарыр. Гәзетә бүкүб столун үстә гојур вә Зөһрабова мүраҹиәтлә.)* — Буjурунуз, бу сизин әманәтиниз. *(Бир нечә шеј дә чыхарыб Фәхрәддинә верир.)* Бу да сәнин әманәтин. Фәхрәддин, бәс мән Баһар мүәллимәни һардан тапачағам?

Фәхрәддин — Нечә бәјәм?

Әшрәф — Кәнддә мүәллимләр гәзетдә охујублар ки, онун јетмиш јашы тамам олур. Она бир бәхшиш дүзәлдиб мәнә верибләр ки, һөкмән бу ахшам она чатдырым...

Фәхрәддин — Чох ағыллы иш көрүбләр. Елә мән дә бу ахшам ора кедәчәјәм, бәрабәр кедәрик.

Әшрәф — Сағ ол сәни, ај Фәхрәддин гаға, елә бурадача һәр ишими дүзәлтдин, мәнә кәнддә дедиләр ки, әкәр Фәхрәддини тапсан, о сәнин бүтүн ишләрини јолуна гојачаг.

Фәхрәддин — Јахшы, Әшрәф, инди һарда охумаг истәјирсән?

Әшрәф — Дүзү, ушаглыгдан агрономлуға јаман һәвәсим варды. Анчаг сонралар фикримн дәјишдим. Мәнтиг-психолокија факүлтәсинә кирмәк истәјирәм.

Фәхрәддин — Елә Султан да ораны гуртарыб.

Зөһрабов — Ора кирмәк чәтиндир.

Әшрәф — Нијә гаға? Бағышлајын, нијә јолдаш Зөһрабов.

Зөһрабов — Конкурсдан чыха билмәзсән.

Ә ш р ә ф — Чыханлар мәндән артыгдыр?

З ө h р а б о в — Орда охумаг да чәтиндир.

Ә ш р ә ф — Чәтинлик нәдәдир?

З ө h р а б о в — Психолог олмаг үчүн һәддиндән артыг һәссас вә ән мүһүмү дә... *(хурчуна ишарә едәрәк)* мәдәни олмаг лазымдыр.

Ә ш р ә ф — Сиз психологсунуз?

Ф ә х р ә д д и н — Бәли...

Ә ш р ә ф — Һәссаслыг биринчи нөвбәдә өзүнү һарда көстәрир?

З ө h р а б о в *(күлүр)*. — Күлмәли суалдыр.

Ә ш р ә ф — Күлмәли нијә олур? Һәссаслыг, һәр шејдән әввәл, адамлара мүнасибәтдә өзүнү көстәрмәлидир.

Ф ә х р ә д д и н — Доғрудур.

Ә ш р ә ф — Сиздә дә ананыза һәссас, гајғыкеш мүнасибәт јохдур. Бурадан белә бир мәнтиги нәтичә чыхыр ки, сиз ја јахшы психолог дејилсиниз, јахуд да психолог үчүн һәссаслыг о гәдәр дә вачиб дејил.

З ө h р а б о в — Бу, формал мәнтигдир.

Ә ш р ә ф — Бәс өзүндә олмајан шеји башгасындан тәләб етмәк нәдир?

Ф ә х р ә д д и н — Әшрәф охумамышдан мәнтиг-психолокијаны билир.

З ө h р а б о в — Бәли, сабаһ ректорун јанына кедин, охумамышдан она диплом версин. *(Әсәби аддымларла кәзинир.)*

Ф ә х р ә д д и н — Нијә әсәбиләширсән, һәгигәтин сәсинә тулаг ас, сән ки...

Ә ш р ә ф — Сән јох, сиз!

З ө h р а б о в — Кәндин јолуг, дылгыр бир кәдәси бәлкә мәнә дәрс дејә?

Ә ш р ә ф — Јахшы дејибләр, баға чыхды чанағындан, чанағыны бәјәнмәди.

З ө h р а б о в — Бу көһнә бајатыдыр, тәзәдән даныш.

Ә ш р ә ф — Тәзә дә көһнәнин үстүндә гурулур.

З ө h р а б о в — Сәнин мәнимлә даныша билмәјин үчүн һәлә азы он ил лазымдыр. Мән кетдим.

З ө h р а б о в кағыза бүкүлү совгаты көтүрүб гапыдан чыхаркән Ә ш р ә ф, Султанын говлуғуну көтүрүб она узадыр.

Ә ш р ә ф — Кәндлим, папкан галды.

З ө h р а б о в *(говлуғу алыр)* — Һәр һалда бу, хурчун дејил...

Ә ш р ә ф — Амма голтуғунда апардығын шејләр бәјәнмәдијин бу күллү хурчунда кәлиб.

ИКИНЧИ ШӘКИЛ

Султан Зөһрабовун еви. Отаг сон дәрәчә сәлигә илә бәзәнмишдир. Биринчи шәкилдән он ил кечмишдир. Х а л и д ә пиано архасында әјләшиб кәдәрли бир маһны чалыр. Гапы зәнки, П а к и з ә отагдан чыхыб гапыја кедир. Бир гәдәрдән әлиндә ики зәрф севинчәк гајыдыр, креслоја әјләшир. Зәрфин бирини столун үстүнә гојур, икинчисини ачыб охујур.

П а к и з ә — Халидә, муштулуг!

Х а л и д ә *(маһныны кәсир)* — Нә олуб?

П а к и з ә — Гулам кәлир.

Х а л и д ә — Кәлир? Шүкүрләр!..

П а к и з ә — Анчаг горхурам јенә әввәлки кими ола. Ислаһ еви дә ону дәјишдирә билмәјә.

Х а л и д ә — Башы даша дәјәндән сонра дүзәләр. *(Мәктубу алыб әјләшир.)* О вахтдан дүз он ил кечир, он ил, он күн кими баша кәлди .Һәлә о заман сән тәзәчә орта мәктәби битирмишдин, инди исә аспирантураны битирирсән, еһ, инсан өмрү!..

П а к и з ә — Севинмәк әвәзинә, нијә кәдәрләнирсән, бачы?

Х а л и д ә — Гулам кәлир, јенә һәр шеј өз гајдасы илә кедәчәк, анчаг мән өз һәјатымы зәһәрләдим.

П а к и з ә — Өзү јыхылан ағламаз.

Х а л и д ә — Доғрудур, нә исә, мән алдандым, сән алданма, бачым.

П а к и з ә — Әшрәф елә оғлан дејил. О, гыз кими утанчагдыр. Сән тәсәввүр ет ки, һәлә бу вахта гәдәр мәнә өз севкисини ачмаға чәсарәт етмәјиб.

Х а л и д ә — Бәс нәдән билирсән ки, о да сәни севир?

П а к и з ә — Мәһәббәти деməзләр, һисс едәрләр. Бир дә унутма ки, мән...

Х а л и д ә — Психологсан.

П а к и з ә — Бәли...

Х а л и д ә — Мән һәмишә китаб гәһрәманларыны севмишәм, онлардакы мәтанәт, гәтијјәт вә ирадә мәним һејрәтимә сәбәб олмуш. Һәјат гурмаг үчүн белә ләрини ахтармышам. Нәһајәт, Фәхрәддини тапдым, ону бүтүн варлығымла севдим, Фәхрәддин Гулама иш верәндә мән ону горхаг һесаб етдим, ондан узаглашдым.

П а к и з ə — Лакин, һələ о заман, Фəхрəддин сəни севə-севə Гулама иш вердикдə мəним көзүмдə гат-гат бөјүмүшдү. О өз мəһəббəтини мəсləкинə гурбан вермəји бачарды.

Х а л и д ə — Еləдир.

П а к и з ə — Султан өз ушаглыг досту Фəхрəддинə хəјанət едиб сəнə ешг е'лан едəндə кəрək сən ону таныјајдын. Өз достуна хəјанət едən бир адамдан кишиликми көзləјирдин?

Х а л и д ə — Инди дə тəзə ешгə дүшүб.

П а к и з ə — Нечə је'ни тəзə ешгə?

Х а л и д ə — Ујуб Зуличкаја, бə'зəн кечələр дə евə кəлмир. Кələндə дə əгрəб кими санчыр. Һəр дəгигə Фəхрəддини башыма гахынч еləјир.

Ш ə л а л ə кəлир.

Ш ə л а л ə — Салам!

Х а л и д ə — Көзүн ајдын, Шəлалə, əрин кəлир. *(Мəктубу она верир. Шəлалə мəктубу охујуб јериндə донур. Пəришан бир көркəм алыр.)* Сағ ол, бачым, сəн он ил сədагətlə Гуламы көзləдин, инди исə алныачыг, үзүағ ону гаршыла. *(Шəлалə сусур, Ариф кəлир. Дилхор һалда сумкасыны бир кəнара атыр.)* Ариф, сəнə нə олуб?

А р и ф — Машыны нијə көндəрмирсən?

Х а л и д ə — Дүнəндən машын тə'мирдədир, оғул.

А р и ф — Бəс адама демəзləр? Мəн бир саатдыр дəрсдən чыхмышам. Машын көзləјирəм. О бојда јолу ајагла кəлмишəм.

Х а л и д ə — Јанында пул ки вар, таксијə минəјдин. Ди кəл, кəл чөрəјини је.

Х а л и д ə јан отаға кечир.

П а к и з ə — Ајагла кələндə нə олар, Ариф? Мəкəр сəнин јолдашларын һамысы машынла кəлиб-кедир?

А р и ф — Онлар ајры, мəн ајры.

П а к и з ə — Бəс онлар да сəнин кими ушаг дејил?

А р и ф — Мəн өјрəнмəмишəм, ахы...

П а к и з ə — Өјрəнмək лазымдыр, Ариф, һəмишə машын олмајачаг.

А р и ф — Нијə олмур, Пакизə хала, ахы, мəним папам бөјүк адамдыр.

Х а л и д ə јан отагдан Арифи сəсləјир. А р и ф кедир.

П а к и з ə — Ушағы чох пис өјрədибləр, халис атасыдыр. *(Пакизə бајагдан пəнчəрədən чөлə бахан Шəлалəјə јанашыр.)*

Шəлалə! *(Шəлалə чеврилир.)* Сəнə нə олду? Нијə белə кədəрləндин?

Ш ə л а л ə — Елə билирəм ки, сəн мəни баша дүшəрсən.

П а к и з ə — Баша дүшүрəм, Шəлалə.

Ш ə л а л ə — Сəн мəнə балдыз јох, һəгиги дост олмусан. Буна көрə дə сəн мəни балдыз кими дејил, бир дост кими динлə, мəнə јол көстəр.

П а к и з ə — Бујур.

Ш ə л а л ə — Гулам тутуландан сонра, Халидə һəр əзијjəтими чəкди. Мəни охутду. Али мəктəби битирдим, будур инди дə нечə илдир мүəллимəјəм. Бу күнсə ешидирəм ки, Гулам кəлир. Анчаг мəн билмирəм о һара кəлир, киминлə јашамаға кəлир. Мəн нанкор дејиləм. Пакизə, мəн тəһсилимə вə һəјатыма көрə сиз бачылара миннətдарам. Анчаг, бəс мəним өз шəхси һиссим, өз гəлбим? Ахы, мəн ону севмəмишəм, севмирəм дə...

П а к и з ə — Баша дүшүрəм, Шəлалə.

Ш ə л а л ə — Пакизə, сəн баша дүшүрсənми ки, бу он илдə мəнимлə онун арасында дəрин бир учурум əмəлə кəлмишдир.

П а к и з ə — Доғрудур.

Ш ə л а л ə — Пакизə, мəни бағышла ки, сизə гəм-гүссə кətирдим. Худаһафиз.

Х а л и д ə кəлир, Ш ə л а л ə ағлаја-ағлаја кедир.

Х а л и д ə *(Шəлалənин архасынча.)* — Буна нə олду?

П а к и з ə — Билмирəм.

Х а л и д ə — Севинмək əвəзинə бу нијə ағлајыр?

П а к и з ə — Јазыг нəјинə бахыб севинсин.

Х а л и д ə — Балам, сəнə нə дүшүб она белə чаныјананлыг еləјирсən?

П а к и з ə — Инсан јалныз өзүнү дүшүнмəз. Јазыг севмəдији бир адамла нечə јашасын?

Х а л и д ə — Бəс мəн нечə јашајырам?

П а к и з ə — Бајаг дедим ки, өзү јыхылан ағламаз.

Х а л и д ə *(хејли сүкутдан сонра)* — Доғру дејирсən... Өзү јыхылан ағламаз. *(Пианоја јанашыр, чала-чала охујур.)*

Јад очагда əл гыздыран
Исинмишəм дејəммəди.

С у л т а н З ө һ р а б о в дахил олур, маһныја гулаг асыр.

Хан чинары сөјлə, нəдən
Туфан гопду, əјəммəди...

З ө h р а б о в *(өз-өзүнә)* — Бәли, «Көнүл тәранәси». Фәхрәддинин маһнысы! *(Өзүнү әлә алыб.)* Халидә!..

Х а л и д ә *(чевриліб)* — Бәли!

З ө h р а б о в — Јенә бу маһны?! *(Пауза.)*

П а к и з ә *(сөзү дәјишмәк үчүн)* — Султан, билирсинизми... Гулам кәлир.

З ө h р а б о в — Кәлир, хош кәлир, көзүмүн икиси дә бирдән ајдын... *(Палтосуну чыхарыб асғыдан асмаг истәркән.)* Бу нәдир? Јүз дәфә демишәм ки, бурадан башга палтар асмајын!

П а к и з ә — Бағышлајын, мән асмышам.

З ө h р а б о в — Чај кәтир. *(Пакизә палтосуну көтүрүр. Халидә јан отаға кечир.)* Евә кәләндә елә бил чәһәннәмә кәлирәм, һамысындан зәһләм кедир. *(Пауза. Пакизәјә.)* Јенә о нә е'ландыр вурмусан дивара?

П а к и з ә — Кәрәк ки, орада ајдын јазылыб, партија ичласыдыр.

З ө h р а б о в — Мәсәләниз нәдир?

П а к и з ә — Аспирантларын һесабаты.

З ө h р а б о в — Нә һесабат, јолдаш партком?

П а к и з ә — Әввәла, мән евдә партком дејиләм, адичә бир гонағам. Икинчиси дә сиз директорсунуз, аспирантлара көстәрдијиниз лагејдлик...

Х а л и д ә әлиндә чај кәлир.

З ө h р а б о в — Аспирант өз үзәриндә ишләмирсә, биз нә едәк?

П а к и з ә — Бәс директор бунун сәбәбини билмәк истәмәзми?

З ө h р а б о в — Мәнә сәбәби мүһакимә етмәк лазым дејил, иш көрмәк лазымдыр. Сәбәбијјәт һаггында Кант јазыр ки... *(Блокнотуну чыхарыб охумаг истәркән.)*

П а к и з ә — Һә, ону билирик.

З ө h р а б о в — Аспирантлар һаггында али тәһсил назирлијинин јүз гырх доггуз нөмрәли әмринин он дөрдүнчү маддәсинин «Б» бәндиндә дејилир...

П а к и з ә — Үч ил мүддәтиндә диссертасијасыны јазыб гуртармајанлар аспирантурадан харич едилмәлидирләр.

З ө h р а б о в — Мән дә еләләрини говачағам, вәссалам.

П а к и з ә — Бу ки тәрбијә васитәси дејил.

З ө h р а б о в — Мәнә психолокијадан дәрс демә, мән һәр шејдән әввәл, директорам, буна көрә дә мән јалныз ганунун һөкмү илә һәрәкәт етмәлијәм.

П а к и з ә — Ганун чох сојуг олур, ону үрәк ганы илә иситмәк, сонра чанлы адамлара тәтбиг етмәк лазымдыр.

Х а л и д ә — Идарәни евә көчүрмәсәниз олмаз?

С у л т а н чај ичмәк үчүн гәнд көтүрүр, гәнд јумрусуну әлиндә самбаллајыр.

З ө h р а б о в — Бу бојда да гәнд олар? Ағыза да јерләшмир.

Х а л и д ә — Гуллугчу доғрајыб.

З ө h р а б о в — Гуллугчу доғрајанда нә олар, һәр шејин бир ганун-гајдасы вар, ја јох? *(Султан столун үстүндәки зәрфи көтүрүр.)* Бу кимдәндир? *(Үстүнү охујур.)* Јенә гарыдандыр, нә истәјир?

Х а л и д ә — Оху, көр нә истәјир.

З ө h р а б о в *(мәктубу бир кәнара атыр.)* Мән ки мәһкәмәнин гәтнамәсинә әсасән она ајда отуз дөрд манат әлли үч гәпик верирәм. Даһа нә истәјир?

П а к и з ә — Ана мәһәббәтини отуз дөрд манат әлли үч гәпијә дејил, милјонларла пула сатын алмаг олмаз. Ана сәнин пулуну дејил, өзүнү көрмәк истәјир. Ана мәктубуна ганун маддәләри илә јох, үрәјин һәрарәти илә чаваб вермәк лазымдыр, јолдаш психолог!

ҮЧҮНЧҮ ШӘКИЛ

Шәһәр бағы, солда ресторанын баға ачылан пәнчәрәләри, сағда бағын кениш хијабаны. Ресторандан мусиги сәсләри кәлир. Кәнчләр икибир, үчбир кәзинир. Г у л а м, А т о б б а илә ресторандан чыхыр.

Г у л а м — Атобба чаны, бу һеч мәни ачмады.

А т о б б а — Нолуб ахы?

Г у л а м — Јарымчыға мән јохам, әјләшдин, кәрәк полну олуб чыхасан. Нөшүн ки...

А т о б б а — Бу да бәсимиздир, Гулам чаны, даһа кетмир.

Г у л а м — Он или мән чәкмишәм, сәнә нә олуб, ај Атобба?

А т о б б а — Фарс дејир кәм-кәм бухур, һәмишә бухур, ај Гулам.

Г у л а м — Јох, атам, мән о кәм-кәмә јохам, газ вур, газан долсун. Мән завмаг оланда да елә белә идим, инди дә ки, јахчы оғланларын көмәјинән олмушам завресторан, кенә елә беләјәм.

А т о б б а — Аллаһ пис күнүмүзү елә-белә еләсин.

Гулам — Анчаг аллаһ бир дә ораны бизә көстәрмәсин. Үрәјимдән чох шејләр кечирди. Атобба чаны бачармырдым. Фајтон аты кими көзүмдән гочалырдым.

Атобба — Шүкүр олсун, кәлмисән јеҹәк, ичәк күл олаг, бүлбүл олаг, гәфәсдә олмајаг...

Гулам — Әсил сөз елә будур. Јемәк үчүн дә кәрәк верәсән әл-әлә. Нөшүн ки, тәк әлдән сәс чыхмаз.

Атобба — Әлбәттә...

Гулам — Алым ағрывү, гәмүн кәм. Кәл өпүм сәни, мән ахы, орда дәлләклик өјрәнмишдим. Кәләндән сонра бачыларым мәнә дејир ки, кәл дәлләклик елә. Өз-өзүмә дејирәм, түк јолмагла да чөрәк газанмаг олар?

Атобба — Ушагсан? Ај Гулам, сән бирдән-бирә кәлән кими нечә олду ки, видвигат олуб завресторан олдун?

Гулам — Телефонун күчүнү билмирсән?

Гулам чибиндән бир бычаг чыхарыб, әлиндә ојнадыр.

Атобба — Нә әнтиг шеҹдир, ај Гулам.

Гулам — Орда, газаматда өзүм гајырмышам. Хошун кәлир, көтүр.

Атобба —Чох сағ ол. *(Бычағы чибинә гојур.)*

Фәхрәддин кәлир. Онун сачлары чаллашмыш, камилләшмишдир. Гулам ону көрүб дурухур.

Гулам — Атобба, буну таныјырсан?

Атобба — Нөшүн танымырам, бизим участокун сүдјәсиди дә.

Гулам — Мәни он ил наллајан да буҹду да. Дајан, ојнан ишим вар. *(Фәхрәддинә јахынлашыр.)* Салам, вәтәндаш судја. Амма инди мән сәнә јолдаш да дејә биләрәм. Истәјәрәм һеч ону да демәрәм. *(Пауза.)* Мәни танымадыныз?

Фәхрәддин — Јох.

Гулам — Вәлијову танымырсуз? Гуламы?

Фәхрәддин — Һансы Гулам?

Гулам — Судит елədијиз.

Фәхрәддин — Аһа, инди таныдым. Һачан кәлмисән?

Гулам — Бир-ики ај вар. Нечәсиниз?

Фәхрәддин — Сағ ол, сән нечәсән?

Гулам *(меҹдан охујурмуш кими)* — Мән о вахт завмаг идим, инди дә дөвләтиндән завресторанам. *(Әли илә ресторааны көстәрир.)* Буҹур, гонағым ол.

Фәхрәддин — Сағ ол, төләсирәм.

Гулам *(онун голундан тутур.)* — Кедәк балача вураг, сағлығындан һәр шеҹимиз вар.

Фәхрәддин — Чох сағ олун, ачлығым јохдур.

Гулам — Дүнјадыр да, јолдаш судја, гәмүн кәм, адам јыхылар да, дурар да, анчаг адам одур ки, јыхылана дајаг ола.

Атобба — Бәс нечә? Дүшмән сәни дашнан, сән дүшмәни ашнан, дүнјанын малы дүнјада галачаг.

Гулам — Он или вердин мәнә, гәмүн кәм. Кетдим чәкдим, кәлдим. Мән кенә һәмин адамам.

Фәхрәддин — Доғрудан һәмин адамсан, Гулам, һеч дәҹишмәмисән.

Гулам — Ада, дәҹишән сән. Гочалмысан, сач-саггалын ағарыб, мән нөшүн дәҹишим ахы. Ичирик арағы, көк еләҹирик дамағы.

Фәхрәддин — Анчаг о араг шүшәләринин јенә бир күн башында чатлајачағына әминәм.

Гулам — Бура бах, о праваны бизә гачаг еләмә. Биз сәнин үчүн ушаг-мушаг дејилик.

Фәхрәддин — Мәним сәнә јазығым кәлир, Гулам.

Гулам — Сәнин өзүвә јазығын кәлсин. Јемирсән, ичмирсән, дартмысан өзүнү гәнд кәлләси кими. Дүнјанын кефиндән хәбәрин јох, нәш'әсиндән хәбәрин јох. Кедәк, Атобба...

Атобба *(кедә-кедә.)* — Амма јаман дедин һа.

Гуламла Атобба кедир. Әшрәфлә Пакизә кәлир.

Әшрәф — Оһо, Фәхрәддин, салам!

Фәхрәддин — Салам, Әшрәф, салам, Пакизә, нечәсиниз?

Пакизә — Сағ олун.

Фәхрәддин — Индичә Гуламы көрдүм, көзүнүз ајдын.

Пакизә — Сағ олун.

Фәхрәддин — Мән зәнн едирдим ки, бу нечә илдә о дәҹишәр. Тәәссүф ки... *(Пауза.)* Мәнчә бурада мүгәссир сизсиниз.

Әшрәф — Доғрудур, чүнки бунлар ону чох әзизләҹирләр.

Фәхрәддин — Хасиҹәти сонрадан дәҹишмәк мүмкүндүрмү, јолдаш психологлар?

Әшрәф — Мүмкүндүр. Мәним диссертасија мөвзум да елә бу мәсәләҹә һәср олунмушдур.

Фәхрәддин — Мараглыдыр.

Әшрәф — Мәнчә корланмыш бир адамы, јенидән тәрбијә етмәк үчүн данлаг вә төһмәтләрин, өјүд вә нәсиһәтин о гә-

дәр дә фајдасы јохдур. Бунун үчүн о адамын өзүнү шүурлу сурәтдә дәрк етмәси әсас шәртдир. Һиссләрә тә'сир етмәк ону сарсытмаг, бүтүн варлығыны силкәләмәк лазымдыр. Нимајә етмәклә, баш сығалламагла тәрбијә етмәк олмаз.

П а к и з ә — Ев јанандан сонра һарај салмаг мә'насыздыр. Чалышмаг лазымдыр ки, евә һеч од дүшмәсин. Дүшдүсә, ону кечиртмәк чәтин олар. Сиз халг һакимләри исә јалныз чәза кәсмәклә ишинизи битмиш һесаб едирсиниз.

Ф ә х р ә д д и н — Мән сизин тәнгидинизлә разыјам. Биз тәрбијә илә дә мәшғул олмалыјыг.

Ә ш р ә ф — Мәсәлән, көтүрәк сизин достунуз Султаны, о нечә адамдыр?

Ф ә х р ә д д и н — О, ушаглыгда чох сәмими, мећрибан бир јолдаш иди. Тәһсил мүддәтиндә бирдән-бирә дәјишди, доғрусу, мән лап мат галмышам.

Ә ш р ә ф — Белә чыхыр ки, әввәл јахшы иди, сонрадан дәјишиб, пис олду?

Ф ә х р ә д д и н — Бәли.

Ә ш р ә ф — Демәк, јенә јахшылыға доғру дәјишилә биләр. Бунун үчүн онун һәјатында бөјүк бир сарсынты лазымдыр. Елә бир сарсынты ки, она өзүнүн пис адам олдуғуну дәрк етдирсин. Һәләлик онун көзләри кордур. О өзүнүн пис ишләрини көрмүр. Елә ки, көрдү, ајылачаг.

Ф ә х р ә д д и н — Доғрусу, мән инана билмирәм.

Ә ш р ә ф — Инанын, Фәхрәддин!

Ф ә х р ә д д и н — Нә дејирәм. *(Пауза.)* Нә исә, мәни бағышлајын, мән кедим, вачиб ишим вар.

П а к и з ә — Бујурун.

Ә ш р ә ф — Һәләлик. *(Фәхрәддин көрүшүб кедир.)* Пакизә, бу күн өзүмү о гәдәр хошбәхт һисс едирәм ки... Чүнки бу күн јахшы ишләмишәм. Баһар мүәллимәни сағ олсун, тәчрүбә ишләримми онун синфиндә апарырам. Мәнә чох көмәк едир.

П а к и з ә — Демәк, бизим Арифкилин синфиндә?

Ә ш р ә ф — Бәли... Арифи дә мүшаһидә едирәм.

П а к и з ә — Сән јалныз јахшы ишләдијинә көрәми өзүнү хошбәхт һисс едирсән?

Ә ш р ә ф — Јох, үмумијјәтлә, бу күн әһвалым чох гәрибәдир. Һәр шеј көзләримдә гәрибә көрүнүр. Чох гәрибә.

М и р ә с т ә көлир.

М и р ә с т ә — Ај гардаш, бураларда бәстәбој, башы түксүз, гарагаш, гаракөз бир оғлан көрмәмисиниз ки?

Ә ш р ә ф — Гарагаш, гаракөз, бәстәбој оғлан көрмүшүк, анчаг башы түксүз оғлан көрмәмишик.

П а к и з ә *(күләрәк.)* — Оғлан һара, башы түксүз һара? *(Әшрәфи көстәрир.)* Оғлан белә олар, ај хала.

М и р ә с т ә — Әввәлән, һәр кәсин оғланы өзүнә хошдур. Икинчиси дә мәним оғланымын башы түксүз оланда нә олар? Гызыл да отсуз јердә кизләнәр. Үчүнчүсү дә ки, биз һачандан хала олдуг, ај нәнә? Отуз үчә һәлә бу күн кечмишәм.

П а к и з ә — Онда сизин отуз үч јашынызы тәбрик едирик.

М и р ә с т ә — Далдан атылан даш топуға дәјәр, әкәр сән билсәјдин ки, мән кимин адамыјам, мәнлә о дилдә данышмаздын.

П а к и з ә — Әриниз кимдир?

М и р ә с т ә — Елә бир ишин саһибидир ки, идарәләрдә һамы онун әлинә бахыр.

П а к и з ә — Директордур?

М и р ә с т ә — Ондан да бөјүк.

П а к и з ә — Назирдир?

М и р ә с т ә — Назир дә онун әлинә бахыр.

П а к и з ә — Бәс нәчидир ахы?

М и р ә с т ә — Бухалтер! *(Әшрәф гәһгәһә чәкиб күлүр.)* Нијә күлүрсән? Сизин идарәнин бухалтери сәнин өзүнү аз кет-кәлә салыб?

М и р ә с т ә кедир.

П а к и з ә — Дедин ки, һалын чох гәрибәдир һә?.. Бәлкә бирини севирсән?

Ә ш р ә ф — Бәлкә дә...

П а к и з ә *(һәјәчан кечирир. О, Әшрәфин она көнүл ачмаг истәдијини зәнн едир.)* Онда... ајдындыр...

Ә ш р ә ф — Дүзү... Сәндән нә кизләдим. Онсуз да мән бир күн сәнә өз гәлбими ачмалыјам. *(Пауза.)* Еһ, лазым дејил.

Бу заман Г у л а м сәрхош һалда көрүнүр, јенидән чәкилир. Ону бу вәзијјәтдә көрән П а к и з ә әсәбиләшир.

П а к и з ә — Јенә сәрхошдур. *(Пакизә онун далынча гачыр.)* Гулам, Гулам, дајан көрәк! *(Пакизә кедир. Абдулла кәлир.)*

А б д у л л а — Бурада учабој, кирдәсифәт... *(Әшрәфи таныјыб дајаныр.)* Әшрәф, салам!

Ә ш р ә ф — Салам, нә олуб, Абдулла дајы?

А б д у л л а — Өлүрәм, Әшрәф, тәр ичиндә өлүрәм, арвады итирмишәм.

Ә ш р ә ф — Һансы арвады?

А б д у л л а — Бизим чананы дејирәм. Учабој, кирдәсифәт, назикдодаг, чопурјанаг. Тапа билмәсәм олан-галан түкүмү дә јолачаг...

Ә ш р ә ф — А киши, идарәдә бизә мааш-веринчә чанымызы боғазымыза јығырсан, инди арваддан горхурсан?

М и р ә с т ә кәлир, сөһбәтә гулаг асыр.

А б д у л л а — Аталар демишкән, арваддан горхмајан шејтандан горхмаз. Евләнмәмисән билмирсән.

Ә ш р ә ф — Даһа сәнә сөзүм јохдур.

М и р ә с т ә *(јахынлашыр.)* — Абдулла!

А б д у л л а *(өзүнү итирир.)* — Чан!

Ә ш р ә ф — Абдулла дајы, көзүн ајдын олсун ки, арвад тапылды. Худаһафиз.

Кедир.

А б д у л л а — Нә дејирсән, еј мәним мәләјим, өмүр зинданым?

М и р ә с т ә — Өзкә ушағын јанында мәни ајагалты елә-дин?

А б д у л л а — Төвбә, әт-төвбә!

М и р ә с т ә — Галх, кедәк мәним кәбин-талағымы вер..

А б д у л л а — Дејәрсән, еләмәзсән.

М и р ә с т ә — Дедим гуртарды. Сән мәни чана кәтирдин, чана!..

А б д у л л а — Бәјәм әввәл чанын јох иди?

М и р ә с т ә — Мән әввәл белә идим бәјәм? Бир бах, әријиб чөпә дөнмүшәм. Јары чаным галмајыб.

А б д у л л а — Нә гәдәр әрисән, аталар демишкән, түкүн үч ешшәјә јүкдүр.

М и р ә с т ә — Узун еләмә, бошанырам, вәссалам.

А б д у л л а — Ахы, нијә, мән сәнә нејләмишәм?

М и р ә с т ә — Бундан артыг нә едәчәксән, мәним өмрүмүн ән көзәл күнүндә, раждени күнүмдә дә сән мәни сајмырсан.

А б д у л л а — Ај сәнин о год ражденинә гурбан олум, бу раждени нә гәдәр олар?

М и р ә с т ә — Мин дәфә! Нә гәдәр ки, сағам, һәр күн.

А б д у л л а — Аталар демишкән сорушмаг ајыб олмасын, инди нечә јашын тамам олур?

М и р ә с т ә — Бәс һәлә билмирсән?

А б д у л л а — Јенә отуз үч?

М и р ә с т ә — Бәс нечә!

А б д у л л а — Сынмыш саат кими сәнин әгрәбин он илдир дајаныб отуз үчүн үстүндә. Бәс сәнин отуз дөрд јашын һеч олмајачаг?

М и р ә с т ә — Јох, отуз дөрддән зәһләм кедир.

А б д у л л а — Зәһләп кетмәјинәнди? Бир һагг-һесаб вар, ја јох?

М и р ә с т ә — Јахшы! Бухалтерлијини бизим јашымыза тәтбиг еләмәсән дә олар! Јарамаз!

А б д у л л а — Нә олду, һамынын ишинә јарадым, сәнин ишинә јох?

М и р ә с т ә — Кедәк, падарочныда јахшы бир шеј көрмүшәм, ону мәнә ал.

Кедирләр, ресторандан кәдәрли бир маһны ешидилир. Ш ә л а л ә кәлир.

Ә ш р ә ф — Шәлалә, кими ахтарырсан?

Ш ә л а л ә — Гуламы.

Ә ш р ә ф — Гуламы ахтармаг јох, бирдәфәлик унутмағын вахты дејилми?

Ш ә л а л ә — Ајрылмаг истәјирәм, анчаг о разылыг вермир.

Ә ш р ә ф — Сән бошанандан сонра о нәчидир.

Ш ә л а л ә — Мән истәјирәм һәр шеј разылыгла олсун. Јохса о, һәр чинајәтә әл ата биләр.

Ә ш р ә ф — Гој сән истәдијин кими олсун, Шәлалә! Мән архајын ола биләрәммі? Инди мәним гәлбимин дөјүнтүләринә чавабын нәдир?

Ш ә л а л ә — Онунла бошаныб-бошанмамағымын сәнә һеч бир дәхли јохдур. Һәр ики һалда сәнин тәклифин мә'насыздыр. Мәни унут, вәссалам!

Ә ш р ә ф — Нијә?

Ш ә л а л ә — Хаһиш едирәм, Әшрәф, бу сөһбәти бир јана гојасан, мүмкүн дејил.

Ә ш р ә ф — Ахы, нијә? *(Ресторандан «Нәдир» маһнысы ешидилир. Маһнынын тәранәси алтында.)*

Ә ш р ә ф — Сән дејирсән севмирәм
Бәс бу ешг, һәвәс нәдир?
Үрәјиндән јүксәлән
Бу налә, бу сәс нәдир?

* * *

Мән ешгими данмырам
Арзудан усанмырам.
Дејирсән ки, јанмырам
Бу одлу нәфәс нәдир?

* * *

Сән мәни севдин, мәни
Мән сәни севдим, сәни
Севә билмәм өзкәни
Jолу кәсән бәс нәдир?..

Мән сәнин нәдән чәкиндијини билмирәм, Шәлалә! Сән, Халидә вә Пакизәнин сәнә көстәрдикләри бөјүк гајғынын мүгабилиндә онлардан кечә билмирсән. Халидәни дејә билмәрәм, анчаг Пакизә һәр шеји баша дүшән гыздыр. О бизи дә баша дүшәр. Мән елә индичә она бу сирри ачмаг истәјирәм.

Ш ә л а л ә — Jох, лазым дејил, онун гәлбини јаралама! *(Әсәби аддымларла кедир.)*

Ә ш р ә ф *(сарсылыр.)* — Гәрибәдир, көзләри башга шеј дејир, дили башга шеј.

Ә ш р ә ф кедир, бир гәдәрдән Ш ә л а л ә илә П а к и з ә кәлир.

П а к и з ә — Мән ону бурада гојуб кетмишәм. Бәс бу һара кетди?

Ш ә л а л ә — Јәгин көзләјиб, кәлмәмисән кедиб.

П а к и з ә — Һеч билирсәнми, Шәлалә, мән ону нә гәдәр севирәм?

Ш ә л а л ә *(хејли фикирли.)* Һисс едирәм.

П а к и з ә — Гулам гојду ки... Индичә мәнә үрәјини ачырды, гојмады, билмирәм һардан кәлди? *(Шәлалә сарсылыр, скамјада әјләшир.)* Сәнә нә олду?

Ш ә л а л ә — Үрәјим сыхылыр, Пакизә, дөзә билмирәм, јашамаг әзаб имиш.

П а к и з ә — Сәфеһләмә, ај гыз, јашамаг көзәлдир, хүсусән севәндә.

Ш ә л а л ә — Бир-бирини севә, һәм дә севилә. Анчаг говушмалары мүмкүн олмаја. Бәс бу дәрдә нечә, дөзмәк олармы?

П а к и з ә — Бу, әлбәттә, ағыр дәрддир. Лакин бунун бизә дәхли јохдур. *(Пауза.)* Шәлалә, јәгин ки, о бураларда мәни ахтарыр. Сән бурда мәни көзлә, бу саат кәлирәм.

П а к и з ә кедир.

Ш ә л а л ә *(тәк.)* — Јазыг гыз, сән чох јахшы адамсан, сән ону севирсән, о исә мәни севир. Ондан кечмәк мәним үчүн нә гәдәр ағыр олса да, мән өз ешгими, сәнин бөјүклүјүнә гурбан вермәлијәм. Мән Әшрәфи севсәм дә буну она һисс етдирмәјәчәјәм. Гој о сәнинлә хошбәхт олсун, чүнки она сән лајигсән!

ДӨРДҮНЧҮ ШӘКИЛ

Педагокика институту. Гырмызы кушә. Сағда дәһлиз, С у л т а н Әшрәфин әсәрини охумагла мәшғулдур. О, охудугча әсәби һаллар кечирир. Телефон сәсләнир.

З ө һ р а б о в *(дәстәји көтүрүр.)* — Бәли, Зуличка, сәнсән? Салам, әсәбиләшмә! Јахшы! Бир аз да көзлә! Бишинчә дөзмүсән, дүшүнчә дә дөз. Ахы, ушаг вар. Бәс Ариф? Сәнә дәхли јохдур? Бәс мәнә нә дејәрләр? Сән тәләсмә, мән өзүм јолуна гојачағам. Зуличка, һаһиш едирәм, бир дә бура зәнк еләмә. Ахы, јахшы дејил, чүнки Халидәнин бачысы да бурда ишләјир. Јахшы, һәләлик, селујү. *(Дәстәји асыр. Јенидән зәнк. Дәстәји көтүрүр.)* Бәли, өзүдүр данышан. Арифин мүәллимидир? Һә, ешидирәм. Нечә, Ариф өзүнү мәктәбдә јахшы апармыр? Мәктәбә кәлмәлијәм? Јох, бу олмады, мәним вахтым јохдур. Әкәр мәнимлә көрүшмәк, данышмаг истәјирсәнсә, зәһмәт чәк јаныма кәл. Һәфтәнин базар ертәси, чәршәнбә вә шәнбә күнләри, бирдән үчә гәдәр гәбул саатларымдыр. Бујура биләрсән. *(Дәстәји асыр.)* Амма нә зыррамадыр, мәни мәктәбә чағырыр. *(Зәнк едир.)* Ало... Аз... Елмира, нечә дәфә сәнә тапшырмышам ки, мәни сорушсалар, денән бурда јохдур.

А б д у л л а кәлир.

А б д у л л а — Нәһајәт, сизи тапдым. Кетдим, кабинетинизә катибә деди ки, бурдасыныз.

З ө һ р а б о в *(башыны галдырмадан)* — Һә... бурда мәшғулам, сонра кәләрсән.

А б д у л л а — Маашы кәтирмишәм.

З ө һ р а б о в — Һә, кәтир көрәк.

А б д у л л а *(чәдвәли Зөһрабовун гаршысында ачыр)* — Үч јүз гырх алты манат, ијирми беш гәпик.

З ө һ р а б о в — Нијә белә аз?

А б д у л л а — Бу авансдыр, јолдаш Зөһрабов.

З ө һ р а б о в — Ону билирәм, мәнә де көрүм, бу гәдәр пулу нәјә чыхмысан?

А б д у л л а — Һамысы бурда јазылыб. Бир дә ахы ајын икинчи јарысында чыхылмајачаг. Һә... сабаһкүн кәнддән, ананыздан рәсми бир тә'лигә алмышыг...

З ө һ р а б о в — Нә тә'лигә?

А б д у л л а — Ананыз сиздән алдығы алименти истәмир.

З ө һ р а б о в — Нечә? Ајда отуз дөрд манат әлли үч гәпији истәмир?

А б д у л л а — Бәли, јазыр ки, оғлумун вәзиҹҹәти ағыр олдуғу үчүн алименти она бағышлајырам.

З ө һ р а б о в — Вәзиҹҹәти ағыр?

А б д у л л а — Бәли, елә јазыр.

З ө һ р а б о в — Бағышлајыр, саг олсун. Онда бу ајдан мәним маашым отуз дөрд манат әлли үч гәпик артыр.

А б д у л л а — Бәли, бәли, аталар демишкән пул ки вар, чан јорғаныдыр. Аталар демишкән, гәпијин гәдрини билмәјән, манатын гәдрини һеч билмәз.

А б д у л л а чыхыр, дәһлиздә Әшрәфлә тоггушур.

Ә ш р ә ф — Абдулла дајы, салам.

А б д у л л а — Тутаг ки, әлејкәссалам, сонра?

Ә ш р ә ф — Сонрасыны өзүн билмирсән?

А б д у л л а — Чанын үчүн јохдур.

Ә ш р ә ф — Нијә ахы, бу күн ајын дөрдүдүр.

А б д у л л а — А киши, пулу нејнирсән, аталар демишкән, пул ки, вар әл чиркидир.

Ә ш р ә ф — Абдулла дајы *(әјилиб гулағына)*, јардым кассасындан-заддан биртәһәр дүзәлт, мәнә бәрк лазымдыр.

А б д у л л а *(әјилиб гулағына)* — Онда ишин ахырында кәл, амма һеч кәсә демә. *(Дәһлиздә телефон зәнки. Әшрәф телефона тәрәф кедәркән.)* Елми ишчи олмурсан, лап академик ол, чох хорузланма, мәндән асылысан. Аталар демишкән, пулун вар бәлисән, пулун јохдур дәли.

А б д у л л а кедир.

Ә ш р ә ф *(дәстәји көтүрүр)* Бәли, Пакизә, салам, Әшрәфдир, нечәсән, Пакизә? Диссертасијанын мүзакирәси? Саат үчдәдир. Јох, хәстәсән кәлмә. Кәлирсән? Онда өзүн бил. *(Әшрәф дәстәји асыб јан отаға кечмәк истәркән Шәлалә кәлир. О хејли пәришандыр.)* Шәлалә, нә олуб?

Ш ә л а л ә — Һеч бир шеј, мәнә Пакизә лазымдыр.

Ә ш р ә ф — Пакизә бу саат бурда олачаг. Ахы, нијә белә һәјәчанлысан?..

Ш ә л а л ә — Һеч... Билмирәм нејләјим. Ахы, сән дүнән мәктәбә нијә кәлирдин, мән сәнә демирәммми ки, о мәни аддым-аддым изләјир.

Ә ш р ә ф — Јохса мәни көрүб?

Ш ә л а л ә — Көрүб вә бүтүн дедикләрини дә ешидиб.

Ә ш р ә ф — Гој ешитсин. Сән ки ондан ајрылмысан.

Ш ә л а л ә — Нечә гој ешитсин. Әшрәф, бир дәфә бил, сәнин севдан баш тутасы дејил, мәндән әл чәк, мәни бәдбәхт еләмә.

Ә ш р ә ф — Јохса инди хошбәхтсән?

Ш ә л а л ә — Бәдбәхтәм! Өз дәрдим өзүмә бәсдир. Елә инди Пакизә илә мәсләһәтә кәлдим.

Ш ә л а л ә ағлајыр. Ә ш р ә ф чиб дәсмалыны чыхарыб онун көз јашыны силәркән З ө һ р а б о в әсәби һалда кабинетдән чыхыб онлары көрүр.

З ө һ р а б о в — Бағышлајын, сизә мане олмадым ки...

Ш ә л а л ә *(өзүнү итирир)* — Султан дадаш, Гулам мәни раһат бурахмыр, мәни һәр јердә көлкә кими изләјир, һәдәләјир.

З ө һ р а б о в — Мәсәлә ајдындыр, кет бизә, кәлиб данышарыг... *(Әсәби аддымларла кабинетә кечир.)*

Ш ә л а л ә — Бу да белә. Өзүм дә билмирәм кимә пәнаһ кәтирим.

Ә ш р ә ф — Еһ, Шәлалә, мән сәндән һеч баш ачмадым... *(Она јахынлашыр, әлини тутур.)* Шәлалә, сән кәл мәнә гулаг ас.

Бу заман Г у л а м дахил олур.

Г у л а м — Аһа... Јахшы тутмушам сизи! *(Әшрәфә.)* Адә, сән јә'ни бир белә годугланмысан ки, Гуламын арвадына саташырсан? Сән бәјәм мәни танымырсан? Инди нечәсән көзүнүн алтыны фәнәрлијим?! *(Әшрәфә һүчум чәкир, Шәлалә ортаја кирир.)*

Ш ә л а л ә — Гулам!

Г у л а м — Зашишат еләјирсән ашнову?!

Сәсә З ө һ р а б о в чыхыр. Ш ә л а л ә кедир.

З ө һ р а б о в — Нә олуб?

Г у л а м — Султан тәдәш, бунун чәзасыны ја өзүн вер, әкәр вермәсән, мән өзүм онун чавабыны верәрәм.

З ө һ р а б о в — Ахы, нә олуб?

Г у л а м — Үч-дөрд күндүр арвады күдүрәм. Көрүрәм бу һәриф Шәлаләдән әл чәкмир, даһа билмир ки, папаг алтында оғланлар вар, кечәрәм јенә он илимдән, валлаһ...

З ө һ р а б о в — Әшрәф, бу нә сөздүр?

Г у л а м — Адә, бу дүнја һәрки-һәрки дүнјасыдыр ки, һәр кәс истәдијини елијә? Бура јери дөкүл, кишисән, чых бајыра ајырд елијәк!

З ө һ р а б о в — Гулам, бәсдир, һәр сөһбәтин өз јери вар, сән архајын ол, мән өзүм бу мәсәлә илә мәшғул оларам. Сән

дә *(Әшрәфә)* кет, чамаата хәбәр вер, он дәгигәјә мүзакирәјә башлајырыг.

Әшрәф кедир.

Гулам — Көрүрсән дә.

Зөһрабов — Мән көрүрәм, сән буну мәнә јох, буна вурулан бачына де.

Гулам — Ким вурулуб буна?

Зөһрабов — Бачын Пакизә.

Гулам — Јох, әшши!

Зөһрабов — Бәли, залым ордан Пакизәни әлиндә сахлајыр, бурдан да Шәлаләни.

Гулам — Јох, Шәлалә она мах вермир.

Зөһрабов — Мах нәдир?

Гулам — Јә'ни јахынлыг вермир.

Зөһрабов — Һардан билирсән?

Гулам — Гулагларымла ешитмишәм. Бир һәфтәдир мән бунлары күдүрәм. Нә гәдәр дил төкүрсә бир шеј чыхмыр.

Зөһрабов — Бу даһа јахшы. Сән кәл бизә, бүтүн бунлары бачыларына даныш. Пакизә һәр јердә ону мүдафиә едир. Елә билир ки, бу алчаг онунла евләнәчәк.

Гулам — Мән даһа буну бачыма нөш дејирәм, өзүм чавабыны верә билмәрәм бәјәм?

Зөһрабов — Мән нә дејирәм, сән она гулаг ас. Мән онун атасыны ганунла јандырмаг истәјирәм. Далына сопра бахарыг. Инди кет бош-бош бураларда авараланма.

Гулам — Авараланмајым нејләјим, ишим јох, күчүм јох.

Зөһрабов — Бәс ишләмирсән?

Гулам — Јох, чыхартдылар.

Зөһрабов — Нијә?

Гулам — Достун Фәхрәддин гојмады.

Зөһрабов — О нә дејир ахы?

Гулам — Мәрдимазар оғлу идарәмизә јазыб ки, Гулам Вәлијовун тичарәтдә ишләмәк һүгугу әлиндән алыныб.

Зөһрабов — Көрүрсән?

Гулам *(Зөһрабовла өзүнү көстәрир.)* — Зор дөјүл ки, кишинин бизи көрмәјә көзү јохдур да.

Зөһрабов — Јахшы, һеч ејби јохдур. Инди кет, ахшам кәләрсән, данышарыг *(Гулам кедир.)* Бәли, Әшрәфин бу әһвалаты лап јеринә дүшдү. *(Ишыг сөнүр. Јенидән јаныр. Гырмызы күшә, Зөһрабов, Рүстәмов, Пакизә, Әшрәф вә башга елми ишчиләр. Зөһрабов хејли һәјәчанлыдыр.)* Бунлардан башга, үмумијјәтлә диссертасијада елмилик аздыр.

Рүстәмов — Буну нәјә әсасән дејирсиниз?

Зөһрабов — Сән әјләш, гулаг ас. Чыхышлар аздыр, ситат аздыр. Сән өз фикирләриндә һеч бир алимә әсасланмырсан. Сәнин мөвзун характерин тәрбијәси һаггындадыр. Лесгаф характер һаггында јазыр ки... *(Чибиндән блокнот чыхарыб охумаг истәркән.)*

Әшрәф — Шүбһәсиз, классик педагог вә психологларын характер һаггында гијмәтли фикирләри чохдур, лакин биз онлары јалныз тәкрарламагла кифајәтләнәкми?

Зөһрабов — Сән тәзә нә дејәчәксән ахы? Јә'ни сән Макаренкодан чох билирсән?

Әшрәф — Марксизм еһкам дејил.

Зөһрабов — Сән һәлә чох ушагсан, Әшрәф, тәзә сөз дејәси вахтына галыб..

Пакизә — Әкәр бу әсәрин нөгсаны тәзә сөз демәсиндәдирсә...

Зөһрабов *(онун сөзүнү кәсир.)* — Бурадакы јени фикирләрин һеч бир елми әсасы јохдур. Бу, әлламәликдир, елм дејил, куја јенилик еләјиб!.. Бәһ, бәһ!.. Һеч кәсә әсасланмыр, амма мән истәјирәм биләм, көрәк бу барәдә Лесгаф нә дејиб, Макаренко нә дејиб?

Рүстәмов — Әкәр онлар демәјибсә, биринчи дәфә чаван бир совет алими бир мәсәләни ортаја атырса, бу сизи нијә горхудур?

Зөһрабов — Сән дә белә, Рүстәмов? Ел демишкән *(Чибиндән блокнотуну чыхарыб охујур)*, «Сәнә күвәндијим дағлар, сәнә дә гар јағар...»

Баһар мүллимә кәлир, гапыдан бојланыр, ичәридә ичлас кетдијини көрүб дәһлиздә әјләшир.

Рүстәмов — Мән бир елми рәһбәр олараг аспирантымын тезисләри илә разыјам.

Зөһрабов — Бәс биз бурда мүгәввајыг? Ганун үзрә биз бурда директоруг, ја јох?

Әшрәф — Ситатларын, һазыр дүстурларын гујруғунда сүрүнмәкдән јорулмадыныз, әзбәрләдијиниз ситатлары өз һәјатыныза да тәтбиг едә билмирсиниз.

Зөһрабов — Мәним һәјатымла сәнин нә ишин?

Әшрәф — Мәним мүшаһидә објектимдән бири дә сизин вә ушағынызын һәјатыдыр.

Зөһрабов — Һә, јахшы јадыма дүшдү. Диссертасијанын 176-чы сәһифәсиндә јазырсан: ушагда худбинлик аилә тәрбијәсинин дүзкүн олмамасындан ирәли кәлир. Бу доғру-

дур, лакин мәним оғлум Арифи худбинлик нүмунәси кими мисал кәтирмәк дүз дејил, чүнки о чох садә ушагдыр.

Ә ш р ә ф — Сәһв едирсиниз!

З ө һ р а б о в — Јә'ни мән өз ушағымы да танымырам?

П а к и з ә — Хејр, танымырсыныз.

З ө һ р а б о в — Бәлкә мән өзүмү дә танымырам?

Ә ш р ә ф — Доғрудур, сизә өзүнүзү танытмаг лазымдыр. Елә ки, өзүнүзү көрдүнүз вә таныдыныз тәрбијә олунмаға башлајачагсыныз.

З ө һ р а б о в — Нечә? Мән тәрбијә олунмалыјам? Сән мәни тәһгир едирсән? Унутма ки, шәхсијјәти тәһгир, ганун үзрә чинајәт һесаб олунур.

Ә ш р ә ф — Мәнә верин диссертасијамы.

З ө һ р а б о в — Ал! *(Чамаата)*. Ичлас гуртарды, дурун. Тартан-партан салмајын. Дағылын!

Ә ш р ә ф *(диссертасијаны алыб гапыдан чыхыр. Дәһлиздә Баһар мүәллимә илә растлашыр.)* — Баһар мүәллимә, салам.

Б а һ а р — Салам, ичлас гуртарды? Олар?

Ә ш р ә ф — Бәли, бујурун ичәри.

Б а һ а р *(Әшрәф кедир. Баһар мүәллимә гапыны ачыб)* — Кәлмәк олар?

З ө һ р а б о в — Јох, көзлә.

П а к и з ә — Танымадыныз, Зөһрабов, Ленин орденли мүәллимәни?..

З ө һ р а б о в — Јох, әши! Чағыр кәлсин, сонра дејәрләр гадынлара һөрмәт еләмирләр.

Пакизә Баһар мүәллимәни ичәри дә'вәт едир.

Б а һ а р — Мән сизин оғлунуз Арифин мүәллимәсијәм. Сизин вахтыныз олмадығы үчүн дедијиниз кими јанныза бујурдум.

З ө һ р а б о в — Бујурун көрәк.

Б а һ а р — Сиз педагокикаја аид бир сыра мүһазирәләр охумуш, китабчалар јазмысыныз. Мән сиздән сорушурам, дедикләринизи өзүнүз дәрк едирсинизми?

З ө һ р а б о в — Бу нә суалдыр?

Б а һ а р *(сумкасындан кичик бир китабча чыхарыр)* — Бурда јазырсыныз. *(Китабчадан охујур.)* «Ушағын тәрбијәси илә мәктәбдән әввәл валидејн мәшғул олмалыдыр. Чүнки ушаг сутканын 4—5 саатыны мәктәбдә олурса, 19—20 саатыны валидејнинин јанында олур». Сонра јазырсыныз. *(Башга сәһифәни чевирир.)* «Валидејн тез-тез мәктәбә кетмәли, ушағын мәктәбдә өзүнү нечә апармасы илә марагланмалыдыр...». Инди мән сиздән сорушурам, бу јаздыгларыныз сизин өзүнүзә дә аиддирми?

Р ү с т ә м о в — Јахшы суалдыр.

З ө һ р а б о в — Бу мәним өз шәхси ишимдир.

Б а һ а р — Јолдаш Зөһрабов, сиз башгаларына өјүд-нәсиһәт верир, дедикләринизә исә өзүнүз әмәл етмирсиниз.

Сиз мәнә телефонда директор олдуғунузу хатырлатдыныз, лакин билин ки, бунун мәним үчүн һеч бир әһәмијјәти јохдур. Бах, бу ағ сачларын һәр бири бир директор, бир алим јетишдирмишдир. Сәнин вәзифән нә олурса-олсун, мәним үчүн јалныз бир валидејнсән вә јаздығын кими мәктәбә кәлмәјә, ушағынын вәзијјәтини өјрәнмәјә борчлусан. Сиз өвладынызын кәләчәји илә марагланмырсынызса биз марагланырыг вә мәшғул олуруг. Онун хасијјәтиндә, индидән өзүнү көстәрән әдабазлыг бизи горхудур. Ахы, биз ону чәмијјәт үчүн јетишдиририк. Заводда брак мал бурахан фәһлә мәс'улијјәтә алындығы һалда, пис инсан јетишдирән мүәллим вә валидејн мүгәссир дејилми? Өвладынызын кәләчәјиндә бизимлә бәрабәр сизин дә чаваб дәһ олдуғунузу сизә билдирмәјә кәлдим, јолдаш директор! Инди исә худаһафиз!..

Баһар мүәллимә кедир.

П а к и з ә *(архасынча)*. — Баһар мүәллимә! *(Пакизә, мүәллимәнин архасынча кетмәк истәркән.)*

З ө һ р а б о в — Бу һансы Баһар мүәллимәдир?

П а к и з ә — Елә сиз таныдығыныз.

З ө һ р а б о в — Јохса бу одур? Бу мәним мүәллимәмдир?

П а к и з ә — Бәли, өзүдүр ки вар. Сизин илк мүәллимәниз.

З ө һ р а б о в — Чағырын ону!

П а к и з ә — Зәһмәт чәкин өзүнүз чағырын.

З ө һ р а б о в *(һөвлнак јериндән сычрајыр.)* — Баһар мүәллимә, Баһар мүәллимә! *(Онун архасынча кедир.)*

П а к и з ә — Кедәк. *(Чыхырлар. Дәһлиздә Пакизә Абдулланы сәсләјир.)* Абдулла даја, биз кетдик.

Абдулла кәлир.

А б д у л л а — Бу, јахшы олду. Мирәстә даһа мәни тапа билмәз.

Отуруб ишләмәк истәркән Мирәстә дахил олур.

Мирәстә — Абдулла!

Абдулла бир әлиндә гәләм, бир әлиндә кағыз, јан отагдан чыхыр.

Абдулла — Нә дејирсән?

Мирәстә — Бәс бу вахта гәдәр һардасан?

Абдулла — Көрмүрсән ишләјирәм?

Мирәстә — Бу вахта гәдәр дә иш олар? Көрәсән орда нә фырылдаг вар. *(Һәрләниб јан отаға кечир.)*

Абдулла — Госконтрол-задсан? Јохса ревизијаја кәлмисән?

Мирәстә — Сән билмирсән ки, бу күн ражденијамдыр? Вахтында харабана кәлсәнә!..

Абдулла — Ахы, сәнин ражденијаны кечирдијимиз ики ај олмаз.

Мирәстә — Бүкүнкү башга ражденијадыр, евләнмәјимизин ијирминчи илидир, тез ол, кедирик консертә.

Абдулла — Елә ијирми илдир мән консертдәјәм, даһа мәнә нә консерт?

Мирәстә — Тез ол, кағыз-гәләмини јығышдыр, кедәк.

Абдулла — Ахы, мәним ишим-күчүм вар!

Мирәстә — Тез ол, мән иш-зад билмирәм.

Абдулла — Сәнә нә вар, аталар демишкән, үчдә алачағын јох, бешдә верәчәјин. Аталар демишкән, јемисән, ешшәји, минмисән һалваны.

Мирәстә — Нәји јемишәм, дедин?

Абдулла — Мән нәји дедим?

Мирәстә — Дедин ешшәји.

Абдулла — Јох, тәрсинә. Сән ешшәји минмисән. *(Өзүнү көстәрир.)* Нә далынча ағлајан ушағын вар, нә дә дејинкән гајынанан.

Мирәстә — Јенә ушаг, Абдулла?

Абдулла — Бәс нә?

Мирәстә — Билмәмишдим, бундан сонра бешик-бәләк дәрдинә галачагдым, инди бизә кәзмәк, динчәлмәк лазымдыр.

Абдулла — Онда гој динчәләк дә...

Мирәстә — Ди узатма, дүш габағыма.

Абдулла — Баш үстә, ичазә вер папағымы көтүрүм.

Мирәстә Абдулланын голуна кирир.

БЕШИНЧИ ШӘКИЛ

Султан Зөһрабовун еви. Һәмин күнүн ахшамы. Халидә пианода «Көнүл тәранәси»ни чалыб охујур. Бу заман Фәхрәддин гапы архасында көрүнүр.

Фәхрәддин — «Көнүл тәранәси»! Мәним маһным.

Халидә *(өз-өзүнә)* — Маһны илә дә дәрдими дағыда билмирәм. Кимә дејәсән, нечә дејәсән? *(Фәхрәддин зәнки басыр. Халидә гапыја тәрәф кедиб, Фәхрәддини көрүр. Көзләринә инанмыр.)* Фәхрәддин, сәнсән?

Фәхрәддин — Мәнәм, Халидә, нијә бу гәдәр тәәччүб едирсән?

Халидә — Ахы, сән... *(Тутулур.)* Хаһиш едирәм, әјләшин.

Фәхрәддин — Бәлкә бу көзләнилмәз кәлишимлә сизи нараһат етдим?

Халидә — Сиз нә данышырсыныз, гәтијјән! Әксинә, севиндијимдән нә едәчәјими билмирәм.

Фәхрәддин — Чох шадам. *(Пауза.)* Нечәсиниз?

Халидә — Сағ олун.

Фәхрәддин — Бәс Султан һаны?

Халидә — Бу күн ичласлары вар дејә кечикиб. Һарда олса индичә кәләр.

Пауза.

Фәхрәддин — Јәгин ки, Пакизә дә ичласдадыр?

Халидә — Бәли.

Фәхрәддин — Халидә, шүбһәсиз ки, мәним бу көзләнилмәз кәлишимин сәбәбини билмәк истәјирсиниз?

Халидә — Нә данышырсыныз, биз ки јад дејилик.

Фәхрәддин — Орасы еләдир... Анчаг һәр һалда мәним кәлишим сәбәбсиз дејил. Мән истәрдим ки, сөһбәтимиздә Султанла Пакизә дә иштирак едәјди. Вахтым олсајды көзләрдим. Анчаг кедәчәк јерим вар. Мәсәлә онлардан чох сизә аид олдуғуна көрә биз даныша биләрик.

Халидә — Бујурун.

Фәхрәддин — Мән Гуламын мәсәләси үчүн кәлмишәм.

Халидә — Гуламын?

Фәхрәддин — Бәли.

Халидә — Доғрусу, онун барәсиндә сизинлә данышмаға даһа мәним үзүм кәлмир.

Ф ə х р ə д д и н — Мəсələ онда дејил, Халидə! Мəн о заман она чəза верəндə мəгсəдим ону ислаһ евиндə тəрбијələндирмək иди. Анчаг көрүндүјү кими бу тədбир баш тутмады. О, һəбсханаја əјри кетди, əјри дə кəлди.

Х а л и д ə — Бəли, гозбели гəбир дүзəлдəр.

Ф ə х р ə д д и н — Хејр, бу дахили шикəстлији дүзəлтмək олар. Кəлин, инди əл-ələ вериб бирликдə бу адамы һəјата гајтараг.

Х а л и д ə — Өз-өзүнə дүшмəн олан бир адама башгасы нечə көмək едə биләр?

Ф ə х р ə д д и н — Өјрəндијимə көрə ата-ананыз ону чох əркөјүн бөјүтмүш, бир сөзү јки олмамышдыр.

Х а л и д ə — Бəли.

Ф ə х р ə д д и н — Һətta мəктəбə кетмирəм дејəндə дə, атасы онун хатиринə дəјмəмиш, белəликлə, ушаглыгдан онда зəһмətə мəһəббəт һисси тəрбијə олунмамышдыр. Гуламын əсил бəласы да бурадан башламышдыр. Чүнки зəһмət инсан характеринин биринчи мүəллимидир.

Х а л и д ə — Гулам өлсə дə өзүнү ағыр ишə вермəз.

Ф ə х р ə д д и н — Бах, елə буна көрə дə онун хасијјətиндə јахшы əламətлəр аздыр.

Х а л и д ə — Сиз ки, лап психологсунуз.

Ф ə х р ə д д и н — Ахыр вахтлар психолокија илə мəшғул олурам. Биздə чəзанын мəгсəди ислаһ етмəкдир. Позулмуш адамлар əксəр һалда ислаһ евлəриндə тəрбијə олунурлар. Нə илə? Зəһмətлə! Көрүрсən беш ил чəза алан бир əлиəјри дөрд илə, дөрд ил јарыма ислаһ олуб гајыдыр.

Х а л и д ə — Доғрудур.

Ф ə х р ə д д и н — Гулам исə он ил чəза алды, он илə дə кəлди.

Х а л и д ə — Көрүрсүнүз?

Ф ə х р ə д д и н — Мəн инди онунла чох чидди мəшғул олурам! О јенə һəр ан чинајət төрədə биләр. Лакин биз она имкан вермəмəлијик.

Х а л и д ə — Биз нə едə биләрик?

Ф ə х р ə д д и н — Бу саат дејим. Мəн онун тичарətдə ишləмək һүгугуну əлиндən алмышам. Гој онун əли пулла ојнамасын. Хаһиш едирəм сиз даһа ону һимајə етмəјəсиниз. Гојун о, һəјатда көмəксиз олдуғуну, бəрк ајагда һеч кəсдən јардым ала билмəјəчəјини һисс етсин. Сонра нə гədəр еһтијачы олса да сиз она пул вермəјин, чүнки јалныз ичкијə сəрф едир, бир дə ону меһрибан бир диллə гаршыламајын. Бир бачы үчүн бу,

нə гədəр ағыр олса да сиз она гаршы сəрт олмаға чалышын. Хаһиш едирəм арамызда олан бу сөһбəтləри она демəјин.

Х а л и д ə — Нə дејирəм.

Ф ə х р ə д д и н *(ајаға галхыр.)* — Инди мəн кедим.

Х а л и д ə — Дајанын. Бүтүн бунлардан сонра бəс сиз мəним һəјатымла марагланмаг истəмирсиз?

Ф ə х р ə д д и н — Нечə мəкəр?

Х а л и д ə — Мəн мəсləһəт үчүн дəфələрлə сизə мүрачиət етмək истəмишəм, анчаг чəсарət етмəмишəм. Чүнки мəн вахтында сизин мəсləһəтləринизə гулаг ассајдым, бу ишləр дə башыма кəлмəзди.

Ф ə х р ə д д и н — Инди нə олуб ки?

Х а л и д ə — Мəн артыг Султанла јашаја билмирəм.

С у л т а н кəлир. Фəхрəддини көрүб ајаг сахлајыр. Гулаг асыр.

Ф ə х р ə д д и н — Сиз инди нə етмək истəјирсиниз?

Х а л и д ə — Ајрылмагдан башга əлачым јохдур.

Ф ə х р ə д д и н — Бəс сənin balan? Ахы, истəр-истəмəз о көрпə сизи бир нөгтədə бирləшдирир. Сиз артыг ушаг дејилсиз, Халидə, анасан. Аналыг хатиринə һəр шејə дөзмəли вə бачардығын гədəр Султана да тə'сир етмəлисən. Будур мəним сизə мəсləһəтим.

Х а л и д ə — Демək, белə... *(Јаваш-јаваш пианоја јахынлашыр в ə «Көнүл төранəси»ни чалыр.)*

Ф ə х р ə д д и н — Бу маһны һəлə сизинлə танышлығымыза гədəр Султанла кəсдијимиз дуз-чөрəји мəним јадыма салыр.

Х а л и д ə — Демək, белə!.. *(Маһныны кəсир, сарсылыр.)*

Ф ə х р ə д д и н — Өзүнү əлə əл, Халидə! Ахар суја ики дəфə дүшмək олмаз. Тарихи кери гајтармаг, јашадығын күнləри төкрар етмək мүмкүн дејил. Əзизим, сənə өз аиləнлə бəрабəр хошбəхтлик арзу едирəм. Гулам һаггында дедикləрими исə унутма. Саламат галын. *(Кедир.)*

Х а л и д ə јан отаға чəкилир.

З ө һ р а б о в *(төк)* — Демək, белə! Фəхрəддин һəлə дə кəсдијимиз дуз-чөрəји унутмамышдыр. О нə гədəр аличənабмыш. Бəс мən? Мəн нечə? Мəн чохдан унутмушам. Бəс вичдан? Бəс инсанлыг? Бу чəфənкијјатдыр. Сентиментал дујғулар мəним кимиləр үчүн дејил. Гој бунунла јалныз ахмаглар мəшғул олсунлар. *(Халидə кəлир.)* О бурада нə едирди?

Х а л и д ə — Гуламын иши үчүн кəлмишди.

З ө һ р а б о в — Сəн, дејəсən, кечмишинə, төləбəлик иллə-

ринә гајытмаг, о илләрин ширин хатирәләрини һәнигәтә чевирмәк истәјирсән?

Халидә — Һәр һалда истәдијимдән асылы олмајараг бу, мүмкүн дејил.

Зөһрабов — Мән бунун мүмкүн олмасы үчүн сәнә көмәк едә биләрәм.

Халидә — Нечә?

Зөһрабов — Бунун нечәси јохдур ки?.. Ајрылаг, вәссалам!

Халидә — Нечә истәјирсән.

Зөһрабов — Онда мән сабаһдан әризәми јазым.

Халидә — Јазын, мән һазырам.

Түкәз кәлир.

Түкәз — Бура Султанын евидир?

Халидә — Бәли, бујурун.

Түкәз ичәри кечир. Султан һејрәт ичиндә бахыр.

Түкәз — Буј, оғул, нә дурмусан, кәл өпүшәк дајна!..

Зөһрабов — Нә өпүшмәк, ај арвад, нә әчәб?

Түкәз — Буј... Нечә нә әчәб? Сән кәлмәдин, мән кәлдим, дајна. Олмаја кәлиним будур?

Халидә — Бәли *(кәнара)*, каш олмајајдым!

Түкәз — Машаллаһ, лап көзүндән вурмусан, ај Султан.

Зөһрабов — Нә вахт кәлмисән?

Түкәз — Сарағакүн.

Зөһрабов — Бәс һара дүшмүсән?

Түкәз — Баһар мүәллимәкилә. Һә, нечә бәјәм?

Зөһрабов — Һеч.

Түкәз — Ахы, биз бу бојдалыгдан бир јердә бөјүмүшүк. Елә бир јашдајыг. Сәнин дә мүәллимән олуб дајна. Бәс нәвәм һардадыр?

Халидә — Дәрсдәдир, инди кәләр.

Түкәз — Нәнә олуб, мән һәлә нәвәми көрмәмишәм, она бир бәхшиш кәтирмишәм. *(Хурчундан бир халча чыхарыр.)*

Халидә — Чох көзәлдир.

Түкәз — Өзүм тохумушам. Султан, јахын кәл, бу јерләр сәнә танышдырмы?

Зөһрабов — Јох, танымырам.

Түкәз — Нә тез јадындан чыхартдын, бала! Бах, бу сәнин топалдыгач ојнадығын јерләрдир, дајна.

Зөһрабов — Чинарымыз дурурму?

Түкәз — Дурур, оғул.

Зөһрабов — Архымыза су кәлирми?

Түкәз — Кәлир, оғул, кәлир. Һәр шеј өз јериндәдир. Тәкчә... сән јохсан, адам өз ел-обасыны...

Зөһрабов — Бунунла нә демәк истәјирсән, ана?

Түкәз — Мән бир вахт сәнин охудуғун сөзләри јадына салмаг истәјирәм.

Ариф *(кәлир)* — Кәл ајаггабыларымы чыхарт.

Түкәз — Олмаја нәвәмдир?

Халидә — Бәли.

Түкәз — Нәнән сәнә гурбан олсун.

Ариф — Дајан көрәк. Бу кимдир?

Түкәз — Нәнән, бала, нәнән...

Ариф — Бәс бу вахта кими һарда идин?

Халидә — Кәнддә иди, оғул.

Ариф — Кәнддә! Кәнд нечә олур, ата?

Зөһрабов — Кәнд... Кәнд... Нә билим нечә олур?

Түкәз — Мәнимлә кәндә кедәрсәнми?

Ариф — Кедәрәм.

Түкәз — Инди билирсән кәнд нечә көзәлдир? Ағачлар чичәкләниб, отлар көјәриб, гушлар өзләринә јува тикир... Чајлар шырылдајыр.

Зөһрабов — Јахшы, даһа нә вар, нә јох?

Түкәз — Һәр шеј өз јериндәдир, Фәхрәддин дә, Әшрәф дә сәнин кими охумуш дејилләр? Нијә онлар тез-тез кәндә кәлир, сән јох? Нә исә, бу халчаны көтүр, ас чарпајынын далына. Бир јатанда, бир дә дуранда она бах. Мәни унутсан да кәнди унутма. Оғул, илан иландыр ки, онун да күчү торпагдадыр. Гујруғунун јердән үзүлмәси илә өлүмү бир олур.

Зөһрабов — Јахшы сөзләрдир, дајан бир јазым. Мүһазирәләрдә лазым олар.

Түкәз — Елин һеч пис сөзү олмаз, бала! Анчаг, онлары дәфтәрә јох, үрәјә јазыб әмәл едәрләр. Фәхрәддин. Әшрәф нечәдир? Онлара аналарындан кағыз кәтирмишәм. Сизә кәлирләрми?

Халидә — Бајаг Фәхрәддин...

Зөһрабов — Јох, кәлмирләр.

Түкәз — Бәс сиз нечә достсунуз? Јох, Султан, һеч хошума кәлмирсән.

Зөһрабов — Биз дост дејилик. Онлары да мәнә нүмунә көстәрмә. Өзүн дә бош-бош данышма. Анладын?

Түкәз — Анладым, оғул, анладым. Инди лап јахшы анладым. Һәр шејн анладым. *(Галхыб кетмәк истәјир.)*

Ариф — Бәс һара кедирсән, нәнә?

Түкәз — Кәлдијим јерә, нәнән сәнә гурбан.

Ариф — Бәс нә тез? Кетмә, нәнә, биздә гал.

Түкәз — Јох, оғул, сән кәндә кәләрсән. Бура чох дарысгалдыр. *(Кедир.)*

Ариф — Ата, сән нејләјирсән?

Зөһрабов — О кетдими?.. Ахы, сиз дә... Ону гојмајајдыныз...

Гулам кәлир.

Гулам — Истәмирәм мән белә чик жизни.

Халидә — Јенә нә олуб?

Гулам — Ахырда намуссузлуғу да бојнумуза көтүрдүк!

Халидә — Нә олуб ахы?

Гулам — Нә олачаг? Тә'рифләдијин Әшрәф бизим арвада мазаг охујур.

Халидә — Нечә?

Гулам — Икиоини дә бир јердә көрмүшәм. Ган вурду бејнимә, истәдим бешбармағы чыхарыб көзүнүн алтыны фәнәрләјәм, јенә лә'нәт шејтана дејиб дајандым. Султан гәдеш дә билир.

Зөһрабов — Бәли, еләдир ки, вар...

Халидә — Ола билмәз.

Пакизә кәлир.

Зөһрабов — Инди нә етмәк истәјирсән?

Гулам — Вуруб тир узадачағам, дүшәчәјәм газамата. Вурмајачағам — бу да кишиликдән дөјүл.

Зөһрабов — Әкәр киши олсан вурарсан. Онсуз да гысганчлыгдан адам вурмаг указа дүшмүр.

Халидә — Мәсләһәтиндән утансана. Дәлиганлы бир адама көр бир нә өјрәдир.

Пакизә — Будурму сәнин тәрбијә методун?

Зөһрабов — Елмин бура дәхли јохдур.

Пакизә — Алим икиүзлүмү олмалыдыр? Јазанда бир чүр, ишдә башга чүр. Мәнә галырса бу бөһтандыр. Әшрәф белә иш тутмаз.

Зөһрабов — Чүнки о сәни севир, һә? Ај јазыг, сән ону мүдафиә елә, о да јахшылығынын әвәзини белә чыхар. *(Гулама.)* Әјләш, бизим идарәнин адына бир шикајәтнамә јаз. Орада бүтүн көрдүкләрини тәфсилән гејд елә.

Гулам — Елә инди?

Зөһрабов — Бәли, бу саат. Мән ону тануни олараг елә

мәһв едим ки, өзү дә афәрин десин. Бундан сонра десин көрәк кими тәрбијә етмәк лазымдыр, мәни ја ону?

Халидә — Интигам алмагда маһирсән.

Зөһрабов — Дарвин демиш ки... Бу саат гој тапым *(чибиндән блокноту чыхарыр)* «Һәјат мүбаризәдир, күчлүләр, күчсүзләри мәһв етмәлидир». Бу, тәбиәтин әзәли ганунудур. *(Јан отаға кечир.)*

Гулам — Демәк, Әшрәф дә белә кетди. Инди галды мәним мәсәләм. Сән Фәхрәддини көр, дејинән мәнә долашмасын, гој ишләјәк. Јохса, валлаһ, јенә кечәрәм он илимдән... ону...

Халидә — О дәфә сәндән өтрү мәһәббәтимдән кечиб һәјатымы залымын бири илә бағладым. Инди нејләјим?

Гулам — Бојнума миннәт гојурсан, бачы?.. Бәс мән нечин демирәм ки, чаванлығымдан кечиб сизи бөјүтмүшәм?

Пакизә — Мән бүтүн бу ишләрин тәгсирини сәндә јох, өзүмүздә көрүрәм. Биз сәни ганадларымызын алтына алмасајдыг сән...

Гулам — Мәнә? Бөјүк гәдешүвә дејирсән бунлары? Һеч ејби јохдур, Пакизә! Инди ағзувуз чөрәјә чатыб үстүмә хорузланырсыныз? Нејнәк, гәмүн кәм.

Халидә — Гулам, дүзү сәнин дәрдини чәкмәкдән даһа мән јорулмушам.

Гулам — Демәк белә?.. Даји мән дост-ашнадан нөш күсүрәм? Өз бачыларым мәндән үз дөндәрәндән сонра башгасына нә кәлиб. Күл мәним башыма! Дүнјада нә гоһум-гардаш вар, нә дә дост-ашна.

Халидә — Инди сәнә нә лазымдыр?

Гулам — Нә олачаг? Бир ајдыр ишләмирәм. Көпүјә күллә атырам, маната шыллаг.

Халидә — Кәл биздә је, ич, кет евиндә јат. Шәлаләни дә унут кетсин.

Пакизә — Доғрудан даһа ондан сәнә арвад олмаз.

Гулам — Һә?

Пакизә — Мәни истәмәјәни, мән һеч истәмәрәм. Зорла сән ону арвад етмәјәчәксән ки?

Гулам — Бәс онда мәнә бигејрәт деməзләр?

Пакизә — Әксинә, сән ону сахласан бигејрәт оларсан.

Гулам — Бу дејәсән бејнимә батыр ахы. Кедим бир Атобба илә дә мәсләһәтләшим. *(Кедир.)*

Халидә — Јазығым да кәлир, анчаг нә едим?

Пакизә — Јазығын кәлмәсин. Јолда Фәхрәддини көрдүм. О, сәнинлә данышдығыны мәнә деди, ағыллы фикирдир.

Х а л и д ə — Балам, бəс бу нə сөһбəтдир? Jə'ни Əшрəф доғрудан...

П а к и з ə — Ону демə, Халидə, jарама тохунма, һеч бир шеj баша дүшə билмирəм. Ахы, о, һəтта мəнə бир дəфə үрəjини дə ачмаг истəjирди. Бəс бу нədир?

Х а л и д ə — Анчаг мəн Əшрəфин Шəлалəjə олаң меjлини һисс етмишдим. Һəтта бир дəфə Шəлалədən сорушдум да. О...

П а к и з ə — О нə деди?

Зөһрабов кəлир.

З ө һ р а б о в — Сабаһдан Əшрəфин мəсəлəсини инзибати jолла һəлл едиб говурам. Сəн дə партиja хəтти илə чəзасыны вер, рəдд олуб кетсин.

П а к и з ə — Бахарыг.

З ө һ р а б о в — Нечə бахарыг? Бир jандан сəни алдадыр, бир jандан да гардашынын намусуна тохунур. Сəн буна нечə дөзүрсəн?

П а к и з ə — Гардашымын арвады гардашымы севмир вə ондан бошаныб, даһа бу ишə гарышмағымызын нə лүзуму? Əшрəфлə Шəлалə мəсəлəсинə кəлинчə она бахарыг!

АЛТЫНЧЫ ШƏКИЛ

Үчүнчү шəкилдəки сəһнə. Парк, ресторан. Пəрдə ачыларкəн Ш ə л а л ə көрүнүр, Ə ш р ə ф ону тə'гиб едир.

Ə ш р ə ф — Шəлалə, салам, кими көзлəjирсəн?

Ш ə л а л ə *(күлүмсүнүр)* — Мəни бура Пакизə чағыртдырыб. Бир аздан сонра о, бурда олмалыдыр. Сөн кет, Əшрəф, бизим кизли сөһбəтимиз вар.

Ə ш р ə ф — Даһа мəн нијə кедирəм? Бу лап jахшы, елə бир jердə сөһбəт елиjəк. Гоj о да һəр шеjи билсин.

Ш ə л а л ə — Jох, Əшрəф, о һеч бир шеj билмəмəлидир.

Ə ш р ə ф — Ахы, нијə?

Ш ə л а л ə — Сəни анд верирəм дүнjада ən чох севдиjин адамын чанына, кет бурдан.

Ə ш р ə ф — Мəним ən чох севдиjим адам мə'лумдур. Сəнинки исə һəлə jох. Ону де, кедим.

Ш ə л а л ə — Jахшы, зарафаты бошла.

Ə ш р ə ф — Кедирəм, анчаг сиз сөһбəтинизи гуртаран ки-ми кəлəчəjəм.

Ə ш р ə ф кедир.

Ш ə л а л ə *(тəк)* — Онун мəни бура нə үчүн чағырдығыны jахшы билирəм. Анчаг она нə чаваб верəчəjими билмирəм. Ағлымы тамам итирмишəм.

Кəзинир. П а к и з ə кəлир.

П а к и з ə — Салам!

Ш ə л а л ə — Салам, Халидəкилин мəсəлəси нечə олду?

П а к и з ə — Нечə олачаг, бошанырлар. Бу күн саат үчдə ишləринə бахылачаг.

Ш ə л а л ə — Jазыг Халидə!.. Һеч олмаса сиз гоjмаjаjдыныз.

П а к и з ə — Артыг кечдир. Султан һеч евə дə кəлмир. *(Узун сүкут.)* Шəлалə, биз һəр шеjдən əввəл достуг, дежилми?

Ш ə л а л ə — Бəли.

П а к и з ə — Достлуғумуза анд ич ки, суалларыма дүзкүн чаваб верəчəксəн.

Ш ə л а л ə — Анд ичирəм.

П а к и з ə — Сəн, Əшрəфин институтдан говулмасына hejфсиләнирсəнми?

Ш ə л а л ə — Шүбһəсиз.

П а к и з ə — Онда сəн бил ки, онун талеји сəнин чаваблырындан асылыдыр. Сəн һəгигəти демəлисəн.

Ш ə л а л ə — Һəгигəти... Ah, Пакизə!

П а к и з ə — Бəли, һəгигəти. *(Пауза.)* Де көрəк о, доғрудanмы сəни севир?

Ш ə л а л ə — Бу дəһшəтдир, бачым?

П а к и з ə — Һəр нə олур-олсун, мəнə өзүмү алдатмаг лазым дежил. Һəгигəти билмəк лазымдыр. *(Шəлалə сусур.)* Сусурсан, бəлкə сəн мəним ону дəличəсинə севдиjими билдиjиндəн һəгигəти кизлəдирсəн? Кизлəтмə, бачым, кизлəтмə, һəгигəт ачы олса да хошдур.

Ш ə л а л ə — Мəн... мəн... *(Сыхылыр, кəркин һаллар кечирир.)* ону һəмишə...

П а к и з ə — Бəлкə сəн мəнə көрə... она олан мəһəббəтини кизлəдирсəн?

Ш ə л а л ə — Ахы... *(боғулур, ону гəһəр тутур.)*

П а к и з ə — Дедим ки, сыхылма, дүзүнү де... Сəн ки мəни таныjырсан.

Ш ə л а л ə — Мəн вичданым гаршысында пакам, Пакизə. Мəн сəнə хəjанəт етмəмишəм.

П а к и з ə — Билирəм, Шəлалə, билирəм. Сəнин бүтүн бу һəjəчанларына да сəбəб мəнə олан сədагəтиндир.

1613—4

Ш ə л а л ə — Мən сəнə көрə, jалныз сəнə көрə ону həр дəфə рəдд етмишəм. Дүзү мən дə ону... *(Ағлajыр.)*

П а к и з ə *(сарсылыр)* — Инди ки белəдир, сən бир изаhат jазмалы вə орада сən дə ону севдиjини билдирмəлисən.

Ш ə л а л ə *(севинчək)* — Бунунла о гуртарырмы?

Ə ш р ə ф көрүнүр.

П а к и з ə — Əшрəф, jахын кəл.

Ə ш р ə ф *(jахынлашыр)* — Салам.

П а к и з ə — Əшрəф, сəни тəбрик едирəм.

Ə ш р ə ф — Нə мүнасибəтлə?

П а к и з ə — Сən севдиjин кими, Шəлалə дə сəни севирмиш.

Ə ш р ə ф — Бу ола билмəз!

П а к и з ə — Өзүндən соруш!

Ə ш р ə ф — Шəлалə, бəс бу вахта гədəр...

П а к и з ə — Hə, онун сəбəби вар. О, Халидə илə мəним үзүмдən кечə билмирмиш. Инди исə həр шеj ajдындыр. Сизи үрəкдən тəбрик едирəм. Сизə хошбəхтлик арзу едирəм.

Бу заман Г у л а м дахил олур. О ajыгдыр.

Г у л а м *(тəəччүблə)* — Вадə... Пакизə! Гардаш папағыны jерə сохурсан?!

П а к и з ə — Кедəк, Гулам, бу белə дə олмалыдыр. Чүнки севən севəниндир.

Г у л а м — Нечə jə'ни севən севəниндир? Тапан тапанын олсаjды онда кəрəк овчу туласы хан олаjды.

П а к и з ə — Сən ону бошамысан, гуртарыб кедиб.

Г у л а м — Чох да бошамышам...

П а к и з ə — Бошамысан, даhа ондан нə истəjирсən? Кедəк, үлкүчүнү итилə, башла hалал зəhмəтə...

П а к и з ə Гуламы чəкə-чəкə апарыр.

Ə ш р ə ф *(Пакизəнин архасынча.)* — Бу гыз нə гədəр аличənаб инсанмыш!

Ш ə л а л ə — Мən онун бөjүк гəлбинə гибтə едирəм. О, бу ишдə өз мəhəббəтиндən белə кечди.

Ə ш р ə ф — Нечə jə'ни өз мəhəббəтиндən?

Ш ə л а л ə — Бəли, өз мəhəббəтиндən! О сəни севирди.

Ə ш р ə ф *(тəəччүблə)* — Мəни?

Ш ə л а л ə — Бəли, сəни. Мən jалныз буна көрə сəни рəдд едирдим. Онун мəhəббəтинə мане олмаг истəмирдим.

Ə ш р ə ф — Мəhəббəтин нə гарышыг-долаjыг jоллары олурмуш.

Ш ə л а л ə — Бəли, мəhəббəт елə буна көрə дə мəhəббəтдир!

Ш ə л а л ə илə Ə ш р ə ф jаваш-jаваш кедирлəр. О бири тəрəфдən Г у л а м hөвлнак hалда кəлир.

Г у л а м — Hаны онлар? Jох, мən буна дөзə билмəрəм! Нечə jə'ни көзүм баха-баха арвады əлимдən алсынлар? Jох, Гулам, сən ахы кишисən *(бирдən нə дүшүнүрсə əлləри бошалыр, кədəрли бир көркəм алыр, өз-өзүнə.)* Ахы, сən нejləjəчəксən, ај сəрчə? Онлары өлдүрəчəксən? Тутаг ки, өлдүрдүн, сən бундан нə газанырсан? Hеч нə! Сəни jенə дə дамлajачаглар. Həр шеjə həсрəт галачагсан. Jох! Ахы, мən jашамаг истəjирəм!.. Eh, вəфасыз дүнjа! *(Əлləри илə башына вурур.)* Доғру дejибləр ки, адам өз-өзүнə елəjəни аллаh да елəjə билмəз. Eh, кечən күнləр!.. Гəпик үзүнə həсрəт галмышам. Гонумгардаш мəндən үз дөндəрди. Дост-ашна үзүмə бахмыр, ресторан əлдən чыхды, арвад əлдən чыхды. Бəс инди мən нejləjим? *(Кетмək истəркən ресторандан чыхан Атоббаны көрүб ajаг сахлajыр. Атобба Гуламла чох соjуг саламлашыб кечир. Гулам ону сəсləjир.)* Сənə нə олуб, балам, дај сən дə сајмырсан бизи?

А т о б б а — Нөш сајмырам?

Г у л а м — Адам ишдən чыханда, касыб оланда дост-ашна белə елијəр?

А т о б б а — Сајмајыб сənə нejləдим, ај Гулам? Салам вердим ки.

Г у л а м — Кəлсənəм дај салам да вермијəсən?

А т о б б а — Истəмирсən вермəрик.

Г у л а м — Инди белə олду, Атобба? Hеч ejби jохдур, гəмүн кəм!

А т о б б а — Ахы, сən нə дejирсən?

Г у л а м — Тəгсир сəндə дөjүл, мəндəдир. Адə, мən сəнинчүн дај нejləмəмишəм?.. Касыб вахтында чибивə пулачан гojмушам. Елə бах, бу ресторан шаhиддир ки, мən сənə нагада хəрчləмишəм. Инди мəним əлим ашағы дүшүб...

А т о б б а — Елədикləривү башыма чахырсан, Гулам? Кедəк нагада ичирмисən, мən он гат артыг ичирдим сəни...

Г у л а м — Лазым дөjүл мənə сəнин арағын.

А т о б б а — Онда мəндən нə истəjирсən?

Г у л а м — Адə, кет бурдан... Əлимдən хата чыхмамыш! *(Атобба кетмək истəjир.)* Накишинин бири!

А т о б б а — Кишиликдән сән нөш данышырсан? Кишиjдин, әкәм, арвады нөш әлүндән вердүн?

Г у л а м — Нечә?!

Атоббанын үстүнә атылыр. А т о б б а дәрһал чибиндән вахты илә Гуламын она бағышладығы бычағы чыхарыб ону вурмаг истәркән архадан Ә ш р ә ф л ә П а к и з ә көрүнүр. Ә ш р ә ф Атоббанын әлини һавада сахлajыр.

Ә ш р ә ф — Дajанын.

Бычаг jерә дүшүр.

А т о б б а — Jахшы, һеч ejби jохдур.

Г у л а м *(бычағы jердән көтүруб диггәтлә бахыр)* — Өз бычағымла өзүмү вурурдун? Eh, дүнjа! Дост өз бычағымла мәни вурур, дүшмән өлүмдән хилас едир. *(Атобба кедир, бир гәдәрдән Әшрәфлә Пакизә дә кедирләр. Гулам тәк галыр, чох дилхор һалда jахындакы скамjада әjләшир, дәриндән аһ чәкир.)* Aj дүнjа!.. Сәнин нә jаман енишин, jохушун вармыш... Сән нә jаман е'тибарсызсанмыш!..

Әлиндә чәлик Б а һ а р м ү ә л л и м ә көлир. О, Гуламын гаршысындакы скамjада әjләшир. Китаб охуjур. Һәрдәнбир ejнәjинин алтындан Гуламы сүзүр. Гуламын һирси соjумамышдыр. О нә едәчәjини билмир, ajаға галхыр, ағачдан бир будаг гырыб әлиндә ojнадыр. Буну көрән Б а һ а р м ү ә л л и м ә әсәбиләшир.

Б а һ а р — Ағачы нијә гырырсан, бала?

Г у л а м — Сәнин ағачындыр?

Б а һ а р — Елә кәрәк мәним ола?

Г у л а м — Сәнин дөjүл, нөш данышырсан?

Б а һ а р — Мәним дејил, елиндир. Ел малына нијә хәjанәт еләjирсән? Һарда ишләjирсән, оғул?

Г у л а м — Допроса башлады ки!.. Дүзү мән беләнчик суаллара чаваб вермәкдән jорулмушам.

Б а һ а р — Jә'ни башын чох чәнчәлләрә дүшүб?

Г у л а м — Елә инди дә чәнчәл ичиндәjәм.

Б а һ а р — Jәгин тәгсир өзүндәдир. Демәк, һеч jердә ишләмирсән?

Г у л а м — Jох, бикарам, аһ... *(Әлини чибинә атыр, папирос гутусуну чыхарыр.)* Папиросум да гуртарыб.

Б а һ а р — Сәнин кими оғланын бикарам демәси тәәччүблүдүр. Киши дә бикар олар?

Г у л а м — Бәли! Бу да кишилиjимизә тохунду. Мәндән нә истәjирсән, aj гары!

Б а һ а р — Сәндән, кишилик, мәрдлик!

Г у л а м — Бәс габағындакы арвадды?

Б а һ а р — Арвадлары тәһгир еләмә. Мән арвадам, өзүмүн дә сәксән jашым вар. Амма jенә ишдән ajрылмамышам. Ишдән ajрылан күнү өлүм истәjирәм. Инсан jалныз өз зәһмәти илә инсандыр. Бәс сән, сән нәсән? Бикарсан... Мәнә көрә бикар адам jохдур. Әкәр бикардыр, бир иш көрмүрсә, демәк адам дејил.

Г у л а м — Бәс һејвандыр?

Б а һ а р — Jох, һејван да дејил, чүнки... һејванлар да бикар олмур.

Г у л а м — Ишә дүшмәдик?

Б а һ а р — Ишә дүшсән jахшыдыр, иш сәни ajылдар.

Г у л а м ajаға галхыб кәзинир. Бу заман Ә ш р ә ф вә Ш ә л а л ә көлир. Онлары көрән Г у л а м әсәби аддымларла кедир.

Ә ш р ә ф — Баһар мүәллимә, салам!

Б а һ а р — Салам. О һара кетди?

Ә ш р ә ф — Ким?

Б а һ а р — О дәләдуз.

Ш ә л а л ә — Jәгин Гуламы jејир.

Ә ш р ә ф — Ону нejләjирсиниз?

Б а һ а р — О мәнә десин көрүм онун мүәллими ким олуб, онун валидejни кимдир?

Ә ш р ә ф — О сизин сабиг тәләбәниз Султан Зөһрабовун гајыныдыр.

Б а һ а р — А... Демәк бу, Арифин дајысыдыр! Дејирәм ахы, jахшы икид дајысына чәкәр.

Ә ш р ә ф — Нә олуб ахы?

Б а һ а р — Мән инди онларла, зөһрабовларла даһа чидди данышмалыjам. Jохса ушаг бу дајынын тә'сири алтында лап корлана биләр. Мәни онлара апарын. Султанкилә.

Ә ш р ә ф — Мүәллимә, инди онлар евдә олмазлар. Jарым саатдан сонра мәһкәмә онларын бошанма ишинә бахачаг.

Ш ә л а л ә — Елә биз дә инди ора кедирдик.

Б а һ а р — Jох, мәни онлара апарын. Мән буна jол вермәрәм.

·JЕДДИНЧИ ШӘКИЛ

Зөһрабовун еви. А р и ф тәк отуруб пиано чалыр. Г у л а м көлир. А р и ф ону көрән кими үстүнә атылыр.

А р и ф — Гулам дајы! *(Долухсунур.)*

Г у л а м *(Арифи гучаглајыр)* — Нә вар, оғул? Нијә белә кефсизсән?

А р и ф — Гулам дајы, атамы һеч көрүрсәнми?

Г у л а м — Атан үчүн чох дарыхырсан?

А р и ф — Бу күн дүз ики һәфтәдир ки, ону көрмүрәм. Евимизә кәлмир.

Г у л а м *(сарсылыр)* — Дарыхма, оғул.

А р и ф — О, евимизә кәләчәкми? *(Гулам нә чаваб верәчәјини билмир. Суалы гулагардына вурур.)* Сәнинлә дејиләм, дајы, атам евә кәләчәкми? Бу күн анам о гәдәр ағлајыб ки, һеч билмирәм бунлара нә олуб?

Г у л а м — Дарыхма, Ариф, атан јенә евинизә гајыдар, анан да ағламаз. *(Баһар, Түкәз вә Әшрәф кәлирләр. Гулам Баһары көрүб јан отаға чәкилир).* Вахсеј, Фатма кәлди гач!

Б а һ а р — Бунлар евдә јохдур.

А р и ф *(Баһарын үстүнә атылыр)* — Мүәллимә.

Б а һ а р — Анан һаны, оғул?

А р и ф — Евдә јохдур.

Т ү к ә з — Һара кедиб?

А р и ф — Билмирәм, нәнә.

Б а һ а р — Мә'лумдур, вахты итирмәк олмаз.

Онлар кетмәк истәркән А р и ф Түкәзин гучағына атылыр.

А р и ф — Кетмә ахы... Мән...

Т ү к ә з — Јахшы, оғул, кетмәрик.

Б а һ а р — Түкәз, онда сән ушагла гал, биз кедәк.

Б а һ а р вә Ә ш р ә ф кедирләр. Бу заман Г у л а м да јан отагдан чыхыр.

Г у л а м — Сән өләсән бу арвад әл чәкмәз ки... Ариф, сән нәнәнлә гал, мән дә инди кәлирәм.

Г у л а м кедир.

А р и ф — Нәнә, сән о күн нијә тез кетдин?

Т ү к ә з — Ишим варды, оғул.

Т ү к ә з ағлајыр.

А р и ф — Нијә ағлајырсан, нәнә?

Т ү к ә з — Ағламырам, гадан алым. *(Көз јашыны силир.)*

А р и ф — Даһа мәни гојуб кетмәјәсән аа!.. Нәнә, сән нағыл билирсән?

Т ү к ә з — Билирәм.

А р и ф — Мәнә һеч ким нағыл данышмыр. Амма Вагифин нәнәси она о гәдәр нағыл данышыр ки... Өзү дә онлардан кетмир. Һәмишә Вагифкилдә галыр.

Т ү к ә з — Јахшы, мән дә һәмишә сиздә галачағам, сәнә чохлу нағыл данышачағам.

А р и ф — Онда бирини даныш.

Т ү к ә з — Јахшы. *(Пауза.)* Бири вар иди, бири јох иди, бир падшаһ варды. Онун Мәликмәммәд адында бир оғлу варды.

Х а л и д ә вә П а к и з ә кәлирләр.

А р и ф — Ана! *(Халидәнин бојнуна сарылыр, Халидә динмәзчә әјләшир. Дәрин сүкут.)* Ана, билирсән, нәнәм дејир ки, һәмишә биздә галачаг. *(Халидә динмир.)* Ана, дејирдин ахы атам да кәләчәк, бәс нијә кәлмәди?!

П а к и з ә — Ариф, индичә атан да кәләчәк.

Т ү к ә з — Нә олду, гызым, јохса иш-ишдән кечди?

П а к и з ә — Јох, Фәхрәддин разылыг вермәди.

Т ү к ә з — Сағ олсун Фәхрәддини! *(Халидәнин алныдан өпүр.)* Гызым, адамын бири дәли оланда, бири ағыллы олар.

Х а л и д ә — Еһ, ана...

Т ү к ә з — Јох, гызым, мән һамысыны билирәм.

Ф ә х р ә д д и н л ә З ө һ р а б о в кәлир, А р и ф атасынын үстүнә атылыр.

А р и ф — Ата! Бәс сән һардајдын? Мән...

З ө һ р а б о в — Кет, Ариф, кет нәнәнин јанына.

А р и ф пәрт һалда јан отаға кечир.

Т ү к ә з — Султан, елә бир бу һәнкамән галмышды?

З ө һ р а б о в — Сән гарышма.

Ф ә х р ә д д и н — Нечә јә'ни гарышма, сәнин бу ишинә анан да гарышмајыб, бәс ким гарышачаг?

З ө һ р а б о в — Ахы, Фәхрәддин, сән баша дүшмәк истәмирсән ки, мәним дә өз әгидәм, өз фикрим вар. Сынмыш габы јенидән јамамаг мүмкүндүрмү?

Ф ә х р ә д д и н — Инсанын әлиндә һәр шеј мүмкүндүр.

З ө һ р а б о в — Бунунла белә үрәјә һөкм етмәк олмаз.

Ф ә х р ә д д и н — Олар. Бунун үчүн шүур вә мөһкәм ирадә лазымдыр!

З ө һ р а б о в — Ирадә!.. *(Истеһзајла күлүр.)*

П а к и з ә — Нијә күлүрсән? Ирадә инсан һәјатынын ән бөјүк вә ән е'тибарлы сүканы дејилми? Кәмини идарә едән сүкан олдуғу кими, инсаны идарә едән, ону һәјатын бүтүн туфанларындан саламат чыхаран да ирадәдир, јолдаш психолог.

Зөһрабов — Нәһаjәт, сиз мәндән нә истәjирсиниз?

Түкәз — Вичдан, намус, гejрәт! Jадындан чыхартма ки, сәнин атан бу дүнjадан намусла кетмишдир.

Фәхрәддин — Намусла jашамаг сәни һәм вәтәндаш, һәм дә бир коммунист кими дүшүндүрмәлидир.

Зөһрабов — Мәкәр мән намуссуз jашаjырам? Партиja о бojда елми идарәнин башына мәни директор гojуб.

Баһарла Әшрәф кәлир. Кәнарда дajаныб сөһбәтә гулаг асырлар.

Пакизә — Елә орда да партиjанын е'тимадыны доғрултмадын, jахшы аилә башчысы олмадығын кими, jахшы идарә башчысы да дejилсән. Бах, будур сәнин фачиән.

Зөһрабов — Гуртардыныз?

Баһар — Jох! Һәлә инди башлаjырыг. Унутма ки, бу һәрәкәтләриня көрә сәнин jеринә мән хәчаләт чәкирәм, ахы сән мәним шакирдим олмусан, инди исә мәни, һәр шejдән әввәл, бир мүәллим кими Арифин кәләчәjи нараһат едир. Сән ону тамамилә унутмусан. Сән өз худбинлиjин учундан өзүнү чәмиjjәтдән jүксәк тутурсан. Нә үчүн? Она көрә ки, сән вичданыны итирмисән. Инсан үчүн вичданыны итирмәкдән бөjүк фачиә ола билмәз! Бах, бу күн сән һеч кәсдән утанмадан, хәчаләт чәкмәдән өзүнүн һаглы олдуғуну сүбута чалышырсан. Һеч олмаса өзүндән утан, вичданын гаршысында һесабат вер, вичданындан утан!

Зөһрабов — Сиз һеч бириниз мәни баша дүшмәк истәмирсиниз.

Фәхрәддин — Сиз, һәр икиниз хасиjjәтимиз тутмур, дejә аjрылмаг истәjирсиниз. Бәс сиз, Зөһрабов, бир психолог кими зидд хасиjjәтләрин дәjишиб бир-биринә уjғунлашмасыны мүмкүн һесаб едирдиниз?

Зөһрабов — Бурда jох!

Баһар *(бир китабча чыхарыр)* — Кәрәк ки, бу китабчаны сиз jазмысыныз?

Зөһрабов — Бәли.

Баһар — Сиз мәшһур рус психологу Лазурскидән ситат кәтириб jазырсыныз: инсан хасиjjәти дәjишмәз бир шej олмajыб һәр күн, һәр саат дәjишә биләр. Еләдир?

Зөһрабов — Буну мән демирәм, мәндән әввәл дejибләр, мән дә тәкрар етмишәм.

Әшрәф — Демәли, сиз тутугушу кими jалныз ағызлардан сөз гапырсыныз? Дедиjиниз сөзүн мә'насыны исә өзүнүз баша дүшмүрсүнүз?!

Зөһрабов — Мәнчә елмин бура дәхли jохдур.

Баһар — Нечә jә'ни елмин бура дәхли jохдур? Ахы, сиз китабчада jаздығыныза һәjатда зидд кедирсиниз.

Әшрәф — Бах, елә мән дедиjим дә будур.

Гулам, Абдулла вә Мирәстә әлләриндә шәраб шүшәләри кәлирләр.

Абдулла — Сизи барышмағыныз мүнасибәтилә тәбрик едирик. Кетмишдик мәһкәмәjә, дедиләр ки...

Әшрәф — Аталар демишкән, бир аз төләсмисиниз, һәлә дajанын.

Абдулла — Мәним дajанасы төһәрим jохдур. Гулам, бу шампанскини ач. *(Пакизәjә.)* Гызым, бакаллары бәри кәтир.

Мирәстә — Сән дә бир дajан көрәк а!..

Гулам *(Пакизәjә)* — Нә бахырсан, стәканлары кәтирсәнә...

Фәхрәддин — Гулам, һәлә дajан!

Абдулла — Паһо зырылтынын бөjүjү һәлә далда имиш ки!

Фәхрәддин — Сән анан үчүн пис оғул олдуғун кими, оғлун үчүн дә пис атасан, дajан, бу саат мән сәнә сүбут едим. Мәһкәмәдә етмәдиjими бурада етмәjә сән мәни мәчбур едирсән, Ариф!

Ариф кәлир.

Ариф — Нә дejирсән, әми?

Фәхрәддин — Мән бу ушағын көрпә гәлбини зәдәләмәк истәмирдим. Ариф, сән атаны чох истәjирсән, jа ананы?

Ариф — Атамы да истәjирәм, анамы да.

Фәхрәддин—Jахшы, Ариф, инди атанла анан аjрылыр. Билирсән аjрылмаг нәдир? *(Ариф башыны булаjыр.)* Jә'ни бир jердә jашамаг истәмирләр. Инди бәс сән онларын һансы илә jашамаг истәjирсән? Ананла, jа атанла?

Ариф — Икисиjлә дә jашамаг истәjирәм, әми.

Фәхрәддин — Икисиjлә дә jашамаг истәjирсән. Бу сәнин һаггындыр, бала. *(Султанла, Халидәjә.)* Инди сиз мәнә дejин көрүм, мән сизи нечә аjырым? Мән он jашлы бу ушағын көрпә гәлбини нечә парчалаjым?

Түкәз — Оғул, сән кәл дашы әтәjиндән төк. Ағыллы мәсләһәтләрә гулаг ас. *(Халидәjә.)* Гызым, сән нә дejирсән?

Халидә Арифи бағрына басыр.

Халидә — Горхма, оғул, мән сәнинләjәм.

Ариф — Ата, бәс сән?

Зөһрабов — Мән дә, Ариф.

Ә ш р ә ф — Сарсынты башланды.

З ө һ р а б о в — Дүз дејирләрмиш, оғул, мән һәлә бу вахта гәдәр сәни танымамыш, сәнә аталыг еләмәмишәм.

Ф ә х р ә д д и н — Бунунла да халг мәһкәмәси өз ишини битирир. Инди шампанскини бәри елә, Абдулла дајы.

А б д у л л а гәдәһләри долдурур, Ф ә х р ә д д и н гәдәһини бирини Султана тәрәф узадыр.

З ө һ р а б о в — Сән нә едирсән? Ахы, мән?.. Мән...

Ф ә х р ә д д и н — Һеч бир шеј лазым дејил, Султан.

Ә ш р ә ф — Инди сөз мәнимдир. Характер өзүнү дәрк етди. Өз сәһвләрини анлады. Өзүнү таныды. Демәк, мәним диссертасијам да тамамланды. Аталар бурда нә демишди, Абдулла дајы?

А б д у л л а — Аталар демишди ки, алим олмаг асандыр, адам олмаг чәтин. *(Мирәстәјә.)* Елә дејилми, а мәним бу дүнјадакы чәннәтим?

Ф ә х р ә д д и н — Гулам, сән дә, үлкүчүнү итилә, сабаһдан беш нөмрәли бәрбәрханада ишә башла, мүдирлә данышмышам.

Г у л а м — Бурда сојутмаздылар, ичәрдиләр, ај Абдулла гәдеш, нөшүн ки, лазымдыр, нөшүн ки, мән дә сабаһдан салырам үлкүчүмү ишә. *(Ичирләр.)*

А б д у л л а — Сәнә нә олду, ај Мирәстәчан?

М и р ә с т ә — Нә олачаг, доғрудан да биз бәдбәхтик. Өзкәләри бошанмаға да ушаг гојмур, бәс биз нә едәк, ај Абдулла.

А б д у л л а — Бах, аталар демишкән, инди дүшдүн гуш һәддинә. Әкәр ушағын олса башын гарышар она, мәним далымча кәзмәзсән, сәнин дә чанын раһат олар, мәним дә. Мән дә һәр ај өзүм өз әлимлә өзүмдән бездетни налог тутмарам.

Б а һ а р — Түкәз, биз дә өз борчумузу јеринә јетирдик, инди кедәк.

А р и ф — Нәнә, бәс сән дејирдин биздә галачагсан.

Х а л и д ә — Ана, Ариф дүз дејир, гал биздә.

Түкәз Султанын үзүнә бахыр.

З ө һ р а б о в — Ана, мәни бағышла!..

ИКИНЧИ СӘС

(ҮЧ МӘҹЛИС, ДОГГУЗ СӘһНӘЛИ ДРАМА)

ИШТИРАК ЕДӘНЛӘР:

Р е ш а д — нәбатат институтунун елми ишчиси, 40 јашында.
Һ ә ј а т — онун арвады, 36—37 јашларында.
Ш ү к ү р б ә ј — нәбатат институтунун директору, 50—55 јашларында.
М ә л а һ ә т — онун арвады, һәким, кинеколог, 45 јашында.
А р з у — һәким, 30—32 јашында.
Ф и к р ә т — Һәјатын гардашы, баш һәким, 38 јашында.
З е ј н ә б — Һәјатын ушаглыг рәфигәси, 40 јашында.
И р а д ә — Решадын гызы, 12 јашында.
И к и н ч и Р е ш а д,
И к и н ч и А р з у.

СӘН ХОШБӘХТСӘНМИ

БИРИНЧИ МӘҹЛИС

БИРИНЧИ СӘҺНӘ

Р а д и о *(икинҹи сәс)*

Гышы лә'нәтләjиб, jаза «кәл» демә.
Гышын дәһшәтләри jаз ичиндәдир.
Енишдә jохуш вар, jохушда ениш,
Ән бөjүк атәш дә буз ичиндәдир.

Даш да гиjмәтләнир әлдән кедәндә,
Шеjтан да сәндәдир, мәләк дә сәндә.
Қәнарда ахтарма, дост да, дүшмән дә
Jахшы да, jаман да өз ичиндәдир.

Пәрдә ачылыр.

Пилләкән башы, сол тәрәфдә Мәлаһәтин гапысы, сағ тәрәфдә Арзунун. Гаршы дивара нашы ушаг әли илә көмүрлә бир адам шәкли чәкилмишдир. Пәрдә ачыларкән сол гапыдан М ә л а һ ә т чыхыр. Онун дөшүндә өнлүк, әлиндә сүпүркә вар. М ә л а һ ә т шәклә диггәтлә бахыб күлүмсүнүр. Сағ гапыдан А р з у чыхыр.

М ә л а һ ә т — Арзу, салам, һара белә? *(Чаваб көзләмәдән шәклә ишарә едир.)* Буну ким чәкиб, ај гыз?

А р з у — Ушагларын ишидир.

М ә л а һ ә т — Бајаг јох иди, инди чәкибләр. Ај дәчәлләр! *(Пауза.)* Һә... һара белә?

А р з у — Бәс хәбәрин јохдур?

М ә л а һ ә т — Нәдән?

А р з у — Интизар өзүнү зәһәрләjиб.

М ә л а һ ә т — Һансы Интизар?

А р з у — Гоншумуз. Пашазадәнин гызы.

М ә л а һ ә т — Бу нә данышыр? Ахы, нијә, нәдән өтрү?

А р з у — Бир нәфәри севирмиш.

М ә л а һ ә т — Сонра?

А р з у — Анасы разы олмур. Оғланын али тәһсили јохмуш. Мәсәлә бөjүjүр, ана, оғланы чағырыб дејир ки, гызымдан әл чәк, сән онун тајы дејилсән. Оғлан дејир, бу, бизим өз ишимиздир... Ана оғланы тәһгир едиб говур. Гыз буна дөзә билмир...

М ә л а һ ә т — Дәһшәт! Мүсибәт!

А р з у *(фикирли)* — Көрүнүр, чох әзаб чәкиб... ахырда... Ај бәдбәхт!

М ә л а һ ә т — Сән нечә, Арзу, хошбәхтсәнми?

А р з у — Мән? Сәнә баханда һә.

М ә л а һ ә т — Сән хошбәхтлиjи нәдә көрүрсән?

А р з у *(дәрин пауза)* — Мәһәббәтдә!

М ә л а һ ә т *(күлүр)* — Азмы севмәjиб хошбәхт оланлар вар? Мән ки, севәнләри һеч вахт хошбәхт көрмәмишәм. Елә бири сән, һәмишә аһу-нала, фәрjад!

А р з у — Мәним севким ағлы-гаралы бир дүнjадыр. Шадам, чүнки о мәнимдир, кәдәрлиjәм — чүнки о jалныз мәним дејил. Мәһәббәтлә долу бир һәjат нә гәдәр көзәл, нә гәдәр мә'налыдыр.

М ә л а һ ә т — Анчаг бу мәһәббәт сәнә чох баһа отурур.

А р з у — Әлбәттә, әзаблыдыр, амма һәjатын көзәллиjи дә бундадыр.

М ә л а һ ә т — Дүз демирсән, Арзу, әзабын нәjи көзәл ола биләр?

А р з у — Бәс сакитлиjин, раһатлығын нәjи көзәлдир? Eh, Мәлаһәт, һәjатдакы бир шеjин әзабыны чәкмәдин, нәсә бир шеjин һәсрәти илә jаныб jахылмадын, о нә һәjатдыр? Дүз демирәм? Буjур, елә сәнин һәjатын, сиздә чатышмajан нәдир?

М ә л а һ ә т — Тәкчә бир өвлад!

А р з у — Хошбәхтлик үчүн өвлад чох аздыр. Сиздә чатышмajан башга шеjдир, бачым.

М ә л а һ ә т — Нәдир?

А р з у — Чырпынты, һәjәчан, кәдәр, севинч, башгасынын дәрдинә галмаг, сиз исә о гәдәр отагларыныза гапанмысыныз ки, гапыбир гоншунузун мүсибәтиндән дә хәбәриниз јохдур. Гулаг динчлиjини, раһатлығы һәр шеjдән үстүн тутурсунуз. Нә исә... Кедирсән?

М ә л а һ ә т *(гапыны аралајыб)* — Шүкүр, Шүкүр, jатдығын бәсдир, дур!..

Ш ү к ү р б ә j *(ичәридән)* — Нә олуб, *(кәлир гапыја)* jанғындыр?.. Јохса сел кәлир?

М ә л а һ ә т — Пашазадәнин гызы өзүнү зәһәрләjиб, кеjин, кечәк онлара.

Ш ү к ү р б ә j — Һансы Пашазадә? Гоншумуз?

М ә л а һ ә т — Һә.

Ш ү к ү р б ә j — Јох әшши!.. Нијә зәһәрләjиб? Ваj сәни!.. Мән, ахы, зөкәмәм. *(Асғырыр, евә кечир.)*

А р з у *(истеһзалы)* — Ишин јохдур, киши зөкәмдир.

Мәлаһәт *(дивардакы шәклә бахыр)* — Еһ, Арзу, нечә ушаг олмаг истәрдим... Тәмиз, пак, шән, дәрдсиз, гәмсиз... Сафлығыјла бир дүнја, шәнлији илә бир аләм!

Арзу — Еләдир, Мәлаһәт, ушаглыгда һамы саф олур, там олур. Анчаг бөјүдүкчә һачаланырыг, икиләшириг. Һисс бир сөз дејир, ағыл башга сөз, тамаһ бир сөз дејир, вичдан ајры сөз. Мән олсајдым, буну *(дивардакы шәкли көстәрир)* ики рәнкли чәкәрдим *(Јердән көмүр көтүрүр, шәкли ики јерә бөлүр, бир тәрәфини гаралајыр)*.

Мәлаһәт — Баша дүшүрәм, Арзу.

Арзу — Бу аздыр, һисс елә!

Мәлаһәт *(тәрәддүд кечирир)* — Нә дејим, валлаһ, мән дә чашмышам. Әјрини дүздән сечә билмирәм.

Арзу — Мәни гынама, һәләлик. *(Кедир.)*

Мәлаһәт онун архасынча бахыб дүшүнүр, бирдән дәли кими ев гапысыны ачыб үзүнү отаға тутур.

Мәлаһәт — Шүкүр, Шүкүр! Бәс дурмадын?

Шүкүрбәј көрүнүр.

Шүкүрбәј — Нә вар, нә олуб, гапыны нијә ачыг гојмусан? Күләјә бах а... *(Асғырыр.)*

Мәлаһәт — Валлаһ, Күр ашығындандыр, Араз топуғундан... Дүнја дағыла, вечинә дејил.

Шүкүрбәј *(асғырыр)* — Арвадларын зәлзәләси олмаса дүнја дағылмаз... Јенә нә олуб чин атына минмисән?

Мәлаһәт — Дејирәм, гоншунун гызы өлүр, дур кечәк онлара, дејирсән, зөкәмәм. Бәс белә дә сојугганлылыг олар?

Шүкүрбәј — Әшши, гыз ахы, нијә елә иш тутуб? Ағыллы адам да бу һавада өзүнү өлдүрәр? Сән аллаһ гој јашајаг өзүмүз үчүн.

Шүкүрбәј отаға кечмәк истәјир.

Мәлаһәт — Һара? Јенә јатмаға?!.

Шүкүрбәј — Ај гыз, көрмүрсән насазам?

Мәлаһәт — Сәнин һеч саз вахтын олуб?

Шүкүрбәј — Инди белә олду?

Мәлаһәт — Бәс Решадкилә кетмәјәчәјик? Гызынын ад күнүдүр ахы...

Шүкүрбәј *(өз-өзүнә* — Сән өл, бу рожденилəр дə өлдүрдү бизи. Гојмурлар ки, евимиздə јашајаг өзүмүз үчүн. Бир дə....ахыр вахтлар Решаддан һеч хошум кəлмир.

Мәлаһәт — Јенә нә олуб?

Шүкүрбәј — Мәним јахшылыгларымын әвәзиндә бүтүн институту галдырыб үстүмә. Еһ, дүнја! Гајда белә дир.

Шүкүрбәј чәкилир, Мәлаһәт дивардакы шәклә бахыб дүшүнүр.

Мәлаһәт — Нечә ушаг олмаг истәрдим!.. Инди нејләјим? Заһирән һәр шеј өз јериндәдир. Әрим профессор, өзүм һәким, јајлары көзәл курортларда, гышлары кениш отагларымызда. Кисловодскдан тутмуш Карловы Варијә гәдәр кәзмишик. Евимиздә һәр шејимиз вар. Инди нә истәјирәм?.. Бәс ијирми ил әввәл белә бир чаһ-чалал һәсрәти илә јашамырдыммы? Бәс инди хошбәхтәммми? Јох!.. Арзу дүз дејир.

Әлһәзәр, бу сојуг бәзәк-дүзәкдән,
Көнүл тапшырмасын өзүнү дәрдә,
Халыны, халчаны нејләјирәм мән,
Күлүшләр күл ачсын дөшәмәләрдә.
Чөлү баһар кәзир, отағы шахта,
Үрәји гыш кәсир, додағы шахта.
Отагда данышан дилләр дә сахта!..
Күлдандан бојланан күлләр дә сахта
Гышдыр, баһарда да бизим отагда.

ИКИНЧИ СӘҺНӘ

Арзунун отағы. Решад мусигијә гулаг асыр, отағын баш дивары Решадын бөјүк портрети асылыб.

Решад — Инсан үрәји сирли бир дүнјадыр. Ону кәшф еләмәк ән узаг улдузлары кәшф еләмәкдән чәтиндир. *(Саатына бахыр)* Көрәсән... *(Арзу көрүнүр, Решад дәрһал дәјишир.)* Арзу!

Арзу — Решад! Чохдан көзләјирсән?

Решад — Бәли, сәһәрдән.

Арзу — Сәһәрдән нијә? Мән ки онча дәгигә кечикмишәм.

Решад — Бәли, мән сәһәрдән көзләјирәм, сәһәрдән бу дәгигә илә јашајырам.

Арзу — А!... О башга мәсәлә...

Решад — Арзу, мәнә елә кәлир ки, сәнин бу балача отағын дүнјанын мәркәзидир, дајаг нөгтәсидир.

Арзу — Архимед дајаг нөгтәсини тапа билмәјиб а...

Решад — Бунун үчүн дә севмәк лазым дејил... Белә гәрибә олмушам ej, Арзу, өзүм өзүмү таныја билмирәм...

А р з у — Көзлә hа!.. Бу, чох хаталы ишдир.

Р е ш а д — Һәр шеј көзүмә ајры чүр көрүнүр. Елә бил, дүнја да, адамлар да, иглим дә көзәлләшиб. Мәнә елә кәлир ки, өмрүмүн баһарыны инди јашајырам.

Өмрүн пајыз фәсли севдим, севилдим
Елә билирәм ки, илк баһарам мән.
Ешгиндир учалдан мәни көјләрә,
Бу ешгин күчүнә миннәтдарам мән.

А р з у — Јаваш, горхурам шаир оласан...

Р е ш а д — Билирсән, бу сон күнләрдә бир илин ишини көрмүшәм. Голларыма јени гүввәт, үрәјимә илһам кәлиб. Өзүмдә елә бир гүввә һисс едирәм ки...

А р з у — Јаваш, Фәрһад олуб дағ чапарсан, hа!..

Р е ш а д — Доғрудан елədир. Мән билирәм ки, сән мәним ишләримлә марагланырсан. Она көрә дә һәр дәфә көрүшүнә тәзә бир кәшф илә кәлмәк истәјирәм.

А р з у — А... јахшы јадыма дүшдү. Мәгаләни охудум... «Битки аләминдә гајда вә азадлыг». Чох мараглыдыр, амма мәним гејдләрим вар.

Р е ш а д — Инди гејдләрин јери дејил, бүтүн күнү көзүм елә саатда олуб. Дејирәм, көзләмәк нә көзәл шејдир. Онда адам нә үчүн јашадығыны билир. Философлардан һансыса көзәл дејиб:

А р з у — Сәадәт, арзуја чатана гәдәрки јолдадыр.

Р е ш а д — Бәли.

А р з у — Демәк, арзу өзү бир шеј дејил?

Р е ш а д — Јох, јох! Бүтүн көзәллик арзудадыр...

А р з у — Јә'ни мәндә?

Р е ш а д — Бәли, сәндә! Сәнин адын да Арзудур, өзүн дә! Мәнә елә кәлир ки, мән сәни чохдан, һәлә дүнјаја кәлмәмишдән әввәл таныјырам.

А р з у — Решад, бу чох олду, бир гәдәр азалт!

Р е ш а д — Мәкәр сәнә елә кәлмир?

А р з у — Елədир, ахы, биз ејни адамларыг.

Р е ш а д — Ора бах, дәниз дә бизим кими тәлатүмлүдүр.

А р з у — Бәлкә севир?..

Р е ш а д — Әлбәттә... Ләпәләр елә бил данышыр.

А р з у — Нәдән данышыр?

Р е ш а д — Елә бил дәниз додагларыјла севкилисинә мәһәббәтдән нәғмә охујур.

А р з у — Бу, сәнә көрә белədир... Бәлкә башгасы... *(Сүкут.)* Мән билмәк истәјирәм, дәниз саһили нијә севди?

Р е ш а д — Чүнки дәниз өз дәрдини, өз гәлбини, јалныз саһилә даныша билир... Чүнки дәнизин тәлатүмү саһилдә гуртарыр... Чүнки дәниз өз раһатлығыны вә сәадәтини јалныз саһилдә тапа билир... чүнки...

А р з у — Јахшы, даһа бәсдир!

Р е ш а д — Бир дә... Саһил һеч заман дәнизә «Мәни нечин севдин?» суалыны вермәз. Көр, шаир нечә дејиб:

Нечин севдијими билмәдән мән дә
Севирәм, севирәм, инсан севәндә
Јалныз өз көнлүнүн сәсини динләр.
Нечин севдијини билмәз севәнләр.

А р з у — Бу, доғрудан белədир. Анчаг... һәр һалда бир сәбәб дә олур. Тарын симләри гоша-гошадыр. Бу симләр ејни сәс үстүндә көкләнмәсә маһны јаранмыр.

Р е ш а д — Доғрудан биз нечә олду тапышдыг?

А р з у — Мән тез-тез Шүкүрбәјин зөкәмини мүаличә үчүн онлара кечәрдим. Шүкүрбәј һәмишә сәндән Мәлаһәтә шикајәтләнәрди. Онун сөһбәтләриндән сән мәним тәсәввүрүмдә јаранмышдын... чох гәрибәдир, Решад, илк дәфә сәни көрәндә дәрһал таныдым.

Р е ш а д — Мән исә илк дәфә сәни көрәндә... өмрүмдә дујмадығым һиссләр мәни тәлатүмә кәтирди... Ордакы мүбаһисәмиз јадындадырмы? Елә бил һәјатын өзү бу шәраити јаратды!

А р з у — Сәнин чылғынлығынын габағында Шүкүрбәјин сакитлији мәни нечә әсәбиләшдирирди...

Р е ш а д — Мәним чылғынлығым да бә'зиләрини әсәбиләшдирир. Амма мән нә едим ки, хасијјәтими дәјишә билмирәм.

А р з у — Елә бунун үчүн дә сәнә мәним хәјалым, ешгим, һәјәчаным, дедим.
Мәни гынајанлара, өз һиссими, дујғуму,
мән нечә даным, дедим?
Чағламаг истәјирәм дағда шәлалә кими,
Сәпилмәк истәјирәм чөлләрә лалә кими.

Р е ш а д — Бир рәнки јох, көјләрин мин рәнкини севирәм.

А р з у — Бир күлү јох, күлләрин чәләнкини севирәм.

Р е ш а д — Мән чыхмаға тәпә јох, уча дағ истәјирәм,

А р з у — Һәјаты, һәјат кими јашамаг истәјирәм!

1613—5

Р е ш а д — Јаша! Мин дујғу өтсүн үрәјиндән бир анда.
Сән гымышма күләндә, инләмә ағлајанда.
Ағласан, һөнкүр ағла, күлсән, гәһгәһә чәк, күл.
Күлсән дә, ағласан да тамам дојсун гој көнүл.

А р з у — Сәни нечә севмәмәк олар, Решад!
Р е ш а д — Ахы, сәнсиз мән нәјәм ки, ешгим, арзумсан мәним.
Әкәр мән бир сәмајамса, дан улдузумсан мәним.
Мән заманын өзүјәмсә онун ајы, или сән...
А р з у — Әкәр мән бир дәнизәмсә... сән онун саһилисән.
Бәс нијә, бәс нијә бизи гынајырлар?
Р е ш а д — Гынајан гој гынасын, дүнјада кими гынамырлар ки...
А р з у *(саатына бахыб)* — Решад, вахтдыр, сән кетмәлисән.
Р е ш а д — Һара?
А р з у — Бәс јадындан чыхыб! Ирадә сәни көзләјир.
Р е ш а д — Јахшы, кедәрәм.
А р з у — Јох! Галх!.

А р з у долабдан бир ушаг палтары чыхарыр.

А р з у — Решад! Ирадәни тәбрик елә!
Р е ш а д — Арзу, әзизим!.. Сән нејләјирсән?
А р з у — Ди јахшы, кет, кечикирсән... һәләлик.

Р е ш а д көрүшүб чыхыр, сәһнә фырланыр. Пилләкән башы. Р е ш а д фикирлидир.

Р е ш а д — Нә бөјүк үрәји вар!..

И к и н ч и Р е ш а д көрүнүр.

И к и н ч и Р е ш а д — О сәни дә, сәнин баланы да дүшүнүр. Сән нечә, ону, онун кәләчәјини дүшүнүрсәнми?
Р е ш а д — Сән кимсән?
И к и н ч и Р е ш а д — Өзүнү танымырсан? Мән сәнин ағлынам, вичданынам, икинчи сәсинәм. Сән мәндән горхма, биз бир адамыг, сән тәкчә һиссләринлә галсан, бәдбәхт оларсан. Мән сәнин јанында оланда сәнә завал јохдур.
Р е ш а д — Демәк, мән икијәм?
И к и н ч и Р е ш а д — Бәли! Инанмырсан? Инди сән севкилинин јанындан һара кедәчәксән?
Р е ш а д — Евә.
И к и н ч и Р е ш а д — Ушағын ад күнүнү кечирмәјә. Севкилинлә данышан додагларын арвадынла данышачаг. Севкилинлә көрүшән әлләрин арвадынын, гызынын сағлығына бадә галдырачаг. Бәс бу, икилик дејил?
Р е ш а д — Бәсдир!
И к и н ч и Р е ш а д — Јох! Һәлә инди башлајырыг. Сән икичә дәгигә әввәл севкилинлә дејиб-күлүрдүн. Өзүнү тамам унутмушдун. Елә билирдин ки, дүнјада бир сәнсән, бир дә о. Нә арвадын вар, нә дә ушағын. Чөлә чыхдын, севкилинин һәдијјәсиндән утандын. Бу хәчаләт мәни чағырды... Мән кәлдим. Мән сәнин, сәнә узагдан бахан көзләринәм. Инди бу һалындан горхма, дејиб-күлән, дүнјаны, чәмијјәти, аиләни унутдуғун бајагкы һалындан горх! Сән инди һәм һакимсән, һәм мүттәһим, һәм хејирсән, һәм шәр.
Р е ш а д — Демәк, мән өз-өзүмүн дүшмәнијәм? Бунун нәји јахшы олду ки...
И к и н ч и Р е ш а д — Дүшмән јахшы шејдир. Адамы һәмишә сәрвахт сахлајыр. Анчаг вај о күндән ки, дүшмәнин өз ичиндә ола. Дахили дүшмәнә гаршы мүбаризә апармаг чох чәтин ишдир. Амма вачибдир.
Р е ш а д — Әл чәк, әл чәк мәндән.
И к и н ч и Р е ш а д — Адамлар мәндән гачанда чинајәт төрәдир. Тејмурләнк инсан кәлләләриндән сарајлар тикмәк әмрини вердији заман икиләшсәјди, о чинајәтләр төрәнмәзди. Илк атом бомбасыны салмаг әмрини верән о чани дә һәмин дәгигә икиләшсәјди јәгин ки, Хиросима фачиәси дә олмазды.
Р е ш а д — Инсан кәлләләриндән сарајлар, Хиросима фачиәси... *(Гәһгәһә чәкиб күлүр.)* Мән һансы чинајәтин саһибијәм?
И к и н ч и Р е ш а д — Әлбәттә, сән чинајәткар дејилсән. Амма күнаһкарсан. Инсан, һәр ишдә аддым атмамышдан әввәл папағыны гаршысына гојуб дүшүнмәли, вичданы илә мәсләһәтләшмәлидир.
Р е ш а д — Мәкәр севиб-севилмәк күнаһдыр? Хејр! Мән севирәм, севилирәм. Демәк хошбәхтәм.

ҮЧҮНЧҮ СӘһНӘ

Решадкилин мәтбәхи. Мәлаһәтлә һ ә ј а т сөһбәт едирләр, о бири отагдан гонагларын сәси, бадәләрин чинкилтиси ешидилир.

М ә л а һ ә т — Нејләјирәм о гызыл тешти ки, ичинә ган гусачағам, ким үчүн, нә үчүн јашадығымы да билмирәм. Инди сән хошбәхтлик нәјә дејирсән?

Һ ә ј а т — Дүнјада һамы үчүн нәсә чатмыр...

М ә л а һ ә т *(дәрин дүшүнчәдән сонра)*—Һара бахырсан, икилик. Бири мән, һәјатым да, сәнәтим дә бу икиликдән, зиддијјәтдән јаха гуртара билмир. Мән кинекологам, күндә онларла ушағы дүнјаја кәтирирәм, амма өзүм ушаға һәсрәтәм. Мән ушаглары чох севирәм, амма күндә нечә күнаһсыз көрпәни мәһв едирәм... гәрибә дүнјадыр...

Һ ә ј а т — Сәнин дүнја илә нә ишин, де көрәк инди мән нејләјим? Кетдикчә көрүрәм ки, Решад аиләдән сојујур... О нә исә ганадлы хәјалларла јашајыр, онун өз аләми, өз дүнјасы вар.

М ә л а һ ә т — Нијә сән бу барәдә Решадын өзү илә данышмысан?

Һ ә ј а т — Јох, мән онунла үз ачмаг истәмирәм... *(Пауза.)* Мәлаһәт, сән о гызы танымырсан?

М ә л а һ ә т *(өзүнү итирир)* — Һә?..

Һ ә ј а т — Ону дејирәм дә... Решадын...

М ә л а һ ә т — Eh... Aj Һәјат, ону танымагла сән нә газаначагсан? *(Гапы зәнки.)* Сән ишиндә ол, мән кедирәм. *(Мәлаһәт кедир, Зејнәблә гајыдыр.)* Бујур, бурдадыр.

З е ј н ә б — Танымадын?

Һ ә ј а т — Јох!

З е ј н ә б — Јахшы бах.

Һ ә ј а т — Дајан, дајан... Зејнәб!

З е ј н ә б — Бәли... чох дәјишмишәм?

Һ ә ј а т — Чох. Анчаг көзләриндән таныдым. Јаман көкәлмисән. *(Мәлаһәт о бири отаға чөрәк апарыр.)* Тамам бурахдылар, јохса?

З е ј н ә б — Тамам. Үч ил јатдым. Сәнин дә дејәсән гонагларын вар, амма чарәм јохдур.

Һ ә ј а т — Еј6и јохдур. *(Пауза.)* Нә үстә тутулмушдунуз?

З е ј н ә б — Долашдыг, тичарәт белә дир дә. Кәлиб көрүрәм анам өлүб, евимиз әлдән чыхыб.

Һ ә ј а т — Бәс гардашын Әбдүл?

З е ј н ә б — Ону да Ирака көндәриблә р.

Һ ә ј а т — Инди һарада јашајырсан?

З е ј н ә б — Әбдүлүн евиндә. Нә газанмышдымса һамысыны вермишдим анама. Анам өләндә онлары кимә вериб, билмирәм. Таныш-билишин һансындан сорушурамса дејир, хәбәрим јохдур. Амма дејирләр ки, анамы мүаличә еләјән һәким арвада чох јахшылыглар еләјиб. Өләндә дә јанында олуб. Дејирләр, о һамысыны билир. Инди ону ахтарырам. Eh... Һәјат,

сарағакүн еви јығышдырырам, сәнин мәктубун кечди әлимә, о гәдәр ағламышам ки...

Һ ә ј а т — Нә мәктуб?

З е ј н ә б — Госпитала, Әбдүлә јаздығын.

Һ ә ј а т — О һәлә дурур? *(Күлүр.)*

З е ј н ә б — Бәли. Сахлајыр. Бурдадыр. *(Сумкасыны көстәрир).* Бахмаг истәјирсән?

Һ ә ј а т — Јох. Ахы, бу...

З е ј н ә б — Сән онун јанында күнаһкарсан, Һәјат!..

Һ ә ј а т — Нијә? Мәкәр мән Әбдүлә сөз вермишдим?

З е ј н ә б — Бәс әринин габағында күнаһкар дејилсән?

Һ ә ј а т — Нијә күнаһкар олум?

З е ј н ә б — Бәс мәктуб әринин әлинә кечсә нејләрсән?

Һ ә ј а т — Сән өзүн аллаһ шаһидисән, о мәктубу сәнин хаһишинә көрә јазмадым?

З е ј н ә б — Дејирләр, әрин јаман ешгә дүшүб?

Һ ә ј а т — Бунун һеч кәсә дәхли јохдур.

З е ј н ә б — Ахы, биз достуг. Олмаја даһа мәни дост һесаб еләмирсән? Әлбәттә, елә олар, мән дустагдан кәлмиш ләкәли адам, сән алим арвады...

Һ ә ј а т *(бир гәдәр паузадан сонра)* — Сәнә нә олуб ки... Јенә ишләрсән, һәр шеј дүзәләр. Амма даһа тичарәтә кетмә.

З е ј н ә б *(гәһгәһә чәкиб истеһза илә күлүр)* — Јох, биз гәдимдән елә тачир олмушуг, башга бир иш әлимиздән кәлмәз. Елә бир сәнәтимиз јох, савадымыз јох...

Һ ә ј а т — Јенә јејинти? Бәс горхмурсан? Ахы, ај Зејнәб, һалал зәһмәтдән нијә гачырсан?

З е ј н ә б — Ағзын исти јердәдир. Сәнә нә вар ки, дуру јериндән ајда беш јүз манатыныз вар. Әлбәттә, сиз һалал зәһмәтдән ағыздолусу данышарсыныз да.

М ә л а һ ә т кәлир, сөһбәтә гулаг асыр.

Һ ә ј а т — Дејәсән сәнинки дава-давадыр?.. *(Сүкут.)* Бир дә... Өзү јыхылан ағламаз.

З е ј н ә б — Мән нејләмишәм ки?

Һ ә ј а т — Әввәла, тәһсили јарымчыг гојдун.

З е ј н ә б — Әрә кетдим дә, сағ кетмәјәјдим, о да кәтирмәди.

Һ ә ј а т — Инди мәндән нә истәјирсән?

З е ј н ә б — Иш...

Һ ә ј а т — Мәндән нијә? Кет, ишлә.

З е ј н ә б — Бизим кимиләри адам јеринә гојан вар?

М ә л а һ ә т бутулкалары көтүрүб чыхыр.

Һ ə ј а т — Нијә елә дејирсән, ај Зејнәб, сиз дә һамы кими вәтәндашсыныз ја јох?

З е ј н ə б — Бура бах. Евдә отурмусан, дүнјадан хәбәрин јохдур. О гәзет сөзләрини мәнә демә...

Һ ə ј а т — Јахшы, јахшы, һирсләнмә, мән дә истәјирәм сәнә көмәк елӛјим, амма...

З е ј н ə б — Истәсән, елијәрсән, әринин нә чох дост-танышы.

Һ ə ј а т — Зејнәб, сәни анд верирәм, мәндән әл чәк, хәстәјәм, сабаһ, бири күн хәстәханаја кедирәм. О мәктубу...

З е ј н ə б — Гој овчума, гојум овчуна.

Һ ə ј а т — Зејнәб!..

З е ј н ə б — Мән кетдим, сизә мане олмаг истәмирәм, фикирләш!

З е ј н ə б кедир, Һ ə ј а т дүшүнүр, М ə л а һ ə т кәлир.

М ə л а һ ə т — Ај Һәјат, бу кимдир?..

Һ ə ј а т — Кечмишдә гоншумуз олуб. Өлмүш билмирәм мәним бу вахтымда һардан кәлиб чыхды?

М ə л а һ ə т — Нә истәјир, ахы?

Һ ə ј а т — Бу Зејнәбин Әбдүл адында бир гардашы варды, мәни истәјирди, анчаг утанырды, дејә билмирди.

М ə л а һ ə т — Сән нечә? Мејлин варды, ја јох?

Һ ə ј а т — Дава башланды, бу кетди чәбһәјә. Кедәндән бир-ики ај сонра ондан мәктуб алдым.

М ə л а һ ə т — Шанлы мәктуб, һә?

Һ ə ј а т — Һә... Мән чаваб јазмадым. Бир күн Зејнәб ағлаја-ағлаја кәлиб деди ки, Әбдүл өлүмчүл јараланыб, госпиталда јатыр. Мәндән хаһиш етди ки, она бир үмидвәричи мәктуб јазым. Дедим, јаза билмәрәм, јалварды, јахарды, деди, севмирсән өз ишиндир, севмә, анчаг инсанлыг хатиринә бир мәктуб јазмаға нә вар ки... Разы олдум. Өзү дә о диктә елӛди, мән јаздым. Сонра да Әбдүл сағалыб тәзәдән кедир чәбһәјә.

М ə л а һ ə т — Бәс сән бу әһвалаты о заман Решада данышмадын?

Һ ə ј а т — Јох, һеч ағлыма да кәлмәјиб. Бир дә ахы, бурда нә вар ки...

М ə л а һ ə т — Бәс инди нијә горхурсан?

Һ ə ј а т — Билирсән нијә? Биз Решадла евләнәндән бир аз сонра зәнк чалыб она дејирләр ки, арвадынын Әбдүл адлы бириси илә севки мачәрасы олуб. Јәгин ки, бу Зејнәбин иши иди. Решадын да гысганчлығыны билирсән. О мәндән тә'кидлә сорушду, мән дәти рәдд елӛдим.

М ə л а һ ə т — Мәктуб әһвалатыны да демәдин?

Һ ə ј а т — Јох, дедим, милчәк бир шеј дејил, үрәк буландырар. Инди дејирәм, белә бир вахтда, кишинин ешги башына вуран вахтда бу мәктуб да...

М ə л а һ ə т — Бәли, онда буландырмазды, амма инди буландырар. Дејир ән бөјүк бичлик дүзлүкдүр. Әр-арвад бир-бириндән балача бир шеј кизләтсә...

Һ ə ј а т — Јахшы, сән аллаһ, бәсдир, мәнә јол көстәрмәкдәнсә, башламысан...

Р е ш а д кәлир.

Р е ш а д — Һәјат, мејвәләр һаны? Бунлар зарафат-зарафат, јаман вурурлар. Мәлаһәт, көр ишин һарасыдыр, Шүкүрбәј дә ичир, бир ора бах.

М ə л а һ ə т — О, лимонад ичәр.

Һ ə ј а т — Бујур.

Вазлары Р е ш а д а верир.

Р е ш а д — Бу, лап рәсми олду ки...

М ə л а һ ə т — Вер, мән апарым.

М ə л а һ ə т вазлары көтүрүб о бири отаға кечир.

Р е ш а д — Һәјат, сәнә нә олуб?

Һ ə ј а т — Һеч нә.

Р е ш а д — Көзүмә биртәһәр дәјирсән.

Һ ə ј а т — Бәс билмирсән ки, хәстәјәм? *(Һәјат үрәјини тутур.)* Решад, мән хәстәханаја кетмәлијәм. Өзүн билирсән ки...

Р е ш а д — Билирәм. Мән бир-ики күнә рајона кедирәм.

Һ ə ј а т — Хејир ола?

Р е ш а д — Тәчрүбә објектләриндә олачағам.

Һ ə ј а т — Ахы хәстәлик көзләмир.

Р е ш а д — Беш-алты күнә гајыдырам.

Һ ə ј а т — Јахшы, мән өзүм кедәрәм, Фикрәтин клиникасына.

Р е ш а д — Јох, ора јох! Өз хәстәханамыза нә кәлиб. Ах, сәнин гардашын, мајеји-фәсад одур.

И р а д ə гача-гача кәлир.

И р а д ə — Ана, ана! *(Палтарыны көстәрир.)* Нечәдир, көр, атам мәнә нә көзәл палтар алыб?!

Һ ə ј а т *(ушағы гучаглајыб өпүр)* — Көзәлдир, гызым, лап әјнинәдир!

И р а д ə — Сағ ол, ата! *(Атасыны өпүр.)*
Р е ш а д *(өз-өзүнə)* — Сағ ол, чох сағ ол!

Ф и к р ə т кəлир.

Ф и к р ə т — Мүбарəк!.. *(Ирадəнин сачларыны сығаллајыр.)* Ејнəн нəнəнə охшајырсан. *(Һəјата үз тутур.)* Һəјат, көр, анамыза нечə охшајыр.

Һ ə ј а т — Ај Фикрət! Елə бунун үчүн дə мən она анам дејирəм.

М ə л а һ ə т *(кəлир)* — Мүбарəк! Бəһ-бəһ! Нə көзəлдир, нечə дə јарашыр.

Ф и к р ə т — Инди галыр бир мəсəлə.

И р а д ə — Билирəм, билирəм.

М ə л а һ ə т — Нə мəсəлə? Дејин биз дə биләк.

И р а д ə — Демə, демə.

Ф и к р ə т — Јох, дејəчəјəм, бурда шəрт кəсək ки, сонра сən ишə үрəклə башлајасан.

И р а д ə — Мən ки дедијими елијəнəм.

Ф и к р ə т — Ону билирəм. Амма бурда ким вар ки, өзүмүзүк. Демək, мəсəлə белəдир, Ирадə хəстə олдуғуна көрə кечən ил бешинчи синифдən мусиги мəктəбини атмалы олду. Бу илдən тəзədən кетмək истəјир, анчаг бешинчи синфə көтүрмүрləр. Кəрək имтаһан верə.

И р а д ə — Сөз вермишəм, елијəчəјəм.

Р е ш а д — Анчаг елијə билмəсən, адыны дəјишəчəјик, һа...

М ə л а һ ə т *(үзүнү отаға тутуб)* — Шүкүр, Шүкүр, бир бура кəл, бир баламыза бах!

Ш ү к ү р б ə ј — Јенə нə олуб, ај ханым арвад?

М ə л а һ ə т — Ди кəл көрək.

Ш ү к ү р б ə ј кəлир, асғырыр.

Ш ү к ү р б ə ј — Мүбарəк, гызым! Зөкəм мəни өлдүрдү *(Мəлаһəтə)*, көрүм о дəрмандан!..

Ф и к р ə т — Дəрманы нејləјирсən, əкəр мən һəкимəмсə зөкəмин дəрманы арагдыр.

Ш ү к ү р б ə ј — Сən аллаһ, гој дəрманымызы атыб...

Ф и к р ə т — Јашајаг өзүмүзчүн, һə?

М ə л а һ ə т — О елə һəмишə зөкəмдир.

Р е ш а д *(Шүкүрбəјə мүраҹиəтлə)* — Билирсən нијə? Палыдда, гарағачда зөкəм олармы, јолдаш биолог?

Ф и к р ə т — Јох!

Р е ш а д — Зөкəм парник хəстəлијидир.

Ш ү к ү р б ə ј — Дејирсən инди биз парник тəрəвəзијик?

Ф и к р ə т — Һəмишə евдə, кабинетдə. Һава үзү көрмүрсən. Ишə дə машынла кедиб кəлирсən. Өмрүн гутуларда кечир, ев гуту, кабинет гуту, машын гуту.

Р е ш а д — Нəһајət, табут гуту, мəзар гуту, гуту, гуту ичиндə.

М ə л а һ ə т — Ај Решад гардаш, ираг олсун, нə данышырсан?

Ш ү к ү р б ə ј — Арвад, инди көрдүн, бу мənə нə арзулајыр? Еһ, Фикрət, заман дəјишиб, достла дүшмəни ајырмаг олмур. Илләрлə дост билдијин адам, бир дə көрүрсən сəни гојуб өзкəсинə һавадар чыхды. *(Асғырыр.)* Бу гədəр дə керчək.

Р е ш а д *(өз-өзүнə)* — Өзкə... өзкəси... *(Учадан.)* Көрəсən, өзкəси кимдир, өзүмүз кимик?

Ш ү к ү р б ə ј — Билмирсən?

Р е ш а д *(көзү гəзетдə)* — Франса НАТО иттифагындан чыхды...

Ш ү к ү р б ə ј Решады тəрс-тəрс сүзүр.

Ш ү к ү р б ə ј — Өзүнə умач ова билмəјən өзкəјə нијə əриштə кəсир, ахы?

Р е ш а д *(көзү гəзетдə)*. Иранда зəлзələ. Мəракешин Гырмызы Ајрапа Чəмијjəти Ирана көмək едир...

Ш ү к ү р б ə ј Решада тəрс-тəрс бахыр.

Ф и к р ə т — Башгасына əл тутмаг мəкəр пис ишдир?

Ш ү к ү р б ə ј — Фикрət, анасыны əмən ушаг көрмүсənми?

Ф и к р ə т — Чох!

Ш ү к ү р б ə ј — Дөшүн бирини əмир, о бирисини дə əли илə тутур, дејир, о да мənимдир.

Ф и к р ə т — Бу көһнə сөздүр...

Ш ү к ү р б ə ј — Тəзə дə көһнənин үзəриндə гурулур. Фикрət, сənин бу језнən өз ишиндən өтрү мənимлə чомаг давасына чыхса, мəни јандырмаз, əши, өзкəсиндən өтрү? Киши гојмур да јашајаг өзүмүз үчүн.

Р е ш а д *(көзү гəзетдə)* — Кеннединин арвады ərə кедир.

Ш ү к ү р б ə ј — Инди дуруб онун дəрдини чəкəчəјик?!

Ш ү к ү р б ə ј Решадын əлиндən дартыб гəзети алыр.

Р е ш а д — Шүкүрбəј, бајагдан бахырам, сачы-саггалы лап ағартмысан ej...

Ш ү к ү р б ə ј — Сənин кимиləрин дəрдини чəкмəкдən. Дејирəм, буну да ичək...

Р е ш а д — Ај гардаш, лимонадла да сағлыг дејəрлəр?

Шүкүрбәј — Сизин мәнимлә нә ишиниз. Сиз арағыныз ичин. Һә, ичәк Фикрәтин сағлығына, мән Фикрәти чох истәјирәм, она көрә ки, о, ағыллы адамдыр, һиссә гапылан дејил бә'зи адамлар кими. Фикрәт һәкимдир, арзу едирәм бизим она еһтијачымыз олмасын. Она көрә ки, шаир демишкән, чансағлығы дүнјанын ән бөјүк не'мәтидир. Әкәр Камал кимиләр гојса... *(Ичирләр.)*

Решад — Шүкүрбәј, јенә дејирәм, әл чәк бу Камалдан, О чох тәмиз адамдыр.

Шүкүрбәј — Јә'ни Камал, сәнә мәндән дә әзиз олуб?

Фикрәт — Балам, бу һансы Камалдыр?

Шүкүрбәј *(Решады көстәрир)* — Бу чәнабын көһнә аспиранты.

Фикрәт — Балам, о ки габилијјәтли оғландыр.

Шүкүрбәј — Габилијјәтинә сөзүм јох. Амма иддиасындан көј чатлајыр. Ичласларда бизи биабыр еләјир, сусуруг, јериндән атмачалар атыр, динмирик, бизи бәјәнмир, дөзүрүк. Дүнән дә кәлиб кабинетә мәни биабыр еләјиб. Әшши, белә дә дәрд олар? Биз нә гәдәр дөзәк? Инди мән дә гојмушам онун мәсәләсини, ја о, ја мән.

Фикрәт — Бу Камал нә дејир, ахы?

Шүкүрбәј — Нә дејәчәк... Онун сөзүндән белә чыхыр ки, гоча алимләри нафталинләјиб верәк музејә.

Решад — Гоча алимләри јох, фикрән гочалары дејир.

Шүкүрбәј — Инди сизин бу гоча дедикләриниз өз зәрби-дәстини көстәрсин, сән дә бах.

Решад — Хејр, мән кәнардан дуруб баханлардан дејиләм.

Шүкүрбәј гәзет охујур.

Шүкүрбәј — Ај өлән вар һа... *(Ејнәјинин үстүндән Мәлаһәтә.)* Бир аналкин версәнә, атым.

Решад — Сән хошбәхтсән.

Шүкүрбәј — Нәдән билдин?

Решад — Ағрыны аналкинлә јох елијә билирсән.

Шүкүрбәј — Камалын ағрысыны һеч он тон аналкинлә дә јох еләмәк олмаз. *(Пауза.)* Ај балам, Камалы ганадын алтына алмысан, ал, даһа бизи нијә тапдалајырсан?

Фикрәт — О һәмишә беләдир. Бирини, башгасынын һесабына севир.

Решад — Шүкүрбәј, кәл, инди әјри отураг дүз данышаг, бу ахыр бир илдә бизим институт нејләјиб? Камал сәрт деди, амма һәгигәти дејирди, ахы!

Шүкүрбәј — Ә, бу нә данышыр? Бәс бу вахта гәдәр еләдикләримиз елм дејилдир?

Решад — Биз бу вахта гәдәр нәјин нечә олдуғуну өјрәнмишик, инди кәл нијә белә олдуғуну өјрәнәк. Бах, бу әсил елм олар.

Шүкүрбәј — Решад, сән аллаһ, гој јашајаг өзүмүз үчүн. Ушаг-мушаға дил вермә. Сөз кедәр чатар бөјүкләрин гулағына, ди кәл бундан сонра баш кирлә, көрүм нечә кирләјирсән.

Решад — Шәраити дәјишмәклә арпаны буғда еләјирдиниз, нә олду? Билмирәм, бу ујдурма нағыллардан јахамызы нә вахт гуртарачағыг?

Шүкүрбәј — Әввәлә, һәлә ки, академик Лысенко сағдыр, икинчиси дә һәлә бу барәдә бизә јухарыдан көстәриш јохдур.

Решад — Өз ағлымыз да јохдур?

Шүкүрбәј — Машаллаһ, сән ағыл дәрјасысан.

Решад — Шүкүр!

Шүкүрбәј — Сән кәл көһнә базара тәзә нырх гојма!

Решад — Сән дә, бујруг гулуна дөнмә, бир аз да өз ағлыны ишләт!

Фикрәт — Сиз дејәсән зарафат-зарафат даваја кечирсиниз, јахшы, сиз аллаһ, бәсдирин.

Шүкүрбәј — Фикрәт, ағылдан дәм вуранлары һәмишә ағылсыз көрдүк. Өз көзүндә тири көрмәјәнләр башгасынын көзүндә гыл ахтарыр. *(Решада.)* Сән кимә дәрс верирсән? Бир өзүнә бах, көр һәјат кими көзәл бир инсанын башына нә ојун ачырсан?

Решад — Сән мәним јарама тохунурсан.

Шүкүрбәј — Истәмирдим, амма мәчбур еләјирсән... Сәнин үчүн һеч бир гајда-ганун јохдур. Өз дәрдини чәк, камалларын дәрдинә галма!

Решад — Јох, мән сән ола билмәрәм.

Шүкүрбәј — Ел үчүн ағлајан көзсүз галар, бала!

Решад — Кор олсун о көзләр ки, ел үчүн ағламыр.

Шүкүрбәј — Ағрымајан башына дәсмал бағлама, палаза бүрүн елнән сүрүн.

Решад — Шүкүрбәј, бу гојун фәлсәфәсини һардан белә өјрәндин?

Шүкүрбәј *(ајаға галхыр)* — Нечә? Инди гојун олдуг? Чох сағ ол! Афәрин сәнин тәрбијәнә!

Мәлаһәтлә Һәјат кәлир.

Мәлаһәт — Ал, дәрманы!

Шүкүрбәј — Ат о јана, мән дәрманымы ичдим, кәлмирдим, мәни сән кәтирдин.

Мәлаһәт — Нә олуб?

Шүкүрбәј — Нә олачаг? Камал кимдир ки, ондан өтрү гојун да олдуг?

Фикрәт — Шүкүрбәј, јахшы, әјләшин!

Шүкүрбәј — Бундан сонра нә әјләшим? Мән бајагдан дөзүрдүм.

Һәјат — Шүкүр гардаш, сиз аллаһ...

Шүкүрбәј — Һәјат бачы, сән чох јахшы адамсан, һајыф сәндән!

Шүкүрбәјлә Мәлаһәт кедир.

Фикрәт — Решад, ахы, өз евиндә гонағы тәһгир еләмәк јахшы дејил.

Решад — Мән нә еләдијими јахшы билирәм.

Фикрәт — Өзүн биләрсән. Бачы, мән дә кетдим. *(Фикрәт кедир.)*

Һәјат — Решад, сән лап ағ еләмисән. Дүз демирләр? Бир ушагдан өтрү нечә иллик достлуғу нијә јерә вурурсан?! Нечә илин пејманыны сән кимә дәјиширсән? Сән нијә белә е'тибарсыз олдун?

Решад — Мән е'тибар наминә һагдан кечим? Сән мәни һара чағырырсан? Башгалары мәндән разы галсын дејә, мән кор олмалыјам, лал олмалыјам?

Һәјат — Бәс башгалары да адам дејил? Онлар һеч нә билмир, биләи елә бирчә сәнсән? Белә биләнсәнсә бәс өз нөгсанларыны нијә көрмүрсән, нијә билмирсән?

Решад — Мән билирәм, сән нечә?

Һәјат — Мәним нә нөгсаным вар? Ана кими башына доланмағым, гуллуғунда дурмағым мәним нөгсанымдыр? Һәр шылтағына дөзүб динмәмәјим, мәним нөгсанымдымы? Чох сағ ол, Решад, чох сағ ол!

Решад — Јахшы, бәсдир!

Ирадә кәлир.

Һәјат — Евә кирајәнишин кими кәлиб кедирсән. Евин дәрдиндән хәбәрин јох, чорундан хәбәрин јох! Дејирәм, хәстәјәм, дејирсән, рајона кедирәм, көзлә. Мән чәһәннәмә, һеч олмаса евини, ушағыны дүшүн.

Решад — Ah! Башлады јенә, ев, ушаг, дүкан, базар, нә билим нә...

Һәјат — Валлаһ, мән сәни баша дүшмүрәм. Сән нечә адамсан?

Решад — Сән мәни һеч вахт баша дүшмәмисән. Кет столу јығышдыр.

Һәјат пәришан һалда кедир. Решад дөнүб Ирадәни көрүр.

Ирадә — Ата. *(Гәзәблә гышгырыр. Атасына сығыныр.)* Сәнә маһны чалыммы, ата?

Решад — Чал, гызым, чал.

Ирадә — Јенә онуму?

Решад — Ону чал, гызым, ону.

Решад араг төкүб ичир, пәришан һалда әјләшиб әлләри илә башыны тутур. Икинчи Решад көрүнүр.

Икинчи Решад — Сән нијә һамыны өзүндән инчидирсән?

Решад — Мәкәр мән һаглы дејиләм?

Икинчи Решад — Һаглысан, анчаг бу гәдәр чылғынлыг нәјә лазым?

Решад — Шүкүрбәј мәним ән тәмиз һиссимә, мәһәббәтимә тохунду.

Икинчи Решад — Бурда о һаглыдыр. Јахшы, о бир јана галсын, бәс бу јазыг арвадын күнаһы нәдир? Онун мәһәббәтини тапдадығын аз дејил, һәлә бир...

Решад — Биз башга-башга адамларыг. Онун һиссләри, фикирләри, бу дар отаглардан кәнара чыха билмир, мәни дә бу чәрчивәјә салмаг истәјир. Амма мән ора сыға билмирәм.

Икинчи Решад — Бу, хәјанәтинә газандырдығын үјдурма бәраәтдир. Әкәр доғрудан беләдирсә, бу вахта гәдәр нечә јашамысыныз?

Решад — Бу вахта гәдәр о өз аләминдә јашајыб, мән дә өз аләмимдә.

Икинчи Решад — Сән тәмизсән о?

Решад *(хејли фикирдән сонра)* — Мән Арзуну саф бир мәһәббәтлә севирәм.

Икинчи Решад — Бу сөзү һамынын гаршысында дејә биләрсәнми?

Решад — Бәли, мәним һиссимдә бир чиркинлик, бир ријакарлыг јох исә... Нијә ону кизләтмәлијәм?

Икинчи Решад — Тамамилә дүз! Лакин сән бу сөзләри арвадынын гаршысында да дејә биләрсәнми? *(Сүкут.)* Нијә сусурсан? Сусма, онда ичазә вер, мән сәнин мәһәббәтинин тамлығына инанмајым.

Р е ш а д — Јох! Елә дејил, мән бурда ачизәм, чәмиҹјәт...

И к и н ч и Р е ш а д — Севән һеч вахт өзүнү дүшүнмәз, севдијини дүшүнәр. Сән бир гадынын хошбәхтлијиндән оғурлајыб о бирисинә верирсән. Нәтичәдә, икиси дә бәдбәхт олур. Буну билирсәнми?

Р е ш а д — Һеч билмәк дә истәмирәм, мән севирәм.

И к и н ч и Р е ш а д — Севирсән, буну да арвадын билир. Унутма ки, арвадларын интигамы јаман олур һа!.. Сонра о интигама дөзә билмәзсән.

Р е ш а д — Һә... о зәнкләр? Јох!... О, мәләк гәдәр тәмиздир...

И к и н ч и Р е ш а д — Сән одла ојнајырсан. Бу ојун һәләлик хошдур, амма бунун архасында учурум дурур.

Р е ш а д *(күлүр)* — Нә олсун? Мәкәр, һәр күндүзүн сону кечә, һәр енишин сону јохуш, һәр һәјатын сону өлүм дејилми? Јашајыркән бунлар һаггында дүшүнмәјә дәјәрми?

И к и н ч и Р е ш а д — Анчаг һиссләрә бу гәдәр дә азадлыг вермәк олмаз. Һиссләрини чиловла, ән бөјүк пәһләван өзү өзүнү јыхмағы бачарандыр.

Р е ш а д — Бәс јашамаг, јанмаг, һисс етмәк, севмәк?..

И к и н ч и Р е ш а д — Анчаг мәһәббәтин өзү дә мүәјјән гајдалар чәрчивәсиндә олмалыдыр.

Р е ш а д — Гајда — мәһәббәт! *(Күлүр.)* Бунлар ки тутан шеј дејил.

И к и н ч и Р е ш а д — Аилә, никаһ — гајдадыр, ганундур вә мүгәддәсдир!

Р е ш а д — Мәһәббәт исә азадлыг! Мән азадлыг истәјирәм!

И к и н ч и Р е ш а д — Чәмиҹјәтдә ганундан кәнар јашамаг олмаз.

Р е ш а д — Әл чәк! Сән мәним хошбәхтлијими әлимдән алмаг истәјирсән.

И к и н ч и Р е ш а д — Бу, өтәри хошбәхтликдир...

Р е ш а д — Әл чәк! *(Икинчи Решад чәкилир.)* Доғрудан да мән хошбәхтәммми?

А р з у илә бәрабәр һәмишә динләдикләри маһны. Р е ш а д дүшүнүр.

Үрәк парчаланды, өмүр көдәлди
Өз арзум чүчәрди, бағрымы дәлди.
Һамыја, һамыја јазығым кәлди,
Амма өз-өзүмә гатил олмушам.

Дәрдә бах, әлимдә гәзәб гамчысы,
Көзүмдә гәлбимин атәш дамчысы,
Бир јандан өзүмүн иттиһамчысы,
Бир јандан өзүмә вәкил олмушам.

Сәһнә фырланыр, Арзунун еви. А р з у тәк дүшүнүр. О да ејни маһныны динләјир.

ЈАШАМАГ НӘДИР

ИКИНЧИ МӘЧЛИС

ДӨРДҮНЧҮ СӘһНӘ

Арзунун еви. Р е ш а д вә А р з у.

Р е ш а д — Белә дир дә, Арзу, һәјат мүбаризәдир.

А р з у — Дејәсән, институтда да ишләрин јахшы кетмир?

Р е ш а д — Бәли, сәнин гоншун Шүкүрбәјә гаршы дурмалы олмушам.

А р з у — Сәндән јаман килејләнирләр.

Р е ш а д — Нејләјим ки, истәмәсәм дә чох вахт онунла тоггушмалы олурам. Институтун директорудур. Һамыја јол көстәрмәк әвәзинә бујруг гулуна дөнүб, сују да үфүрә-үфүрә ичир. Бу вахта кими бир адама нә хејри дәјиб, нә зәрәри.

А р з у — Тәәссүф ки, белә ләри аз дејил.

Р е ш а д — Бәли, бу күн сәһәр ишә кедирдим. Бир гадын мәнә јанашыб, ики гәпиклик истәди. Мә'лум олду ки, гардашынын үрәји кедиб. Гадын тә'чили јардыма зәнк чалмаг истәјир. Бу заман бир тә'чили јардым машыны көрдүк. Әл елә дик, сахлады. Әһвалаты һәкимә данышдыг. Һәким нә десә јахшыдыр? Бура мәним участокум дејил. Өз участокунузун һәкиминә зәнк чалын. Јеримдәчә донуб галдым.

А р з у — Белә ләринин тәкчә бәдәни дејил, вичданлары да пиј бағлајыб.

Р е ш а д — Сабир көзәл дејиб:

Даш гәлбли инсанлары нејләрдин, илаһи?!
Бизdә бу сојуг ганлары нејләрдин, илаһи?!

А р з у — Мән сәни чох јахшы баша дүшүрәм.

Јашамаг истәмирәм, сүрүнүб дизин-дизин,
Истәјирәм ән уча зирвәләрә мән гонам.
Хәфиф сакитлијини нејләјирәм дәнизин
Онун гасырғасына, далғасына вурғунам!
Гој дејсүн јағыш мәни, боран мәни, гар мәни.
Һәјатын боранлары даим јашадар мәни.

Р е ш а д — Еһ, Арзу, еһкамчылыг бизи јорду. О күн ичласда Камал бир данышды, кәл көрәсән, ачды сандығы, төкдү памбығы. Вахтилә еләдикләринин көлкәсиндә кизләнән бә'зи гочалары јаман силкәләди. Камал дүз еләди, амма чыхышы чох сәрт иди.

А р з у — Сәртлик елә сәндә дә вар.

Р е ш а д — Дүнәнки ичласда онун институтдан чыхарылмаг мәсәләси дә гојулмушду. Бачармадылар, әксәријјәт Камалын тәрәфиндә олду.

А р з у — Јахшы. Бәс Фикрәти нијә инчитмисән?

Р е ш а д *(әсәби)* — О өзү сәнә шикајәт еләјиб? Хаһиш едирәм онун адыны мәним јанымда чәкмәјәсән. *(Сүкут.)*

А р з у *(зарафатла)* — Гысганырсан?

Р е ш а д — Мән гысганмырам, она гибтә еләјирәм, онун сәни севмәјә һаггы вар, амма мән...

А р з у — Һагсыз олсан да севилирсән.

Р е ш а д — Јох, даһа дөзә билмирәм, әсәбләрим корланыб. Артыг һәјат да үзә дуруб. Рајона кедирәм, худаһафизләшмәк әвәзинә јенә далашдыг.

А р з у — Нә үчүн, нијә?

Р е ш а д *(кәркин паузадан сонра)* — Һеч өзүм дә билмирәм, доғрусу, өзүм дә өзүмдән баш ачаммырам.

А р з у — Решад, башгасыны танымамаг олар, вај о күндән ки, адам өз-өзүнү танымаја, өз-өзүндән баш ачмаја.

Р е ш а д — Инсан гәрибә мәхлугдур, билир, амма билмәк истәмир, дујур, дујдуғундан кечә билмир, һиссимиз өзүмүздән күчлү имиш.

А р з у — Биз икимиз дә икијик. Чүнки јол ајрычында, һисслә фикир ајрычындајыг.

Р е ш а д — Бу мүсибәтдир! Ичимдә мүбаризә, чөлүмдә мүбаризә!

А р з у — Тутдуғу ишин күнаһ олдуғуну билмәјән күнаһкар хошбәхтдир, амма...

Р е ш а д — Күнаһкар олдуғуну билән күнаһкар исә бәдбәхтдир. *(Пауза.)* Бәс јашамаг нәдир? Јејиб јатмаг, ишләјиб динчәлмәк? Еһ, чәфәнкијат! Мән јол үстүндәјәм. Белә сөһбәтләрин вахты дејил. *(Саатына бахыр.)* Кечикирәм, һәләлик!

А р з у — Чатан кими зәнк елә! Сағлыгла!

Р е ш а д кедир. Пилләкән башы. А р з у ону өтүрүр. М ә л а һ ә т өз евиндән чыхыр, бунлары көрүр.

М ә л а һ ә т — Арзу! Бәсдир, бу дәрд јазыг һәјаты лап үздү. Сән өзүн дә батырсан. Су хиртдәјиндәндир.

А р з у — Дост дејилсән? Хилас елә.

М ә л а һ ә т — Кәнардан олан тәкан сәни батырар, тәкан ичәридән олмалыдыр. Өзүн чапала, өзүн чых.

А р з у — Чыха билсәјдим...

М ә л а һ ә т — Бәс бу нечә илдә јорулмадын? Бир дүшүн, Арзу!

А р з у — Дүшүн демәк асандыр, бејин дүшүнә билир, үрәк јох!

М ә л а һ ә т — Сән башгасыны севмәлисән, јохса ону унуда билмәјәчәксән.

А р з у *(истеһзалы күлүр)* — Башгасы!

М ә л а һ ә т — Башгасы Фикрәт, о ки сәндән өтрү синов кедир. Өзүнүз дә бир јердә ишләјирсиниз. Һәр хасијјәтинә бәләдсән!

А р з у — Мәлаһәт, баша дүш, мән јалныз Решад кимисини севә биләрәм.

М ә л а һ ә т — Бәли, севкинин көзү кор олур. Бәс онун аиләси?

А р з у — Ешитмирәм, севкинин гулаглары да кар олур. Севирәм, демәк һаглыјам.

М ә л а һ ә т — Бәс бунун ахыры нә олачаг? Ахы, ән бөјүк мәһәббәти белә ЗАГС мөһүрү тәсдиг етмәлидир.

А р з у — Сән мөһүрсүз мәһәббәти гәбул етмирсән?

М ә л а һ ә т — Хејр.

А р з у — Мән исә сәнин мөһүр алтына дүшән мәһәббәтинә гибтә етмирәм.

М ә л а һ ә т — Анчаг бүтүн бәшәриҗҗәт ордан кәлиб кечир... *(Сүкут.)* Арзу, бабалы гој мәним бојнума. Кет Фикрәтә, киши о бојда клиниканын мүдири, профессор, вур голтуғуна бу кишини, кәз дүнјанын көзәл јерләрини, Решад елә јадындан чыхсын ки...

А р з у — Јох!.. Мән севмәдијим адамла јашаја билмәрәм.

М ә л а һ ә т — Сән елә билирсән, бүтүн бу әр-арвадлар, һамысы бир-бирини севир? Јох! Амма јенә јашајырлар. Һеч кәс билмәсә дә мән билирәм, сәни нә гәдәр истәјән олуб.

1613—6

А р з у — Дүздүр, нејләјим ки, мән севә билмәмишәм. Мән арзуладығым адамы јалныз рө'јаларымда вә хәјалларымда көрәрдим, һәјатдаса ахтарардым. Нәһајәт, тапдым. Бу да белә. Инди мән нә едим? Чәтинликлә тапдығымы асанлыгла әлимдән нечә верим? Баша дүш, Решадын јанлышы да мәним үчүн нахышдыр.

М ә л а һ ә т — Дүздүр, башгасына өјүд-нәсиһәт вермәк асандыр, анчаг бир дост кими бунлары сәнә деməлијәм... инди өзүн биләрсән.

М ә л а һ ә т кедир. Арзу тәк дүшүнүр. И к и н ч и А р з у көрүнүр

А р з у — Нијә һамы мәни данлајыр? Нијә һеч кәс мәнә һагг вермир?

И к и н ч и А р з у — Һаглысан ки, һагг версинләр, Арзу?

А р з у — Ахы, мән севирәм!.. Севирәм!..

И к и н ч и А р з у — Сән севирсән! Бәс... ахы, сән севдијини сәндән әввәл башгасы севиб! Бәс, онда нијә сән өзүнү һаглы, о бирисини һагсыз билирсән?

А р з у — О да һаглыдыр, мән дә һаглыјам.

И к и н ч и А р з у — Икинизин һаггы бир галыба сығмаз. Сәнсә... бир јердә јашамасы мүмкүн олмајан ики шеји бир јерә сығышдырмаг истәјирсән. Бах, будур сәнин фачиән!

А р з у — Јох, мән севирәм, демәк јашајырам.

И к и н ч и А р з у — Амма һагсыз мәһәббәт, инсана хошбәхтлик јох, бәдбәхтлик кәтирәр. Мәһәббәт, доғрудан да инсанын ән тәмиз, ән мүгәддәс һиссидир. Анчаг сәнин мәһәббәтин башгаларынын көзүндә сәни алчалдыр, рүсвај едир. Буна нә дејирсән?

А р з у — Нејләјим ки, башгалары нифрәтиндә мүгәссир олурса, мән бәдбәхт мәһәббәтимдә мүгәссирәм. Ишә бах, тәмизлијимдә чиркинлик, јүксәклијимдә алчаглыг тапмышам.

И к и н ч и А р з у — Инди ки сән өзүн бунлары билирсән, нијә башына чарә гылмырсан? Өзүнү мәһв едирсән. Мәкәр сәнә дә аилә, ушаг, исти очаг лазым дејилми? Нә вахта гәдәр јатанда өзүнү, галханда дизини көрәчәксән?

А р з у — Мәһәббәтсиз һәјат, һәјат дејил. Мән севәрәк јашамаг истәјирәм.

И к и н ч и А р з у — Бу садәчә арзудур, амма унутма, арзу башга, имкан башга, севки башга, һагг башга!

А р з у — Бәс јашамаг нәдир?

БЕШИНЧИ СӘһНӘ

Хәстәхана. Һәким отағы. **М ә л а һ ә т дарыхмыш һалда телефонла зәнк едир.**

М ә л а һ ә т — Алло, алло, һардандыр? Арзу! 81—16-ја. Бағышлајын. *(Бир дә зәнк вурур.)* Чаваб вермир, јәгин чыхыб...

Ф и к р ә т һөвлнак дахил олур.

Ф и к р ә т — Мәлаһәт ханым, Арзуја зәнк чалдылармы?

М ә л а һ ә т — Бәли, далыјча машын да көндәрдиләр. Телефон чаваб вермир. Јәгин ки, чыхыб.

Ф и к р ә т — Бәс шәфгәт бачысы һаны?

М ә л а һ ә т — Оксикен балышы үчүн кетди... *(Пауза.)* Фикрәт, вәзијјәти ағыр дејил ки?

Ф и к р ә т — Јахшы ки, сән јанында олмусан.

М ә л а һ ә т — Јазыг һәјат! Фикирдән өзүнү үздү.

А р з у көлир. Фикрәти чох мә'налы сүзүр.

А р з у — Нә олуб?

М ә л а һ ә т — Һәјатын үрәји... *(Арзу халатыны кејиб карыхмыш һалда палатаја кечир. Фикрәт Мәлаһәтә јол көстәрир.)* Јох! Мән дөзә билмәрәм, бир аз кечсин көләрәм. *(Фикрәт дә палатаја кечир.)* Дәһшәт!.. Көрәсән инсанлар нијә бир-бирләринә бу гәдәр әзијјәт верирләр? Елә бил биринин јашамасы үчүн о бири әзилмәлидир.

Ф и к р ә т көлир.

Ф и к р ә т — Мәлаһәт ханым, һәјат евдән никарандыр. Индичә Ирадә дәрсдән көләчәк.

М ә л а һ ә т — Мән кедәрәм.

Ф и к р ә т — Јох, артыг кечдир...

М ә л а һ ә т — Фикрәт, Решада хәбәр еләмәјәк?

Ф и к р ә т — Јох, лазым дејил.

М ә л а һ ә т — Решад буна нә дејәчәк? Сән бу барәдә фикирләшмисәнми?

Ф и к р ә т — Нә дејәчәк десин, башга әлач јохдур.

М ә л а һ ә т — Нә дејим, валлаһ, өзүнүз билән јахшыдыр *(Пауза.)* Һә... инди раһат ола биләрик. Арзу көлди, өзү дә хәстәнин ким олдуғуну билә-билә.

Ф и к р ә т — Ајры чүр дә ола билмәзди. Биз ки, Арзуну таныјырыг.

Мәлаһәт — Анчаг... горхурам, Фикрәт, бирдән һәјат Арзуну таныса...

Фикрәт — Онларын бир-бирини танымалары, өзү дә јахындан танымалары вачибдир.

Мәлаһәт палатаја кечир, Арзу кәлир.

Фикрәт — Нечәдир?

Арзу чаваб вермир, о, әсәби һаллар кечирир.

Арзу — Фикрәт, сән бу ојуну мәним үчүн гурмусан. Сән бачыны гәсдән бизим хәстәханамыза кәтирмисән.

Фикрәт — Һәр һалда гардаш истәр ки, бачысы өз көзләри габағында мүаличә олунсун.

Арзу — Кимин әлилә?

Фикрәт — Сәнин әлинлә. О сәнин хәстәндир.

Арзу — Демәк истәјирсән ки, јараны сән вурмусан, сән дә сағалт.

Фикрәт — Һагг вермирсән?

Арзу — Јох! Бәлкә дә... Буну башга мәгсәдлә... мәнә әзаб вермәк... мәндән...

Фикрәт — Арзу, сән мәни нә һесаб еләјирсән?.. Сән мәним үрәјими билсәјдин...

Арзу — Фикрәт, бәлкә дә... мән сәһв едирәм... анчаг... баша дүш, мәним үчүн чох чәтиндир... Онунла растлаша билмәр-әм...

Фикрәт — Баша дүшүрәм, әкәр бурда сәндән јахшы үрәк мүтәхәссиси олсајды... һәм дә мән сәнә инанырам.... ону јалныз сән сағалда биләрсән!

Ирадә кәлир. О ад күнү мүнасибәти илә Арзунун алдығы палтардадыр.

Ирадә — Дајы, анама нә олуб?

Фикрәт — Һеч нә, гызым, горхма.

Ирадә — Дәрсдән кәлдим, гоншулар дедиләр ки, ананы дајын хәстәханаја апарды... елә горхдум... дајы...

Арзу оғрун бахышларла Ирадәни сүзүр, онун палтарына бахыр.

Фикрәт — Наһаг, гызым, инди кедәрик көрәрсән, һеч нә јохдур. Докторла таныш дејилсән? Таныш ол, ананын һәкимидир.

Ирадә Арзу илә көрүшүр.

Ирадә — Доктор, анам...

Арзу — Горхма, гызым, анан тез сағалачаг. *(Ирадәни бағрына басыр, ону гәһәр тутур үзүнү кәнара чевирир.)*

Ирадә — Дајы... ахы... *(Әзаб чәкир.)* мән...

Фикрәт — Нә вар?

Ирадә — Дајы, мән һамысыны билирәм... мән...

Фикрәт — Сән нә билирсән?

Ирадә — Онлар... елә билир... мән һеч нә билмирәм... амма...

Арзу һәјәчан кечирир.

Фикрәт — Ирадә, гызым.

Ирадә — Билирәм, дајы, һамысыны... билирәм...

Фикрәт — Јахшы, бәсдир!.. Кедәк ананла көрүш.

Ирадә палатаја кечир... Фикрәтлә Арзу хејли бир-бирини сүзүр, бахышларла данышырлар. Фикрәт кедир. Арзу әлләри илә башыны тутур. Зејнәб кәлир.

Зејнәб — Олар? Мәнә доктор Арзу лазымдыр.

Арзу — Арзу мәнәм.

Зејнәб — Һә, салам.

Арзу — Салам.

Зејнәб — Нечәсиниз? Валлаһ, сизи о гәдәр ахтармышам, лап әлдән дүшмүшәм.

Арзу — Әјләшин.

Зејнәб — Дејирләр, сиз мәним анамын һәкими олмусунуз, она овладлыг еләмисиниз. Өләндә дә јердән сиз көтүрмүсүнүз.

Арзу — Сиз Тавват халанын гызысыныз?

Зејнәб — Бәли.

Арзу — Демәк, сизи бурахыблар? Мән сизи ахтарырдым. Бәли, мән үч аја гәдәр ананызы мүаличә еләдим. Хејри олмады.

Зејнәб — Сәнә гурбан олум, ај һәким, данышын.

Арзу — Мән о заман саһә һәкими ишләјирдим. Күндә 2—3 дәфә ананызы јолухардым. Бә'зән кечәләр дә јанында галардым. Өләндә дә вәсиҗјәтини мәнә еләди.

Зејнәб — Нечә? Һә, нә деди, нә верди?

Арзу — Мәнә бир кағыз верди. Орада ананыз сизин варидатынызы кимә тапшырдығыны јазыр, нотариусда тәсдиг етдирмишәм.

Зејнәб — Сиз ки буну еләмисиниз. Мән сизә өмрүм боју гул олмаға һазырам.

Мәлаһәт кәлир.

Мәлаһәт — Арзу, ијнәни вурсунлар?

А р з у — Вурсунлар, мән өзүм дә кәлирәм.

Мәлаһәт Зејнәби таныјыр.

М ә л а һ ә т — Арзу, бир дәгигә олар? *(Кәнара чәкилирләр.)* Бу һардан һара?.. Ај гыз, билирсән бу кимдир? Сәнә дедијим Зејнәб будур да...

А р з у — Нечә? Нә данышырсан? Чох јахшы! *(Мәлаһәт кедир. Зејнәбә јахынлашыр.)* Сизин ананыз чох көзәл адам иди.

З е ј н ә б — Һаны инди елә көзәл адамлар? Инди һамы оду өз габағына ешир.

А р з у — Сиз ки пис адамлардан бу гәдәр шикајәтләнирсиниз, бәс өзүнүз нијә башгасына пислик едирсиниз?

З е ј н ә б — Мән кимә пислик еләмишәм?

А р з у — Һәјат ханыма... Хәстә бир гадыны нә һаллара салдығынызы билмирсиниз?

З е ј н ә б — Јох, о башга...

А р з у — Зејнәб! Истәдијиниз вахт о кағызы кәлиб апара биләрсиниз, амма бир шәртлә, Һәјат ханымын сиздә олан мәктубуну мәнә гајтармалысыныз.

З е ј н ә б — Нә мәктуб?

А р з у — Өзүнүз чох јахшы билирсиниз.

З е ј н ә б *(узун фикирдән сонра)* — Јахшы.

Зејнәб кедир. Ирадә ағлаја-ағлаја кәлир.

А р з у — Нијә ағлајырсан? Ағлама.

И р а д ә — Доктор!..

А р з у — Гызым, сән анандан лап архајын ол, мән бахмышам, ананда горхулу бир шеј јохдур.

И р а д ә — Доктор, анам һирсләнәндә хәстәләнир. Ону һирсләнмәјә гојмајын.

А р з у — Јахшы, гызым, архајын ол. Сән ағлама, сән ағлама!

Мәлаһәт кәлир. Ирадәнин әлиндән тутур.

М ә л а һ ә т — Бој, һеч сәнә ағламаг јарашар? Сән даһа бөјүк гызсан, кедәк.

Мәлаһәт Ирадә илә кедир. Арзу тәк дүшүнүр, Икинчи Арзу көрүнүр.

И к и н ч и А р з у — Көрдүнмү? *(Арзу сусур.)* О ушағын күнаһы нәдир? *(Арзу сусур.)* Бундан сонра сән јенә дә вичданыны тәмиз һесаб едирсән?

А р з у — Мәним вичданым ләкәсиздир.

И к и н ч и А р з у — Демәк асандыр. Бүтүн күнаһкарлар өз күнаһларына һагг газандырмағы бачарыр. Тутдуғун әмәлә јахшы бах!

А р з у — Бәс мән нејләјим? Мәкәр мәним севмәјә һаггым јохдур?

И к и н ч и А р з у — Јох!.. Бу чүр севкијә һеч кәсин һаггы јохдур.

А р з у — Вар, вар! Ахы, мәним севким су гәдәр саф...

И к и н ч и А р з у — Сән тәрәзинин бир көзүнә севкини, о бири көзүнә Һәјатла Ирадәнин көз јашларыны гој, көр һансы ағыр кәләр?

А р з у — Мәним көз јашларым гәлбимә ахыр, һеч кәс ону көрмүр.

И к и н ч и А р з у — Бир анлыға өзүнү гој Һәјатын јеринә. Әрин башгасыны севсә дөзәрсәнми?

А р з у — Јох! Гәтиҹјән јох!

И к и н ч и А р з у — Бәс өзүнә рәва билмәдијини башгасына нијә билирсән?

А р з у — Бәс мәним әзабларым?

И к и н ч и А р з у — Бәс онун әзаблары? Сән нијә өзкәсинин хошбәхтлијинә көз дикирсән?

А р з у — Мән, мән... һеч вахт о фикрә дүшмәмишәм.

И к и н ч и А р з у — Сән ахы, һәкимсән, башгаларынын әзабларына әлач еләјиркән, бу јандан да башгасына әзаб верирсән. Сән өз мәһәббәтини, бу мә'сум көрпәјә, о хәстә гадына гурбан вермәлисән.

А р з у — Бәс Решад? Ахы, о да севир.

И к и н ч и А р з у — Решадын ирадәси зәифдир, о өзүнү әлә ала билмир. Бәс сән? Сәнә нә олуб?

А р з у — Ахы, мән дә бачармырам.

И к и н ч и А р з у — Әкәр сән ону доғрудан да севирсәнсә... онун аиләсини дә дүшүнмәлисән.

А р з у — Мән... Мән һамыны дүшүнмәлијәм. Бәс мәним өзүмү дә дүшүнмәјә һаггым вар, ја јох?

И к и н ч и А р з у — Бурда јохдур. Гурбаны сән вермәлисән!

А р з у — Бачармырам, чәтиндир, ағырдыр.

И к и н ч и А р з у — Ајры јолун јохдур, гәти гәрара кәл. Ешидирсәнми? Бу сәнин вичдани борчундур. Сән худбин олмамалысан!

А р з у — Мән худбин олмамалыјам!.. *(Дәһшәтлә һөнкүрүб ағлајыр.)*

Нијә гәм кәтирсин, нијә билмирәм
Мәним дашыдығым гәм, өзкәсинә?
Дәрдим дил јандырыр, дејә билмирәм,
Һәм өзүмә дәрдәм, һәм өзкәсинә...

АЛТЫНЧЫ СӘҺНӘ

Бешинчи сәһнәдәки гурулуш. Һ ә ј а т диванда әјләшиб китаб охујур. И р а д ә кәлир, архадан анасынын көзләрини тутур.

И р а д ә — Тап көрәк кимдир?
Һ ә ј а т — Мәлаһәт халан.
И р а д ә — Јох, билмәдин.
Һ ә ј а т — Рә'на халан.
И р а д ә — Јох, тапмадын.
Һ ә ј а т — Онда өзүн де.
И р а д ә — Сәнин анан Ирадә! *(Көрүшүрләр.)*
Һ ә ј а т — Ај анама гурбан олум!
И р а д ә — Мәним балам нечәдир?
Һ ә ј а т — Ана јахшы оланда бала да јахшы олур. Бәс де көрүм бу күн анам нә јејиб?
И р а д ә — Ананы Мәлаһәт хала једирдиб. Һә, мәндә тәзә хәбәр вар, муштулуғуму вер дејим.
Һ ә ј а т — Мәним гарангуш балам, сән һәмишә хош хәбәрләр кәтирирсән.
И р а д ә — Һә, дүнән ахшам атам рајондан зәнк чалмышды. Дедим, сән хәстәханадасан. Деди, онда сәһәр кәлирәм. *(Пауза.)* Дејирәм, ај ана, атам сәни нечә чох истәјир. Телефонда сәси елә титрәјирди ки...
Һ ә ј а т — Дәрсләрин нечә кедир?
И р а д ә — Лап јахшы, бу күн ики дәнә «беш» алмышам.

З е ј н ә б кәлир.

З е ј н ә б — Олар? *(Һәјаты көрүр.)* Олмасын азар, ај Һәјат! Нечәсән?
Һ ә ј а т — Чох сағ ол. *(Ирадәјә.)* Гызым, сән кет.

И р а д ә көрүшүб кедир.

З е ј н ә б — Јенә јахшы ки, гардашынын јанындасан, јохса ајры һәкимләр... *(Һәјат сусур.)* Бәс докторун һардадыр? Арзуну дејирәм ej, көзүмә дәјмир.
Һ ә ј а т — Сән ону һардан таныјырсан?

З е ј н ә б — А... билмирсән? Анамын һәкими олуб дә... Нә әчәб јохдур?
Һ ә ј а т — Инди кәләр.
З е ј н ә б — Һавахт чыхырсан? *(Һәјат сусур.)* Нијә чаваб вермирсән?
Һ ә ј а т — Мәндән нә истәјирсән, Зејнәб?
З е ј н ә б — Һеч нә. Кәлдим сәни көрүм.
Һ ә ј а т — Зејнәб, Решада зәнк вуруб она мәндән нә исә дејирләр, буну ким елијәр?
З е ј н ә б — Зәнк чаланын әли гурусун. Дајан-дајан, билирсән бу кимин иши олар, әринин ашнасынын... О, јәгин һарданса Әбдүл әһвалатыны ешидиб кишинин үрәјинә хал салмаг үчүн зәнк чалдырыр.

М ә л а һ ә т кәлир.

М ә л а һ ә т — Салам, һә, инди нечәсән?
Һ ә ј а т — Үрәјим мәнә аман вермир, Мәлаһәт.
З е ј н ә б — Үрәк нејләсин, о бојда дәрди ки, о көтүрүр, валлаһ бөјүк һүнәрдир.
М ә л а һ ә т — Инди сән кәрәк һәр шеји унудуб әмәллибашлы мүаличә олунасан.
З е ј н ә б — Ағыз, о бојда дәрди нә тәһәр унутмаг олар? Дејирәм, валлаһ, кәрәк бу кишиләрин дал әтәјини кәсиб, габаг әтәјинә јамаг едәсән.
М ә л а һ ә т — Сән бура хәстә көрмәјә кәлмисән, јохса...
З е ј н ә б — Нејнијим, валлаһ, үрәјим јаныр...
М ә л а һ ә т — Һә, Һәјат, сәнә јахшы бир китаб кәтирмишәм... о бирисини охудунму?
Һ ә ј а т — Јох, Мәлаһәт, охуја билмирәм, хаһиш едирәм, апар, палатададыр, кедәк, верим.

Мәлаһәт, Һ ә ј а т кедир, А р з у кәлир.

З е ј н ә б — Арзу ханым, салам. Нечә күндүр кәлирәм ашағыдан бурахмырлар. Бу күн биртәһәр еләдим бурахдылар. *(Астадан.)* Кәтирмишәм, өз арамыздыр, өјрәндим билдим, бу мәктуб нијә сәни бу гәдәр марагландырыр.
А р з у — Нәји билдин?
З е ј н ә б — Мәнә јох дә... Сән мәни танымырсан, Зејнәб билмәјән шеjә гурд дүшәр. Әчәб еләјирсән, һалалындыр.
А р з у — Нәдир һалалым?
З е ј н ә б — Решад! О елә сәнә лајигдир. Дејирәм, аллаһын да гәрибә ишләри вар, сүрмәни чәкир пахлаја, нохуду гојур јана-јана.

А р з у — Зејнәб, ајыбдыр!

З е ј н ә б — Нәдир, ајыб? Бу дүнјанынкы белӛдир, бачарана чан гурбан.

А р з у — Зејнәб!...

З е ј н ә б — Мән јә'ни о гәдәр мајмағам ки, билмирәм бу мәктубу нијә алырсан? *(Сумкасындан мәктубу чыхарыр.)* Ал, көстәр әринә, гој танысын арвадыны.

А р з у — Артыг-әскик данышма.

З е ј н ә б — Сән мәктубун гијмәтини ашағы салмаг истәјирсән... әкәр бу доғрудан мә'насыз шејмишсә, нијә бундан өтрү белә әл-ајаға дүшмүсүнүз?

А р з у — Зејнәб!

З е ј н ә б — Қағызымы вер. *(Арзу кағызы вериб мәктубу алыр.)*

А р з у— Кедә биләрсән!

З е ј н ә б — Инди олдуг кивид... галды бир мәсәлә, Һәјат сәни доктор кими танышыр. Анчаг билмир ки, сән...

А р з у — Бәли, билмир.

З е ј н ә б — Мән инди она кедиб десәм...

А р з у — Бәс вичдан?

З е ј н ә б — Вичдан јахшы шејдир, адамы јашамага гојса *(Пауза.)* Јахшы, мән Һәјата демәрәм, бәс әвәзи?

А р з у — Нә әвәзи?

З е ј н ә б — Мәнә бир иш дүзәлт. Решад сәнин бир сөзүнү ики еләмәз.

А р з у — Галх ајаға! *(Зејнәб галхыр.)* Кедә биләрсән!

З е ј н ә б — Ачығын нијә тутур? Бир хаһишди еләдик дә...

Зејнәб кедир. Мәлаһәтлә Һәјат кәлир.

М ә л а һ ә т — Бизим киши дә кәләчәкди, ләнкиди...

Һ ә ј а т — Нә зәһмәт чәкир.

М ә л а һ ә т — Нә зәһмәти, о сәнин хәтрини чох истәјир... Ирадәдән дә никаран галма, көзүм үстүндәдир.

Мәлаһәт кедир.

А р з у — Һәјат ханым, сизә чох кәзмәк јарамаз.

Һ ә ј а т — Билмирәм, сизә нечә...

А р з у — Белә сөзләр артыгдыр.

Һ ә ј а т — Доктор, јадыма бир бајаты дүшдү:

Әзизим мин ајә дәјәр,
Гашын мин ајә дәјәр,
Ил вар, бир күнә дәјмәз,
Күн вар, мин ајә дәјәр.

Сизинлә кечирдијим күнләр өмрүм боју мәним јадымдан чыхмаз. Сөһбәтләриниз дәрманларыныздан хејирлидир. Нәһајәт... сизә үрәјими ача биләрәм.

А р з у *(сыхылыр)* — Бәлкә... лазым дејил...

Һ ә ј а т — Көрүрәм ки, мәним сағлығым үчүн әлиниздән кәләни әсиркәмирсиниз. Һәким хәстәсини јахшы таныса мүаличәси асан олар.

А р з у — Елӛдир, анчаг...

Һ ә ј а т — Доктор, мәнә елә кәлир ки, үрәк хәстәлији инсанын тәрчүмеји-һалы илә бағлыдыр. Әрим мәшһур алимдир, Решад Зәкибәјли. Евләнәндән бир аз сонра мән ишдән чыхыб мәтбәхә бағландым. Әрим күн-күндән бөјүдү, јүксәлди. Мән исә јеримдә сајдым. Кетдикчә мән һисс едирдим ки, әрим аиләдә өзүнү тапа билмир. О нә исә ганадлы хәјалларла јашајыр, онун өз аләми, өз дүнјасы вар.

А р з у — Бәс сиз онун аләминә чан атмадынызмы?

Һ ә ј а т — Чох кеч. Бир вахт ајылыб көрдүм ки, о зирвәдә, мән дағын дибиндәјәм... Мән әввәл өзүмү һәмишә онунла бир сәвијјәдә һесаб едәрдим. Онун әсәрләри, ихтиралары мәнә чох ади көрүнәрди. Чүнки о мәним үчүн јалныз әр иди. Бир вахт ајылыб көрдүм ки, о артыг мәним дејил. Әримин әлимдән чыхмагда олдуғуну биләндән сонра мән ону танымаға, гысганмаға башладым. Гысганчлығым артдыгча севким дә күчләнди.

А р з у — Инсан көзәллији узагдан көрүр.

Һ ә ј а т — Тәәссүф ки, белӛдир, доктор.

А р з у — Бәлкә дә бүтүн көзәллик һәсрәтдәдир?

Һ ә ј а т — Бәли, мән буна әминәм. Нә гәдәр ки, евләнмәмишдик, Решад мәним үчүн әлчатмаз бир дағ иди. Елә ки, евләндик... о мәним үчүн адиләшди. Инди о гыз үчүн дә Решад әлчатмаз бир дағдыр. Она чатмаға чан атыр, елә ки, чатды... Ах! Нә олајды мән о гызы таныјајдым.

А р з у — Нәдән өтрү?

Һ ә ј а т — Истәрдим биләм бизим Решадын көзләрини о нә илә гамашдырыб?

А р з у — Буну билмәк үчүн она јох, Һәјат ханым, әринизә јахшы бахын, ону јахшы танымаға чалышын!

Һ ә ј а т — Он алты ил бир јердә јашадығым әрими танымырам?

А р з у — Јахшы танысајдыныз... о өзүнү башгасында дејил ,сиздә тапарды.

Һ ә ј а т — Белә чыхыр ки, мүгәссир мәнәм, доктор?

А р з у — Һәјат ханым, мәндән инчимәјин, сиз әринизи јахшы танысајдыныз, ону да јахшы танымыш олардыныз...

Һәјат — Нә исә... о нә гәдәр хошбәхтдир. Мән о гызын јериндә олмаг истәрдим.

Арзу — Бәлкә... о да сизин јериниздә олмаг истәјир?

Һәјат — Јерләримизи дәјишмәјә мән һазырам.

Арзу — Хошбәхтлијин нә олдуғуну јалныз бәдбәхтләр билир. Күндүз чырағын ишығы көрүнмәз.

Һәјат — Мәнә дејин көрүм сиз ки... субајсыныз бәс бунлары һардан билирсиниз?

Арзу — Дәрд, әзаб, инсана һәр шеји өјрәдир.

Һәјат — Доктор, хаһиш едирәм, данышын, мән дә сизин дәрдләринизи билмәк истәјирәм. Истәјирәм, биләм, көрүм, сиз дәрдлә нечә күләшир, нечә таблашырсыныз...

Арзу — Мән дә ајры вахт данышарам.

Һәјат — Доктор, мәни баша дүшүн, мән сиздән өјрәнмәк истәјирәм. Сиз данышанда мән сизә валеһ олурам, өзүмү унудурам...

Решад кәлир.

Һәјат — Решад! Хош кәлдин! *(Арзу өзүнү итирир.)* Мәним һәкимимдир, таныш ол, Арзу ханым! *(Решад өзүнү итирир, әлиндәки күлләри һара гојачағыны билмир.)* Күлләри доктора вер!

Решад күлләри Арзуја узадыр.

Арзу — Сағ олун... *(Алыб күлдана гојур.)* Бурда галса јахшыдыр.

Һәјат — Решад, Арзу ханымла јахшы таныш ол. *(Арзу Решадла «таныш олуб» һәким отағына кечир, дәрһал кејиниб дәли кими чыхыр, гапынын ағзында Фикрәтлә растлашыр.)* Билирсән нә инсандыр? Гызыл парчасыдыр. Нә гәдәр ағыллы, мәдәни гыздыр. Аллаһ елә бил бу гыздан һеч нә әсиркәмәјиб.

Решад — Өзүн нечәсән?

Һәјат — Сағ ол! Јахшыјам... Анчаг бу көзәл әхлаг саһиби билмирәм нијә бу вахта кими субај галыб? Буну алан хошбәхтдир!..

Решад һәјәчан кечирир, Фикрәт һәким отағына кәлир.

Решад — Ахы, сәнә бирдән-бирә нә олду? Өзүнү јыхдын јатağа? *(Пауза.)* Өзү дә мән бурда олмајан вахтда... Јахшы, нә вахт чыхырсан?

Һәјат — Һәлә билмирәм.

Решад — Онда, мән бир һәкимлә данышым. *(Чыхыр. Решад һәким отағына кечир.)* Фикрәт, јә'ни бачын евдә мүаличә олуна билмәзди?

Фикрәт — Әввәла, хош кәлмисән, икинчиси о, һәким нәзарәтиндә олмалыдыр.

Решад — Нә вахта гәдәр?

Фикрәт — Данышарыг *(Кетмәк истәјир.)*

Решад — Дајан, һара гачырсан? Сәнә сөзүм вар.

Фикрәт *(ајаг сахлајыб)* — Бујур.

Решад — Фикрәт, тәвәгге едирәм, сән мәним аилә ишләримә гарышмајасан.

Фикрәт — Ахы, о мәним бачымдыр... онун сәһһәти...

Шүкүрбәј кәлир.

Шүкүрбәј — Салам.

Фикрәтлә көрүшүр, Решада далыны чевирib әјләшир.

Фикрәт — Бәс Решадла нијә көрүшмүрсән?

Шүкүрбәј — Балам, биз о кечә гојун олмадыг? Гојун чанаварла нијә көрүшсүн, ахы?

Фикрәт — Јахшы, сиз дә ушаг дејилсиниз ки, күсү сахлајырсыныз.

Шүкүрбәј — Көр мән нә гәдәр сајылмаз олмушам, е'замијјәтдән кәлиб директорун хәбәри јохдур.

Решад — Мән елә индичә машындан дүшүб бирбаша бура кәлмишәм. *(Үзүнү Фикрәтә тутур.)* Шүкүрбәј өзкәси дејил, Фикрәт, сән нә мәгсәдлә бу һәнкамәни дүзәлтмисән?

Фикрәт — Мән сәнинлә ачылмаг истәмирдим, анчаг... Көрүнүр, вачиб имиш. Арвадыны дүшүнмүрсән, һеч олмаса ону... Арзуну дүшүн, она јазығын кәлсин. Сәнин евин, ешијин, арвадын, ушағын, адын-саның. Бәс о? Сән һеч нә итирмирсән. Анчаг о итирир. Сән һеч бир шејиндән кечмирсән. О исә өмрүнү вә кәләчәјини сәнә гурбан верир.

Решад — Ајдындыр. Сән ахы... Сән өзүн дә... она лагејд дејилсән...

Фикрәт — Дүздүр... лакин...

Шүкүрбәј — Билмирәм, сиз нијә елә Арзуја тәрәф данышырсыныз? Ахы, бу ишдә Арзу да күнаһкардыр? Бурда күнаһсызы, һәм дә ән чох әзабкеши Һәјатдыр. Ону фикирләшин!

Решад — Мәндән нә истәјирсиниз? Гојсаныз...

Шүкүрбәј — Дејир, оғру елә гышгырды, доғру бучаға гысылды... Бура бах... Елә сән өзүн дә әзаб чәкирсән?.. Балам, бир мәһәббәт ки, сәнә әзаб-әзијјәтдән башга һеч нә кәтирмир, нејләјирсән ону? *(Решад күлүр.)* Нәјә күлүрсән? Бу, сәнә нә верир? Һөрмәт? Јох, әксинә һөрмәтдән салыр. Хошбәхтлик?

Јох, әксинә бәдбәхт еләјир. Ағыл? Јох, әксинә. Бәс онда дәлисән ки, севирсән? Бир фикирләшсәнә...

Р е ш а д — Адам мәкәр фикирләшиб севир?

Ш ү к ү р б ә ј — Ағыллы адам әввәл фикирләшир, сонра севир... *(Асғырыр.)*

Р е ш а д — Сәнә гибтә еләјирәм.

Ш ү к ү р б ә ј — Әлбәттә, кәрәк еләјәсән.

Р е ш а д — Мәкәр сиз елә билирсиниз мән бунлары ганмырам? Јох, баша дүшүн. Башгасыны мүһакимә еләмәк асандыр. Мәни, јалныз мәним вәзиҹҹәтимдә олаилар баша дүшәр.

Ф и к р ә т — Мән сәни баша дүшүрәм.

Р е ш а д — Бәс нејләјим?

Ф и к р ә т — Бирдәфәлик ја үз, ја дүз. Икиси дә јазыгдыр.

Р е ш а д — Бачармырам, һәр ишдә, һәр јердә һәлледичи олан мән, бурда ачизәм. Инамсызлығы дәрк етдикчә мәһәббәт чохалыр, манеә артдыгча севким күчләнир.

Ф и к р ә т — Бәли, биз инсанлар әлчатмаз шејләри даһа чох севирик.

Р е ш а д — Һара бахырсан стандарт! Дүшүнчәләр стандарт, һиссләр стандарт, гајдалар стандарт, елм стандарт! Сиз елә билирсиниз мәним дәрдим јалныз севки дәрдидир? Јох, мәни баша дүшүн. Мән һеч бир шејдә стандарта, чәрчивәјә сыға билмирәм.

Ш ү к ү р б ә ј — Јох, дејәсән бу хамыр һәлә чох су апарачаг... Нә исә... бура бах, академијанын рәјасәт һеј'әтинә бизим институтун һесабатыны гојублар. Һазырлаш! *(Сүкут.)* Фикрәт, мәни Һәјат ханымын јанына апар.

Ш ү к ү р б ә ј палатаја кечир.

Р е ш а д — Фикрәт, Арзу һардадыр?

Ф и к р ә т — Евә кетди. *(Решад чырпыныр, һәјәчанла галыдан чыхыр. Онун архасынча.)* Чәтиндир. Чох чәтиндир! Нејләсин, мәкәр севмәк адамын өзүндән асылыдыр?

ЈЕДДИНЧИ СӘҺНӘ

Пилләкән башы. А р з у әзкин һалда пилләләри галхыр. Р е ш а д гача-гача онун ардынча кәлир.

Р е ш а д — Арзу! *(Арзу сусур.)* Арзу! Ахы, сәнә нә олду?

А р з у — Билмирсән?

Р е ш а д — Нә еләмәк олар? Биз бу вәзиҹҹәтлә барышмалыјыг.

А р з у — Јох, јох, бачармырам.

Р е ш а д — Көр, Фикрәт нә ојун чыхартды.

А р з у — Фикрәт дүз еләди *(Пауза.)* Утанырам, хәчаләт чәкирәм... Бир гәдәр әввәл һәр икимиз сәнин арвадынын габағында нә гәдәр мискин, нә гәдәр кичик идик. О өзү иди, амма биз ојнајырдыг. Көрдүнмү, биз икиликдә бир чүр, онун гаршысында исә ајры чүр олдуг. Сән бу икилиҹә нечә дөзүрсән? Аһ, билсән, билсән! Ахы, вичданымла мәһәббәтим, һиссимлә фикрим вурушур.

Р е ш а д — Инди көрдүнмү, сән дә икисән?

А р з у — Һәјат хәстәханаја дүшәли мән өз дәрдимдән чох, онун дәрди илә јашадым. Онун нәләр чәкдиҹини өз көзләримлә көрдүм. Бир дә Ирадә... О мә'сум көрпә... онун ағлар көзләри... титрәк сәси... Ушаглығым јадыма дүшүр... Атам... Онун чәбһәјә кетмәси, чәтин күнләрим, јетимлик, тәклик, тәклик. Билирсән, ушаглыгда тәк галмаг, өзүнү идарә етмәји бачармаг нечә чәтиндир. Јох, бу белә кедә билмәз... Һа... һа... һа!.. *(Күлүр.)* Көрдүнмү бизим мәһәббәтимизин бу дар отагдан чөлә чыхмаға ихтијары јохмуш. Биз өзүмүзлә бачармалыјыг... Јох, чәтиндир... ахы, мән сәнсиз нечә... нечә? *(Решада јахынлашыр, онун сачыны сығаллајыр.)*

Сыныхмысан... Аһ, Решад, сәнсиз бу күнләрим мәним үчүн нә гәдәр ағыр кечиб. Инди кәлмисән, көр, сәнинлә нечә данышдым? Јох, мән артыг дөзә билмирәм...

Р е ш а д — Арзу!

А р з у — Мән инсанам. Даһа дөзә билмирәм, баша дүш, јох, биз ајрылмалыјыг.

А р з у евинә кечир.

Р е ш а д — О һаглыдыр. Бу, белә давам едә билмәз, чох чәтиндир. Кетдикчә тәләбләр бөјүјүр... бәлкә мән чидди бир аддым атмалыјам? *(Тамаша залына үзүнү тутур.)* Бәлкә сизә елә кәлир ки, бу чох асандыр? Јох, инанын мәнә, инсан өз арзусундан кечә билмир...

Мән көнүл верәли бу ширин дәрдә
Бир үзүм гарадыр, бир үзүм ағдыр.
Бу һагсыз ешгимин өмрү гәдәр дә
Мәним әзабларым узаначагдыр.

Р е ш а д кедир, бир гәдәрдән Арзунун, гапысы ачылыр, о дәли кими чөлә чыхыр.

А р з у — Јох, Решад, гајыт, гајыт! Ахы, мән сәнсиз нечә... Гајыт!..

Икинчи Арзу көрүнүр.

Икинчи Арзу — Даjан, һара?! Сән неjләjирсән?
Арзу — Ахы, мән онсуз нечә jашаjым?
Икинчи Арзу — Дөзмәлисән!..
Арзу — Ахы, мән дә инсанам.
Икинчи Арзу — Инди сән jалныз мәни ешитмәлисән, чүнки баш үрәкдән учада даjаныр.
Арзу — Ахы, унутмаг үчүн нифрәт лазымдыр, нифрәт! Севә-севә нечә унудум? Нечә аjрылым?
Икинчи Арзу — Унутмалысан, ону унут, унут, унут!

Арзу башыны ашағы дикир. Икинчи Арзу чәкилир.

Арзу —

Унутмаг истәрәм, өзүм-өзүмдән
Бир даһа аjрылыб һачаланмаjым.
Кечәләр jатырам бир фикирлә мән
Сәни дүшүнмәjим, сәни анмаjым.
Бу елә гаjғы ки, бу елә гәм ки,
Аздырар jүз иллик jолундан сәни
Сәһәр дә, ахшам да, дүшүнүрәм ки,
Кәрәк дүшүнмәjим һеч заман сәни,
Унудар фикирдә, хәjалда тәкчә
Унутмаз үрәкдә севән севәни.
Мән өзүм-өзүмә унут дедикчә
Өзүмү унудуб, тапырам сәни.

Һөнкүртүjлә ағларкән пәрдә салыныр.

КИМДИР ҺАГЛЫ, БОРЧ jА МӘҺӘББӘТ?

ҮЧҮНЧҮ МӘЧЛИС

СӘККИЗИНЧИ СӘҺНӘ

Решадын еви. Ирадә ше'р әзбәрләjир.

Ирадә —

Вәтән ешги, һәр ешгдән әзәлдир,
Мәним елим, мәним дилим көзәлдир,
Өз анамдыр, өз чанымдыр Вәтәним!
Азәрбаjчан, мән сәнинәм, сән мәним.

Фикрәт, Һәjат кәлирләр.

Һәjат — Гызым, Ирадә!
Ирадә — Ана, ана!..
Һәjат — Чан гызым!

Ана-бала гучаглашырлар.

Ирадә — Ана, бу күн мән салфечиодан да «5» алдым. Бешинчи синфә гәбул олундум.
Һәjат — Афәрин, гызым, афәрин!
Фикрәт — Бачым, һәмишә евиндә, ешиjиндә...
Һәjат — Фикрәт, чох сағ ол.

Һәjат дөшүнә өнлүк тахыр.

Фикрәт — Бу нәдир? Кәлән кими ишә башладын?
Һәjат — Дejирәм, бир шеj һазырлаjым, кәлән олачаг. Бир дә көр ев нә көкдәдир.
Фикрәт — Аj бачым, аj бачым, елә өмрүн боjу еви фикирләшдин, өзүнү дүшүнмәдим. Һеч олмаса Мәлаһәти чағыртдырајдын, сәнә көмәк елиjәjди.
Һәjат — Гадынынкы евдир, Фикрәт. Һә, бура бах, бирдән-бирә Арзуjа нә олду, хәстәләнди, көрүшә билмәдим, үнваныны көтүрмүшәм. Сабаһ мүтләг кедәчәjәм евинә. Мән она һәjатымы борчлуjам.
Фикрәт — Һәjат, бах, бир дә өзүнү jорған-дөшәjә салмамаг үчүн кәрәк дедикләримә бахасан.
Һәjат — Неjләjим?
Фикрәт — Сәбирли ол, сән елә билирсән о, әзаб чәкмир? *(Ирадәjә.)* Гызым, сән кет дәрсләринә бах.

Ирадә кедир.

Һәjат — Мәни хәстәханадан чыхармаға да кәлмәди, бәс буна нә дejирсән?
Фикрәт — Бу күн институтун һесабат ичласы вар. Jохса...
Һәjат — Jох, Фикрәт, о, аиләсини тамам унудуб, о худбиндир.
Фикрәт — Худбинлик һамымызда вар, биримиздә чох, биримиздә аз...
Һәjат — Мәндә бир тикә дә jохдур.
Фикрәт — Адамын өз һаггында белә демәси, өзү дә худбинликдир. Бәс башгасы?
Һәjат — Jахшы, jахшы! Сән елә һәмишә башгаларыны дүшүндүн. Будур, гырхы һагламысан, һәлә өзүнә бир күн

1613—7

ағламамысан... Өз јанында о көзәлликдә гыз, Арзуну дејирәм ej... нијә көрә билмирсән?

Ф и к р ә т — Бирини билирсән, бирини јох. О мәнә кәлмәз.

Һ ә ј а т — Сәндән артығына кедәчәк?

Ф и к р ә т — О, башгасыны севир!

Һ ә ј а т — Бәс нијә бу вахта кими севдијинә кетмәјиб?

Ф и к р ә т — Севдији адам евлидир.

Һ ә ј а т — Вај сәни! Бәдбәхт гыз! *(Дүшүнүр.)* Дејирәм, а Фикрәт, аллаһ еләмәмиш, Решад бирдән елә беләсини севмиш олса...

Ф и к р ә т — Нә олар?

Һ ә ј а т — Беләсиндән ајрылмаг мүшкүлдүр. Мән гадынлығымла она вурулмушам, көр инди буна вурулан о киши нә чәкир? *(Пауза.)* Бура бах, сән нечә?.. Сән Арзуну севирсән?

Ф и к р ә т *(узун сыхынтыдан сонра)* — Чох, чох севирәм!

Һ ә ј а т — Онда горхма, евлән онунла, көр бир-ики ај сәнә иснишир, ја јох?

Ф и к р ә т — Әввәла о, севмәдији адама кетмәз. Икинчиси дә мән алмарам.

Һ ә ј а т — Биринчиси һәлә мә'лум дејил, өзүм онунла данышачағам. Икинчисини мәнә баша сал, әкәр о кәлсә, сән дә севирсәнсә, нијә алмајасан?

Ф и к р ә т — Нијә? *(Сыхынты ичиндә.)* Мән сизин фачиәнизи тәкрар еләмәк истәмирәм. *(Һәјат башыны ашағы дикир.)* Инчимә, бачым, сән әринә һөрмәт еләмисән, гајғысыны чәкмисән, сән она арвад олмусан, јолдаш олмамысан. Кечәдә беш дәфә дуруб үстүнү өртмүсән, анчаг она дәјән сојуғун һардан кәлдијини билмәмисән!

Һ ә ј а т — Сән мәнимлә лап дүшмән кими данышырсан.

Телефон зәнки. Ф и к р ә т дәстәји көтүрүр.

Ф и к р ә т — Алло, бәли, кимдир сорушан? *(Һәјата.)* Бачы, Зејнәбдир.

Һ ә ј а т дәстәји алыр.

Һ ә ј а т — Бәли, ешидирәм. Баша дүшмүрәм, нә хәчаләт? Нә олуб? Һансы мәсәлә? Таныдын? Кимдир? Нә, нә Арзу, мәним һәкимим? Сән нә данышырсан? Дәлисән, нәсән? Ола билмәз! Јох, Зејнәб, јәгин ки јенә... һардан данышырсан?... Автоматдан? Тез кәл бура!

Дәстәји асыр, рәнки ағармыш һалда креслоја әјләшир.

Ф и к р ә т — Сәнә нә олду? Нә дејирди?

Һ ә ј а т — Дејир ки, јох, дејир ки, Решадын севдији гыз Арзудур. Фикрәт, бу нә сөздүр? Дејәсән, ахы... бу... бајаг... сән данышдығын әһвалата ујғун кәлир... Бәлкә сән елә буну демәк истәјирдин?.. Һә... Нијә сусурсан?

Ф и к р ә т — Һәјат!

Һ ә ј а т — Сәни анд верирәм...

Ф и к р ә т — Һәјат!..

Һ ә ј а т — Мән билмәк истәјирәм, алдатмаг нә лазым?

Ф и к р ә т — Бәли, Арзудур!

Һ ә ј а т — Арзу!.. Онда мән доғрудан да бәдбәхтәм!..

Ф и к р ә т — Онлар сәндән дә бәдбәхтдир!..

Һ ә ј а т — Һеч инана билмирәм... Демәк, бир ај о мәним гаршымда ојнамышдыр?..

Ф и к р ә т — Һәјат, кәл биз бачы-гардаш... онлары да дүшүнәк. Өзүн билирсән о, сәндән өтрү нәләр етди.

Һ ә ј а т — Фикрәт, мән һәјатымы она борчлу ола биләрәм... Анчаг... Решады јох!..

Ф и к р ә т — Бәс дејирдин, мәндә бир тикә дә худбинлик јохдур?

Һ ә ј а т — Бу, елә мәсәлә дејил, Фикрәт, һәјатымдан кечә биләрәм, анчаг иззәти-нәфсимдән, гадынлыг һејсијјәтимдән кечмәрәм! Јох, кечмәрәм!

Һ ә ј а т јан отаға кечир.

Ф и к р ә т — Бәли, биз инсанлар, башгаларына аид олан мәсәләләри дүзкүн һәлл едир, һаггы наһагдан сечә билирик. Өзүмүзә аид олан мәсәләләрдә исә худбинлијимиз баш галдырыр, мәсәләни өз хејримизә һәлл етмәјә чалышырыг. *(Пауза.)* Доғрудан чәтиндир, ағырдыр... кими гынајасан? *(Үзүнү јан отаға тутуб.)* Һәјат, Һәјат, дөзүмлү ол, башга әлачын јохдур.

Р е ш а д в ә Ш ү к ү р б ә ј кәлир.

Р е ш а д — Көрдүн? Даһа данышма!.. Јох, Шүкүр, даһа тәслим бајрағыны галдыр!

Ш ү к ү р б ә ј — Әшши, бир бизә дә мачал вер дә...

Р е ш а д — Јох, даһа даван гуртарыб. Бу күн һәр шеј ајдын олду. *(Шүкүрбәјә.)* Дүз демирәм? Өзүн даныш.

Ш ү к ү р б ә ј — Бу күн һесабат иди. Президент дә ордајды. Мәним мүавиним...

Р е ш а д — О мүавин ки, Шүкүрбәј һәмишә она архаланырды.

Шүкүрбәј — Бәли, дүз дејир. Мүавиним бирдән дүшдү үстүмә... Демә, мәндән јухарыја јазан да елә бу өзүјмүш. Аз галды ки, мәни оғру еләсин. Куја нәбабат бағынын ағачларына да дарашмышам. Дүзү, о залым оғлу елә данышды ки, әввәлчә өзүм дә өзүмдән шүбһәләнмәјә башладым.

Решад — Сәни ким мүдафиә еләди, ону де.

Шүкүрбәј — Балам, көзләмәдијим һалда Камал! Сонра да бу. *(Решады көстәрир.)*

Решад — О Камал ки бу, ону институтдан чыхармаг истәјирди. Бунун столуна көзә дикән демә ајрысыјмыш... Биз буну тәнгид еләдикчә, бу биздән шүбһәләнирди... Даһа демирди ки, бизим давамыз стол давасы дејил, елм давасыдыр.

Фикрәт — Мән чох шадам ки, нәһајәт улдузларыныз барышды.

Ирадә кәлир, Фикрәт јан отаға кечир.

Ирадә *(атасынын үстүнә атылыр)* — Ата, мән дедијими еләдим. Бах бешләрә, гәбул олундум. *(Күндәлијини көстәрир.)* Даһа адымы дәјишмирсиниз ки?

Решад — Јох, гызым, сәнин адын да Ирадәдир, өзүн дә. *(Ирадәни өпүр. Өз-өзүнә.)* Ушагдакы ирадә мәндә олајды...

Шүкүрбәј — Бу мәним баламдыр... Инди, көр, Мәлаһәт халан нечә севинәчәк! Көр, инди Шүкүр әмин сәнә нә алачаг.

Решад — Шүкүр, кедәк мәним отағыма.

Решад, Ирадә јан отаға кечир.

Шүкүрбәј *(гапынын ағзында дајаныр)* — Шаир нә јахшы дејиб:

Заман бизә дејир һәјата дүз бах,
Фикрин бу сүр'әтдән кери галмасын.
Бөјүк бир дәрд дејил, јашча гочалмаг.
Фикир гочалмасын, гәлб гочалмасын.

Һәјат кәлир.

Һәјат — Салам, Шүкүр гардаш!
Шүкүрбәј — Ај Һәјат, һәмишә евиндә-ешијиндә!..
Һәјат — Чох сағ ол!

Ирадә кәлир.

Ирадә — Шүкүр әми, атам сизи чағырыр.

Һәјат — Ирадә, гызым, кет Мәлаһәт халанкилә, де, бизә кәлсин. Өзүн дә орада гал.

Ирадә — Ана!

Һәјат — Кет, гызым, кет!

Ирадә кедир.

Шүкүрбәј — Нијә гызы көндәрирсән? Зәнк еләсәнә.

Һәјат — Шүкүр гардаш, Решадла чидди сөһбәтим вар, ушағын јанында даныша билмәрәм.

Шүкүрбәј — Анчаг чох да дәринлијә кетмә.

Решад — Ај Шүкүрбәј, нә олду? Нијә ләнкидин?

Шүкүрбәј — Кәлдим.

Шүкүрбәј о бири отаға кечир.

Решад — Һәјат, һәмишә ајаг үстә, бәс нијә мәни көзләмәдин? *(Һәјат үзүнү јана тутур.)* Бу күн институтда...

Решад гапының ағзында.

Һәјат — Решад, мән бу вахта гәдәр ону танымырдым, она көрә дә сакит идим, амма инди... Артыг бу вәзијјәтә дөзә билмәрәм.

Решад — Јахшы, сакит ол!

Һәјат — Решад... Мән бу вахта гәдәр дөзүрдүм, дејирдим, бәлкә өзүн баша дүшәрсән, јашындан, башындан утанарсан, көрдүм јох, мәсәлә күн-күндән бөјүјүр, даһа бәсдир!

Решад — Һәјат, ахы мән дә әзаб чәкирәм.

Һәјат — Бунун үчүн дә әзабларә сон гојмаг лазымдыр! *(Сүкут.)* Сусма, даныш, сөз сәниндир! Мәнә јазығын кәлир? Јох, кәлмәсин!.. Мәнә күзәшт лазым дејил, мән мәһәббәт истәјирәм. Әкәр јохса...

Решад — Јахшы, бу күн хәстәханадан чыхмысан, динчәл, сабаһ данышарыг!

Һәјат — Јох, инди!.. Үрәјимизлә данышыб ону да чүрүтдүјүмүз јетәр. Гој чүрүјүнчә ачылсын, сачылсын, төкүлсүн! Һәр кәс өз ишини билсин, сусма, даныш! Горхурсанмы?

Решад — Бәсдир!

Һәјат — Евли ола-ола башгасыјла сөвишмәјә чәсарәтин чатыр, амма мәнимлә ачыг данышмагдан чәкинирсән?

Решад — Ушаг ешитмәсин, ајыбдыр!

Һәјат — Ушаг евдә јохдур, анчаг сән ушағы дүшүнсәјдин белә еләмәздин. Сән ушағынла һеч марагланмырсан? Ата!

Решад — Јә'ни дејирсән мән баламы да истәмирәм?

Һәјат — Һејванлар да балаларыны истәјир.

Р е ш а д — Һәјат!

Һ ә ј а т — Нә һәјат? Гәти гәрара кәл, ја мән, ја о позғун!

Р е ш а д — Ону тәһгир етмәјә сәнин һаггын јохдур! *(Әсәби һаллар кечирир.)*

Һ ә ј а т — Позғунун бујнузу олур? Аиләли бир кишијлә севишәнә нә дејәрләр?

Р е ш а д — Һәјат! Мән... даһа... таб... *(Өзүнү зорла сахлајыр.)*

Һ ә ј а т — Онунла бирдәфәлик гуртарырсанмы?

Р е ш а д — Јох!.. Јох!.. Јох!

Шүкүрбәјлә Фикрәт кәлир.

Һ ә ј а т — Онда јол ачыгдыр, кедә биләрсән! *(Гапыны көстәрир.)*

Р е ш а д — Чох јахшы!

Ш ү к ү р б ә ј — Решад, һара?.. Дајан!..

Һ ә ј а т — Шүкүр гардаш, гојун кетсин!

Икинчи Р е ш а д көрүнүр. О, гапынын ағзында дајаныб бу вәзијјәти сејр едир. Р е ш а д кетмәк истәркән икинчи Решадла үзләшир, дајаныр бир мүддәт дүшүнүр, сонра икинчи Решады итәләјиб гәти аддымларла кедир. И к и н ч и Р е ш а д ону тә'гиб едир.

Ш ү к ү р б ә ј—Мән һеч баша дүшә билмирәм, бу нејләјир? Бәс бу башгалары үчүн јашамағы шүар еләмишди? Инди нә олду? Инди өзү үчүн јашамалы олду?

Ф и к р ә т — Бәли, һаггы башгаларындан уммагда устајыг... амма өзүмүз...

Ш ү к ү р б ә ј — Фикрәт, дајанмаг олмаз, кәл көрәк бу, һара кетди.

Фикрәт, Шүкүрбәј кедирләр, З е ј н ә б кәлир.

З е ј н ә б — Һәјат, мән сәнин јанында...

Һ ә ј а т — Артыг мәним үчүн... һеч бир фәрги јохдур.

З е ј н ә б — Арзу мәни чохдан ахтарырмыш. Мән сәни көрмәк үчүн хәстәханаја кәлән күн о мәни таныјыр. Мән евә кедәндә, о, мәни салды отағына, деди, мәндә ананын кағызы вар... Ону сәнә верим бу шәртлә ки, Һәјатын мәктубуну верәсән мәнә...

Һ ә ј а т — Сән дә вердин?

З е ј н ә б — Дүзү мән донуб галдым. Анчаг үрәјимә кәлди ки, буну она сән демиш оларсан. Ахы, о сәнин һәкиминдир. Бир дә арамыздакы мәктуб әһвалатыны бир сән билирсән, бир дә мән...

Һ ә ј а т — Мәлаһәт дә билирди.

З е ј н ә б — Көрүрсән, бах, сән достунла дүшмәнини танымырсан!

Һ ә ј а т — Мәктуб өз ишини көрдү...

Мәлаһәт кәлир.

М ә л а һ ә т — Һәмишә евиндә-ешијиндә, ај Һәјат! *(Сүкут.)* Хејир ола?

Һ ә ј а т — Хејир олмамыш нә олачаг, аллаһа шүкүр, Арзу ханымла бирләшиб јахшы мәнә гују газдыныз...

М ә л а һ ә т — Бу нә сөздүр?

Һ ә ј а т — Билмирсән? Мәндән нијә кизләдирдин, нијә демирдин ки, дүшмәнин очаг башындадыр?

М ә л а һ ә т — Ахы, буну мән сәнә нечә дејә биләрдим, Һәјат?

Һ ә ј а т — Јахшы, бу һеч, бәс Арзу, һардан билирди ки, Зејнәбдә мәним мәктубум вар?

М ә л а һ ә т — Мән демишәм.

Һ ә ј а т — Јахшы ки, бојнуна алырсан. Нијә, нијә демисән? Бәс сән билмирсән ки, о мәктубу Зејнәбдән алыб, Решада вериб?

М ә л а һ ә т — Бурда дајан! Мәктуб дүнәндән мәндәдир. Мән ону сәнә дүнән чатдырмалы идим, анчаг ләнкидим. Сән Арзуну јахшы танымырсан, о чох тәмиз адамдыр. О буну сәнә вермәк үчүн алыб. Решадын исә бундан һеч хәбәри дә јохдур.

Һ ә ј а т — Нечә хәбәри јохдур? Һаны? Бахым! *(Мәктубу алыб бахыр, дәһлизә кәлир.)*

З е ј н ә б бүзүшүб кәнара чәкилир.

З е ј н ә б — Дүнјада нә гәрибә адамлар вармыш... *(Јаваш-јаваш сәһнәдән чыхыр.)*

Ф и к р ә т — Инди сәнә ајдын олдуму? Инди сән онун тәмизлијинә инандынмы?

М ә л а һ ә т — О буну сәнә өзү дә верә биләрди. Анчаг елә еләмәди, мәндән дә хаһиш еләмишди ки, сәнә демәјим.

Һ ә ј а т — Ахы, о нијә бу јахшылығы еләсин?

М ә л а һ ә т — Јахшы адамлар, јахшылығы бир мәгсәд үчүн еләмирләр, онларын тәбиәти белә дир...

Һ ә ј а т — О, һәр чәһәтдән мәндән күчлү имиш... Евләндик, мән елә билдим ки, артыг о, пәмишәлик мәнимдир. Демә, әрин паспортунда јох, руһунда, гәлбиндә јашамаг, орда әбәди јер тутмаг лазыммыш.

ДОГГУЗУНЧУ СӘҺНӘ

Пилләкән башы. Р е ш а д пилләләри галхыр. И к и н ч и Р е ш а д онун гаршысына чыхыр. О, сүрәкли гәһгәһәләрлә күлүр.

И к и н ч и Р е ш а д—Һара кәлирсән? Арзујамы гысылмаға? Һеч утанырсан?

Р е ш а д — Ојун нә гәдәр олар? Мәсәләни мән һәлл етмәли идим, мән дә еләдим. Елә бил чијнимдән дағ көтүрүлдү.

И к и н ч и Р е ш а д — Јох, сән өз-өзүнү алдадырсан.

Р е ш а д — Ахы, нијә?

И к и н ч и Р е ш а д — Сән бу гәрарыны сөјләјәркән сәни әһатә едән адамларын тә'нәли бахышларыны көрмүрсән? Е'тираз сәсләрини ешитмирсән?

Р е ш а д — Билмирәм, көрмәк истәмирәм, ешитмәк истәмирәм.

И к и н ч и Р е ш а д — Гајыт, Решад, гајыт евинә!

Решадын гулагларына Һ ә ј а т ы н сәси кәлир.

Һ ә ј а т ы н с ә с и — Решад, бәсдир, јалныз өзүнү дүшүнмә, һиссләрини чиловла, артыг чаван дејилсән, мәнә дә јазығын кәлсин, балана да... Евә тә'мир лазымдыр, бағымызы от-алаг басыб. Бәсдир, јетәр!

Р е ш а д — Дүз дејирсән, Һәјат, сәбир етдијин јетәр. Мән доғрудан да пис адамам. Сәнин бүтүн үзүнтүләринә сәбәб мәнәм. Доғрудан да евә тә'мир лазымдыр... Бағы да белләтмәлијәм...

Гулагларына А р з у н у н сәси кәлир.

А р з у н у н с ә с и — Решад, сән һәјатын дибиндә долашмамалысан. Сән зирвәләрә учмалы, сән јаратмалысан. Сән севмәк вә севилмәк үчүн јаранмысан.

Р е ш а д — Дүз дејирсән, Арзу, мән учмалыјам. Мән евимин диварлары, бағымын һасарлары арасына сығыша билмәрәм! *(Хејли сүкутдан сонра.)* Икиси дә дүз дејир. Һәр икиси дә һаглыдыр. Бәс кимдир һагсыз?

И к и н ч и Р е ш а д — Билмирсән? Һагсыз сәнсән, сән! Һәр икисини авара гојуб дәрдә салан сәнсән, сән!

Р е ш а д — Ичимдә дәһшәтли дөјүш кедир.

Тәк өзүм билирәм, нә чәкирәм мән.
Синәм ән дәһшәтли дөјүш мејданы.
Јохдур бир ешидән, јохдур бир көрән,
Бу дөјүш сәсини, бу ахан ганы.

Нечә «мән» јашајыр, тәк бирчә «мәндә»,
Өлдүрән дә мәнәм, ахы, өлән дә.
Су да өзүмдәдир, од да өзүмдә,
Дост да өзүмдәдир, јад да өзүмдә.
Рәһм дә мәндәдир, зүлм дә мәндә,
Һәјат да мәндәдир, өлүм дә мәндә.

И к и н ч и Р е ш а д — Бу дөјүшдә ағлын, ирадән, вичданын һиссинә, нәфсинә гәләбә чалмалыдыр. Чүнки борч, мәһәббәтдән үстүндүр.

Р е ш а д—Јох мәни арзуларым, хәјалларым чағырыр. Әл чәк мәндән!.. *(Арзунун гапысыны дөјүр. Сәһнә фырланыр.)* Арзу, Арзу мән кәлдим! Һәмишәлик! Арзу нә үчүн сусурсан? Арзу, ач гапыны, Арзу, әзизим, ахы, нијә белә едирсән? Арзу-бәс сәнин мәһәббәтин? Бәс сәнин әзабларын? Демәк белә, демәк сән мәни рәдд едирсән! *(Икинчи Решад јенә гәһгәһәләрлә күлүр.)* Нијә күлүрсән?

И к и н ч и Р е ш а д — Һә, нә олду? Гајтарды?.. Көрдүн о гадынлығыјла сәндән ирадәли чыхды. Онун борчу мәһәббәтинә гәләбә чалды.

Р е ш а д — Дүз дејирсән! Инди мән нејләјим?

И к и н ч и Р е ш а д — Ирадәни көмәјә чағыр.

Р е ш а д — Доғрудур, мәни јалныз сән хилас едә биләрсән. Ирадә, Ирадә!

Мәлаһәтин гапысы ачылыр, И р а д ә чыхыр.

И р а д ә — Ата, ата, мән бурдајам! *(Ирадәни гучаглајыб диз чөкүр.)* Галх ајаға! Галх, ата!

Р е ш а д Ирадәнин голундан тутуб пилләләри енир. Сәһнә фырланыр, бүтүн сүрәтләр, һәр кәс өз евиндә, өз иши илә мәшғулдур, Р е ш а д сәһнәнин әтрафы илә кедир, кедир.

И к и н ч и с ә с
(р а д и о и л ә)

Каһ батан ај олур, каһ доған күнәш,
Һалдан-һала дүшүр де, нәдән инсан?
Каһ енир, каһ галхыр, каһ да бүдрәјир,
Бешикдән мәзара јол кедән инсан.

Тәмәли вичдандыр һәр үлвиҗјәтин
Үрәји ешитмәк чәтиндир, чәтин.
Јүксәлир, бөјүјүр —
өз үрәјинин
Икинчи сәсини ешидән инсан!..

1968—1969.

ЈАҒЫШДАН СОНРА

(9 ШӘКИЛЛИ ДРАМА)

ИШТИРАК ЕДӘНЛӘР:

Г ә д и м б ә ј — баба.
А с л а н — онун оғлу, завод директору.
Ч ы ғ а т а ј — Асланын оғлу, тәбиәтшүнас.
Ә м и н — мүһәндис.
Н и һ а л — онун арвады, ме'мар.
Р е ј һ а н — Нигьалын кичик бачысы.
Р ү с т ә м — заводун баш мүһәндисинин мүавини.
Г ә р ә н ф и л — сех мүдири.
П р о р а б — «Истираһәт зонасы»нын прорабы.

БИРИНЧИ ШӘКИЛ

Завод. Асланын кабинети. Кабинетин гаршысында дәһлиз. Р ү с т ә м кәлир, кабинетин гапысыны ачыр. Көрүр, директор јохдур, дәһлиздә кәзинир. Г ә р ә н ф и л кәлир.

Г ә р ә н ф и л — Јолдаш мүһәндис, ишин гызмар вахтында бурда нә кәзирсән?

Р ү с т ә м — Башымызын бөјүјүнү көзләјирәм.

Г ә р ә н ф и л — Јохса мәндән шикајәтә кәлмисән?

Р ү с т ә м — Хејр, киши өзү чағыртдырыб.

Г ә р ә н ф и л — Бәс, мән нијә билмирәм. Нијә кәлиб демирсән ки, ај јолдаш мүдир, мән филан јерә кедирәм?

Р ү с т ә м — Филин дәвәдән бөјүк олдуғуну сүбут еләмәјә еһтијач вар, јолдаш сех мүдири?

Г ә р ә н ф и л — Инди филин јанына кетмирсән ej... Асланын јанына кедирсән. Һә... де көрәк, кефин нечәдир?

Р ү с т ә м — Һәлә дејә билмәрәм.

Г ә р ә н ф и л — Нијә? Билмирсән кефин нечәдир?

Р ү с т ә м — Хејр, Һәлә Асланла көрүшмәмишәм.

Г ә р ә н ф и л — Әлбәттә, горхарсан да. Бәс дуруб ичласда ағзына кәләни дејәндә билмирдин ки, бунун далы да вар?

Р ү с т ә м — Ахырыны дүшүнән гәһрәман олмаз.

Г ә р ә н ф и л — Паһ! Гәһрәмана бах! Инди сәни бир хоруза јүк еләјәр...

Р ү с т ә м — Ганым гарадыр, мән өлүм!

Г ә р ә н ф и л — Сән нијә өлүрсән? Өлсүн сәни истәмәјәнләр!

Р ү с т ә м — Мәни истәмәјән сән!

Г ә р ә н ф и л — Јаман да билирсән. Сәни бу заводда мәндән чох истәјән вар?

Р ү с т ә м — Ај гыз, мүдир оланы ишин-күчүн ајағымын алтыны газмаг дејил?

Г ә р ә н ф и л — Истәдијимдәндир.

Р ү с т ә м— Ди јахшы, сән кет, киши кәлиб бизи бир јердә көрмәсин.

Г ә р ә н ф и л — Көрәндә нә олар?

Р ү с т ә м — Кишинин мә'чазы белә шејләри көтүрмүр.

Г ә р ә н ф и л — Бизим ки, үрәјимиз тәмиздир. *(Өз-өзүнә.)* Елә үрәјимиз тәмиз олуб дејә белә галмышыг да... Бура бах, Исмајылдан хәбәрин вар?

Р ү с т ә м — Һә, арвадыны бошајыр.

Г ә р ә н ф и л — Јазыг бошамасын нејләсин?

Р ү с т ә м — Нијә?

Г ə р ə н ф и л — Арвад она јарашмыр да. Қишини евə бағламаг үчүн кərək ондан јүксəкдə дурасан.

Р ү с т ə м — Онда, узун каблоклу туфли кејмək лазымдыр.

Г ə р ə н ф и л — Гадынлара белə бахмысан ки, субај галыб өмрүнү зај еләјирсən.

Р ү с т ə м — Субај, евли — фərги јохдур, мən өлүм! Субај үчүн һər јердə пис кечир, евли үчүн анчаг евиндə.

Г ə р ə н ф и л — Һə, бах, буну дүз дедин.

А с л а н кəлир.

А с л а н — Бурда нејləјирсиниз? *(Гərənфилə.)* Кет сехə. *(Гərənфил чыхыр.)* Рүстəм, кəл ичəри. *(Рүстəмлə, Аслан кабинетə кечир. Аслан телефон дүјмəсини басыр.)* Əјləш, бир дəгигə көзлə. *(Телефонла данышыр.)* Исмајыл, сəһəр тездən јаныма кələрсən. Һə, 9-да бурда олачағам, кələрсən. *(Ајры дүјмəни басыр.)* Имран, салам, хəбəрин вар ки, Јарослав бизим каучуку гəбул еləмир? Инди тəклифин нədир? Дејирəм, адам көндəрək. Кими? Јахшы, мən разы. Уфадан да сулфат туршусу кəлиб чыхмады. Өзүн бир ора зəнк елə... Дедијим о тə'лигəни дə һазырла. Москва шин заводуна, һə... Гуртардыг! *(Дəстəји асыр, Рүстəмə.)* Нə вар, нə јох?

Р ү с т ə м — Саламатлыгдыр.

А с л а н — Көрүрсən дə, Јарослав каучуку гəбул еləмир.

Р ү с т ə м — Ешитмишəм.

А с л а н — Јарослав һардан каучук алырса, јохламыр, верир машынын ағзына. Бизимкини кəрək јүз дəфə кечирəләр лабораторијадан. Олмајан шеји дə тапырлар.

Р ү с т ə м — Кејфијjət сарыдан биз ахсајырыг. Сəбəби дə 4-чү сехдир. Спирт сехи. Трубалар, хətləр тə'мир олунмаса, газ да ахачаг, зəһəр дə. Мən сиздən хаһиш едирəм, о сех мүдирини...

А с л а н — Гадындыр, көмək един.

Р ү с т ə м — Түстү, газ...

А с л а н — Дајан, дајан, о күнкү чыхышындан хошум кəлди. Қиши кими данышдын, дүз данышдын, анчаг сən бу заводда түстүдən, газдан башга ајры шеј көрмүрсən.

Р ү с т ə м — Ахы, бу, вачиб мəсələдир.

А с л а н — Тəзə гурғу ишə дүшəндən сонра түстүнүн атасыны елə јандыраг ки, Рүстəм, мən бу заводда јашајырам. Онун түстүсү дə мəнə хошдур, зəһəри дə. Бах, инди, кечə нөвбəсидир. Мən кəлмəјə дə биləрдим, амма бачармырам .Каучукун этри бурнума дəјмəјəндə елə билирəм јашамырам. Мənə елə кəлир, бу нəһəнк, мəним чијəрləримлə нəфəс алыр. Мən бурда олмасам, онда нəфəсим кəсиләр. Рүстəм, əкəр лазым кəлсə, мən бах, бурда да *(өз башыны көстərир)* сех тикəрəм. Тəки иш кетсин, үзүмүз гара олмасын. Қəсирləримизи бир-биримизə демəклə иш дүзəлмир. Кəрək голларымызы чырмалајыб...

Р ү с т ə м — Мəндən асылы нə варса, көз үстə.

А с л а н — Онда гулаг ас, баш мүһəндислə данышмышам, олурсан онун мүавини.

Р ү с т ə м — Нечə? Бəс Исмајыл?

А с л а н — О бизим завода лајиг дејил. Бу күн əмрини верирəм кетсин.

Р ү с т ə м — Ахы, о јахшы ишчидир.

А с л а н — Əмрини верирəм, кетсин, аиләсини атан адам, гој кетсин!

Р ү с т ə м — О кими исə севир.

А с л а н — Чох гəләт еләјир, аиләсинə хор бахан, чəмијjətə дə хор бахар.

Р ү с т ə м — Ахы, аилə мəсələси шəхси ишдир.

А с л а н — Сəһв еләјирсən, бу завод бир аиләдир. Биримизин намусу һамымызындыр. Көтүрək Əмини... Көндəрмишик Əлчəзаирə. Кетдији бир нечə ајдыр, көр нə јахшы хəбəрләр алырыг ондан. Фəрəһдən адамын үрəји даға дөнүр. *(Она мəктуб верир)*. Ал, оху. Орадакы заводун директору јазыр. Бизə тəшəккүр еләјир *(Рүстəм мəктубу охујур)*. Бу шəрəф киминдир? Һамымызын. Əмин узаг бир өлкədə республикамызын шəрəфини галдырыр. Бизим вəзифəмиз нədир? Бурда онун аиләсинə көз олмаг, онун гајғысына галмаг!

Р ү с т ə м — Əлбəттə, Əмин чох јахшы адамдыр.

А с л а н — Маашыны вахтлы-вахтында апарырсанмы? Нечə доланырлар?

Р ү с т ə м — Јахшы.

А с л а н — Бир шејдən корлуглары јохдур ки?

Р ү с т ə м — Хејр. Һəмишə разылыг еләјир.

А с л а н — Мəним адымдан арвадына тапшыр... Нədир онун ады?

Р ү с т ə м — Нигал.

А с л а н — Һə... Тапшыр, нə лазым олса, утанмасын, сənə десин.

Р ү с т ə м — Баш үстə.

А с л а н — Јахшы! Сənə тəзə ишиндə мүвəффəгијjət!

Р ү с т ə м — Бу, јахшы олмур.

А с л а н — Гуртардыг! Сиз һəрəниз заводун бир саһəсини көрүрсүнүз. Мən исə заводу там көрүрəм *(Аслан ајаға гал-*

хыр. Пәнчәрәнин пәрдәләрини аралајыр. Чөлү көстәрир.) Көрүрсән бу әждаһаны? Һәлә имәкләјир. О ајаға галханда билирсән нә олачаг? Биз инди завод ичиндә завод тикирик *(Пауза.)* Сән билирсәнми, бутил каучуку нә дејән сөздүр?

Р ү с т ә м — Нијә билмирәм? Кимјачы дејиләм?

А с л а н — Сән онун кимја тәрәфини билирсән... Иттифагда бутил каучукуну биринчи дәфә биз истеһсал едәчәјик.

Р ү с т ә м — Әлбәттә, бөјүк мәсәләдир.

А с л а н — Гапылмысыныз өзүнүзә. Нә билим, сех мүдири бурдан кәлди, Исмајыл ордан кетди.

Р ү с т ә м — Ахы, мән елә ишләрә гошулмурам.

А с л а н — Сәни демирәм ej... Үмумијјәтлә дејирәм. Кәлин, хырдаланмајаг. Һиссләримизи, фикирләримизи евимизин диварлары арасына сығдырмајаг. Мән истәјирәм ки, Азәрбајчан маркасы дүнјанын һәр јериндә танынсын. Бутил каучукуну алимләримиз лабораторијадан завода кәтирдиләр. Бу сәһәдә биз инди Америка, Јапонија кими өлкәләрлә јарышырыг.

Р ү с т ә м — Сиз елә данышырсыныз ки, адам валеһ олур. Амма, јолдаш директор, кәсирләримиз дә вар ахы...

А с л а н — Вар јох, чохдур. *(Пауза.)* Бир бах, көр, нәләр алмышыг, нәләр кәтирмишик, амма иншаатчылар бизи ләнкидир.

Сөзсүз сәһнә. Данышырлар.

ИКИНЧИ ШӘКИЛ

Шәһәр паркы. Р е ј һ а н ла Н и һ а л кәлир.

Н и һ а л — Ишим ки, јарымчыг олду, һеч көзүмә јуху да кетмир. Тәзә тикинти башламышыг. Истираһәт зонасы... Кечә дә јухуда ону көрүрәм. Буна бүтүн үрәјими гојмушам.

Р е ј һ а н — Онда горхма, истәдијини еләјәчәксән.

Н и һ а л — Үрәксиз ишдән нә фајда! Адам кәрәк ағлајанда да үрәклә ағлаја, күләндә дә.

Р е ј һ а н — Сән орта јол танымырсан!

Н и һ а л — Мәним һәлә белә лајиһәм олмајыб. Чох чәтин ишдир, чәнчәллидир. Бирчә буну баша вура билсәм... Елә горхурам ки.

Р е ј һ а н — Нәдән?

Н и һ а л — Мән бир иш башлајанда һәмишә горхурам... горхурам ки, гуртара билмәјим...

Р е ј һ а н — Сәнин үчүн чәтин иш јохдур. *(Пауза.)* Сәһәрә гәдәр јатмамышам.

Н и һ а л — Бәс нә еләмисән?

Р е ј һ а н — Улдузлары сајмышам.

Н и һ а л — Нечә дәнә олду?

Р е ј һ а н — Фикирләрим гәдәр.

Н и һ а л — Паһо!.. Нә чох фикри вар мәним бачымын... *(Пауза.)* Бәлкә имтаһанлардан ишләри корламысан?

Р е ј һ а н — Јох.

Н и һ а л — Онда јәгин... о сөз...

Р е ј һ а н — Нә сөз?

Н и һ а л — Бүтүн гызларын тутулдуғу дәрди дејирәм.

Р е ј һ а н — Јенә сәнә нә олуб, ашыб-дашырсан сел кими...

Н и һ а л — Адам кәрәк бир аз сел ола, јан-јөрәсинә әл-ғол ата, гышгыра, сәсинә сәс ахтара... Јохса троллејбус кими? Әввәлчәдән тә'јин олунмуш јолла кедә, о да јашамагдыр? Нијә динмирсән, ај сирр дағарчығы?

Р е ј һ а н — Нә дејим?

Н и һ а л — Сәнин инди мәндән нә кизли дәрдин? Де көрүм, нә олуб? Нијә јатмамысан? Бачым чаны, мән дејәндир, көзләриндән охујурам — сән вурулмусан! Вурулмусан! Сән мәним чаным еләдир, ја јох? *(Реј һан башы илә тәсдиг едир.)* Амма еһтијатлы ол һа!

Р е ј һ а н — Јох... бу...

Н и һ а л — Бирдән аваранын биринә...

Р е ј һ а н — Јо-ох... Елә демә, о елә тәмиз, елә садә... елә...

Н и һ а л — Јахшы, јахшы! Гыза бах а! Оғландан өтрү дили-додағы чатлајыр. Бөјүк бачысындан да утанмыр, кимдир, нәчидир?

Р е ј һ а н — Нә дејим, ағыллы-камаллы...

Н и һ а л — Ағлыны һәлә сонра биләчәјик. Сир-сифәтдән нечәдир?

Р е ј һ а н — Оғландыр да...

Н и һ а л — Боју нә тәһәрдир? *(Сүкут.)* Кишинин уча бојлусу!..

Р е ј һ а н — Елә гадынын да...

Н и һ а л — Гамәт, вүгар кишијә даһа чох јарашыр. Сәнинки дә еләдир?

Р е ј һ а н — Јахшы, утандырма да..

Н и һ а л — Севәндә утанмырсан? *(Күрсүнүн үстүнә чыхыр.)* Бу бојда олар?

Р е ј һ а н — А... лап узундыраз олду ки...

Н и һ а л *(бир аз бојуну алчалдыр)* — Һә... белә нечә?

Pejhan — Бир аз да ашағы.

Нијhал — Онда денән ишбанкәдир дә...

Pejhan — Ишбанкә нәдир?

Нијhал — Көдәк, пота, јумру! Јахшы, нәчидир?

Pejhan — Тәбиәтшүнас!

Нијhал — Сән әдәбијјатчы, о тәбиәтчи, јахшы тапышмысыныз, тутар. Јахшы, она инанырсан?

Pejhan — Чох, лап чох!

Нијhал — Өзүнә нечә?

Pejhan — Нечә јә'ни өзүнә?

Нијhал — Севкинә дејирәм. Инанырсанмы ки, бу, һәгиги севкидир?

Pejhan — Нијhал, инди ки, сорушурсан..

Нијhал — Еһ, Pejhан, адам чаванлыгда рәғбәти мәһәббәтдән ајыра билмир. Биринин сифәти, биринин имканлары, биринин данышығы, башга бирисинин дә тутдуғу мөвге, адамын хошуна кәлә биләр. Амма заман кечир, көрүрсән, бунларын һеч бири мәһәббәт дејилмиш... Мәһәббәт ајры шејдир, бачым. Мәһәббәт!.. Билирсәнми, өзүн дә башгалашырсан, дүнја да... Мән истәјирәм ки, сән севәсән, севкинә дә инанасан: Әрә кетмәк хатиринә гәлбини ағлар гојмајасан... Сонра о гәлб, өмрүнү сәнә зиндан еләјәчәк.

Pejhan — Сән елә данышырсан ки, елә бил өз башына кәлиб.

Нијhал — Јох, мән бир беләсини таныјырам. Рәфигәм иди. Бир вахт ајылды ки, јолдашларынын һамысы әрә кедиб, о исә һеч кәси бәјәнә билмир. Ахырда биринин ағлы, онун хошуна кәлди. Әввәлкиләрлә тутушдурду, көрдү ки, бу онлардан үстүндүр. Она әрә кетди. Севиб кетмәди, сечиб кетди.

Pejhan — Сечиб кетди?..

Нијhал — Әсил мәһәббәт сонра кәлди... Кеч кәлди, амма јаман кәлди.

Pejhan — Вај, вај, бу ки чәһәннәмдир!

Нијhал — Һә, Pejhан, севмәјиб кетсән, дар бир отагда өзүнлә әрин арасында һәмишә бир учурум көрәчәксән, учурумун дибинә баханда башын кичәлләнәчәк, көзләрин ахачаг.

Pejhan — Бәсдир, данышма! Бәсдир... Бәсдир!

Нијhал — Һә, бачым, һәјатла зарафат еләмәк олмаз! Һара бахсан, севдијин адамы көрәчәксән... евдә дә, ешикдә дә, чөлдә дә... Онун ики көзү милјон олачаг. Сәнә бахачаг, сәни данлајачаг. Сән ондан гача билмәјәчәксән. Ахы, о сәндәдир, сән өзүндән нечә гачасан?

Pejhan — Бу дәһшәтдир!

Нијhал — Беләләри өз-өзүнү алдада-алдада јашајыр.

Pejhan — Бу нечә ола биләр?

Нијhал — Олур... Бачым, һеч јухуда учмусанмы?

Pejhan — Чох.

Нијhал — Ајыланда нечә олмусан?

Pejhan — Чох пис.

Нијhал — Нијә?

Pejhan — Ајылмағыма пешман олмушам.

Нијhал — Бах, көрдүн? Бә'зән адам һәјатда да ајылмаг истәмир, өзү үјдурдуғу хәјалларын ганадларында учур, өзүнә бир нағыл дүнјасы јарадыр. Орада јашамаг истәјир. Мән сәнә белә һәјат арзуламырам, Pejhan.

Pejhan — Сән чох дәһшәтли сөзләр данышдын. Мән сәни баша дүшмүрәм. *(Пауза.)* Бәс сән? Сән нечә? Севиб кетмисән?

Нијhал — Мән? Сән өзүн көрүрсән дә. Јахшы, сизин бу әһвалат чохдандыр?

Pejhan — Бәли.

Нијhал — Бәс, нијә биз билмирик. Елчи-зад?

Pejhan — Атасы бир аз.

Нијhал — Разы дејил?

Pejhan — Јох, о да бир сөз демир, мәсәлә узаныр.

Нијhал — Тәләсирсән?

Pejhan — Јох, билирсән, бу оғлан атасына аллаһ кими сәчдә еләјир. Дедијинә көрә киши јаман забитәли адамдыр.

Нијhал — Киши елә олар да. Әрвадын әл-ајағына сувашан кишидән зәһләм кедир. *(Фикирли.)* Сән билмирсән елә забитәли кишиләрдә нечә үрәк олур!

Pejhan — Јахшы, өз кишиндән нијә данышмырсан?.. Дејирәм, бура белә исти оланда, көр инди Әлчәзаир нечәдир, јазыг Әмин инди о истидә...

Нијhал — Киши хејлағыдыр, нә олачаг, дөзәр.

Pejhan — Ушағы да көндәрдин. Бәс инди сәнсиз орда нејләјәчәк?

Нијhал — Ахшам нәнәси зәнк чалмышды. Дејир, кефи көкдүр. Һеч дарыхмыр. Кәнди көтүрүб башына. *(Саатына бахыр.)* Јахшы, даһа бәсдир, кедәк.

Pejhan — Бир аз да отураг.

Нијhал — Мән тәләсирәм.

Pejhan — Хејир ола?

Нијhал — Вачиб бир јерә дәјмәлијәм.

Pejhan — Мән истәјирдим ки, сәни... онунла таныш еләјим.

Нићал — Бура кәләчәк?

Рејһан — Һә...

Нићал — Ај сәни, көр мәни чәкә-чәкә һара кәтириб!

Рејһан *(саатына бахыр)* — Бир аздан бура кәләчәк.

Нићал — Јох, мән кетмәлијәм, ајры вахт таныш оларыг.

Рејһан — Онда кедәк өтүрүм сәни...

Нићал — Лазым дејил.

Рејһан — Һәлә вахта вар.

Нићал — Ај гыз, оғланлар көрүшә һәмишә тез кәлирләр.

Рејһан — Кәләр, көзләјәр.

Кедирләр, Рүстәм кәлир. Бир гәдәр кечир, Чығатај көрүнүр. Рүстәм кизләнир. Чығатај сигар чәкә-чәкә дүшүнүр.

Рүстәм — Бәһ-бәһ! Јазыг ата инди елә билир ки, оғлу академијанын елми шурасында торпагшүнаслыгдан мә'рузә охујур.

Чығатај — Кәлән кими санчдын.

Рүстәм — Де көрәк, инди бурда кими көзләјирсән?

Чығатај — Сәнә нә!.. Анкет долдурурсан! Өзүм-өзүмлә көрүшә чыхмышам. Мане олма.

Рүстәм — Дејәсән, кечикиб?

Чығатај — Сән өл, пешман олурсан, биринә салам вермәјә...

Рүстәм — Кедән дејиләм бурдан, мән өлүм. Көрүм, сечдијин кимдир?

Чығатај — Ә, Фатмадыр, Сәкинәдир, һәр кимдир, бунун сәнә исти-сојуглуғу вар?

Рүстәм — Ахыры ки, сән дә бу китаблардан ајрылыб дүнјаја бахдын?

Чығатај — Инди нә кәсдирмисән башымын үстүнү? Ишин, күчүн јохдур? Дејирсән, мән дә сәни сорғу-суала тутум? Баш үстә! Рүстәм, һара кедирсән?

Рүстәм — Һәкимә...

Чығатај — Хәстәләнмисәм?

Рүстәм — Бәли.

Чығатај — Ада, Исвеч буғасына охшајырсан, сәнин һаран хәстәдир?

Рүстәм — Дејәсән, бөјрәјимдир.

Чығатај — Һеч фикир еләмә, даһа бу дүнјадан јаханы гуртара билмәјәчәксән. Машын һиссәләрини автомағазада сатмырлар? Иншаллаһ, бир аздан сонра аптекләрдә бурун, гулаг, көз, гол, һамысыны сатачаглар. Запчас кими. Һаран хараб олду, кет, тәзәсини ал, пулуна миннәт!

Рүстәм — Де сән өл?

Чығатај — Ада, көрмүрсән, синтетика алыб дүнјаны ағзына. Нејлон шубалар, лавсан костјумлар, капрон көјнәкләр...

Рүстәм — Дајан, мән дә кечирәм ичимизә. Капрон бежиләр, капрон бөјрәкләр, капрон үрәкләр.

Чығатај — Јох, Рүстәм, көјнәкләримиз капрон олду, үрәкләримиз олмасын.

Рүстәм — Еһ!.. Үрәкләр елә сахталашыб ки...

Чығатај — Хејр, о бахыр адамына...

Рүстәм — Һеч кәс өз ајранына турш деməз. Дүз адамсанса, бурда нә кәзирсән? Һә? Кәзирсән, өз ишиндир, бәс мәндән нијә кизләдирсән?

Чығатај — Әкәр сән дүз адамсанса, бурнуну мәним үрәјимә нијә сохурсан?

Рүстәм — Демәк, һамы нәјисә бир-бириндән кизләтмәлидир. Һамы о бирисинә бир балача бадалаг кәлмәлидир, јохса иш кетмәз, һә? Демәк, бу, тәбиәтин ганунудур?

Чығатај — Тәбиәти белә бич-бич ишләрә гарышдырма. Онун сөзүјлә өзү бирдир.

Рүстәм — Ән бөјүк бич елә тәбиәтин өзүдүр. Көрүрсән, сирини нә чәтин верир бизә?

Чығатај — Бунунла белә, инсан, онун сирини ачыр.

Рүстәм — Демәк, инсан ондан да бичдир.

Чығатај — Инсан да тәбиәтин бир парчасы дејил? Көрүрсән, биз ондан ајры јашаја билмирик. Истираһәт күнләри һамы баға гачыр. Јадына кәлир, јазбашы кетмишдик, Бузовнаја. Асфалтдан торпаға чыханда нечә севинирдик! Гумда нечә ешәләнирдик!

Рүстәм — Һә, демә, адамын ајағы торпаға дәјәндә елә бил она гүввә кәлир.

Чығатај — Синәни ки, верирсән Хәзәрин күләјинә, елә бил, он боj учалырсан, бөјүјүрсән!.. Инди шәһәр евләриндә дибчәк сахламаг дәб олуб. Отагларын дивarларындан сармашыг асырлар. Мејнә зоғларыны балконлара чыхарырлар. Билирсән нијә? Адам өзүнү тәбиәтин гојнунда һисс еләмәк истәјир. Белә бәзәк-дүзәклә инсан өз-өзүнү алдадыр.

Рүстәм — Көрүнүр, бу да лазымдыр.

Чығатај — Инсан тәбиәтдән узаглашанда сахталашыр.

Рүстәм — Буну мәнә нијә дејирсән, атана де дә.

Чығатај — Атама нијә?

Р ү с т ə м — Кишинин һаваја, тəбиəтə биө тикə дə јазығы кəлмир, мəн өлүм.

Ч ы ғ а т а ј — Көрүнүр, о да елə олмалыдыр.

Р ү с т ə м — Ишləрим јаман долашыб, Чығатај.

Ч ы ғ а т а ј — Нə олуб ки?

Р ү с т ə м — Јазыг Исмајыл!

Ч ы ғ а т а ј — Нə? Нə дедин?

Р ү с т ə м — Дејирəм, Исмајыл јазыг олду. Атан данышмајыб?

Ч ы ғ а т а ј — Јох, амма ону билирəм ки, атам сənин хəтрини чох истəјир.

Р ү с т ə м — Мəн срағакүн ичласда завод рəһбəрləрини бəрк тənгид елəдим. Атаны да гатдым онлара.

Ч ы ғ а т а ј — Һə, ону бачарарсан. Јахшы иш дејил ки, əлиндən кəлмəјə.

Р ү с т ə м — Мəн өлүм, бир ган елəдим ки, кəл көрəсən. Дүшдүм атанын үстүнə.

Ч ы ғ а т а ј — Нə үстдə?

Р ү с т ə м — Бу, узун мəсələдир. Дөзмək олмур.

Ч ы ғ а т а ј — Јох, дүзүнү демирсən, дүзү одур ки, ахыр вахтлар көзүн ајағынын алтыны көрмүр.

Р ү с т ə м — Сөзүмү кəсмə. Мəн фикирləширдим ки, о һүчумдан сонра атан даһа мəни данышдырмаз. Елə олмады, мəн өлүм! Киши дүнən сəһəр мəни чағырды јанына. Деди, чыхышын хошума кəлди. Сонра, билмирəм нə фикирləшдисə, деди, сəни бөјүдүрəм. Бу күн дə əмрими верди. Мəн өлүм!

Ч ы ғ а т а ј — Инди нə олдун?

Р ү с т ə м — Баш мүһəндисин мүавини.

Ч ы ғ а т а ј — Дејирəм, ахы, һаваланмысан. Сөһбəтинин тəрзи дə дəјишиб, əдаларын да... Јеришин дə, дурушун да... Бəһ-бəһ! Бир буна бах ej... Бəјбабам демишкəн, худаја, сəн бизи ашағы енəнləрин давасындан, јухары галханларын һавасындан сахла!

Р ү с т ə м — Мəн өлүм, елə дејил, дилхорам...

Ч ы ғ а т а ј — Шадлығындан шитлик елəмə...

Р ү с т ə м — Ə... бир баша дүш ej... Исмајылын јеринə кечмишəм.

Ч ы ғ а т а ј — Исмајылын?

Р ү с т ə м — Бəс, нə? Јазыг Исмајыл!..

Ч ы ғ а т а ј — Һајыф ондан, јазыг Исмајыл! Анчаг өзү өзүнə елəди.

Р ү с т ə м — Һə, көрдү иши шулугдур, өзү əризə верди.

Ч ы ғ а т а ј — Билирсən, атам үчүн тəмизлик һəр шејдир,

мəн дə чох јалвардым ки, Исмајыла тохунмасын! Деди, олмаз!

Р ү с т ə м — Амма Исмајыл да сөзүнүн үстүндə бəрк дурду. Балам, киши севки јолунда гурбан верди дə һəр шеји... инди, атан да гојду бу кишинин вəзифəсини мəним бојнума, амма һеч үрəјимчə дејил... Мəн өлүм!

Ч ы ғ а т а ј — Һə. Јазыг Исмајыл! Амма бир јана баханда атам да јахшы елəјиб, сəни утандырыб, бəјбабам демишкəн, дүшмəн сəни дашнан, сəн дүшмəни ашнан.

Р ү с т ə м — Сағ ол. Инди дүшмəн олдуг сизə?

Ч ы ғ а т а ј — Вуруб дədəми узатмысан бөјрү үстə, сəнə дост дејəк?

Р ү с т ə м — Амма мəним бабам демишкəн, служба-служба, дружба-дружба!..

Ч ы ғ а т а ј — Бəрəкаллаһ, бабанын кəламына!

Р ү с т ə м — Дејирсən, дүз елəмəмишəм? Дејирсən, нөгсанзад көрдүк көз јумат?

Ч ы ғ а т а ј — Јə'ни о бојда заводда сəндən ағыллысы јохмуш? Денən вəзифəјə ағзым суланырды...

Р ү с т ə м — Сən мəни лап дəли елəдин, мəн өлүм.

Ч ы ғ а т а ј — Хејр, дəли ағыллыдан олар. Билирсən нə вар, Рүстəм? Елə-белə баханда мəним атам чох зəһмли көрүнүр, амма билирсən, нечə назик үрəји вар?

Р ү с т ə м — Јох, кишинин ағлына, бачарығына сөз ола билмəз!

Р е ј һ а н кəлир. Кери чəкилмək истəркən, Ч ы ғ а т а ј ону көрүр.

Ч ы ғ а т а ј — Реј*һ*ан, утанма, јахын кəл. Таныш ол, баш мүһəндисин мүавини Рүстəм, үзр истəјирəм, јолдаш Рүстəм Рзајев!

Р ү с т ə м л ə Р е ј һ а н көрүшүр.

Р ү с т ə м — Дејирəм, јазыг сизин һалыныза!

Р е ј һ а н — Нијə?

Р ү с т ə м — Буну сən танымырсан! Анадан оландан бу күнə кими, һəлə бунун ағзындан бир дənə дүз сөз чыхмајыб, мəн өлүм!

Ч ы ғ а т а ј — Реј*һ*ан, бəнд олма, адамла таныш оланда бунун өз тəрчүмеји-һалыны данышмаг шакəри вар.

Р ү с т ə м — Биз елə достуг ки, о мəним тəрчүмеји-һалымы данышыр, мəн онункуну.

Ч ы ғ а т а ј — Бир аз да галсан, лап корлајачагсан, көрдүн ки, ди кет.

Рүстәм — Кедим? Јахшы, кедирәм, амма... Јазыг Исмајыл?

Чығатај — Јазыг Исмајыл! *(Рүстәм кедир.)* Һеч билирсән нә јахшы оғландыр?!

Рејһан — Ола биләр... Амма адамлары танымаг чәтиндир!

Чығатај — Мән таныјырам... Көрән кими. Бәјбабам демишкән, адамы башдан, ағачы јашдан.

Рејһан — Мәсәлән, мәни илк дәфә көрәндә нә фикирдә олмусан?

Чығатај — Көрән кими үрәјимдә дедим ки, бу гыз көрдүјүм гызларын ән... ән...

Рејһан — Јахшы, јахшы, сөз пәһләванлыгы еләмә.

Чығатај — Мәнә инанмырсан?

Рејһан — Чығатај, сәнә бир суалым вар.

Чығатај — Бујур.

Рејһан — Амма дүзүнү де.

Чығатај — Мән һеч јалан данышмышам?

Рејһан — Јох, Чығатај, мән сәнә инанырам, өзүм дә билмирәм нијә?

Чығатај — Чох јахшы, инди суалыны вер.

Рејһан — Суалымы вердим, чавабыны алдым.

Чығатај — Нә суалдан башым чыхды, нә дә чавабдан.

Рејһан — Мән сәнә инанмырам. Сән нечә? Сән өзүнөзүнә инанырсанмы?

Чығатај — Нечә јә'ни өзүн-өзүнә?

Рејһан — Мәнә дејирләр ки, һисс бә'зән алдадычы да олур. Гығылчым кими јаныб-сөнүр.

Чығатај — Һә, елә шеј олур.

Рејһан — Олур?

Чығатај — Әлбәттә, јаныб-сөнән гығылчым көрмәмисән?

Рејһан — Бунун бизә нә дәхли вар?

Чығатај — Ону өзүндән соруш. Һә, инди баша дүшүрәм .Сән мәнә инанмырсан, онда гулаг ас. *(Диз чөкүр, көһнә романларда тәсвир олунан ашығын позасыны алыр.)*. Ej мәним *(сөз ахтарыр, тапа билмир)*... Нәдир о, һә, руһум... варлығым. Гығылчым нәдир? Мәним мәһәббәтим... Вулкан, гајалар...

Рејһан — Јахшы, јахшы, јамсыламағы да бачармырсан. Әтимизи төкмә.

Чығатај — Инди, де көрүм, мәндән нә истәјирсән?

Рејһан — Сән, белә, гәрибә оғлансан ej...

Чығатај — Нечә?

Рејһан — Сән һеч бир дәфә дә олса мәнә демәмисән ки...

Чығатај — Мән сәни севирәм, һә? Белә... дилә кәлмир ej... нечә дејим...

Рејһан — Гој мән дејим, күнәшин варлығына сүбут, јалныз күнәшин өзү ола биләр.

Чығатај — Ә'ла! Бурда нејләрдиләр, күлүм? *(Гыза тәрәф кедир.)*

Рејһан — Јахшы, шитлик еләмә.

Чығатај — Үрәјинә ајры шеј кәлмәсин, гыз.

Рејһан — Чығатај!

Чығатај — Бәли!

Рејһан — Һәмишә белә олачагсан?

Чығатај— Нечә?

Рејһан — Мећрибан, мүлајим...

Чығатај — Бундан да јахшы олачағам. Һәлә бу нәдир ки?

Рејһан — Инаным?

Чығатај — Јох, инанма!

Рејһан — Чығатај, билирсән нечә мећрибан кишиләр вар?

Чығатај — Сән онлары һардан таныјырсан, әзизим?

Рејһан — Елә бири мәним језнәм... Билирсән бачымы нечә истәјир?

Чығатај — Лап синов кедир, һә?

Рејһан — Синов нәдир ej, лап өлүр онун үчүн.

Чығатај — Дејирсән, инди, мән дә узаныб өлүм сәнин үчүн?

Рејһан — Јох, амма истәјирәм ки, һәр дәгигә сәнин үрәјиндән кечәнләри билим. Архајын олум ки, сән анчаг мәним һаггында фикирләширсән.

Чығатај — Гысганырсан?

Рејһан — Гысганчлыг мәһәббәтлә әкиз гардашдыр.

Чығатај — Јазыг Исмајыл!

Рејһан — О кимдир?

Чығатај — Бизим достумуздур... һеч, јадыма дүшдү.

Рејһан — Нә олуб ки, она?

Чығатај — Һеч, иши дүјүн дүшүб, нә исә... *(Сигарет гутусуну чыхарыр. Рејһан алышган чыхарыб јандырыр.)* Ај сағ ол! Нә көзәл алышгандыр! Бу, сатышда олан шеј дејил.

Рејһан — Бачымын әри көндәриб, харичдән. Көтүр.

Чығатај — Әнтигә шејдир. Демәк, сән, буну мәнә верирсән ки, һәмишә чәким?

Р е j h а н — Јохса чәкмирдин?

Ч ы ғ а т а j — Тәркитмәк истәjирәм.

Р е j h а н — Тәркитмә!

Ч ы ғ а т а j — Тәркидәчәjәм.

Р е j h а н — Кишинин чијинләри үстүндән түстү галханда мәним хошума кәлир.

Ч ы ғ а т а j — Сағ ол, сәни. Мән кәнддә оланда бәjбабам сөзарасы мәнә ишарә вурду ки, чәкмәjим.

Р е j h а н — Бәjәм, сән онун jанында чәкирдин?

Ч ы ғ а т а j — Јох, мешәдә од галамаг истәjирдик. Кибрит тапылмады. Мәчбур олдум кибритими чыхарам. Киши онда баша дүшдү. Билирсән, нечә кишидир? Сәксәнә jахын jашы вар, Гошгар дағына охшаjыр.

Р е j h а н — Бабаны jаман чох истәjирсән.

Ч ы ғ а т а j — Истәниләси гочадыр. Мән институту гуртаран ил анам өлдү. Бәjбабам мәни апарды jанына. 3 ил кәнддә ишләдим.

Р е j h а н — Нә әчәб атан разы олуб?

Ч ы ғ а т а j — Разы дејилди. Истәjирди аспирантурада галым. Бабамын үзүндән кечә билмәди. Мән өзүм дә кәнддә олмаг истәjирдим.

Р е j h а н — Бәс, орда дарыхмырдын?

Ч ы ғ а т а j — Һеч дарыхмаға вахт тапылырды? Билирсән, Рejhан, мәним ишим кәндлә, торпагла бағлыдыр. Ахы, мән күбрәләрин торпаға тә'сирини өjрәнирәм. Елә мараглы мәсәләләр вар ки, адам ишләдикчә ишләмәк истәjир. Биз һәлә торпағы jахшы өjрәнмәмишик. Бизи көjүн дәринликләринә галдыран да торпағын өз сәрвәти дејилми?

Р е j h а н — Мәним Чығатајым торпағын дәлисидир!

Ч ы ғ а т а j — Ајағы торпагдан үзүләнин башы көjә дәjмәз, jерә дәjәр.

Р е j h а н — Буну да бәj дејиб?

Ч ы ғ а т а j — Бәjбабам... О, торпағын дилини билирсән, нечә билир? Мән онун дедикләрини китабларла тутушдурдум. Мәсәлән, китаб дејир ки, торпаг мөһкәм шумланса, jахшы мәһсул верәр. Бәjбабам дејир ки, бала, торпаг дејир, өлдүр мәни, дирилдим сәни.

Р е j h а н — Бабан китабдан jахшы дејир.

Ч ы ғ а т а j — Бабамын дедиjи сөзләрдән ики дәфтәр jазмышам. Сиз әдәбиjjатчыларын ишини дә биз торпагшүнаслар көрүрүк.

Р е j h а н — Jашасын торпагшүнаслар! *(Чығатај саатына бахыр.)* Тәләсирсән? Кедәк.

Ч ы ғ а т а j — Нә дејирәм, амма... jазыг Исмајыл!

Р е j h а н — Де көрүм, бу нә сөздүр?

Ч ы ғ а т а j — Кедәк, данышым. *(Даныша-даныша кедирләр.)*

ҮЧҮНЧҮ ШӘКИЛ

Асланын еви. А с л а н кағызлары гаршысына төкүб, чидди мәшғулдур. Галхыр, магнитофону ачыр. Бетһовенин «Aj сонатасы»на гулаг асыр. Ч ы ғ а т а j кәлир.

А с л а н *(әсәби)* — Һардајдын?

Ч ы ғ а т а j — Бағышла, ағa, кечикдим.

А с л а н — Саата бир бах...

Ч ы ғ а т а j — Үзр истәjирәм.

А с л а н — Саатла гадынын охшарлығы чохдур. Саат вахты билдирир, гадын унутдурур.

Ч ы ғ а т а j — Рүстәм сәндән разылыг едирди. *(Пауза, астадан.)* Наһар еләмисән?

А с л а н — Јох!

Ч ы ғ а т а j — Онда кедим һазырлајым.

А с л а н — Лазым дејил! *(Сигарет jандырыр.)* Чохдандыр сәнинлә данышмаг истәjирдим. *(Пауза.)*. Билмирәм, сән, нијә баша дүшә билмирсән ки, бизим бу евдә нәсә чатмыр.

Ч ы ғ а т а j — Баша дүшүрәм.

А с л а н — Көрүрсәнми, евдә һәр шеj сојугдур. Евдә гадын нәфәси чатышмыр.

Ч ы ғ а т а j — Еләдир. *(Пауза.)*

А с л а н — Бир гыз зәнк чалмышды.

Ч ы ғ а т а j — Һә... jәгин... елә мән дә истәjирдим...

А с л а н — Дүнән Хосровкилдәjдим. Гызы jаман бөjүjүб. Jахшы гыза охшаjыр. Анан рәһмәтлиjин дә ондан хошу кәлирди. Ағыллы, савадлы гыздыр. Билирсән, инкилис дилини нечә билир. О күн көрүрәм «Дејли Уеоркер» гәзетини охуjур?

Ч ы ғ а т а j — «Азәрбајчан кәнчләри» гәзетини нечә, охуjа билир? *(Аслан ону тәрс-тәрс сүзүр.)* Пис гыз дејил, амма...

А с л а н — Хошуна кәлмир?

Ч ы ғ а т а j — Көзләри елә бил, бахмаг үчүн дејил, jатмаг үчүндүр.

А с л а н — Нечә jә'ни? Jәгин көзләри парылдамыр, пишик көзү кими, һә? *(Пауза.)* Иjирми беш jашын вар, аз дејил... Өзүн бил, бу мәсәләдә һеч кәс сәнә jол көстәрә билмәз. Амма мәсләһәт лазымдыр.

Чығатај — Бәјбабам демишкән, мәсләһәтли дон кеи олар. Јүз өлч, бир бич.

Аслан — Истәјирәм ки, сән... ајры чүр оласан. Һә, ајры чүр... Һәр ишдә ајры чүр. Сән јашда оланда мәним елә бөјүк арзуларым варды ки... Нә олду, чата билдим?

Чығатај — Нә данышырсан, аға, о бөјда заводун директору олмаг балача ишдир? Һамы сәнә гибтә еләјир.

Аслан — Мәнә? *(Күлүр.)* Мән нәјәм ки?.. Мән сизин көзүнүздә елә бөјүк көрүнүрәм. Үрәјимдә чох сөз вар, амма өзүмүн өзүмдән зәһләм кедир.

Чығатај — Нијә ахы?

Аслан — Сәнә нечә дејим? Бах... бир јолу тутуб кедирсән... Архана бахмајыб елә кедирсән... Өјрәширсән јолун јохушуна да, енишинә дә. Елә билирсән ки, бу јолун ахырында сәни нә исә көзәл бир мө'чүзә көзләјир. Бир вахт көрүрсән, өмүр јарыдан өтүб, мө'чүзә дә кәлмир ки, кәлмир. Онда, бахырсан дала. Дејирсән, бәлкә, сәһв еләмисән, бәлкә, ајры чығырла кетмәк лазыммыш, амма јох. Көрүрсән бу чығыр да кедиб о јола чыхыр.

Чығатај — Бәлкә јолу өзүн ачасан? Ачылмышла кетмәјәсән?

Аслан — О да тапданыб көһнәләчәк. Ондан да зәһлән кедәчәк. Дүнәнки ишин бу күн хошуна кәлир? Јох! Она көрә ки, пилләдән пиллә доғур. Нә исә... Өзүм дә билмирәм. Истәјирәм, сән өзүн бахасан бу дүнјаја. Өз көзүнлә. Өзкәнин чешмәјини тахма, көзүнә дүшә биләр, амма көнлүнә дүшмәз. Eh, Чығатај, дејир, гурбаға чох сөз билир, гурулдамаға горхур. *(Пауза.)*

Чығатај — Аға, дејәсән, сән мәндән наразысан, ахы?

Аслан — Јох, елә бир наразылығым јохдур, амма истәјирәм, сән өзүн-өзүнә јол ачасан, чарпышасан, вурушасан. Мәнә күвәнмәјәсән.

Чығатај — Әлбәттә, бәјбабам демишкән, көлкәдә битәнин көлкәси олмаз.

Аслан — Адам ки, бир бөјүк мәгсәдә, арзуја чан атмады... һеч. Нијјәт бөјүк олмалыдыр! Ағабәј демишкән... Һә, бу барәдә бабан нә демишди?

Чығатај — Нијјәтин һара, мәнзилин дә ора. *(Пауза.)* Аға, мәкәр мәним арзум, нијјәтим јохдур?

Аслан — Амма арзу да вар, арзу да. Бир вар чијнинә милчәк ганады тахасан, бир дә вар гартал ганады. Гартал ганады илә зирвәдән-зирвәјә учмаг һара, милчәк ганады илә дөрд дивар арасында вызылдамаг һара?

Чығатај — Һамы гартал олмаг истәјир.

Аслан — Истәмәк аздыр. Билирсән, мән сәни о гәдәр дә гынамырам. Сән, ахы, көзүнү ачыб һәр шеји һазыр көрмүсән.

Чығатај — Баша дүшмәдим.

Аслан — Сән өз атанла мәним атамы тутушдурсан, нә көрәрсән?

Чығатај — Сәнин атан елә олмалыјды, мәним атам да белә.

Аслан — Орасы дүздүр, һәр шеј замана көрә. Инди, кәл, бурасыны фикирләш көрәк, мәним атам мәнә нә вериб, сәнин атан сәнә нә?

Чығатај — Мән истәмәздим ки, бу мәсәләјә тохунаг...

Аслан — Билирсән, ону демәк истәјирәм ки, мән о көкдән бура кәлдим, сән бу көкдән даһа габаға кетмәлисән. Мән билирәм, сәнин габилијјәтин дә вар, исте'дадын да. Амма бунлар аздыр. Кәрәк чәмијјәтдәки јерини тапасан. Тапа билмәсән, исте'дадын да көзә көрүнмәјәчәк. Су кәминин чөлүндә көзәлдир, амма ичиндә фәлакәтдир.

Чығатај *(фикирли)* — Доғрудур, јахшы сөзләрдир.

Аслан — Зәми көрмүсән дә?.. Тахыл зәмиси. Бир дә көрүрсән, тахылын ичиндә бир чичәк јеринә дүшмәјиб. Нәјә лазымдыр? Алаг кими бичиләчәк. Eh, одур ки, кәрәк, әввәлчә јерини тапасан бу чәмијјәтдә. *(Гапы зәнки. Гәдимбәј кәлир.)* Ағабәј! *(Көрүшүрләр.)*. Сән һара, бура һара?

Чығатај — Бәјбабам, нә јахшы иш көрмүсән! Сәндән нә әчәб?

Аслан — Бәс нијә белә хәбәрсиз-әтәрсиз?

Гәдимбәј — Белә јахшыдыр. Һә, нә вар, нә јох?

Чығатај — Кәлирдин, нәнәми дә кәтирәјдин дә...

Гәдимбәј — Нәнән өзүнү сүрүјә билир ки... *(Өскүрүр.)* Нә түфәнкә чахмагды, нә сүмбәјә тохмаг.

Аслан — Кимдир күнаһкар?

Гәдимбәј — Демәк истәјирсән ки, пис бахырам анана? Нә олар, бир аз да кәл, сән бах. *(Өскүрүр.)* Дејәсән, јолда сојугламышам.

Чығатај — Сүд кәтирим ич, синән јумшалсын. *(Мәтбәхә кечир.)*

Аслан — Кәнддә нә вар, нә јох?

Гәдимбәј — Кәнддир дә, гышгырыр өвладларынын далынча.

Аслан — Нијә?

Гәдимбәј — Нечә нијә. Бөјүјән гачыр шәһәрә. Һеч билмирсән бунун ахыры нә олачаг.

А с л а н — Беләдир дә... Машаллаһ, күмрәһсан.

Г ә д и м б ә ј — Амма сән, дејәсән, назик әјирирсән. Үч илдир көрмүрәм. Јаман дәјишмисән. *(Чығатај сүд кәтирир. Баба бир гуртум ичиб үзүнү туршудур.)* Бу нәдир? Рәнкиндән сүдә охшајыр, бу о сүддәндир? Нәдир онун ады?

Ч ы ғ а т а ј — Порошок сүдү.

Г ә д и м б ә ј — Нечә дә охшадыблар ејӀ... Ичмәсән, елә биләрсән, сүддүр. Инди, кәл сафы чүрүкдән ајыр. Валлаһ, белә ки, галмысыныз бөјүк һүнәрдир. *(Пауза.)* Јахшы, ај оғул, кәндә нијә кәлмирсән? Ахы, ел-күн вар.

А с л а н — Дүзү ,Ағабәј, ишдән көз ачмаг олмур.

Ч ы ғ а т а ј — Аға, кәл, бу јај кедәк кәндә.

А с л а н — Билирсән ки, мән Јесентукијә кетмәлијәм.

Г ә д и м б ә ј — Бу ил ора кетмә.

А с л а н — Јесентукидә мүаличә көтүрүрәм. Бир ил кетмәсәм...

Г ә д и м б ә ј — Дејирәм, валлаһ, билмирәм нә көрмүсүнүз бу бәзәкдүзәкли курортларда, мән дә вахтында о гәдәр олмушам, амма нә хејри. Елә көтүр, бу Бакыны. Бајаг кәлә-кәлә бахырдым бағлара, булвара. Валлаһ, ағачлара јазығым кәлди.

Ч ы ғ а т а ј — Нијә, бәјбаба?

Г ә д и м б ә ј — Көрмүшүк ағаҹ истәдији јерә гол-будаг атар. Бурда ағачларын башыны кәсиб елә јибләр гырхыг дајча. Олуб културны.

Ч ы ғ а т а ј *(гәһ-гәһ чәкиб күлүр)* — Дејирәм, бәјбабам, бу ағачларын бојнуна галстук нечә јарашар?

Г ә д и м б ә ј — Галстуклу ағачлар аз көрмүсән?

Ч ы ғ а т а ј — О гәдәр...

Гапы зәнки. Р ү с т ә м л ә Г ә р ә н ф и л кәлир.

Р ү с т ә м, Гәрәнфил, — Салам!

А с л а н — Хејир ола?

Г ә р ә н ф и л — Евдә дә сизи нараһат едирик. Амма нә елә јәк? Сехдә бору партлајыб.

А с л а н — Чағырын дүзәлтсинләр.

Г ә р ә н ф и л — Гојур бәјәм бу Рүстәм?

Р ү с т ә м — Јолдаш директор...

Г ә р ә н ф и л — Ағалыг елә јир, бағлатдырыб сехи.

А с л а н — Нечә јә'ни бағлатдырыб?

Г ә р ә н ф и л — Өзүндән сорушун!

Р ү с т ә м — Билирсиниз, Аслан Гәдимович, әввәл мән буна табе идим, инди, бу мәнә табе олуб... сөзүмә бахмыр.

А с л а н — Елә әввәлдән дә сөзүнүз чәп дүшүрдүӀ...

Г ә р ә н ф и л — Сехими бағладыб. Дејир, әсаслы тә'мир олунмалыдыр. Газ белә ахды, түстү белә кетди...

А с л а н — Тә'мир лазымдыр. Амма, Рүстәм, сән дедијин кими јох.

Р ү с т ә м — Трубалар, борулар һамысы дәјишмәлидир. Һәм дә бу барәдә кимја сәнаје назирининәмри вар. Түстү верән гурғулар бағланмалыдыр.

А с л а н — Инди нә дејирсән, сехи тамам бағлајаг?

Р ү с т ә м — Мән дејирәм ки, чалышаг тә'мир мүддәтиндә түстүнү ләғв елә јән гурғу ишә дүшсүн.

А с л а н — Јох, о гурғунун иши һәлә узундур.

Р ү с т ә м—Әкәр сехи әсаслы тә'мир елә сәк, гурғу да чатар.

А с л а н — Јахшы, сиз тә'мири ләнкитмә јин. Гурғунун тикинтисини сүр'әтләндирәрик.

Г ә р ә н ф и л — Гурғу о вахта чатмаја чаг.

А с л а н — Јахшы, гуртардыг!

Р ү с т ә м *(Гәрәнфилә)* — Һә, нә олду?

Г ә р ә н ф и л — Јахшы, бахарыг.

Р ү с т ә м *(Аслана)* — Һәләлик.

Г ә р ә н ф и л л ә Р ү с т ә м чыхыр.

Г ә д и м б ә ј — А бала, евдә дә завод?

А с л а н — Нејләјәк? Белә олмаса, иш кетмәз. Һә, Ағабәј, кәлишин хејирдими?

Г ә д и м б ә ј — Бөјүкләрин јанына кәлмишәм, шикајәтә. Кәрәк мәнә көмәк елә јәсән.

А с л а н — Нә барәдә?

Г ә д и м б ә ј — О барәдә ки, торпагларымыз батыр. Сәнин хәбәрин вар?

А с л а н — Нијә батыр?

Г ә д и м б ә ј — Бәс оғлун демә јиб? Чығатај, бәс, јаздығын нә олду?

Ч ы ғ а т а ј — Бәјбаба, сөзә бахан јохду. Амма бу барәдә китаб јазырам.

А с л а н — О мәнә сөзүнү дејәнди?

Г ә д и м б ә ј — Сел-су бизим торпагларымызы јујуб апарды. Торпағын гајмағы кетди. Һәр ил дејирик: «Бол мәһсул көтүрәк!» Јахшы, бу ил көтүрдүк, бәс сонра? Бу торпаг бизә дәдәләримиздән галыб. Бәс, нәвәләримизә нә верәчәјик?

Ч ы ғ а т а ј — Бәјбабам дүз дејир. О тәрәфләрдә мешәләрелә гырылыб ки, селин габағыны сахламаг олмур. Сел дә ки, торпағын ширәсини јујуб апарыр.

Г ə д и м б ə j — Кəрək кедим назирин јанына.

А с л а н — Ағабəj, даһа гочалмысан. О бојда кəндин дəрдини чəкмək даһа сəнин ишин дејил. Дејирəм, биз дə бурда тəкик. Јығышаг бир јерə.

Г ə д и м б ə j — Нечə јə'ни, сиз кəндə кəлирсиниз, јохса биз бура јығышырыг?

Ч ы ғ а т а j — Һə, баба, биз кəндə кетсək јахшыдыр.

Г ə д и м б ə j — Јох, оғлум, мəн очағымдан, торпағымдан ајрыла билмəрəм *(Пауза.)*. Нечəнчи мəртəбəдир бура?

А с л а н — Алтынчы.

Г ə д и м б ə j — Јердəн чох ајрылмысан, бала. Һеч олмаса јајлары кəл кəндə. Өзүн дə јазыгсан, кəл, о дəрələрин сујундан ич, тəпələрин көј-көјəртисиндəн је, ол анаданкəлмə. Нə төкүрсəн зəһəр кими дава-дəрманы гарнына? Əллијə чатмысан?

А с л а н — Бəли.

Г ə д и м б ə j — Дүнəнин ушағысан. Елə дејирсəн, орам ағрыјыр, бурам ағрыјыр. Сəксəни һаглыјырам, диш ағрысындан ајры азар-безар танымырам.

А с л а н — Она көрə ки...

Г ə д и м б ə j — Једијимиз дə халисдир, кејдијимиз дə, һəлə бир дедијимиз дə.

Г ə д и м б ə j чамаданы ачыр.

А с л а н — Һə, Чығатај, көрək инди бəјбабан бизə нə кətириб.

Г ə д и м б ə j — Бунлары анан гојуб, кənд совгатыдыр.

Ч ы ғ а т а j — Бəһ-бəһ, əвəлик, бојмəдəрəн, моруг мүрəббəси. Тəбии дəрманлар.

Г ə д и м б ə j *(чамадандан бир чал папаг чыхарыр)* — Буну оғлума кətирмишəм.

А с л а н — Чох сағ ол.

Г ə д и м б ə j — Сənə јох ej, сən гыраға дур, өз оғлума.

А с л а н — Ај сағ ол, инди мəн чыхдаш олдум?

Г ə д и м б ə j — Һəлə инди билирсəн? *(Чығатајы көстərир.)* Буну тапан күндəн сəн чыхдашсан. Мənə бах, о һансы мејвədир ки, калы ширин, дəјмиши ачы олур?

А с л а н — Калы ширин, дəјмиши ачы? Елə мејвə ола билмəз.

Г ə д и м б ə j — Һə, о өвладдыр *(Чығатајы көстərир.)*. Калы ширин, *(Асланы көстərир)* дəјмиши ачы.

А с л а н — Һə, јахшы сөздүр.

Ч ы ғ а т а j — Сағ ол, баба, кəл бир сəни мач елəјим.

Г ə д и м б ə j — Ај залымоғлунун верими, көрүрсəн, бајагдан мач елəмирди бабасыны.

Телефон зəнки. А с л а н дəстəји көтүрүр.

А с л а н — Ало! *(Чығатаја)* Сəни истəјир.

Ч ы ғ а т а j дəстəји көтүрүр.

Ч ы ғ а т а j — Бəли, һə... јахшы, кəлирəм. *(Дəстəји асыр.)* Мən кедəсн олдум.

А с л а н — Наһар елə, сонра!

Ч ы ғ а т а j — Јарым саата кəлирəм.

Чығатај чыхыр.

А с л а н — Ағабəj, сən бир бунунла əмəлли даныш.

Г ə д и м б ə j — Нə барədə?

А с л а н — Хошума кəлмир.

Г ə д и м б ə j — Нијə? Көзүмчыхдыја салма бу ушағы. Анасы рəһмətлик, овчунун ичиндə сахларды ону. Үрəји сыныгды, јадындан чыхартма, Аслан, өвлад үчүн ата—чөрək, ана—үрəкдир!

ДӨРДҮНЧҮ ШƏКИЛ

Н и һ а л ын евп. Н и һ а л, Р е ј һ а н модалар журналына бахыр.

Р е ј һ а н — Бах, көр, нə јахшы фасондур. Контраст рəнкləр... Гијамətдир! О багламада бу фасона тутан парчалар вар, тикдирсənə. *(Сүкут.)* Јахшы јадыма дүшдү, бурда, сизин блокда, индичə балдызыны көрдүм.

Н и һ а л — Һə, Дилбəркилə кəлиб-кедир.

Р е ј һ а н — Хејир ола, о һардан һара?

Н и һ а л — Мən дə билмирəм. Ахыр вахтлар јаман даданыб онлара.

Р е ј һ а н — Əјниндə дə елə бу парчадан палтар варды.

Н и һ а л — Јəгин, Əмин она да көндəриб.

Р е ј һ а н — Мəктуб алырсан?

Н и һ а л — Кимдən?

Р е ј һ а н — Кимдən олачаг. Сənə нə олуб, һеч белə дејилдин. Елə бил һеч киши јадына дүшмүр.

Н и һ а л — Еһ, сən дə! Јадыма дүшəндə нə олачаг?

Р е ј һ а н — Нə вахт кəлир?

Н и һ а л — Һəлə чох вар.

Р е j һ а н — Бәс дарыхмырсан?

Н и һ а л — Мәни нә сорғу-суала тутмусан? Башына сөз тәһәтдир?

Р е j һ а н — Һамы әрә кедәндән сонра белә олур?

Н и һ а л — Нечә?

Р е j һ а н — Белә дә, сәнин кими.

Н и һ а л — Мән һамы дејиләм, бир нәфәрәм.

Р е j һ а н — Чох гәрибә гызсан.

Н и һ а л — Ај гыз, өзүндән даныш. Севкиндән, һиссиндән, көрүшләриндән. Сәнә гулаг асмаг истәјирәм. Де көрүм, көрүшәндә нәдән данышырсыныз? Бачынын гулағына пычылдамазсан? Һиссинизи бир-биринизә нечә дејирсиниз?

Р е j һ а н — Һисси демирләр ки, һисс еләјирләр.

Н и һ а л — Аһ, кәнчлик! Дүнјада кәнчликдән, сәрбәстликдән бөјүк не'мәт ола биләр?

Р е j һ а н — Јохса сән гочасан? Фәргимиз нә гәдәрдир ки...

Н и һ а л — Рејһан, бу күнләрин гәдрини бил. Бу саат дүнјада сәндән хошбәхт, сәндән зәнкин адам јохдур.

Р е j һ а н — Нијә?

Н и һ а л — Севирсән. Севкидә сәрбәстсән. Сән бу саат кәрәк вахта дејәсән: Дајан, тәләсмә, мән сәни шәрбәт кими ичмәк, нәғмә кими динләмәк истәјирәм!..

Р е j һ а н — Бу саат ганадым олсајды, учардым. Галхардым булудлардан да јухары, вар сәсимлә гышгырардым: Еј инсанлар, учун, учун, јүксәлин!

(Маһны)

Бир пајыз ахшамы, јағырды кур јағыш,
Сапланды көнлүмә аловлу бир бахыш,
Гамашды көзләрим, бахдыгча мән она,
Көзләрдә нә әфсун, көзләрдә нә мә'на!

Нәғәрат

Дајан, дајан, дајан заман, дајан,
Заман дајан, заман дајан, дајан.
Һичрана олмасын аман!

Н и һ а л —

Бир пајыз ахшамы, ики гәлб бир олду,
Булудлар дағылды, дәрјалар дурулду.
Нәғмәләр пычылдар көј мәнә, јер мәнә,
Севирәм еј һәјат, сиррини вер мәнә.

Нәғәрат

Дөјүндү үрәкләр, мән бахдым, о бахды
Мән она јахындым, о мәндән узагды.
О суоду динмәди, данышды бахышлар
Бахышы көнлүмдә бағлады нахышлар.

Р е j һ а н — Мән маһныја гулаг асанда тикан да көзүмдә чичәк ачыр.

Н и һ а л — Јох, о маһныдан дејил, севкидәндир. Севән адам јарпагларын пычылтысында да маһны ешидир. Доғрудан да мәним бачымсан. Биз бачы дејилик е... Достуг, достуг.

Р е j һ а н — Бәс нечә? Бәјбабам демишкән, дост достла тән кәрәк, тән олмаса кен кәрәк.

Н и һ а л — Бәјбабан кимдир?

Р е j һ а н — Мәним јох ej, онунки.

Н и һ а л — Ваj сәни! Көр бу кәдә гызын үрәјинә нечә кириб, өзү бир јана, бабасындан ситат кәтирир.

Р е j һ а н — Нејләјим... Јазыг Исмајыл!

Телефон зәнки.

Н и һ а л — Ало!.. Һә, евдәјәм... Бир аздан... амма кәл, һа... Мүтләг!

Р е j һ а н — Ким иди?

Н и һ а л — Рәфигәмдир. Дејир, сизә кәлмәк истәјирәм. Вачиб ишим вар.

Р е j һ а н — Дејәсән, сөһбәти кизлидир?

Н и һ а л — Һә.

Р е j һ а н — Онда мән кедим. Јазыг Исмајыл!

Гапы зәнки. Н и һ а л өзүнү итирир. Р е j һ а н гапыја кедир. Ә м и н кәлир. Р е j һ а н онун бојнуна сарылыр.

Р е j һ а н — Әмин!

Н и һ а л — Әмин! Сән... бәс... нә тез?..

Ә м и н — Көзләмирдин, һә?

Н и һ а л — Доғрудан... һеч көзүмә инана билмирәм.

Ә м и н — Көрүрсән ки, кәлмишәм.

Р е j һ а н — Хош кәлмисән, һәмишә евиндә-ешијиндә.

Ә м и н *(Ниһала)* — Нә олуб, ај гыз, нијә гурумусан?

Н и һ а л — Һеч... һеч билмирәм... *(Өзүнү әлә алыр.)* Јаман гаралмысан, бир аз да... сыныхмысан.

Ә м и н — Сыныхмышам! Амма сән, көз дәјмәсин, јахшысан.

4613—9

Нињал *(Пауза.)* — Бәс, нијә белә хәбәрсиз?
Әмин — Бирдән олду.
Нињал — Һәмишәлик кәлмисән, јохса...
Әмин — Һәлә билмирәм.

Әмин отаға кечир.

Нињал — Гурбанын олум, Рејһан, өлдүјүм күндүр, мәнә көмәк!
Рејһан — Нә олуб?
Нињал — Инди бура бир нәфәр кәләчәк. Бағышла мәни, олур һәјатдыр. Инди мәни сорғу-суала тутма. Сонра һамысыны данышарам. Мән бир нәфәрлә... Инди о бура кәләчәк.
Рејһан — Сән нә данышырсан?
Нињал — Дедим, сорғу-суалын вахты дејил. Чых, гапынын ағзына. Индичә кәлмәлидир. Де ки, ичәри кирмәсин.
Рејһан — Нињал, ахы...
Нињал — Јалварырам, мәни хилас елә!
Рејһан — Бәс ајыб дејил, мән она нечә?..
Нињал — Нә дејирсән, де, инди, сәнә әл ачмышам. Амма тез гајыт!..

Әмин әлиндә дәсмал јан отагдан чыхыр. Рејһан төрәддүд едир, истеһзалы нәзәрләрлә бачысыны сүзүр, сонра чыхыр.

Әмин — О һара кетди?
Нињал — Кәләр.
Әмин — Бәлкә мәндән гачды?
Нињал — Сәндән нијә?
Әмин — Бәлкә...
Нињал — Нә бәлкә?

Сөзсүз данышыг. Дәһшәтли мусиги.

БЕШИНЧИ ШӘКИЛ

Нињалын ме'марлыг е'малатханасы. Диварлардан лајињәләр асылыб. Нињал, прораб.

Нињал — Дејирсән, релјеф олсун һамар күзкү кими. Шаблон бир бина тикәк, һә?
Прораб — Шаблон дејәндә ки, чыхмыр да, нејләјәк? Инанын мәнә, гајалары партлатмасаг мүмкүн олмајачаг. Дүнән Гуламзадә илә чох көтүр-гој елədик. Көрдүк лајињә бир сөз дејир, гајалар ајры сөз.

Нињал — Бунлар һамысы һесабланыб. О бири биналара да е'тираз еләјирдиниз, нә олду, тикилмәди?
Прораб — Өзүнүз көрдүнүз ки, нә әзијјәтлә баша кәлди.
Нињал — Әзијјәтсиз иш јохдур.
Прораб — Сиз ме'марлар хошбәхтсиниз, кағыз үзәриндә бина шәкли чәкмәјә нә вар ки. Гајадан хәбәриниз јох, дашдан хәбәриниз јох. Инди, кәл, бу дәрә-тәпәнин үстүндә тик көрүм, нечә тикирсән.
Нињал — Усталыг да елә ордадыр.
Прораб — Ме'мар гыз! Бизә бир аз күзәштә кедин. О јандакы гајаны учураг. Релјеф һамарлансын, ишимиз јүнкүлләшсин.
Нињал — Һеч билирсән нә данышырсан? Сән бунунла мәним әсас фикримә балта чалырсан.
Прораб — Ај сәнин фикринә гурбан олум, бина бинадыр да... Бурда нә фикир, нә дүшүнчә?
Нињал — Сән елә билирсән, бина елә беләчә даш јығымыдыр? Хејр, јолдаш прораб, јаранан һәр шеј дүшүнмәли вә дүшүндүрмәлидир! О, сәнәт әсәридир. Мән о дәфә Гуламзадәјә изаһ еләдим. Елә билдим ки, о мәни баша дүшдү... Инди дә сәни көндәриб. Гулаг ас, бу ансамблын ады нәдир?
Прораб — Истираһәт зонасы!
Нињал — Тәбабәтдә тәзә бир истилаһ јараныб: иглим мүаличәси — ландшафтотерапија. Тәбиәтин бүтүн мадди сәрвәтләри илә јанашы, мә'нәви сәрвәти дә вар: сакитлик! Тәбиәтин өз аһәнкдар нәғмәси: суларын шырылтысы, јарпагларын пычылтысы, гушларын чәһ-чәһи...
Прораб — Бәһ-бәһ-бәһ, адам инди орда ола!
Нињал — Јарат, кет орда да динчәл! Мәним ансамблым бах, буна хидмәт едир. Мән истәјирәм ки, истираһәт зонасы тәбиәтин бир парчасы олсун. Онун ичиндә әрисин.
Прораб — Јахшы арзудур! Ахы, имканы да нәзәрә алмалыјыг.
Нињал — Имканымыза нә кәлиб...
Прораб — Гајаларын ичинә саланда, ахы, бу јазыг бина, биналыгдан чыхыр, јөндәмсиз бир шеј олур.
Нињал — Сәни гынамырам, өјрәнмисән гуту биналара... Мән лајињәми дәјишмәјәчәјәм, буну бирдәфәлик билин!..
Прораб — Сизин кими көзәл гадына белә сәрт данышмаг јарашмыр. Көзәллијинизә үјғун кәлмир.
Нињал — Көзәллик һагында да тәсәввүрүн көһнәдир, јолдаш прораб, көзәллик — тәзаддадыр, еҗнијјәтдә дејил.

П р о р а б — Паһ атоннан! Билирсиниз, ме'мар ханым, мән һәр дәфә сизә баханда...

Н и һ а л — Нә һаллар кечирдијинизин мәнә дәхли јохдур.

П р о р а б — Ону демирәм, истәјирәм елә сизинлә мүбаһисә еләјим, сизин гәлбинизә, нечә дејим...

Н и һ а л — Јол тапым, һә?

П р о р а б — Бәли.

Н и һ а л — О гәлбә кедән јоллар да лајиһәм кими, дәрәли-тәпәли, дашлы-гајалыдыр.

П р о р а б — Нә олар? Чәфасыз, сәфа јохдур ки.

Н и һ а л — Инди ки, еләдир, кет, лајиһәнин чәфасыны чәк! Гуртардыг.

П р о р а б — Ме'мар ханым!

Н и һ а л — Нә дејирсән, прораб ага?..

П р о р а б — Дејирәм, сизин јолунузда...

Әмин кәлир.

Н и һ а л — Таныш олун, јолдашымдыр. *(Прорабы көстәрир.)* Мәним тәзә ансамблымын прорабы!

Прораб өзүнү итирир.

П р о р а б — Јахшы, Ниһал ханым, мән кетдим.

Н и һ а л — Бујурун, кәләи һәфтә кәләчәјәм. Јериндә јохларыг.

П р о р а б — Көзләјәчәјик, ме'мар гыз. *(Кедир.)*

Дәрин пауза.

Ә м и н — Ме'мар гыз! Мәни бу адама әрин кими тәгдим еләјәндә өзүн өз сөзүндән диксинмәдинми?

Н и һ а л — Әмин, бәсдир, сән кәләни мәним башыма нә ојун ачырсан?! *(Рејһан кәлир.)* Нечә олду, һансы рајона дүшдүн?

Р е ј һ а н — Һәлә билмирәм...

Н и һ а л — Бәс тә'јинат олмады?

Р е ј һ а н — Јох! Јахшы, мән кетдим.

Ә м и н — Нијә кәлмишдин, инди нијә кедирсән? Јохса мәним јанымда даныша билмирсиниз? Истәјирсиниз мән кедим?

Н и һ а л — Әмин, бәсдир!

Р е ј һ а н — Мән кедирәм.

Ә м и н — Рејһан, дајан! Сәнин јанында бачына сөзүм вар. Сән дә ешит. Мән истәјирәм ки, сән өзүн дејәсән, бу нә сәһ-

бәтдир? *(Сүкут.)* Нијә чаваб вермирсән? Мән билмәк истәјирәм, дејиләнләр доғрудурму?

Н и һ а л — Мәндән нијә сорушурсан? Дејәнләрдән сорушмалысан.

Ә м и н — Онда сүбут елә ки, бу дедиләр-годудур. Сән өзүн мәнә көмәк еләмәлисән, әкәр јаланса, елә еләмәлијик ки, сәнин үстүндән бу ләкә көтүрүлсүн.

Н и һ а л — Мән нејләмәлијәм?

Ә м и н — Мән сәнин үрәјини көрмәк истәјирәм, өз овчум кими. Гуртар мәни шүбһәдән...

Н и һ а л — Мән һеч нә билмирәм, өзүн нечә истәјирсән, о чүр дә фикирләш!

Ә м и н — Белә олмаз, Ниһал, мән билирәм ки, көзәл гадын һаггында чох сөз данышарлар. Нә чохдур дүнјада көзү көтүрмәјән. Бизим баламыз вар. Нијә бир-биримизи алдадаг?

Ниһал әзаб ичиндә гыврылыр, сөз тапа билмир.

Н и һ а л — Мән күнаһкар дејиләм.

Ә м и н *(она јахынлашыр)* — Онда бах көзләримин ичинә! *(Ниһал ондан узаглашыр.)* Нијә гачырсан?

Р е ј һ а н *(галхыр)* — Мән кедирәм.

Ә м и н — Бачынын әвәзинә сән утанырсан? Јох, кетмәјәчәксән, отур. Кәлдијим дәгигәдән һисс еләмишәм ки, әввәлки Ниһал дејилсән. Мәктубда јазыланлар доғру имиш.

Н и һ а л — Инди ки, белә дир, даһа мәндән нијә сорушурсан?

Ә м и н — Мән истәјирәм ки, өзүн бојнуна аласан, өзүн дејәсән. Һеч олмаса, бурда ријакар олмајасан.

Н и һ а л — Нејчүн сән истәјирсән ки, һамысыны мән дејим? Баша дүш, һиссими, фикрими сәнә чатдыра билмирәм. Ону сөзә чевириб дејә билмирәм. Она көрә јох ки, мән сәндән һәгигәти кизләтмәк истәјирәм. Јох, она көрә ки, мәнә ајдын олан һәгигәт сәнә ајдын ола билмәз.

Ә м и н — Сән мәни бу гәдәр чаһил һесаб едирсән?

Н и һ а л — Јох, мәсәлә онда дејил, сән чох конкрет адамсан. Сән суалы да конкрет верирсән, чавабы да елә истәјирсән.

Ә м и н — Мән һәлә сәни баша дүшә билмәмишәм. Нә фикрин ајдындыр, нә өзүн.

Н и һ а л — Амма сән мәнә күн кими ајдынсан.

Ә м и н — Бәлкә елә буна көрә сән мәним үчүн мараглы, мән сәнин үчүн марагсызам.

Н и һ а л — Башгасыны күнаһландыранда адам кәрәк өзүнә дә баха. Сән һәмишә өзүнү, өз ишләрини, өз планларыны

фикирләшмисән, һеч демәмисән ки, көрәк, бу бириси нә фикирләшир. Мәни нечә варамса, о чүр дә көрә билмәмисән, көрмәк истәдијин кими көрмүсән. Өзү дә елә билмисән ки, дүз көрүрсән. Јох! Сәһв еләмисән! Сән билмәмисән ки, мәним дә өз тәләбләрим вар. Мән дүнјаја сәнин көзүнлә баха билмәрәм.

Әмин — Мән елә билмишәм ки, биз бир адамыг. Көзләримиз дә бирдир.

— Нигар — Јох, сән елә билмисән ки, мән сән олмалыјам; амма сән мән олмамалысан. Сән худбинсән, Әмин, көрүрсән, Әлчәзаирә кедәндә мәндән сорушмадын, амма бир мәктуба көрә орада иш-күчүнү атыб кәлмисән. Мәнә көрә? Јох, јенә өзүнә көрә, өз адына көрә.

Әмин — Нечә јә'ни өзүмә көрә? Бәс сәнин намусун мәним дејил? Бәс мән сәни севмәмишәм?

Нигар — Севмисән, амма сәнин севкинин әввәли дә мә'лум олуб, ахыры да. Бурадан бура гәдәр. Өлчүсү, чәкиси мә'лум олан севки — севки дејил, Әмин! Сәнин додагларын мәнимлә данышыб, фикрин кимја формулалары ачыб. Сән ишләдијин лабораторијаны дүнја һесаб еләмисән.

Әмин — Ахы, адам өз пешәсинә вурулмалыдыр. Мәним ихтираларым, мәним аләмимдир, һәјатымдыр.

Нигар — Мәкәр мән өз сәнәтими севмирәм? Анчаг, һәјат јалныз көрдүјүм бу лајиһәләрдән ибарәт дејил. Бу лајиһәләр, өлчүләрдир, бичиләрдир. Прорабы көрдүнмү? Билирсән нијә кәлмишди. Бу өлчүләр-бичиләр орада... гајаларын үстүндә ајры чүр алыныр. Бә'зән дүз кәлмир. Һәјаты өлчүләрин, формулларын галыбына салмаг чәтиндир. Ахы, һәјат һеч бир галыб, һеч бир чәрчивә танымыр.

Әмин — Мән сәни һансы чәрчивәјә салмышам, һансы арзуну көзүндә гојмушам?

Нигар — Билирсәнми, Әмин, мән һәр шејдә көзәллик ахтармышам. Ишимдә дә, адамлара мүнасибәтимдә дә, охудуғум китабларда да, һәтта чај ичдијим стәканда да... Нијә маһнылара гулаг асырыг? Истәјирик ки, һәјатын дибинә енмәјәк.

Әмин — Сән чохданын хәјалпәрәстисән.

Нигар — Бах, елә фәргимиз дә бундадыр.

Әмин — Јахшы!

Әмин кедир.

Рејһан — Илаһи, бу нә мүсибәтдир? Мән бу јашда нә гәдәр јалан, нә гәдәр рија көрмүшәм? Ахы, о билмир, биз ки,

билирик... Сән нечә дејә билдин ки, мән күнаһкар дејиләм? Мәндән утанмадын, бәс өзүндән, өз вичданындан нечә?

Нигар — Јенә дејирәм, мән күнаһкар дејиләм.

Рејһан — Нечә јә'ни?

Нигар — Сиз мәни баша дүшмәзсиниз!

Рејһан — Анчаг о, бир шеји баша дүшдү.

Нигар — Нәји?

Рејһан — Сән она күнаһсыз олдуғуну сүбут еләмәк истәјиркән ону севмәдијини сүбут еләдин!

Нигар — Јахшы, јахшы!..

Рејһан — Мәни јандыран одур ки, сән мәни дә бу хәјанәтә шәрик еләдин. Мән о күндән өзүмә кәлә билмирәм. Баша дүш, хәчаләтимдән өлүрәм. Јер ајрылмыр ки, јерә кирим. О күн мән она јанашыб «ичәри кирмә, әри кәлиб» — дедијим заман о мәним һаггымда нә фикирләшиб? Јәгин күлүб, үрәјиндә дејиб ки, бу да бачысынын тајыдыр.

Нигар — Бәсдир. Өмрүндә бир дәфә мәнә јахшылыг еләмисән, ону да башыма чахырсан!

Рејһан — Јахшылыг! *(Күлүр.)* Јахшылыға бах. Хәјанәтә арха дуран, јол ачан јахшылыг. Мәним сәнә еләдијим бириичи јахшылығын әсил ады билирсәнми нәдир? Алчаглыг! Сән вадар еләдин мәни, сән! Илк аддымым гијамәтдир, далы уғурлу олсун!

Нигар — Бәсдир!

Рејһан — Нә бәсдир!? *(Рејһан Нигары һүчум чәкир. Онун јахасындан бәрк јапышыр.)* Утанмырсан? Утанмырсан?

Нигар — Әл чәк! Бәсдир!

Рејһан — Сән мәндән бөјүк олмасајдын, мән сәнин әсил адыны дејәрдим. Сән... сән...

Рејһан Нигары бәрк силкәләјир, Нигар ону итәләјир..

Нигар — Күчүк! Сән мәни нә һесаб еләјирсән? Мәним гәлбимдәки фыртынадан хәбәрин јохдур! Сән нә һагла мәни мүһакимә едирсән? Јох, мән һеч кәсә ичазә вермәрәм. Сиз кимсиниз? Сиз нә билирсиниз, мән нә чәкирәм. Ахы, мән инсанам! Мәним дә өз һиссләрим вар. *(Һәрәси бир тәрәфдә әјләшир. Ортаја дәрин сүкут чөкүр.)* Мән позғун дејиләм. Мәһәббәт сонрадан кәлди. Говмаға чалышдым, мүмкүн олмады. Бәлкә дә мәним һаггым јох иди. Әрли гадын башгасыны севә билмәз. Анчаг бу, гуру бир һөкмдүр, бу сөзүн үрәкдән хәбәри јохдур. Севдим, онда баша дүшдүм ки, һәјат нәдир?!

Јашамагдан мәгсәд нәдир? Әкәр мән севкими ичимдә боғсајдым, бу хәјанәт олмаздымы? Нијә сиз хәјанәти биртәрәфли баша дүшүрсүнүз, сиз баша дүшүн ки, мән Әмини севмәдән онунла јашадығым заман ријакар идим, сахтакар идим. Мән севиб тәмизләндим. Ријакарлыгдан хилаҹ олдум. Инди мән Әминә јох, ријакарлыға хәјанәт еләмишәм.

Рејһан — Онда евләнин.

Нигал — Олмаз.

Рејһан — Нијә?

Нигал — Бәс ушаг?

Рејһан — Ушаг кеч-тез, билмәјәчәк ки, сән... *(Сүкут.)* Нигал, јалварырам сәнә, әл чәк бу ојундан. Нә өзүнү алдат, нә дә әрини. Бирдәфәлик бу ишә сон гој. Өзүн бојнуна ал, һамысыны ач де. Кет истәдијинә. Истәјирсән о киши илә мән данышым?

Нигал — Јох.

Рејһан — Инди ки мәһәббәтиндә өзүнү һаглы һесаб елә-јирсән, тамам тәмизлән. Әрини алдатма. Ријадан, сахтадан гачмаг үчүн мәһәббәтини боғмадын. Чох јахшы! Бурда мән дә сәни баша дүшүрәм. Ахы, индики һалында да башга чүр сахтакарсан.

Нигал — Безмишәм, бу јаланлардан. О да севир, мән дә... Үчүнчүсү дә әзаб чәкир. Шүбһә ичиндә гыврылдыгча она да јазығым кәлир.

Рејһан — Јалварырам сәнә, Нигал, көтүр телефону бу саат о кишијлә даныш. Гурбанын олум, даныш.

Нигал галхыр. Әли әсә-әсә телефон нөмрәсини јығыр.

Нигал — Ало, мәнәм. Јанында адам вар? Һә, онда мән данышым, сән мәним дедикләримі тәкрар еләмә. Гулаг ас, һамысыны она дејибләр... Јох, сән олдуғуну билмир. Мән даһа буна дөзә билмирәм. Бу ишә сон гојмаг лазымдыр. Јазығы нә гәдәр алдадаг? Биз дә јазығыг, о да. Мән һамысыны ачыб дејәчәјәм она. Дејәчәјәм ки, бир-биримизи севирик, бир-биримизсиз јашаја билмирик. Јох, биз бирләшмәлијик. Нечә?

Дәстәк Нигалын әлиндән дүшүр.

Рејһан — Нә олду?

Нигал — Асды.

АЛТЫНЧЫ ШӘКИЛ

Асланын евн. Гәдимбәј тәкдир. Телефон зәнки. Гәдимбәј дәстәји көтүрүр.

Гәдимбәј — Һә... мәнәм! Чығатај, сәнсән? Һә, сәһәр јенә кетмишдим, ора. О, сарысач гыз — назирин гапычысы, телефон нөмрәсини алды мәндән, деди, кет отур евдә, чағырарыг сәни. Инди отурмушам гырт тојуг кими евдә, зәнк көзләјирәм. Әлачым нәдир? *(Дәстәји асыр. Телефон зәнки. Дәстәји көтүрүр).* Һә ,кими истәјирсән? Данышан Гәдимбәјдир, Чығатајын бабасы. Чығатај евдә јохдур. Бәс сән кимсән? Кәләндә нә дејим? Рејһан? Хосровун гызы? Ајрысыдыр? Нә олар... *(Аслан кәлир.)* Кәләндә дејәрәм. Баш үстә. *(Дәстәји асыр.)*

Аслан — Кимдир? Нә дејир?

Гәдимбәј — Чығатајы истәјир.

Аслан — Һәмин о гыз иди данышан. Көрүрсән?

Гәдимбәј — Нәји?

Аслан — Гыз јаман јапышыб, әл чәкмир, ушаг илишиб... *(Пауза.)*

Гәдимбәј *(тәрс-тәрс ону сүзүб)* — Сән өзүн аз илиширдин?

Аслан — Ағабәј, сән бу ушаға чох дил вермә. *(Пауза.)* Бу күн данышдым сизин назирлә.

Гәдимбәј — Јанына кетмишдин?

Аслан — Јох, телефонла данышдым.

Гәдимбәј — Она демәдин ки, јанына кәләнләри нијә гәбул еләмирсән? Будур, сәһәрдән онун зәнкини көзләјирәм.

Аслан — Сән гәбул күнүндә кетмәмисән... Бир дә сәни танымајыб. Кәрәк дејәјдин ки, мән филанкәсин атасыјам.

Гәдимбәј — Нијә? Ајрысы адам дејил?

Аслан — Ағабәј, сән елә билирсән ки, назирин ајры иши, күчү јохдур?

Гәдимбәј — Нијә гышгырырсан, елә билирсән әмәләнзадынам? Әлгәрәз, кеч мәтләбә, нә деди?

Аслан — Дејир, атанын шикајәти дүздүр, архајын олсун, тәдбир төкәчәјик.

Гәдимбәј — Инанан даша дөнсүн!

Аслан — Нијә инанмырсан?

Гәдимбәј — Чох ешитмишик бу сөзләрдән. Һәр кәндә кәлән белә зурнадан бирини верир бизә, биз дә чала-чала отururуг.

Аслан — Јох, назирин сөзү сөздүр!

Г ə д и м б ə j — Сөзүн нəjинə инаным? Бир сөз сəн дejирсəн, бир сөз дə о... Буна дejəрлəр, сөз алвери. Ортада иш jохдур. Əслиндə кəрək сөзə инанасан. Кишинин сөзү олан jердə өзү олмалыдыр. Амма нejлəjəсəн ки, олмур. *(Пауза.)* Кəрək мəни апарajдын онун jанына.

А с л а н — Сəн нejлəjəчəкдин ки?

Г ə д и м б ə j — Мəн билирəм ки, она нə дejəрдим.

А с л а н — О да бирини дejəрди.

Г ə д и м б ə j — Онда мəн дə дejəрдим ки, сөздəн тохам. Иш көр, иш! Отурмусунуз кабинетдə. Ишиниз кағызлара гол чəкмəкдир. Оралардан хəбəриниз jохдур. Кедəк, голу орда, о əриjəн торпагларын үстүндə чəк. *(Пауза.)*

А с л а н — Ағабəj, отурмусунуз кənддə, hеч бир шejдəн хəбəриниз jохдур. Елə билирсиниз həр шej өз-өзүндəн jараныр? Бунун үчүн смета тутулмалыдыр, пул бурахылмалыдыр.

Г ə д и м б ə j — Онлары мəн дə билирəм.

А с л а н — Ағабəj, jахшы, сабаh кедəрик бəрабəр.

Г ə д и м б ə j — Лазым дejил. Өзүм кедəрəм. Инди о мəни гəбул елəмəсин көрүм нечə елəмир. Көрүнүр, чомағын о бири башыны дөндəрмəjəндə иш кетмир.

А с л а н — Jахшы, jахшы, hирсləнмə.

Г ə д и м б ə j — Иш-күч төкүлүб галыб, мəн бурда гəбул көзləjирəм.

А с л а н — Сəнин бурда да ишин вар, Ағабəj! Чығатajын мəсələсини сəн өзүн бир jон үстə гоj, сонра кет. *(Пауза.)* Билирсəн, Ағабəj, мəн демирəм ки, истəмəсин. Əввəл-ахыр бу, бир адамы истəмəлидир. Амма мəсələ бундадыр ки, бу ушаг өз бабыны тапмajыб.

Г ə д и м б ə j — Таныjырсан ону?

А с л а н — Таныjырам, о гызын аиləси хошума кəлмир.

Г ə д и м б ə j — Нə тəhəр jə'ни?

А с л а н — О тəhəр ки, о гызын бачысы...

Г ə д и м б ə j — Нечə ки?

А с л а н — Мəни багышла. Ағабəj, үзр истəjирəм, əри олаола өзкəси илə... *(Пауза.)* Инди нечə билирсəн? Белə бир гыз бизə jарашар?

Г ə д и м б ə j — Лап jəгин билирсəн?

А с л а н — Лап jəгин.

Г ə д и м б ə j — hə... Бу jахшы иш олмады. *(Пауза.)* Амма бир дə бахырсан ки, ај мəнимлə олсун, улдузун көзүнү пүлəрəм. Бир дə билирсəн, ај оғул, замана дəjишиб, бахырсан ки, бир атанын ики оғлунун həрəси бир чүрдүр. Бири ширдир, бири түлкү.

Чығатај кəлир. Гапыны аралајыб бахыр. Кери чəкилир.

А с л а н — Ағабəj, сəрчə jумуртасыны бүлбүлүн алтына гоjсан сəрчə чыхар, jа бүлбүл?

Г ə д и м б ə j *(фикирли)* — hə... нəсил артырмаг инсан иши.

А с л а н — Олмаз ки, елə таныдығымыз адамын гызыны алаг? Хосров нə тəhəр адамдыр?

Г ə д и м б ə j — Адамлығыны дejə билмəрəм. Ешитмишəм ки, бөjүкləрдəнди.

А с л а н — Jахшы адам олмасajды, бөjүмəзди.

Г ə д и м б ə j — Пис адамлар бөjүмүр?

А с л а н — Кечək мəтləбə.

Г ə д и м б ə j — Мəтləб одур ки, сəнин нијjəтини билирəм. Рəhмəтлик анасы да буну мəнə демишди.

А с л а н — Пис олар?

Г ə д и м б ə j — Өзү нə дejир?

А с л а н — Jан кечир.

Г ə д и м б ə j — hə, инди кəлдин мəн дejənə. Көнүл севəн көjчək олар.

А с л а н — Ағабəj, инди биз нejлəjək? Билирəм, ону чох истəjирсəн. Амма ону өзбашына гоjмаг олмаз.

Г ə д и м б ə j — hаглысан, бала, дejирəм, көрəсəн, гыз өзү нə тəhəрдир?

А с л а н — Нə билək?

Г ə д и м б ə j — Чығатajын ки көзү тутуб гызы, о да билмəз.

А с л а н — Əлбəттə, көзү тутулуб да. Əввəлləр китаб əлиндəн дүшмəзди. Бу гызла тапышаны тамам дəjишиб. Евдəешикдə тапылмыр.

Г ə д и м б ə j — Бу мəрəзə тутуланлар hамысы елə олур.

А с л а н — Мəн дүнjаны тутуб дурмajачағам. Сабаh мənсиз онун hалы нечə олачаг? Дедим, нə гədəр мəн сағам, далыны охусун, алим олсун. Апардын кəндə. Мəн дə бир сөз дejə билмədим. Инди кəлиб, бахырам ки...

Г ə д и м б ə j — Дедикləринин чохуна шəрикəм. Бирчə о алим сөзүнə jохам. Кəрək елə алим ола? О гədəр көнтөj алимləримиз вар ки... Бу да гоj адам олсун.

А с л а н — Олсун да.

Г ə д и м б ə j — Адамлығына сөз ола билмəз, су кими сафды.

А с л а н — Елə мəним дə горхум орасындадыр. О сəнə инаныр. Мəним адым олмасын, сəн ону бу jолдан дөндəр. Мəн

разы олмарам ки, мәним евимә хәјанәт ајаг бассын. Бајаг сән өзүн дедин, Чығатај чох сафдыр. О гыз ону аддымбашы алдадар, бу бәдбәхтин хәбәри дә олмаз.

Чығатај һөвлнак ичәри кирир.

Чығатај — Аға... сән... сән... танымадығын адам һаггында... *(Ону гәһәр тутур, даныша билмир.)*

Аслан *(өзүнү итирир)*. Танымасам деməрəм.

Чығатај — Танысајдын онун барәсиндә...

Аслан — Кәс сәсини, ушаг!

Чығатај — Ушаг, ушаг! Мән нә гәдәр ушаг олачағам?

Гәдимбәј — Бура бах *(Асланы көстәрир)*, әлли јашы вар, амма мәним үчүн јенә ушагдыр.

Аслан — Ата һәмишә өвладыны дүшүнүр.

Чығатај — Өвладынын әвәзинә? Ахы, нијә? Аға, јалварырам сәнә, гој мән истәдијим кими дүшүнүм. Ахы, мәним дә ағлым вар. Бағышла мәни, аға, нијә мән кәрәк сәнин кими дүшүнәм?

Аслан — Она көрә ки, сән дүз дүшүнә билмирсән.

Чығатај — Нә олар, гој сәһв еләјим. Јыхыланда да өз сәһвим учундан јыхылым, мәни ағрытсын. Онда дүзү әјридән өзүм сечәрәм.

Аслан — Кечолар.

Чығатај — Инсан јыхыла-јыхыла јеримәк өјрәнир. Гој јыхылым, нә олар, һәјат өзү һамысыны өјрәдәчәк.

Аслан — Һәјат, инсаны дејил, инсан һәјаты истәдији кими гурмағы бачармалыдыр. Ону да сән бачармајачагсан.

Чығатај — Ахы, сән о күн демирдин ки, дүнјаја өз көзүнлә бах? Демирдин ки, өзкәнин чешмәјини көзүнә тахма? Инди нә олду?

Аслан — Инди көрүрәм ки, һәләлик, чешмәксиз кечинә билмәјәчәксән... О гыз сәнин көзүнә елә пәрдә чәкиб ки, сән һеч нә көрмүрсән. Де көрәк, о гызын бачысы вар?

Чығатај — Бәли.

Аслан — Өзү дә ме'мардыр?

Чығатај — Бәли.

Аслан — Әринин ады Әминдир?

Чығатај — Бәли.

Аслан — Әлчәзаирдә иди, тәзә кәлиб.

Чығатај — Кәлмәјини билмирәм, амма... бәс сән бунлары һардан билирсән?.

Аслан — Мән билирәм, сәнсә... чох шеј билмирсән!

Чығатај — О мәндән һеч нә кизләтмәз.

Аслан — Кизләтмәз? Бәс, онда евләриндәки фыртынаны нијә деməјиб сәнә? Бәс нијә деməјиб ки, әри бурда олмајанда бачысы... өзкәси илә...

Чығатај — Јох, бәлкә... бәлкә... о да һеч билмир?

Аслан — Билир, сәндән кизләдир, мән разы олмарам ки, сән елә бир адамла гоһум оласан. Киши ол, ишдир мәсәләни ачмалы олсан, гыза де, бунлары өзүм өјрәнмишәм. Мәни бу ишә гатма!

Чығатај һөвлнак гапыдан чыхыр... Гәдимбәј дә ону тә'гиб едир. Гапыда Әминлә тоггушурлар.

Әмин — Аслан!

Аслан — Бој, Әмин! Балам, нә тез? *(Пауза.)* Нә вахт кәлмисән? *(Көрүшүрләр.)*

Әмин — Завода кетмишдим, сәни тапа билмәдим. Кәлдим евә.

Аслан — Кәлишин хејирдирми?

Әмин — Ичазә илә кәлмишәм.

Аслан — Хејир ола? *(Әмин әзаб чәкир. Чаваб верә билмир.)* Евдә бир шеј олмајыб ки, саламатлыгдыр? Рүстәм тез-тез баш чәкирди сизә... Мән дә хәбәр тутурдум. Корлуг чәкмәјибләр ки? *(Пауза.)* Ә, сәнә нә олуб? Нијә чаваб вермирсән?

Әмин — Билмирәм һардан башлајым.

Аслан — Ордакы ишләриндән хәбәрим вар. Афәрин! Јаман ад чыхармысан, балам! Мән елә белә дә билирдим.

Әмин — Аслан! Мән бир дә ора гајытмајачағам.

Аслан — Нијә? Јохса мүвәффәгијјәтдән башын кичәлләниб? Јахшы, бәсдир! *(Пауза.)* Һәлә әввәлчә сәнин бу көзләнилмәз кәлишини гејд едәк, сонра данышарыг.

Коњак чыхарыр, гәдәһләрә сүзүр.

Әмин — Ичәси һалым јохдур. Сән мәнә гулаг ас.

Аслан — Ахы, нә олуб? Нијә кетмәк истәмирсән?

Әмин — Буну сорушма!

Аслан — Јахшы ишләмисән, адын мәркәзи гәзетләрдә чәкилир. Сәнә көрә тәшәккүр алмышыг. Башымызы учалтмысан. Бунларын һамысына көрә чох сағ ол. Бәс, инди, орадакы ишләри нечә јарымчыг гојмаг олар? Ахы, бу, дөвләт ишидир, әзизим, арада мүгавилә вар.

Ә м и н — Нә олур-олсун, мән кетмәјәчәјәм!

А с л а н — Сәнинки олду тәрслик. Елә дә иш олар? Севинәсевинә кетмишдин ки, ора?

Ә м и н — Инди вәзиҹҹәт ајры чүрдүр.

А с л а н — Белә олмаз. Сән мәни дә пис вәзиҹҹәтдә гојурсан.

Ә м и н — Мән бу ишин чәтинлијини дә билирәм, мүгавиләни дә баша дүшүрәм. Амма нә едим, Аслан, ајры әлачым јохдур. Сән дә мәни баша дүш.

А с л а н — Ахы, мән нәји баша дүшүм? Ачыг даныш көрәк, нә олуб.

Ә м и н — Бу әлачсыз дәрддир.

А с л а н — Әмин, биз сәнинлә достуг. Сән мәнә дә дәрдини демәјиб, кимә дејәчәксән?

Ә м и н — Мән рүсвај олмушам.

А с л а н — Нә данышырсан? Нә рүсвај?

Ә м и н — Мән бу һалымда бир дә ора гајыда билмәрәм. Гајытсам да ишләјә билмәрәм. Баша дүш, мәним намусум ләкәләниб.

А с л а н — Дәли олмусан, нәдир?

Ә м и н — Ағлымы итирмишәм. Јухум әршә чәкилиб. Шүбһә мәни өлдүрүр.

А с л а н — Бу, һеч јахшы олмады. *(Пауза.)* Бәјәм һәр дејиләнә сөзә инанарлар? Ағыр дәрддир! Амма сән дә ушаглыг еләмә... Адамлары да таныјырсан. Сән инди рәсми даирәләрдә чох бөјүк һөрмәт газанмысан. Ахы, буну көзү көтүрмәјәнләр дә вар. Бәлкә дә сәни ләкәләмәк, ишдән сојутмаг, руһдан салмаг үчүн бу шајиәни ајырлар.

Ә м и н — Јох, јох, дејиләнләр бир јана, өзүм... Өзүм дә һисс етмишәм. Орда үрәјимә даммышды. Кечәләр јата билмирдим. Ичимдә бир сәс кечә-күндүз гышгырыб мәнә аман вермирди: «Кет, кет, евә!» Чәтинликлә ичазә алыб кәлдим. Кәләнә кими дә һисс еләдим.

А с л а н — Бәс өзү нә дејир?

Ә м и н — Ким?

А с л а н — Ханымын...

Ә м и н — Елә онун өз һәрәкәтләри дејилми мәни шүбһәләндирән?

А с л а н — Сән дејиләнләрә үјма. Өзүн јохла. Мәсәләнин көкүнә кет, сонра нәтичә чыхарт. Бура бах, истәјирсән Москва илә данышым, ону да апар өзүнлә.

Ә м и н — Сән нә данышырсан? Мәни нә һесаб едирсән? Нијә мәни баша дүшмәк истәмирсән?

А с л а н — Јахшы, јахшы, әсәбиләшмә.

Ә м и н — Дејиләнләр доғрудурса, мән онун үзүнә нечә баха биләрәм? Мән онунла нечә...

А с л а н — Јахшы, дүз дејирсән. *(Сүкут.)* Сөзүм јохдур, гал, өјрән. *(Телефон зәнки.)* Ало! Имран, һә, ишләр нечәдир? Мән баша дүшә билмирәм. Рүстәм нә истәјир биздән? Сех бу күн ишә дүшмәлидир, вәссалам! Һә лап кечә саат бирдә дә олса, һеч кәси евә бурахма, бир аздан кәлирәм. *(Дәстәји асыр.)* Дөрдүнчү сехи тә'мир елətдирмишик. Дејир, јенә газ ахыр.

Ә м и н — Јахшы, мән кетдим.

А с л а н — Кет, амма өзүнү әлә ал. *(Әмин кедир. Аслан кәзишир, дүшүнүр. Гәдимбәј кәлир; чох дилхордур.)* Ағабәј, сән Чығатајла бир дә даныш, бу ишдән әл чәксин!

Г ә д и м б ә ј тәрс-тәрс ону сүзүр, бир сөз демир, А с л а н кедир. Г ә д и м б ә ј кәзинир.

Г ә д и м б ә ј — Һаглысан, бала, амма мән онунла нечә данышым, ахы? Инди нәсиһәт заманасы, дәрс вермәк вахты дејил. *(Пауза.)* Дәхли јохдур... јох, дәхли јохдур.

Р ү с т ә м кәлир.

Р ү с т ә м — Баба, хош көрдүк. *(Сүкут.)* Аслан Гәдимович евдәдир?

Г ә д и м б ә ј — Гәдимич?..

Р ү с т ә м — Һә, баба, Аслан мүәллим. *(Гәдимбәј башыны тәрпәдир.)* Чығатај нечә? *(Гәдимбәј јенә башыны тәрпәдир.)* Баба, директора дејәрсиниз ки...

Г ә д и м б ә ј ишарә еләјир ки, әјләшсин. Р ү с т ә м әјләшир, маһныја гулаг асыр. Мусиги битир. Г о ч а бир хејли мусигинин тә'сириндән гуртара билмир, кечдән-кеч башыны галдырыр.

Г ә д и м б ә ј — Һә, бујур...

Р ү с т ә м — Мән Чығатајын достујам. Директор кәләндә дејәрсән ки, кәлмишдим.

Г ә д и м б ә ј — Ким кәлмишди?

Р ү с т ә м — Һә, мәним адым Рүстәмдир.

Г ә д и м б ә ј — Чох көзәл. Мәним дә адым...

Р ү с т ә м — Мән сизи таныјырам.

Гәдимбәј — Кимәм?

Рүстәм — Чығатајын бабасы!

Гәдимбәј — Көрдүн танымырсан? Мән Чығатајын бабасы дејиләм, Чығатај мәним нәвәмдир.

Рүстәм — Доғрудур, үзр истәјирәм. *(Пауза.)* Јахшы, баба, һәләлик.

Гәдимбәј — Дајан көрәк, һара тәләсирсән?

Рүстәм — Мәни көзләјирләр, мән өлүм.

Гәдимбәј — Һә, о јахшыдыр ки, сәни һардаса көзләјирләр. Сән кимәсә лазымсан. Вај о күндән ки, сәни һеч јердә көзләмирләр, сән һеч кәсә лазым дејилсән.

Рүстәм — Һә, баба, доғрудур... Машаллаһ, елә сиз дә...

Гәдимбәј — Дејирсән, Чығатајын достусан, һә?

Рүстәм — Бәли!

Гәдимбәј — Достлуг көзәл шејдир. Јахшы, достунун ишләриндән хәбәрин вар?

Рүстәм — Һансы ишләриндән?

Гәдимбәј — Демәк истәјирәм ки, сирринизи нечә, бир-биринизә...

Рүстәм — Бәли, бир-биримиздән кизли бир ишимиз јохдур, мән өлүм!

Гәдимбәј — Чох көзәл!.. Сән онун истәдији гызы таныјырсан?

Рүстәм — Бәли, баба, таныјырам.

Гәдимбәј — Нә тәһәр гызды?

Рүстәм — Нечә дејим, гызды да... Ортабој, назик... сол јанағында да бир халы вар, мән өлүм.

Гәдимбәј — Ону демирәм. Сорушурам ки, хасијјәти, адамлығы нә тәһәрди?

Рүстәм — Ону дејә билмәрәм.

Гәдимбәј — Сән о гызы мәнә көстәрә биләрсән?

Рүстәм — Бах, бу күн саат 6-да сизин евин габағындакы бағда көрүшәчәкләр, мән өлүм!

Гәдимбәј — Мән дејирәм, Чығатај билмәсин.

Рүстәм — О нечә ола биләр?

Гәдимбәј — О чүр олар ки, сән Чығатајы бир јарым саат ләнкидәсән. Мәним онунла сөһбәтим вар. Бачарарсан?

Рүстәм — Бачарарам.

Гәдимбәј — Ағыздан бүтөвсән?

Рүстәм — Бәли... бәли...

Сөзсүз данышыг, мусиги.

ЈЕДДИНЧИ ШӘКИЛ

Көрүш јери. Гәдимбәј кәлир. Гырмызы күрсүнү тапыр, әјләшир, тәсбеһ чевирир. Рејһан кәлир, әјләшир; тәәччүблә Гәдимбәји сүзүр.

Гәдимбәј — Јаман тутулуб һава. *(Сүкут.)* Бир аз әввәл гијамәт һава варды. *(Сүкут.)* Бакы беләдир дә... Билмәк олмур... *(Рејһана тәрәф дөнүр.)* Елә дејил, гызым?

Рејһан — Еләдир.

Гәдимбәј — Әввәлләр Бакыда бир тозанаг оларды ки... кәл көрәсән. Јахшы ки, бу бағлары салдылар. Бу вахтачан һәрә бир ағач әксәјди, буралар чәннәт оларды.

Рејһан — Һеч олмаса бундан сонра әкәләр.

Гәдимбәј *(сүкут)* — Тәләбәсән, гызым?

Рејһан — Бу ил гуртардым.

Гәдимбәј — Мүбарәк олсун! Сәнәтин нәдир?

Рејһан — Мүәллим!

Гәдимбәј — Чох көзәл! Балаларымыза тәрбијә верәчәксән... Мүәллимлик — сәнәтләрин башыдыр. Амма мүәллим өзү кәрәк елә... ола ки, сөзүнә инаналар.

Рејһан — Еләдир, баба, јохса бу охшајар натәмиз адамын ағзы көпүкләнә-көпүкләнә тәмизликдән данышмасына.

Гәдимбәј — Нә олар, гој данышсын. Сөзүнүн нә кәсәри олар, нә әсәри. Гызым, сәнә бир рәвајәт данышым. Гәдимдә бир арвадын ушағы хәстәләнир, әлач еләјә билмирләр. Арвад ешидир ки, узаг бир шәһәрдә јахшы бир һәким вар. Ушағыны көтүрүб араба илә кәлир һәмин шәһәрә. Көрүр һәкимин гапысында хәстәләр дајаныб нөвбәјә. Ахшама јахын нөвбә чатыр. Һәким ушағы көрән кими анасындан сорушур :— Ушаг нә јејиб? Арвад чаваб верир ки, ән чох једији хурмадыр... Һәким дејир ки, кет сабаһ кәл, әлачыны дејәрәм... Гәриб шәһәр, таныш јох, билиш јох. Арвад күчәләрдә сәһәри ачыр. Кәлир һәкимин јанына. Јенә ахшама јахын нөвбә чатыр арвада. Арвад ичәри кирән кими, һәким ушағы гучағына алыб дејир: — Бала, бир нечә күн хурма јемәјәсән!.. Сонра үзүнү анаја тутуб дејир: Кедә биләрсән. Арвад дејир: — Бәс, дәрман? Һәким дејир, дәрманы елә одур ки, бир нечә күн хурма јемәсин. Ана әсәбиләшиб һәкимә дејир: — Сән нечә һәкимсән? Елә буну дүнән дејә билмәздин? Һәким дејир: — Бачы, мән өзүм дүнән хурма јемишдим. Дүнән ушаға хурма јемә десәјдим, сөзүмүн кәсәри олмазды. Бу күн, бу ушағын хәтринә хурма јеməмишәм ки, сөзүмүн кәсәри олсун.

Рејһан — Көзәл сөздүр, баба! Амма бу нәсиһәтләр белә биртәһәрдир ej...

Гәдимбәј — Нә тәһәр?

Рејһан — Нәсиһәт фајдасыз шејдир.

Гәдимбәј — Һә, гызым, дүз дејирсән. Гујуја су төкмәклә гују сулу олмаз... адамын кәрәк заты гырыг олмаја.

Рејһан — Сизә бир суалым вар, баба. Бах, бир адам, өзү дә лап јахын адамыныз, дејәк оғлунуз, јахуд гызыныз бирдән-бирә дәјишә?

Гәдимбәј — Нечә јә'ни дәјишә?

Рејһан — Сән о адама һөрмәт едәсән, ону тәмиз бир адам кими таныјасан, бирдән ајылыб көрәсән ки, бу о чүр дејилмиш, онда нечә оларсыныз?

Гәдимбәј — Адам бирдән-бирә дәјишә билмәз. Әкәр о адамын пислијини сән инди көрүрсәнсә күнаһ өзүндәдир.

Рејһан — Јахшы, әввәлчәдән билмәмишәмсә, күнаһ мәндәдир! Инди мәним бундан сонракы һалым нечә олсун?

Гәдимбәј — Мән сәни баша дүшүрәм, гызым.

Рејһан — Баба, дејирәм, көрәсән адамлар нијә өзләрини кизләдир? Амма ушаглар елә олмур. Онларын үрәкләри дилләриндәдир. Бөјүдүкчә, адамлар үрәкләрини, фикирләрини дәмир сандыға гојур, ағзыны да килидләјир. Олмаз ки, елә олдуғумуз кими көрүнәк?..

Гәдимбәј — Баша дүшүрәм. *(Фикрә кедир.)*

Рејһан — Белә шејләри фикирләшәндә бәјбабам, демишкән, адам галыр одла су арасында.

Гәдимбәј — Сәнин дә бәјбабан вар, гызым?

Рејһан *(өзүнү итирир)* — Һә, баба, һәлә үзүнү көрмәмишәм. Дејирләр, бир нурани кишидир.

Гәдимбәј — Јәгин ки, гајынатандыр.

Рејһан — Јох, гајынбабамдыр.

Гәдимбәј — Гызым, инди мәним сәнә бир суалым вар.

Рејһан — Бујур, баба.

Гәдимбәј — Инди бурда әјләшмишик, сөһбәтдн еләјирик. Сән, дүз дејирсән, үрәјини ән јахын адамларындан кизләдәнләр вар. Беләсинә мән дә пис бахырам, сән дә. Амма бә'зән көрүрсән ки, бу елә мәндә дә олур.

Рејһан — Олмамалыдыр, баба.

Гәдимбәј — Әлбәттә олмамалыдыр. Инди сән дә гызым, һеч олмајыб. ки, јахын адамындан бир сирр кизләдәсән? Анчаг әввәлчә әмәлли фикирләш а...

Рејһан *(фикирләшир, бирдән)* — Олуб, баба, олуб.

Гәдимбәј — Олуб?

Рејһан — Һә, бир дәфә. Өзү дә лап бу јахынларда.

Гәдимбәј — Көрүрсән, гызым, биз башгаларынын ајыбыны көрә билирик, амма өзүмүзүнкүнү јох. Сағ ол, гызым, сән үрәјини ачыб мәнә дедин, бу мәрдликдир. Хошум кәлди.

Рејһан — Кизләтмишәм, баба, өзү дә ән јахын адамымдан.

Гәдимбәј — Амма кәрәк бундан сонра олмаја. *(Пауза.)* Һава ачылды, булуд кечди, јағмады. Амма јағсајды, јахшы оларды.

Ајаға галхыр.

Рејһан — Нијә, баба?

Гәдимбәј — Јағышдан сонра һәр шеј көзәлләшир; һава тәмизләнир. Бу дүнјадыр, гызым, дағ даға говушмаз, инсан инсанла говушар. Нә билирсән, бәлкә... Заман бизи јенә көрүшдүрдү...

Рејһан — Еләдир, мән чох шад оларам.

Гәдимбәј кедир. Рејһан әјләшиб көзләјир. Чығатај кәлир.

Рејһан — Чығатај, нијә кечикдин? *(Сүкут.)* Бир шеј олмајыб ки? *(Сүкут.)* Јәгин, нәсә олуб? *(Сүкут.)* Нијә данышмырсан? Сәнә нә олуб?

Чығатај — Билирсән! Јахшы билирсән?

Рејһан — Баша дүшмүрәм. Нә демәк истәјирсән?

Чығатај — Әмәлли фикирләш, тапарсан?

Рејһан — Чығатај!

Чығатај — Бачынкилдәки фыртына нә мәсәләдир? *(Сүкут.)* Бәс, сән бу әһвалаты нијә мәнә демәмисән?

Рејһан — Чох үрәкачан хәбәр иди ки...

Чығатај — Биз анд ичмәмишдик ки, бир-биримиздән кизли һеч бир сирримиз олмајачаг? Сән индидән белә едирсән, бәс, бунун ахыры нечә олачаг?

Рејһан — Утандым, дејә билмәдим.

Чығатај — Бәс инди утанмырсан?

Рејһан — Нә десән һаглысан... Амма сәнин ганыны гаралтмаг истәмәдим. Бир дә ки...

Чығатај — Рејһан, сәнин бачынын күнаһы өз күнаһыдыр. Бунун сәнә бир тикә дәхли јохдур. Мәни јандыран сәнин өз күнаһындыр. Сәнин буну мәндән кизләтмәјиндир. Мәни баша дүш, сахталыгдыр. Бу сахталыг бөјүјүб хәстәлијә чевриләбиләр.

Рејһан — Күнаһкарам!

Чығатај — Мән јалана, сахтакарлыға дөзә билмирәм, дөзә билмирәм! Баша дүшүрсәнми?.. Ријазијјатдан зәиф охујардым. Ев тапшырыгларыны еләјә билмәздим. Ушаглар бир-

биридән көчүрәрди. Мән бачармаздым. Елә билирсән, мүәллими алдатмагдан утанардым? Хејр, өзүм-өзүмдән утанардым. Башгасындан утанмамаг олар, ваj о күндән ки, өзүн-өзүндән утанмајасан. Өзүн-өзүнү алдадасан. Көтүр бачыны. Елә билирсән, о, јалныз әрини алдадыб? Јох, өзү өзүнү алдадыб!

Р е j һ а н — Бачымын вәзиjjәти чох мүрәккәбдир. Биз ону баша дүшә билмәрик.

Ч ы ғ а т а j — Нәjи баша дүшә билмәрик? Бачын нә истәjир бу дүнjадан? Еви-ешиjи, әри, jахшы күзәраны...

Р е j һ а н — Ев-ешик, jахшы күзәран һәлә һәjат дејил. Бәс севки?

Ч ы ғ а т а j — Бачын севмәjиб?

Р е j һ а н — Әрини jох!

Ч ы ғ а т а j — Зорла верибләр?

Р е j һ а н — Хејр.

Ч ы ғ а т а j — Бәс нә истәjирди? Кетмәjәjди.

Р е j һ а н — Чығатај, һәjат бизим назымызы чәкән, гајғыкеш анамыз дејил, тәләбкар саһибимиздир. О, чох заман бизим арзумузча олмур. Бачым... инди севиб.

Ч ы ғ а т а j — Сән jенә мәни баша дүшмәдин. Мән бачыны да сахтакарлыгда күнаһландырырам. Јохса, әлбәттә, сонрадан севмәк олар. Дүнjада һәр шеj мүмкүндүр. Анчаг мәни өзүмдән чыхаран одур ки, севмәjә-севмәjә әри илә нечә jашаjа билиб? Нијә ону алдадыб? Һәтта, jадына кәлирми? Сән мәнә бачынын аиләсини тә'рифләjирдин. Аj белә севирләр бир-бирләрини... Мәһәббәт бурдан кәлди, мећрибанлыг ордан кетди. Бу имиш онун мәһәббәти?

Р е j һ а н — Нијә биз инсанлар башгаларына амансыз олуруг? *(Узагдан көрүнән бинанын үстүндәки антена чубугларыны көстәрир.)* Она бах. Көрүрсәнми о антена чубугларыны? Онлары евләримизин дамына санчыб дүнjанын о башында jашаjанларын дәрдини, гәмини, азарыны, безарыны ешидирик, көрүрүк. Амма бир дам алтында jашадығымыз гоншумузун дәрдиндән, азарындан хәбәримиз олмур. Өзүмүзә гананмышыг. Нә олајды, о антена чубугларыны дамларын үстүнә jох, үрәкләримизин башына санчыб, jахынларымызын дәрдинә, азарына шәрик ола биләjдик.

Ч ы ғ а т а j — Инсанын гәлбиндә антена олмасајды, сән дедијин антенаны да jарада билмәзди. Дүздүр, jахынларымызын дәрдинә шәрик олаг, амма онлары алдатмајаг. Намус оғрусу, вичдан оғрусу олмајаг.

Р е j һ а н — Мән дә әввәл, Нињалы гынадым, данладым, һәтта далашдыг. Сонра баша дүшдүм ки, о да башга чүр бәдбәхтдир. Дүнjада елә шеjләр вар ки, биз һәлә онлары баша дүшә билмәрик. Севмәк...

Ч ы ғ а т а j — Мән онун севкисинә дә инанмырам. Севдијинә кетсә, сабаһ да ону алдадачаг.

Р е j һ а н — Бурда дејибләр, дад jарымчыг әлиндән. Биз авропалы кими дүшүнүб, асијалы кими jашајырыг.

Ч ы ғ а т а j — Авропаны көзүмүзә дүртдүjүнүз jетәр. Чаз бејнимизи думанландырды. Бир аз да «Узундәрә» ојнајаг.

Р е j һ а н — «Узундәрә»нин ахыры Хачмазда гуртарыр һа, чаван оғлан!

Ч ы ғ а т а j — Хејр, «Узундәрә»jә ајағымызы бәрк бассаг, о бизи дүнjанын о башына апарар.

Р е j һ а н — Инди сән биздән нә истәjирсән?

Ч ы ғ а т а j — Јаман jердә ахшамладыг. Бизимкиләр дә ешидиб бу әһвалаты. Билирсән дә, сәнә демишәм. Намус мәсәләсиндә мәним атам адама бир тикә дә күзәштә кетмәз.

Р е j һ а н — Бура бах, мән һеч кәсин боғазында галан артыг тикә дејиләм. Сөзүнү ачыг де, гуртарсын.

Ч ы ғ а т а j — Бу бојда ајыбы өрт-басдыр еләмәjә чалышырсыныз. Амма чиданы чувалда кизләтмәк олмаз.

Р е j һ а н — Севмәк ајыб дејил, чаван оғлан! Севиб, сонра гачмаг ајыбдыр! Сән дә елә о кишинин таjысан. Лә'нәт олсун о севкиjә ки, jанындан балача jел өтән кими бөjрү үстә дүшәчәк. Инди мән сәни jахшы таныдым. Бачым дүз дејирмиш, севкини дә бәрк ајагда сынајарлар.

Ч ы ғ а т а j — Рејһан!

Р е j һ а н — Артыг сөз лазым дејил.

Рејһан кедир. Чығатај ону тә'гиб едир. Гәдимбәjлә Рүстәм кәлир.

Р ү с т ә м — Далашдылар.

Г ә д и м б ә j — Һә, бала, jаман далашдылар. Ики үрәjин арасына кирмәк бүлбүл jувасыны дағытмагдан күнаһдыр.

Р ү с т ә м — Көрәсән, буну ким дејиб Чығатаjа?

Г ә д и м б ә j — Атасы. О да билмирәм һардан өjрәниб. Дејир, әри Чәзаирдә оланда...

Р ү с т ә м — Һарда? Әлчәзаирдә?

Г ә д и м б ә j — Һә, тәзә кәлиб. Дејир, евләриндә мә'рәкәдир.

Р ү с т ә м — Һә, белә де... Бәлкә бу Рејһан Әминин балдызыдыр?

Гәдимбәј — Һә, Әмин... Сән һардан таныјырсан?

Рүстәм — Әмин бизим ишчидир дә. Әлчәзаирдә иди. Тәзә кәлиб. Чох јахшы адамдыр, мән өлүм.

Гәдимбәј — Сән онларын евини таныјырсан?

Рүстәм — Кимин?

Гәдимбәј — Гызын бачысынын дејирәм.

Рүстәм — Һә. Әри бурда өлмәјанда маашы мән апарардым евләринә.

Гәдимбәј — Бу гыз јаман хошума кәлди. Дејәсән, јаман тәрсдир, иш позулса, нејләјәк?

Рүстәм — Биз нејләјә биләрик ки?

Гәдимбәј — Еләјәрик, мәнә дә Гәдимбәј дејәрләр!

Сөзсүз сәһнә. Мусиги.

СӘККИЗИНЧИ ШӘКИЛ

Әминин еви. Нишал, Рејһан. Нишал чамаданыны јығыр.

Рејһан — Ахы, һара кедирсән? Сәнин бурда ишин-күчүн. О бојда иш башламысан.

Нишал — Ајры әлачым јохдур. Бир нечә ајлыға олса да кетмәлијәм.

Рејһан — Бәс Әмин?

Нишал — Бу күн һамысыны ачыб она дејәчәјәм.

Рејһан — Сонра?

Нишал — Сонрасы, сонра... *(Пауза.)*

Рејһан — Нишал, дејирәм, бәлкә...

Нишал — Һә... Нә бәлкә?..

Рејһан — Мән ону билирәм ки, әкәр сән өзүн ачыб демәсән... Әмин...

Нишал — Мән дә билирәм. Амма мән Әминә, онун инсанлығына, шәхсијјәтинә һәддиндән артыг һөрмәт еләдијимдән ону алдатмајачағам. Һамысыны дејәчәјәм. Бир дә ахы, о ушағымын атасыдыр.

Рејһан — Мән сәндән елә бу чавабы да көзләјирдим. Бәс, о кишијә нечә, демисәнми?

Нишал — Јох!

Рејһан — Нијә?

Нишал — Еһтијач көрмүрәм.

Рејһан — Амма мәнә елә кәлир ки, ахырынчы дәфә онунла данышмалысан. Гој билсин ки, онун намәрдлији бизә чох баһа баша кәлди.

Нишал — Јох, бачым, лазым дејил.

Рејһан — Нечә лазым дејил? О, ев јыхмады, көнүлләр јыхды. Фикирләшдикчә адамы дәһшәт көтүрүр. Бу чүр чинајәтләр нијә мәчәлләјә дүшмүр? Нијә чәзасыз галыр?

Нишал — Ев јыханларын чәзасы вар, үрәк јыханларын чәзасы...

Рејһан — Даһа мүдһиш олмалыдыр!

Нишал — Онларын чәзасыны гој үрәкләри версин!

Рејһан — Онларда үрәк олсајды үрәк јыхардылармы? *(Пауза.)* Амма де көрүм, унуда биләчәксәнми ону?

Нишал — Бәс, нијә баш көтүрүб гачырам? Онунла бир шәһәрдә галмаг, ејни һаваны удмаг мәнә чәтин олачаг. *(Пауза.)* Мән нә гәдәр кор олмушам, ону танымамышам... Инди таныјырам. Амма инсан өз һиссинин әлиндә нечә дә ачиз олурмуш. Нифрәт едирәм өзүмә дә, һиссимә дә, амма она нифрәт едә билмирәм, билмирәм бу нә сирдир, бу нә мө'чүзәдир?

Рејһан — Чәтин олачаг.

Нишал — Ајры әлач јохдур.

Бачылар гучаглашыр. Һәр икиси долухсунур.

Рејһан — Амма сәни тәк бурахмајачағам! Мән дә кедәчәјәм сәнинлә.

Нишал — Тәк нијә олурам? Бәс оғлум? Ону да көтүрәчәјәм.

Гапы зәнки. Нишал гапыны ачыр, јан отаға кечир. Чығатај көрүнүр.

Чығатај — Рејһан, көрдүм јатагханада јохсан... Мәчбур олуб...

Рејһан — Наһаг кәлмисән!

Чығатај — Рејһан!

Рејһан — Гуртардыг, кедә биләрсән!

Чығатај — Рејһан, мән сәрт данышдым, бағышла...

Рејһан — Бу сөзләр артыгдыр, Чығатај! Мән бачымла кедирәм.

Чығатај — Һара?

Рејһан — Сәнә дәхли јохдур.

Чығатај — Рејһан, ахы... биз...

Рејһан — Сән ки, мәни таныјырсан, дедим, гуртарды! Артыг сөз лазым дејил, кедә биләрсән!

Чығатај кедир.

Нињал — Сән нијә белә еләдин?
Рејһан — Белә дә лазымды.
Нињал — Ахы, нә олуб? Далашмысыныз?
Рејһан — Һә...
Нињал — Нә үстдә?
Рејһан — Сорушма!
Нињал — Јох, сиз кәрәк ајры чүр оласыныз.
Рејһан *(һөнкүрүб ағлајыр)* — Сән онунла данышмаг истәмирсән, амма мән данышачағам.
Нињал — Кiминлә?
Рејһан — О кишијлә...
Нињал — Гәтијјән!.. Мән сәнә гадаған едирәм!

Әмин кәлир, чамаданлары көрүб тәәччүб едир.

Әмин — Кетмишдим идарәнизә, әризә вермисән, ајры шәһәрә кедирсән, нә үчүн? *(Сүкут.)* Рејһан. инчимә, бизи тәк бурах!
Рејһан — Мән кәнар адам дејилəм. Истәјирәм...
Нињал — Рејһан, сән горхма, кет, бир аздан кәләрсән.

Рејһан кедир.

Әмин — Сән доғрудан кетмәк истәјирсән?
Нињал — Бәли!
Әмин — Һара?
Нињал — Онун фәрги јохдур. Биз артыг бир јердә јашаја билмәрик.
Әмин — Нињал, бу сәнин гәти гәрарындыр?
Нињал — Бәли.
Әмин — Јох, сән нә данышырсан? Бизим өвладымыз вар. Бир дә мән сәнә инанмаг истәјирәм. Бәлкә мәни инандырасан. Анд ич! Анд ич ки, сән тәмизсән... *(Сүкут. Нињал әзаб чәкир.)* Һеч олмаса, мәни алдатмаг үчүн анд ич! Мән сәнә инаныб алданмаг истәјирәм. Дүнјада алданыб јашамаг да мүмкүндүр... *(Нињал әлләријлә башыны тутур, тәрәддүд едир.)*
Нињал — Јох, јох. Әмин, кифајәтдир, алчалма, кишијә алчалмаг јарашмыр.
Әмин — Сәнә бир суалым вар: Бәс, сән севмәјә-севмәјә мәнимлә нечә јашамысан?
Нињал — Мән ки фикирләримдә, һиссләримдә онсуз да сәндән ајры идим. Мәкәр бунун өзү хәјанәт дејилди? Бәс, нијә сән бу хәјанәтә дөзүрдүн?
Әмин — Мәнә десән ки, ачыдыр, ич бу дәрманы, ичәрәм; ағзымы да туршутмарам. Сән демисән, ич буну, шәрбәтдир.

Ичмишәм, амма көрүрәм зәһәр кими ачыдыр. Түпүрүрәм. Ону бил ки, мән ачылыға түпүрмүрәм, јалана түпүрүрәм.
Нињал — Мән дә бу јалана сон гојмаг истәјирәм. Бу евдә һәр шеј сахтадыр. Бах, о күлдандакы кағыз күлләрдән тутмуш, мәнә, сәнә гәдәр.
Әмин — Мәни гатма! Мән сәни севмишәм. Әкәр севмәсәјдим, ачыг дејәрдим: «Мәни бағышла, сәнинлә јашаја билмирәм». О заман сәнин әлинә белә тохуна билмәздим.
Нињал — Бах, бу мәним күнаһымдыр. Чәтин олуб, амма дөзмүшәм.

Пауза.

Әмин — Мәни кимә дәјишмисән?
Нињал — Буну дөмәјәчәјәм.
Әмин — Нијә, бәс нијә мәни севә билмәдин?
Нињал — Нә дејим? Нијәсини билсәјдим, нә варды ки... *(Пауза.)* Сән баша дүшә билмәдин ки, сән сәрһәди севирсән, мән сонсузлуғу, сән адилији севирсән, мән мүстәсналығы. Сән икимизин арасында тараслыг јаратмаға чалышырдын. Амма билмирдин ки, тараслыг дурғунлугдур. Мәним дурғунлугдан зәһләм кедир.
Әмин — Мән бунлары һисс еләјирдим. Амма күман еләмирдим ки, сән мәни башгасына дәјишә биләрсән. Она көрә ки, сәндә јалан, сахтакарлыг көрмәмишдим.
Нињал — Әмин, баша дүш. Сән өз мәһәббәт маһныны һәмишә нот үзәриндә чалмысан. Мән исә әввәлчәдән мүәјјән олунмуш нот үзәриндә долашмағы севмирәм. Мән даһа чох нота дүшә билмәјән хырдалыглары, чаларлары севирәм.
Әмин — Доғрудан да биз башга-башга адамларыг... Јох, јенә сәнә шүкүр, сән мәрдсән, бојнуна алдын. Адам да вар ки, чинајәтинин үстүнә чыхырсан, дејир, бу мән дејиләм, сән, пис көрүрсән. Бах, бу, дәһшәтдир!
Нињал — Мән сәни јахшы таныдығыма көрә...
Әмин — Мәни севмирсәнсә, билдир, өзүнү кизләтмә! Сән бу чүр адам олмадығына көрә, нәһајәт, үрәјини ачыб дедин. Буна көрә дә, сон дәфә ичмәк истәјирәм сәнин сағлығына. *(Араг шүшәсини алыр, гәдәһә төкүр, шүшәјә бахыб күлүмсүнүр).* Бу да синтетик арагдыр, сахтадыр! *(Чибиндән әризәни чыхарыб масанын үстүнә атыр.)* Елә бу кечә јола дүшүрәм.
Нињал — Јох, сән нијә?
Әмин — Дедим гуртарды!

Әмин кедир. Нињал тәк дүшүнүр, отагда кәзинир. Гәдимбәј кәлир.

Гәдимбәј — Олар?

Нигар — Буjурун... сиз...

Гәдимбәј — Өзкәси дејиләм. Инди таныjачагсан.

Нигар — Буjурун, әjләшин.

Гәдимбәj — Көрүрәм, фикрин дағынығдыр. Бәлкә ајры вахт кәлим?

Нигар — Jох, jох, нијә ки?

Гәдимбәj — Чығатај мәним нәвәмдир. *(Сүкут.)* Танымадын дејәсән? Нечә дејим, бачыны истәjән оғлан...

Нигар — Һә, билирәм, индичә...

Гәдимбәj — Бир аз габаг, мән ону елә һалда көрдүм ки, билсәjдим ки, мәни тапындан говачагсан, jенә кәләрдим. Күнаһдыр, гызым, күнаһ! *(Пауза.)* Гызым, сән Рejһанын бөjүjү, мән дә Чығатајын. Бу ушаглар кәрәк арада накам галмаjалар. Нечә билирсән?

Нигар — Ону ким истәр ки?

Гәдимбәj — Әлбәттә, һеч ким истәмәз. Амма көрүрсән ки, биз истәмәсәк дә олур. Инди биз нејләjәк ки, бу ушаглар арзуларына чатсынлар?

Нигар — Мән дә истәjирәм, хошбәхт олсунлар, амма билмирәм нејләjим?

Гәдимбәj — Һәрчәнд ки, күнаһ бизимкиндәдир... Бир jана баханда ону да гынамырам. Чавандыр, дәлиганлыдыр...

Нигар — Ахы, нә үстә далашыблар?

Гәдимбәj — Билмирсән?

Нигар — Jох, гыздан сорушдум, демәди.

Гәдимбәj — Һалал олсун! *(Дәрин сүкут, Гәдимбәj әзаб чәкир.)* Сән мәни бағышла, гызым. Мән сәнин гапына диләjә кәлмишәм, килеjә кәлмәмишәм. Амма саггалымын ағлығына архаjын олуб, бир-ики сөз демәк истәjирәм.

Нигар — Буjур, әми.

Гәдимбәj — Дүнjада һәр шеj ола биләр. О гәдәр көрмүшүк. Палыд ағачынын jыхылмасыны көрмүсәнми? Jыхыланда jанындакы пөһрәләр дә әзилир. Һә, чох вахт бөjүкләрин хатасы кичикләрин башында чатлаjыр.

Нигар — Инди, сизи jахшы баша дүшдүм. Мән буна дөзә билмәрәм.

Гәдимбәj — Һә, онда кәл әл-әлә верәк, бу ишә әнчам чәкәк. Билирсән, гызым, ип ајры jердән долашыб. Мәсәлә бундадыр ки, бу ишдә ајагларыны jерә бәрк дирәjән мәним оғлумдур. Чығатајын атасы... О разы дејил. Билирсән, нијә? Ахы, сәнин әрин онун достудур?

Нигар — Достудур?

Гәдимбәj — Бәли. О мәнә ачыг демир. Амма мән баша дүшүрәм. Сабаһ әрин она деməз ки, ај дост, мәним бошадығым арвадын бачысыны сән оғлуна нијә алырсан?

Нигар — Әминин досту? О кимдир?

Гәдимбәj — Әринин директоруну дејирәм дә... Аслан!

Нигар — Нечә? Нечә?

Гәдимбәj — Мәним оғлум да... Аслан! Чығатајын атасы!

Нигар — Ола билмәз, ола билмәз! *(Гачыр.)*

Гәдимбәj тәәччүб ичиндә галыр.

Гәдимбәj *(телефон нөмрәсини jығыр)* — Чығатај, сәнсән? Һә, кәлирәм. Чых чөлә. Бу саат мәни апар завода, атанын jанына!

ДОГГУЗУНЧУ ШӘКИЛ

Завод. Аслан, Рүстәм, Гәрәнфил сөһбәт едә-едә кәлирләр.

Гәрәнфил — Заводда һәр кәс өз ишини көрсә jахшыдыр.

Рүстәм — Ахы, гојмурсунуз. Аслан Гәдимович, бу вәзиjәтдә сехи ишә салмаг олмаз. Көзләмишик, бир аз да көзләjәк. Түстүнү ләғв еләjән гурғу ишә дүшмәjинчә...

Аслан — Бир аз һөвсәләнизи басын, арамла данышын. Ону да билин ки, мән өлкәjә каучук вермәлиjәм. Одур ej, сифариш үстүндән сифариш алырыг. Москва, Куjбышев, Ленинград заводлары биздән хаммал көзләjир. Онлара нә чаваб верәк, һә?

Рүстәм — Бунунла белә, гајда-гануну позмаға ихтиjарымыз jохдур, Аслан Гәдимович, бу зәһәрли сулар нә заман әмәлә кәлир?

Гәрәнфил — Мә'лумдур, технолокиjаjа дүзкүн әмәл олунмаjанда.

Рүстәм — Инди мәним тәләб еләмәjә һаггым вармы ки, гајдаjа дүзкүн әмәл олунсун?

Аслан — Бәли!

Рүстәм — Әмәл еләмирсиниз. Сулар да зәһәрләнир, һава да. Зәһәрли сулары ахыдырсыныз дәнизә. Ахы, дәниз дә бизимкидир. Нијә разы олаг ки, Хәзәримиз бу һала дүшсүн, балыгларымыз мәһв олсун? Бәс, буну ким дүшүнмәлидир? Биз бурдакы хеjримизи фикирләширик, амма дәниздәки зәрә-

римизи јох. Бәс, һаны бизим Хәзәрин мин чүр балығы, күрүсү?

А с л а н — Гуртардыг! Сән дә дәнизи фикирләширсән, заводу јох.

Г ә р ә н ф и л — Әввәл евин ичи, сонра чөлү дејибләр а...

Р ү с т ә м — Мән евин ичини чөлүндән ајырмырам. Чүнки евин ичи дә бизимкидир, чөлү дә.

А с л а н — Бәли дә. Инди дә бу бизә ичтимаиҗҗәтдән дәрс дејәчәк. Баша дүш, план кәсирдәдир. Гурғуну көзләјә билмәрик. Сех бу күн ишләмәлидир.

Р ү с т ә м — Тәбиәтин горунмасы бу саат һәр шејдән вачибдир, Аслан Гәдимович.

А с л а н — Әши, нә көзүмүзә сохурсунуз бу тәбиәти, бу ағач-уғачы. Синтетика әсриндә, кимја заманәсиндә нә балыг, нә дәниз, нә ағач-уғач? Дедијиниз о күрүнү инди алимләр лабораторијада алыр.

Р ү с т ә м — Амма сиз өзүнүз о күрүнү јемәзсиниз. Өзүнүзә лазым оланда Хәзәрин күрүсүнү ахтарырсыныз.

Г ә р ә н ф и л — Истәмирик, јемирик о күрүнү. Күрү јејәнә бир бах. Елә бил дәдә-бабасы күрү илә бөјүјүб.

А с л а н — Гуртардыг! Сех ишләјәчәк!

Аслан кедир.

Г ә р ә н ф и л — Ешитдин? Инди көрдүн ки, һарај-һәширин өзүнә галды?

Р ү с т ә м — Бунун һагг-һесабыны бир күн биздән истәјәчәкләр, мән өлүм!

Г ә р ә н ф и л — Хејр а... Буна да Аслан дејәрләр. Онун бир сөзү һәлә ики олмајыб. О, гајадыр, бала, сән елә һеј гышгыр, јел гајадан нә апара биләр?

Р ү с т ә м — Тәпәләри шишириб дағ еләмәк бизим чанымыздадыр. Өзүмүз пүләјиб шиширдирик, сонра өзүмүз дә әлиндән дад чәкирик.

Рүстәм, Гәрәнфил кедир. Аслан кәлир. Кабинетинә кечир. Ишыгы јандырыр. Ниһалы көрүб тәәччүблә она јанашыр.

А с л а н — Ниһал! Сән... бурда нејләјирсән?

Н и һ а л — Горхма, мән сәнинлә көрүшмәк фикриндә дејилдим... Анчаг инди, сәни өзүнә танытмаг үчүн кәлдим.

А с л а н — Ниһал!

Н и һ а л — Сән мәни бу гәдәр ләјагәтсиз һесаб едирсәнмиш?..

А с л а н — Ниһал, инан ки, мән сәнин вәзиҗҗәтини јахшы баша дүшүрәм.

Н и һ а л — Баша дүшмәк аздыр, һисс елә! Мән севмишәм. Севкимлә дә фәхр етмишәм. Сән мәним севкими нә һесаб еләмисән? Јохса елә билирдин ки, мән ојнајырам? Јох, Аслан! Мән гәлбими сәнә верәндә әхлагсызлыг етдијими дүшүнмәмишәм. Сәнсә буну белә баша дүшмүсән?

А с л а н — Ахы, сән нә үчүн белә күман едирсән?

Н и һ а л — Мәним бачым, сәнин оғлуна лајиг дејил, һә? Она көрә ки, мән... пис адамам, мән сизин «мүгәддәс» аиләнизи ләкәләјә биләрдим?

А с л а н — Ниһал, бир баша дүш! Бәлкә дә онлар хошбәхт ола биләрди. Ахы, ортада биз варыг, буна кәрәк сән дә разы олмајасан. Онлар евләнсәләр, бизим вәзиҗҗәтимиз нә олар?

Н и һ а л — Дејирсән, бизим күнаһымызын чәзасыны онлар чәксин? О јазыгларын тәгсири нәдир? Ахы, севирләр...

А с л а н — Мән бәлкә дә Чығатаја чох сәрт демишәм. Амма ајры әлачым јох иди. Бу севда баш тута билмәз! Мән бунун гаршысыны алмалыјдым.

Н и һ а л — Сәнин худпәсәндлијинә бир гурбан кифајәтдир. О да мәнәм. Сәнсә бурда хошбәхтсән.

А с л а н — Ниһал, әзизим, кәл бир нечә дәгигәлијә һиссимизи чиловлајаг, ағылла данышаг.

Н и һ а л — Сән мәнә мәһәббәт е'лан еләјәндә һиссини чиловламырдын! Онда сәнин һиссин данышырды. Бәс, инди нијә ағлыны јох, һиссини чиловламаг истәјирсән? Һәр шеј вәзиҗҗәтә вә шәраитә көрә, һә? Маһирсән!..

А с л а н — Ниһал, сән бу ишин ахырыны фикирләширсән? Ахы, бир дүшүн, бизим арамызда гоһум-гудалыг нечә ола биләр?

Н и һ а л — Нә гәдәр дар дүшүнүрсән. О чаванлар, кичик-гоһум-гудалыг һиссиндән чох јүксәкдә дururлар. Әсил севәнләр елә шөјләри көрмүр. Ону сән көрүрсән. Чүнки сән һәр шеји вахтын, шәраитин аршыныјла өлчүрсән. Чүнки сән ағыллы адамсан!

А с л а н — Ағылдан зијан чәкән олмајыб.

Н и һ а л — Сәнин кими ағыллы адамлар мәғлуб олмур. Амма онларын гәләбә чалдығыны да көрән олмајыб.

А с л а н — Мәним үчүн күлүнч олмагдан өлүм јахшыдыр!

Н и һ а л — Јохса инди күлүнч дејилсән?

А с л а н — Инди сәнин гаршында күлүнчәм. Сән инди бу вәзиҗҗәтиндә һәгигәти көрә билмирсән, вахт кәләр, мәнә һагг верәрсән.

Н и һ а л — Амма мән инди даһа бөјүк һәгигәти көрүрәм.

А с л а н — Һансы һәгигәти?

Н и һ а л — Сәни. Инди мән сәни көрүндүјүн кими јох, олдуғун кими көрүрәм. Вәзиҗҗәт сәнин үзүндәки масканы јыртды... Мән нечә алданмышаммыш... Сәнин вүгарына, ирадәнә, кишилик гүруруна...

А с л а н — Демәк, бунлар да јохмуш?

Н и һ а л — Тәәссүф ки, вар!

А с л а н — Мән мәһәббәти ајры чүр башга дүшүрәм. Сәнин бүтүн дујғуларын јалныз бир мәһвәр әтрафында доланыр. Мәнә олан мәһәббәтин әтрафында! Анчаг мән о чүр ола билмәрәм. Мән сәнин јалныз гадынлығыны севмәмишдим. Мән сәндә елә бөјүк һиссләр, дујғулар көрмүшдүм ки... амма инди сән јалныз гадын кими данышырсан.

Н и һ а л — Бу барәдә данышмаға дәјмәз! Инди мән сәни јох, өз севкими севирәм. Хошбәхтәм ки, бу чүр севмәји бачармышам. Мән севкинин нә олдуғуну јахшы билирәм. Амма сән билмәдијинә көрә, о чаванларын севкисинә гылынч чәкирсән. Мән севкисиз јашамағын дәһшәтини билдијимдән, гојмајачағам ки, онларын севкиси ағлар галсын. Сәнә буну демәјә кәлмишдим. Мәни исә бир даһа көрмәјәчәксән!

А с л а н — Һара кедәчәксән? *(Она јахынлашыр.)*

Н и һ а л — Јахын кәлмә, сәндән пластмас ији кәлир! *(Ниһал галхыр. Аслан она јахынлашыр.)* Јахын кәлмә! Әлвида!

Р ү с т ә м дәһлиздә көрүнүр. Н и һ а л кабинетдән чыхыр. А с л а н онун ардынча кәлир.

А с л а н — Ниһал, дајан, сөзүм вар...

Ниһал ону сајмајыб сәһнәдән чыхыр. А с л а н Рүстәми көрүб ајаг сахлајыр, кабинетә кечир. Р ү с т ә м һејрәт ичиндәдир. Ә м и н кәлир.

Ә м и н — Салам. Аслан бурдадыр?

Р ү с т ә м — Бәли...

Ә м и н кабинетә кечир.

Ә м и н — Аслан! Мән худаһафизләшмәјә кәлдим, кечә учурам.

А с л а н — Һара?

Ә м и н — Москваја, ордан да бирбаш Әлчәзаирә.

А с л а н — Јахшы, евдә вәзиҗҗәт нечәдир?

Ә м и н — Мәним евим јохдур, орда мәни иш көзләјир.

А с л а н — Уғур олсун!

Ә м и н — Сағлыгла!

Ә м и н чыхыр. Р ү с т ә м онун архасынча бахыр. Һејрәт ичиндә чијинләрини чәкир.

Р ү с т ә м — Һеч нә баша дүшә билмирәм... *(Пејһан кәлир.)* Пејһан, хејир ола? Индичә Ниһал да бурдајды?

П е ј һ а н — Ниһал?

Р ү с т ә м — Һә, елә габағынча кетди.

П е ј һ а н *(өз-өзүнә)* — Онда мән наһаг кәлмишәм.

Р ү с т ә м — Хејир ола, гајынатанын јанына, нә әчәб?

П е ј һ а н — Гајынатам кимдир? *(Аслан кабинетиндән чыхыб сехә кечир.)* Бу... кимдир?

Р ү с т ә м — Заводун директору... Сәнин гајынатан. Бәстанымырдын?

Гәдимбәјлә Ч ы ғ а т а ј кәлир.

Ч ы ғ а т а ј — Пејһан, сән һара, бура һара?

Г ә д и м б ә ј — Гызым...

П е ј һ а н — Баба! Сиз...

Г ә д и м б ә ј — Чығатај мәним нәвәмдир, гызым.

Ч ы ғ а т а ј — Сиз тәнышсыныз?

Г ә д и м б ә ј — Сән бабаны нә билмишдин?

Ч ы ғ а т а ј *(Пејһана)* — Сән бурда нә әчәб?

П е ј һ а н — Атана сөзүм варды.

Ч ы ғ а т а ј — Кәл атамы бу ишә гарышдырмајаг. Өз ишимизи биз өзүмүз һәлл еләмәлијик.

П е ј һ а н — Артыг кечдир.

Ч ы ғ а т а ј — Атам разы дејил, биз чыхыб кедәрик.

П е ј һ а н — Мүмкүн дејил.

Ч ы ғ а т а ј — Ахы, нијә?

П е ј һ а н — Атандан соруш! Атан мәним бачымы дүз адам һесаб еләмир. Ондан соруш, нә үчүн?

Ч ы ғ а т а ј — О нә билсин?

П е ј һ а н — Билир, чүнки бачымын евини дағыдан сәнин атандыр.

Ч ы ғ а т а ј — Мәним атам? Ола билмәз!

П е ј һ а н *(истеһза илә)* — Ола билмәз!.. Биз һәлә һәјат үчүн һазыр дејилик, Чығатај. Биз чох шеји билмирик. Амма нијә белә олмалыдыр? Беләләри һарда јетишир, нечә јетишир, баба? О сәнин оғлундур? Јох, адам инана билмир. Баба, сәнин көзләриндән үрәјин охунур. Бәс... бәс... о? О нијә белә дејил? Баба, о нијә адамлары алдадыр? Бу јалан, бу ријa, бу

сахтакарлыг нәјә лазымдыр? Бунсуз јашамаг олмазмы? Баба, көр, бир нәфәрин сахтакарлығы нәләр төрәдә биләрмиш. Дилләрлә үрәкләр арасындакы мәсафә нә заман јох олачаг, баба, нә заман?

Чығатај — Pejhan, сән нә һагла мәним атамы...

Аслан кәлир, чох диггәтлә Pejhanы сүзүр.

Pejhan *(Аслана.)* — Дејәсән таныдыныз... Ахы, биз сизинлә бир дәфә көрүшмүшдүк.

Чығатај — Нечә? Һарда?

Pejhan — Инди көрдүнмү, Чығатај, көрдүнмү?

Pejhan кинајәли нәзәрләрлә Асланы сүзүб гачыр.

Чығатај *(онун архасынча гачыр)*. Pejhan, һара? Дајан!..

Аслан онун гаршысыны кәсир.

Аслан — Гој кетсин! *(Чығатај кетмәк истәјир.)* Дајан! Дедим, дајан!

Чығатај — Јох, аға, мән кедәчәјәм? *(Чығатај кедир.)*

Рүстәм *(Асланы кинајәли бахышларла сүзүр)* — Јазыг Исмајыл!

Гәдимбәј *(Асланы нифрәт вә гәзәблә сүзүб гаршысында дајаныр)* Бәрәкаллаһ! Бу торпағын чөрәји сәнә һалал олсун!

Кедир. Аслан кабинетә кечир. Бир мүддәт дүшүнүр, ағыр-ағыр телефон нөмрәсини јығыр.

Аслан — Ало, сехи ишә салын!

Сехин курултусу алтында пәрдә дүшүр.

1971

ЈОЛЛАРА ИЗ ДҮШҮР...

(АРТЫГ АДАМ)

(2 һиссәли драма)

ИШТИРАК ЕДӘНЛӘР:

Лоғманлы — Хәзәр Нефт Бирлијинин баш директору.
Әлихан (Алхан) — Нефт дашларында баш мүһәндис.
Ајнур — мүәллимә.
Дашгын — онун оғлу, Нефт дашларында саһә рәиси.
Көјәрчин — лаборант.
Сәлим — Нефт дашларында саһә рәиси.
Тәрлан — мүһәндис.
Уста Ничат.
Катибә.

1613—11

I ћИССӘ

С ә с — Учур, дағыдараг булуду лај-лај
Тәјјарә көјләрин једди гатында.
Ачылыб өнүмдә мәним тајбатај
Кениш гапылары каинатын да.

Кичилир көзүмдә учалдыгча мән
Сылдырым дағлар да, кен дәрәләр дә.
Тәјјарә елә бил асылыб көјдән,
Елә бил дајаныб дурдуғу јердә.

Тәјјарә шүтүјүр, шығыјыр көјә,
Бу сүр'әт бошлугда билинмир нијә?

Тәјјарә торпаға јахынлашдыгча
Билинир күчүмүз, сүр'әтимиз дә.
Јердәдир, јердәдир, јердәдир анчаг
Бизим гүдрәтимиз, гијмәтимиз дә.

БИРИНЧИ ШӘКИЛ

Аеропорт. Ресторанын габағы. К ө ј ә р ч и н тәнкнәфәс кәлир, ресторана тәрәф бојланыр.

К ө ј ә р ч и н — Сәлим! Сәлим!

С ә л и м ресторандан чыхыр.

С ә л и м — Сән бурада нә кәзирсән?
К ө ј ә р ч и н — Бәс сән?
С ә л и м — Мән адам гаршыламаға кәлмишәм. Сәнин бурда нә азарын вар?
К ө ј ә р ч и н — Өјрәндим ки, аеропортдасан, кими гаршылајырсан?
С ә л и м *(кинајә илә)* — Бир һури-мәлаикәни, бир аһу бахышлыны, бир гәләм гашлыны, сонра?
К ө ј ә р ч и н — Бурада гојуб көзләри јашлыны,
Нә кәзирсән гәләм гашлыны?
С ә л и м — Паһо! Сағ ол сәни!
К ө ј ә р ч и н — Зарафаты бурах, дүзүнү де, кими гаршылајырсан?
С ә л и м — Паһ атоннан! Бу лап дәлијмиш ки... Көлкәмә дөнүб нә дүшмүсән далымча? Гуртармадыг?

К ө ј ә р ч и н — Јох! Јох! Јох!..
С ә л и м — Хејр, гуртармышыг.
К ө ј ә р ч и н — Гуртара да биләрик, амма... Сәлим, ахы сән үрәјинин зиддинә кедирсән.
С ә л и м — Үрәклә узаға кетмәк олмаз, адам кәрәк ағылла иш көрә, ағылла! Заманын тәләбләри башгадыр! Әл чәк мәндән!
К ө ј ә р ч и н *(ресторану көстәрир)* — Дејәсән ичмисән?
С ә л и м — Һәлә јох! Кәлән гонаг үчүн стол сифариш еләјирдим. Бунларын да фәрли бир шејләри јохдур. Бу нечә ресторандыр, билмирәм...
К ө ј ә р ч и н — Сәнә нәји бәјәндирмәк олур ки?
С ә л и м — Мәнә деликатес лазымдыр, деликатес!
К ө ј ә р ч и н — О нәдир?
С ә л и м — Јә'ни аз тапылан ә'ла шејләр!
К ө ј ә р ч и н — Мәсәлән?
С ә л и м — Көјчә көлүнүн фарел балығы!
К ө ј ә р ч и н — Көјчә көлүнүн фарел балығы! Ајры балыг јарамыр?
С ә л и м — Мәндән сәнә әманәт! Дүнјада һәр шејин ә'ласы! Һәр шејин фирмасы! Јемәјин дә, кејимин дә, машынын да. *(Чибиндән американ сигарети чыхарыр.)* Сигаретин дә *(алышганла сигаретини јандырыр)*, алышганын да!
К ө ј ә р ч и н — Дејәсән, бу кәлән гонаг да фирмадыр?
С ә л и м — Ијирми беш ил әввәл...
К ө ј ә р ч и н — Сонра нә олду, маркасы дүшдү?
С ә л и м — Чох!
К ө ј ә р ч и н — Денән нимдашды ки...
С ә л и м — Карын көнлүндәки, ај гыз, арвад дејил, кишидир, киши!
К ө ј ә р ч и н — Инанмырам, көрмәсәм әл чәкән дејиләм
С ә л и м — Ај гыз! Уфаја кетмишдим а!.. Е'замијјәтә. Орда таныш олмушам бу киши илә. Бизим еллидир, бурдан кедиб.
К ө ј ә р ч и н — Јахшы нағылдыр. Сән дедин, мән дә инандым. Ел-обасыны атыб кедиб ки, сәни орда гаршыласын?
С ә л и м — Әл чәкмәз а!.. Мән бир вахт нијә кетмәк истәјирдим бурдан? Јадына кәлир, башыма нә ојун ачдылар? О да елә. Бурада онун гәдрини билмәјибләр. Орда јахшы вәзифәси, машыны, отаглары. Мәни меһманханаја да гојмады. Субај адамдыр, галдым јанында.
К ө ј ә р ч и н — Амма јаман сәһв еләмисән, кәрәк кедәјдин. Инди сәнин дә орда вәзифән, машынын, адын-санын оларды.

Сәлим — Јох! Онун бура үчүн нечә һәсрәт чәкдијини көрдүм. Бир дә инди бурда ишләрим дүзәлир.

Көјәрчин — Елә мәни дә горхудан одур. Ишләрин дүзәләндән сонра сән дә кечмишинин һәсрәтини чәкәсән, Сәлим, сонракы пешманчылыг фајда вермәз.

Сәлим — Чох узун еләдин. Сән кетсән јахшыдыр. Инди Лоғманлы да кәләчәк. Бизи бир јердә көрмәсин.

Көјәрчин — Амма мән истәјирәм көрсүн... *(Сүкут.)* Бәс адам гаршыламаға да күлсүз кәләрләр? Бир дәстә күл алсана.

Сәлим — Билмирсән ки, мәним әлиндә күл тутан кишиләрдән зәһләм кедир?

Диктор — 5156 нөмрәли рејслә Уфадан кәлән тәјјарә отуз дәгигә кечикир.

Сәлим — Вај, нә пис олду!

Көјәрчин — Лап јахшы олду... Дојунча данышарыг...

Сәлим — Бајагдан данышдыгларыны аз билирсән? Көјәрчин, бизим данышыласы сөзүмүз галмајыб.

Көјәрчин — Мән билмәк истәјирәм, сәнә нә олду бирдән бирә? Нијә дәјишдин? Нечә бачардын? Буну мәнә дә өјрәтсәнә!

Сәлим — Көјәрчин, өзүн билирсән ки... Мән дә... баша дүш... Сәнә нечә дејим? Бах, мәсәлә белә дир ки...

Лоғманлы кәлир.

Лоғманлы — Күн ајдын, Сәлим. Кечикмәмишәм ки?

Сәлим — Сиз јох, амма тәјјарә отуз дәгигә кечикир!

Лоғманлы — Зијан јохдур!

Лоғманлы Көјәрчинә бахыр.

Сәлим — Таныш олун, бизим лаборантдыр. Анасыны өтүрүрдү.

Лоғманлы — Һара кедирди анан?

Сәлим — Рајона. Кәлибмиш гызыны көрмәјә... Инди гајыдыр евә...

Лоғманлы — Һә, гызым, ананы өтүрдүн, инди дә бизимлә гонағы гаршылајарсан.

Сәлим — О евә тәләсир.

Көјәрчин — Ејби јохдур, гаршыларыг!

Лоғманлы *(Сәлимә)* — Сән кәрәк ки, Уфада онунла көрүшмүшдүн.

Сәлим — Бәли.

Лоғманлы — Јәгин инди гочалмыш олар.

Сәлим — Мән орда оланда хәстәлијинә көрә тәгаүдә чыхмаг истәјирди.

Лоғманлы — Јахшы мүтәхәссисдир. Һајыф ки, чыхыб кетди...

Сәлим — Кәрәк ки, о заман сиз...

Лоғманлы — Нефт дашларында мә'дән мүдири ишләјирдим. О заман вур-тут ики мә'дәнимиз варды. Биринин мүдири мән, о биринин мүдири исә һәмин бу Әлихан иди.

Сәлим — Әлихан? Онун ады Алхан дејил?

Лоғманлы — Јәгин орда ихтисарла елә дејирләр.

Сәлим — Јолдаш Лоғманлы, Алхан кишини мүтәхәссис кими сиз дә тә'рифләјирсиниз. Кетди. Уфада лауреат олду. Мәни бағышлајын, јолдаш Лоғманлы... Биз беләјик... өз адамларымызын гәдрини билмирик.

Лоғманлы — Ону бурадан гован олмајыб, бала, өзү кедиб.

Сәлим — Сахламаг олмаздымы? *(Сүкут.)* Узаға нијә кедирик. Елә көтүрәк мәни. Әлбәттә мән онун гәдәр олмасам да... Бир ајдыр сәнәдләрим сиздәдир, тәсдиг еләмирсиниз...

Лоғманлы — Она бахарыг!

Сәлим — Бахын. Алхан киши дә елә! Вәзифәдән говуланда, башына мин чүр һәнкамә ачыланда кетмәјиб нејләјәјди?

Лоғманлы — Јәгин о сәнә белә дејиб... Гәрибәдир, бу дүнјада һеч кәс өз ајранына турш демир.

Сәлим — Һәр һалда од олмаса түстү чыхмаз.

Лоғманлы — Кор тутдуғуну бурахмајан кими, елә дедијини дејирсән.

Көјәрчин — Бәс елә исә нијә кедиб?

Лоғманлы — Гызым, мәсәлә белә олуб: мән е'замијјәтдә олдуғум заман бизим кәшфијјат гујусунда агрегат дағылыр. Агрегаты дәјишмәк үчүн кран кәмиси лазым олур. Тәрс кими о вахт кәми Әлиханын мә'дәниндә имиш. Бизим мә'дәнин ишчиси Уста Ничат кәлир Әлиханын јанына. Әлихан ону гапы далында ики саат көзләдәндән сонра гәбул едир. Уста Ничат јалварыр, ону баша салыр ки, гујуда ачыг фантан горхусу вар. Әлихан кәмини вермир ки вермир, үстәлик ону кабинетдән говур!

Көјәрчин — Нә гәрибә адаммыш!

Лоғманлы — Уста Ничат әлибош гајыдыб о вахт чатыр ки, гују алышыб јанып. Алов јолу тутуб. Фәһләләр будка тәрәфә кечә билмир. Дөрд тәрәф су, гачмаға јер јох. Уста будка тәрәфдән кәлиб өзүнү атыр аловун үстүнә, сијиртмәни бағ-

лајыр, фәһләләр хилас олур, амма өзү јаныр. *(Сәлимә)* Уста Ничат өз өлүмү илә беш фәһләнин һәјатына ничат верди. О заман фәһләләр Әлиханы дидиб парчаламаг истәјирди. Инди нечә билирсиниз, белә бир адам күнаһкар дејилди?

К ө ј ә р ч и н — Бу ки чинајәтдир!

Л о ғ м а н л ы — О заман онун јахшы мүтәхәссис олдуғуну нәзәрә алыб, јалныз вәзифәсини кичилтмәклә кифајәтләндиләр. О буна да дөзмәди...

С ә л и м — Бир күн Уфада онун ад күнүнү кечирирдик. Магнитафону гурду, дөнә-дөнә сеһаһа гулаг асды.

Л о ғ м а н л ы — Өзү дә тарда көзәл чалырды.

С ә л и м — Бир дә бахдым ки, көзләри јашарыб. Мән дә өзүмү күчлә сахладым. Дедим: «Бакыја гајытмаг истәрсәнми?» Сусду, суалымы бир дә тәкрар еләјәндә: «Мән инди орда кимә лазымам ки?» — дејиб, ачы-ачы күлүмсүндү.

Л о ғ м а н л ы — Көрүнүр, һәјат ону силкәләјиб. Бәлкә дә инди о артыг башга адамдыр. Бәлкә дә елә буна көрә гајыдыр...

Д и к т о р — Диггәт! Диггәт! 5156 нөмрәли рејслә Уфадан кәлән тәјјарә гәбул олунур.

Л о ғ м а н л ы — Кедәк гаршыламаға.

Л о ғ м а н л ы, С ә л и м, К ө ј ә р ч и н кедир. Бир гәдәрдән ағ сачлы әзкин көркәмли Ә л и х а н көрүнүр.

С ә с — Ана торпаг, гурбан олум адына
Вај һалына сәндән ајры дүшәнин
Узагдан да гызынмышам одуна
Ана торпаг, нә мө'чүзән вар сәнин.
Һәсрәтинин ачысына доланда
Күләкләрдән чох алмышам әтрини.
Доғма очаг, биз јанында оланда
Көрән нијә биләммирик гәдрини?

С ә л и м — Ај Алхан әми, хош кәлмисиниз. Биз сизи кириш гапысында көзләјирдик.

Л о ғ м а н л ы — Хош кәлмисән, Әлихан! *(Ону гучаглајыр.)* Чох шадам!

А л х а н — Сағ олун. Сән нијә кәлмисән?

С ә л и м — Телеграманызы алан кими јолдаш Лоғманлыја зәнк вурдум. Дедим гаршыламаға кәләчәјәм.

А л х а н — Сағ олсун!

Л о ғ м а н л ы *(Көјәрчинә)* — Гызым, јахын кәл. Таныш ол, бу да бизим лаборантдыр.

К ө ј ә р ч и н *(Алханла көрүшүр.)* — Көјәрчин!

А л х а н — Көјәрчин? А... јохса бу, о Көјәрчиндир? Сәлим Уфада сиздән мәнә о гәдәр данышыб ки... Хошбәхт оласыныз!..

С ә л и м тутулур.

А л х а н *(әтрафа ачкөзлүклә бахыр)* — Дејәсән, бу тәзә аеропортдур?

К ө ј ә р ч и н — Бәли.

А л х а н — Чох көзәлдир.

С ә л и м — Һәлә шәһәри көрсәниз танымазсыныз. Сон ијирми илдә Бакы тамам дәјишиб.

Л о ғ м а н л ы — Әлихан, тәзә «Интурист»дә јерин һазырдыр, һәләлик орда галарсан. Бир-ики ај сәнә мәнзил дә вериләчәк.

С ә л и м — Нә данышырсыныз, јолдаш Лоғманлы, ев верилənә гәдәр Алхан әми биздә галачаг. Инди исә бујурун ресторана.

Л о ғ м а н л ы — Афәрин, Сәлим! Һәр шеји әввәлдән дүшүнмүсән. Гызым, бујурун.

К ө ј ә р ч и н — Мәни бағышлајын. Кетмәлијәм.

Л о ғ м а н л ы — Тәләсмә, бизимлә кедәрсән.

К ө ј ә р ч и н — Һаһиш едирәм, мәнә изин верәсиниз кедим.

Л о ғ м а н л ы — Јахшы, Сәлим, онда мәним машынымла јола сал.

К ө ј ә р ч и н — Сағ олун.

Сәлимлә К ө ј ә р ч и н кедир.

А л х а н — Јахшы, сән инди нә үзлә кәлмисән мәни гаршыламаға?

Л о ғ м а н л ы — Заһирән дәјишсән дә, дејәсән хасијјәтин һеч дәјишмәјиб.

А л х а н — Исти очағындан дидәркин салыб, сонра аиләсинә саһиб олдуғун адамы гаршыламаға кәлмәк үчүн адамда үз кәрәк!

Л о ғ м а н л ы — Дүз дејирсән... Бура бах, бу мүддәтдә бәс ушағынла нијә марагланмадын?

А л х а н — Һәлә бир утанмајыб сорушурсан да!.. Билмирсән? Мәктуб јазыб мәндән бошанма әризәсини тәләб етмәдин?

Л о ғ м а н л ы — Бунун ушаға нә дәхли?

А л х а н — Бошанма әризәсини көндәрәндән сонра һәлә бир ушагла да марагланмалыјдым?

Лоғманлы — Арвад бошананда ушаг да бошаныр? *(Узун пауза.)* Бәс аталыг һисси?

Алхан — О һиссләри сән мәним үрәјимдән елә гопартмысан ки!..

Лоғманлы — Бәлкә әввәлдән олмајыб?

Алхан — Мәнә меjдан охумаға кәлмисән бура?

Лоғманлы — Сәһв еләмирәмсә сән бурдан Түменә кетмишдин...

Алхан — Харичдән гајыдандан сонра Уфада ишләдим.

Лоғманлы — Чох көзәл. Бурда истәдијин вәзифәjә тә'jин едәрик.

Алхан — Бунун сәнә нә дәхли?

Лоғманлы — Мән инди бирлијин баш директорујам.

Алхан — Белә де... һеч билмирдим.

Лоғманлы — Бура бах, кәлсәнә сәни көндәрәк...

Алхан — Зәһмәт чәкмә, Москвадан тә'jинат алмышам, Нефт дашларында ишләjәчәjәм.

Лоғманлы — Бир чаван мә'дән мүдири вар, онун jанында баш мүһәндис ишләрсән. Она да көмәjин дәjәр.

Алхан — Бундан сонра мәним үчүн һеч бир фәрги jохдур. *(Кедир.)*

Лоғманлы — Даjан. Һара? Киши стол сифариш еләjиб.

Алхан *(чеврилир)*. — Өзүнүз отурарсыныз, нуш олсун. *(Кедир.)*

ИКИНЧИ ШӘКИЛ

Сahә рәиси Дашгынын кабинети. Тәрлан кәлир.

Тәрлан — Jох, jолдаш рәис, даһа бычаг сүмүjә дирәниб. Бу вахта гәдәр сизә көрә дөзүрдүм. Даһа бачармырам, башга дүшүрсүнүз, бачармырам.

Дашгын — Нә олуб?

Тәрлан — Jенә гоjмур, гардаш, гоjмур ишимизи көрәк.

Дашгын — Ким гоjмур?

Тәрлан — Алхан киши. Сәнин истәклин, гоjмур, дejир олмаз.

Дашгын — Бир сәбрини бас, әмәлли-башлы даныш көрәк нә олуб?

Тәрлан — Алхан киши 1531 нөмрәли гујуда иши даjандырыб.

Дашгын — Нечә?

Тәрлан — Бәли, иши даjандырыб. Лаjиһәнин мүәллифини чағыртдырыр. Дejир, кәлсин мәни инандырсын, сонра газаг. Фәһләләр дә отуруб мүәллифи көзләjирләр. Аллаһ билир, күләк һавахт әсәчәк, jелкәнимиз һавахт jола дүшәчәк.

Дашгын — Нечә вахтдыр иш даjаныб?

Тәрлан — Үч күндүр.

Дашгын — Бәс һарда jатмысан? Нијә мәнә демирдин? Нәjи көзләjирдин?

Тәрлан — Күнаһкар мән олдум? Дүз дejибләр, мамағанлы кеф чәкәчәк, чәримәсини шағанлы верәчәк. Тәрсин бирини еләмисән башымызын үстүндә аға, сонра да дejирсән кәл чаваб вер.

Дашгын — Бәс лаjиһәни көрмүр, бәс демирсиниз ки...

Тәрлан — Көстәририк инанмыр, дejирик сајмыр. Ики ајағыны дирәjиб бир башмаға, дедијиндән дөнмүр ки, дөнмүр.

Дашгын — Jәгин jахшы баша сала билмәмисән.

Тәрлан — Баша салырам, гәбул еләмир. Мәкәр ики мин метр маили газынты тәзә ишдир? О билмир, ахы биз билирик.

Дашгын — Алхан киши әʼла мүтәхәссисдир.

Тәрлан — Биз көрмәдик. Дәниз мә'дәнләриндәки мүасир технолоkијадан һеч хәбәри дә jохдур. Инди о, әл-ајаға долашан көтүкдүр.

Дашгын — Ағзыны бошуна гоjма! Тәрлан, унутма ки, сән дә гочалачагсан.

Тәрлан — Мән онунла ишләjә билмирәм, вәссалам!

Сәлим кәлир.

Сәлим — Күн ајдын. Рәисин кефи?

Дашгын — Бизим рәислиjимиз дә көһнәлиб, кефимиз дә. Тәзә рәисин кефи нә тәһәрдир?

Сәлим — Сәнә нә тәһәр лазымдыр?

Дашгын — Истәjирәм һәмишә индики кими олсун.

Сәлим — Бир аз да jухары. Jеримдә сајмаг истәмирәм. Нәдән ки, һәjат даим инkишафдадыр.

Тәрлан — Бәс инkишафын габағына даш килләдән jохдур?

Сәлим — Вар! Һәjат — атлы илә пиjада арасындакы даими мүбаризәдир.

Дашгын — Инди сән өзүнү атлы һесаб еләjирсән, jа пиjада?

С ə л и м — Пијада идим... Шүкүр олсун инди мəни дə сəнин кими вəзифə атына миндирəн тапылды. Инди олмушам атлы. Нечəдир, сəнинчин!

Д а ш г ы н — Јыхылмагдан горхмурсан?

С ə л и м — Горхан көзə чөп дүшəр, чилов нə гədəр əлиндədир, чап кетсин атыны!

Т ə р л а н — Аллаһ о атдан бизə дə гисмət еləсин.

С ə л и м — Бош-бош дуадан нə чыхар? Аллаһ да дејир ки, сəндən һəрəкət, мəндən бəрəкət!

Д а ш г ы н — Тəрлан, сəн кет Алхан кишијə де кəлсин јаныма. Мəн өзүм онунла данышарам. Сиз ишə башлајын! (*Тəрлан кедир.*) Хејир ола бизи јад еləмəкдə?

С ə л и м — Өмрүндə мəндən зијан көрмəзсəн.

Д а ш г ы н — Хејир нечə?

С ə л и м — Хејир мəсələси белədир ки, о бахыр мүгабил тəрəфин шүчаətинə. Хејир верəр, өзү дə көрəр. Нечəдир сəнин үчүн?

Д а ш г ы н — Һəр шеји һəјатдан өјрəнирик.

Д а ш г ы н — Доғрудан, нə əчəб?

С ə л и м — Бу кечə рајона кедирəм, анамы кətирмəјə. Нишан үчүн.

Д а ш г ы н — Нə нишан?

С ə л и м — Буховлајырам өзүмү. Сағ əлим башына.

Д а ш г ы н — Мүбарəк! Нишанлын кимдир?

С ə л и м — Чəркəзин гызы. Назназ ханым.

Д а ш г ы н — Бизим сədрин?

С ə л и м — Сədр оланда нə олар? Гызы əрə кетмəсин?

Д а ш г ы н — Нə дејирəм ки...

С ə л и м — Балам, бу Лоғманлы Алхан кишијə сөз верди ки, бир-ики аја она мənзил верəчəк. Бəс нə олду? Үч ај кечиб, киши һəлə дə евсиздир.

Д а ш г ы н — Бу күнлəрдə беш тəзə мənзил алмышыг. Бири јəгин ки, Алхан кишининдир.

С ə л и м — Мəн олмасајдым, бу үч ајы киши һарда галачагды?

Д а ш г ы н — Сəн өзүн дə Лоғманлыја десəн пис олмаз.

С ə л и м — Мəн дејим? Нијə өзүн демирсəн? Балам көзүмүзү ачандан Лоғманлы дуруб сəнин далында дағ кими. Сəни бу мəртəбəјə о чатдырмајыб? Нијə көзүмүзə күл үфүрүрсүнүз? (*Телефон зəнки, дəстəји көтүрүр*). Бəли, ешидирəм. (*Алхан кəлир, Дашғын она ишарə илə јер көстərир.*) Сənсən? Нə јахшы? Сəндən нə əчəб?

С ə л и м — Елə һамыја дејир сəндən нə əчəб...

Д а ш г ы н — Чох көзəл! Сабаһ... Мəним үчүн дарыхырсан?

С ə л и м — Чананла данышыр е... мəн өлүм!

Д а ш г ы н — Ганын гара дејил ки?

С ə л и м — Чананын ганы нə гədəр гара олса, сəнин хејринədир.

Д а ш г ы н — Сабаһ ахшам? Мүтləг! Һəләлик... (*Дəстəји асыр.*)

С ə л и м — Бундакы хошбəхтлијə бах еј!.. Чанан өзү чағырыр көрүшə. Алхан əми, рəисин ајылыб...

Д а ш г ы н — Јетим əлиндə гоғал əчаиб!..

С ə л и м — Məһəббətдир, јохса елə-белə?

Д а ш г ы н — Елə-белə нədир?

С ə л и м — Елə-белə дə, мушгулат.

Д а ш г ы н — Məһəббətə тохунма, ону һəр адам баша дүшмəз!

С ə л и м — Бахыр адамына, мəсəлən, мəним кими чаван оғлан үчүн мəһəббət — ləззət вə сəадətдир. Лоғманлы кими гоча үчүн бир даһа кəнчлик вə гəбаһətдир. Лоғманлынын катибəси кими назənин үчүн əввəлчə əјləнчə, сонра шикајətдир. О ки галды евли адамлара, онлар үчүн мəһəббət — мəчбури икиүзлүлүкдүр. Сənин кимиси үчүн исə мəһəббət дүнјанын ən ширин лајласыдыр, хумарлан јат, һавахт ојаначагсан, ону аллаһ билир. Одур ки, сəн тез евлənсəн јахшыдыр. Елə дејил, Алхан əми?

А л х а н — Елədир. Амма...

С ə л и м — Паһо!.. евлənмəјин дə əммасы чыхды ки...

А л х а н — Ən бөјүк əмма елə орададыр. Бу ишдə јүз өлч, бир бич!

С ə л и м — Алхан əми, сиз елə өлчүрсүнүз, бəс бичин һавахтдыр?

А л х а н — Мəн бичмəмиш тахылым јанды, сəн өз ишини көр!

С ə л и м — Мəн кетдим бичмəјə, сиз өлчмəкдə олун, һəләлик.

С ə л и м көрүшүб кедир.

А л х а н — Дашғын, јенилик наминə, ад чыхармаг хатиринə бу əммамəликлəр һеч нə верməз. Бунлар көзə күл үфүрмəкдир. Дејирик, инанмырлар, үстəлик шикајətə кəлирлəр. Ушаг-мушаг əлиндə галмышыг. Сəн ки ишчиləринə бу ихтијары вермисəн, ахырда пешман олачагсан. Мəн буна дөзə билмирəм.

Д а ш г ы н — Үч күндүр газма дајаныб. Бунун бизә нә гијмәтә баша кәләчәјини билирсиниз, ја јох?

А л х а н — Демәк мәним көстәриш вермәјә ихтијарым јохмуш?

Д а ш г ы н — Сиз мәним суалыма чаваб верин, мән мә'дәнә вурулан зијаны сорушурам.

А л х а н — Бәлкә мәни мәһкәмәјә верәсиниз?

Д а ш г ы н — Алхан әми, ахы...

А л х а н — Сән инди ишин дајанмасыны зијан һесаб елә-јирсән, амма иш баша кәләндән сонракы зијаны көрә бил-мирсән.

Д а ш г ы н — Һәр шеј әввәлчәдән һесабланыб, хаһиш еди-рәм, ишә мане олмајасыныз.

А л х а н — Јох! Көрүрәм биз бир јердә ишләјә билмәјә-чәјик.

Д а ш г ы н — Бу нә демәкдир? Мән һеч баша дүшә бил-мирәм.

А л х а н — Тәгсыр өзүмдәдир. Мән әсассыз көстәришләрә гул кими итаәт едәнләрдән дејиләм.

Д а ш г ы н — Ишдән данышмаг әвәзинә сиз өзүнүздән да-нышырсыныз. Лајиһәјә нә һагла инанмырсыныз? Ахы бу ла-јиһә Бирлијин шурасында тәсдиг олунуб, она алимләр гол чәкиб.

А л х а н — Алимләр истисмары нәзәрә алмыр. Онлар бил-мир ки, маиллик узун мәсафәјә кедәндә борулары ендирмә-галдырма әмәлијјаты чәтинләшир, борулар тутула биләр. *(Дашғын гәһгәһә чәкиб күлүр.)* Мәнә күлүрсән? Атан јашын-да кишијә? Чох сағ ол!

Д а ш г ы н — Сиз нә данышырсыныз, Алхан әми? Аллаһ еләмәсин. Дедијиниз мәсәлә чох асандыр.

А л х а н — Асандыр? Онда өјрәдин дә... Бујурсун, бу илки сәрчә билдиркинә чиб-чиб өјрәтсин.

Д а ш г ы н — Нә бу ил, нә дә билдир. Бу мәсәлә он ил әв-вәл һәлл олунуб.

А л х а н — Нечә?

Д а ш г ы н — Турбинлә газма үсулундан истифадә олунур.

А л х а н — Турбинлә?

Д а ш г ы н — Бәли.

А л х а н — Ротор әвәзинә?

Д а ш г ы н — Олмаз?

А л х а н *(фикирли)* — Он ил!..

Д а ш г ы н — Көрүрсүнүз, Алхан әми, наһаг әсәбиләшди-

низ... Сизә һирсләнмәк олмаз! Мәндә дә күнаһ олду. Бағыш-лајын.

А л х а н — Зијан јохдур. Чәтиндир, чох чәтин! Мәни азад еләјин.

Д а ш г ы н — Дејәсән, һирсиниз һәлә сојумајыб?

А л х а н — Јох, мән чидди дејирәм. Мән көрүрәм ки...

Д а ш г ы н —Һәр шеј дүзәләчәк.

А л х а н — Сизин аз да олса мәнә һөрмәтиниз вармы?

Д а ш г ы н — Бу нә сөздүр, Алхан әми? Таныш олдуғум күндән сизә ганым елә гајнајыб ки...

А л х а н — Онда инанын ки, үрәк сөзүмү дејирәм, кетсәм јахшы олар.

Д а ш г ы н — Кетмәк мәсәләсини тамам унудун. Мән сизи баша дүшүрәм, тәзә ишә һәлә алыша билмәмисиниз. Бир аз-дан алышачагсыныз. Биз һәлә сиздән чох шеј өјрәнмәлијик.

А л х а н — Чәтиндир.

Д а ш г ы н — Логманлы јенә зәнк еләмишди. Сизинлә ва-чиб иши вар. Хаһиш едирәм, ону көрүн.

А л х а н — Бахарыг.

Д а ш г ы н — Бахарыг јох. Мүтләг ону көрүн. А... көрүрәм һирсиниз сојумајыб... Бу саат тапшырым, бизә јахшы бир чај дәмләсинләр. Чај ичә-ичә сөһбәтимизи давам етдирәк.

Д а ш г ы н чыхыр, А л х а н башыны ашағы дикиб дүшүнүр. Уста Ничатын көлкәси көрүнүр.

А л х а н *(өз-өзүнә)* — Уста Ничат, сән һардан кәлдин? Бу илләрдә һеч јадыма дүшмүрдүн, инди нечә олду ки, сәни ха-тырладым?

У с т а Н и ч а т — Она көрә ки, инди мән сәнин гәлбиндән баш галдырыб сәнә кечмиш әмәлләрини хатырладырам.

А л х а н — Мәним әмәлләрим һәмишә ишин хејринә олуб.

У с т а Н и ч а т — Сән өзүнү һәмишә әвәзолунмаз һесаб едирдин. Амма һәјат даими һәрәкәт демәкдир. Көрдүнмү, ча-ван мүтәхәссисләри?

А л х а н — Мәнә дә Әлихан дејәрләр.

У с т а Н и ч а т — Амма Алхан Әлихан дејил. Инди чаван Әлиханлар мејдана чыхыб. Алханлары керидә гојуб.

А л х а н — Бәли, мән кетмәлијәм.

У с т а Н и ч а т — Сән чох зәиф адамсан. Бәркә дүшән кими гачырсан.

А л х а н — Онда мән кетмәлијдим...

У с т а Н и ч а т — Елә исә бәс нијә гајытдын?

А л х а н — Һәкимләр хәстәлијимә көрә дәниз һавасыны мәсләһәт билдиләр.

У с т а Н и ч а т — Бәһанәдир, бәһанәдир, бәһанәдир!

Алхан кедир.

С ә с — Ачырыг сирриии јерин, көјүн дә
Идракын көзүјлә көрүр, дујуруг.
Анчаг гәлбимизин дәринлијиндә,
Јатан дујғулардан хәбәримиз јох,
Биз кимик? Биз нәјик? —
Биләк бир кәрә
Кәлин тохунмамыш динән сим олаг.
Еһтијач галмасын мәһкәмәләрә,
Мүттәһим олмамыш, биз һаким олаг.

ҮЧҮНЧҮ ШӘКИЛ

Метронун гаршысы. К ө ј ә р ч и н тәләсик кәлир, нараһатдыр, әтрафа бојланыр. Д а ш г ы н әлиндә кағыза бүкүлү чичәк, шад әһвали-руһијјә кәлир, Көјәрчини көрүб тәәччүбләнир, әлиндәки бүкүлүнү архасында кизләдир.

Д а ш г ы н *(күнаһкарчасына)* — Чохдан кәлмисән?

К ө ј ә р ч и н — Јох. Елә индичә кәлдим.

Д а ш г ы н — Сән аллаһ бағышла, кәлән көрүшә бир саат тез кәләчәјәм.

К ө ј ә р ч и н — Нараһат олма *(саатыны көстәрир)*, мән тез кәлмишәм. О нәдир? Нијә кизләдирсән?

Д а ш г ы н — Һеч, күлдүр, сәнин үчүн...

К ө ј ә р ч и н — Бәс нијә вермирсән? Күлү дә елә бүкүб әзәрләр?

Д а ш г ы н — Јолдашларым дејир ки, киши әлиндә күл тутмаз.

К ө ј ә р ч и н — Һә, еләләри вар.

Күлләри гохлајыр, дәрин фикрә кедир.

Д а ш г ы н — Һә? Нә олду? Фикрин һара кетди?

К ө ј ә р ч и н — Һеч.

Д а ш г ы н — Јенә дә олсун.

К ө ј ә р ч и н —Көјчә көлү һардадыр?

Д а ш г ы н — Ермәнистанда, инди ора Севан дејирләр... Бирдән-бирә Көјчә көлү һардан јадына дүшдү?

К ө ј ә р ч и н — Дејирләр, орада фарел балығы олур.

Д а ш г ы н — Фарели билмирәм, амма чох көзәл көлдүр.

К ө ј ә р ч и н — Гәрибәдир.

Д а ш г ы н — Нәдир гәрибә?

К ө ј ә р ч и н — Кими көлүн көзәллијини көрүр, кими дә фарелини.

Д а ш г ы н — Һансыны көрмәк јахшыдыр?

К ө ј ә р ч и н — Хошбәхт олмаг үчүн фарели.

Көјәрчин јасәмән чичәјини ијләјир.

Д а ш г ы н — Јасәмән сәнин хошуна кәлир?

К ө ј ә р ч и н — Бәс нечә?

Д а ш г ы н — Көзәл олмасајды хошуна кәләрдими? *(Көјәрчин һәсрәтлә Дашгына бахыб фикрә кедир.)* Сәнә нә олду? Нијә фикрә кетдин?

К ө ј ә р ч и н — Дашгын, де көрәк мәни нечә вахтдыр таныјырсан?

Д а ш г ы н — Лап чохдан. Һәлә ушаг икән Кәрәм кими сәни јухумда көрүб вурулмушдум. О вахтдан да Кәрәм кими јанырам.

К ө ј ә р ч и н *(әсәби)* — Мән сәндән чидди сорушурам.

Д а ш г ы н — Нә вахтдан көрүшдүјүмүзү өзүн билмирсән? Бәлкә севкимизин тарихини јазмаг истәјирсән?

К ө ј ә р ч и н — Бурах зарафаты!..

Д а ш г ы н — Нијә әсәбиләширсән?

К ө ј ә р ч и н — Ахы сән кәрәк һәр шеји биләсән!

Д а ш г ы н — Мән ону билирәм ки, севирәм!

К ө ј ә р ч и н — Дашгын, мәнә гулаг ас...

Д а ш г ы н — Әввәл сән мәнә гулаг ас, гој үрәјими бошалдым сонра да нә гәдәр истәјирсән дөшә, мән гулаг асым. Сән мәнә учмаг үчүн ганад, фәрәһләнмәк үчүн руһ вермисән, Көјәрчин. Сәнә бахыб фикирләширәм, адам көзәллијә баханда өзү дә көзәлләшир, тәмизләнир, учалыр. Дејирәм, көрәсән адамлар нијә бир-бири илә чәкишир? Нијә үрәк сындырыр, ган гаралдыр? Ахы...

К ө ј ә р ч и н *(сөзүнү кәсәрәк)* — Дашгын, бир дајан, сәнә демәли сөзүм вар. Елә она көрә дә бу күн сәни көрүшә чағырмышам, еләдир?

Д а ш г ы н — Чүнки һәр күн көрүшмәк истәјирсән... Елә мән дә ону истәјирәм ки, бу ајрылыға сон гојаг.

К ө ј ә р ч и н *(чығырыр)* — Бәсдир! Бу күн сәнә нә олуб?

Д а ш г ы н — Билмирәм. Өзүм өзүмдән баш ачмырам. Үрәјим ишыгла долуб. Өзүмү дүнјанын ән хошбәхт адамы һесаб едирәм. Бүтүн бунлара көрә сәнә борчлујам, Көјәрчин.

Сәнә миннәтдарам, Көјәрчин. Мән бу күн елә севинирәм ки, истәјирәм сән дә мәнимлә бәрабәр севинәсән.

К ө ј ә р ч и н — Анчаг өзүн дә билмәдән мәнә әзаб верирсән.

Д а ш г ы н — Аллаһ еләмәсин! Нә данышырсан? Мән сәни һәмишә әлчатмаз зирвә билирәм. Сәнин јалныз бирчә тәбәссүмүнү, бирчә хош бахышыны газанмаг үчүн күнләрлә лабораторијанын башына пәрванә кими доланардым. Сән бунлары һардан биләсән?

К ө ј ә р ч и н — Аман аллаһ! Сәбрим түкәнди! Баша дүш, горхурам, горхурам ки...

Д а ш г ы н — Нәдән горхурсан? Мәкәр сән мәним һиссләримә инанмырсан?

К ө ј ә р ч и н — Инанырам, өзүмдән дә чох!

Д а ш г ы н — Бәс нәдән горхурсан, һә?.. Билдим. Кәләчәк гајынанандан горхурсан. Горх, бала, горх. Гајынанадан горхмајан кәлин һардајды? Дејирәм ки, индики гызлар јетим оғлан ахтарыр ки, гајынанасы олмасын.

К ө ј ә р ч и н — Чох сағ ол!

Д а ш г ы н — Нараһат олма, күлүм, анам о гајынаналардан олмајачаг. Валлаһ, анам олдуғу үчүн демирәм, һамы ону севир. Гоншулар да, шакирдләр дә. Һәмишә мәнә дејир ки, сәни онунла көрүшдүрүм. О күн мәндән сәнин адресини алыб, јанына кәлмәк истәјирди, гојмадым. Сөз вермишәм ки, көрүшдүрәчәјәм. Өзүн көрәчәксән.

К ө ј ә р ч и н — Анана да демисән?

Д а ш г ы н — Бәс сәнин анана нечә чатдыраг? Өзүм елчи кетмәјәчәкдим ки? Бәлкә истәјирсән сәни гачырым? Анам кәндинизә кетмәк, сизинкиләрлә данышмаг истәјир.

К ө ј ә р ч и н фикрә кедир.

С ә с — Гәлби дә, дили дә бирчә сөз дејир,
Батыб һиссләринин дәринлијиндә.
Бу бәдбәхт, көр нечә мәнә бәнзәјир.
Көнлүнүн, һиссинин јетимлијиндә.
Ону севмәсәм дә, нечә дејим мән,
Көзүм дә, көнлүм дә өзкәсиндәдир?
Ахы мән билирәм өз фачиәмдән,
Севән бир үрәји сындырмаг нәдир?

Д а ш г ы н — Бағышла, ганыны гаралтдым.

К ө ј ә р ч и н — Сән чох јахшы адамсан, Дашгын.

Д а ш г ы н — Буна көрә дә ганын гаралды?

К ө ј ә р ч и н — Бәли.

Д а ш г ы н — Бәс пис адам көрсән нејләрсән?

К ө ј ә р ч и н — Истәјими үзүнә дејәрәм, чүнки дејәчәјим сөзә лајиг олар.

Д а ш г ы н — Ахы нијә көрә пис сөз дејәсән, елә јахшы сөз десәнә.

К ө ј ә р ч и н — Она көрә ки, өзүм-өзүмлә бачара билмирәм.

Д а ш г ы н — Нечә јә'ни?

К ө ј ә р ч и н — Дүнјада елә шејләр вар ки, адамын өзүндән асылы дејил.

Д а ш г ы н — Баша дүшмүрәм.

К ө ј ә р ч и н — Буну баша дүшмәк үчүн кәрәк мәним јеримдә оласан.

Д а ш г ы н — Ачыг даныша билмәзсән?

К ө ј ә р ч и н — Чәтиндир... Сәни елә һисс еләјирәм... Сән бөјүк севкијә лајигсән... Анчаг нејләјим? Мән... Мән... *(Оһу гәһәр боғур.)*

Д а ш г ы н — Көјәрчин!..

К ө ј ә р ч и н — Чәтиндир. Ајры вахт данышарыг.

Гачыр. Д а ш г ы н ону тутуб сахлајыр.

Д а ш г ы н — Јох, бурахмарам. Оху атыб, јајы кизләтмә.

К ө ј ә р ч и н — Сәнин үчүн нә гәдәр ағыр олса да демәлијәм. Мән чох чалышдым ки, сәни севәм. Бачармадым. Она көрә ки, мән башгасыны севмишәм.

Д а ш г ы н — Нечә? Башгасыны? Индијә гәдәр бәс мән нијә буну һисс етмәмишәм? *(Пауза.)* Бәс елә исә...

К ө ј ә р ч и н — Билирәм нә сорушачагсан? Бәс еләјсә сән нә идин? Бәс нә үчүн мән сәнә сығындым? Бәс нә үчүн мән буну сәнә инди дејирәм? Бунуму сорушачагдын? О мәни атыб, Дашгын, бир вахт дүнјадан тамам әлими үзмүшдүм. Мәни һәјата сән гајтардын. Буна көрә дә чох сағ ол. *(Сәһнәдән чыхыр.)*

Д а ш г ы н *(фикирли, сәһнәдә тәк)* — Башгасыны!

С ә с — Бәхтим, мәнә јар ол, дејиб чағларам.
Јар олмаса де бәхтијар ол, көрүм
Кәләчәјә үмидими бағларам,
Бир ан сонра нә олачаг, бил көрүм.
Јаз ајлары чағылдајан селмисән?
Бу дүнјаны ојунчагмы билмисән?
Һәјат сәни күлдүрәндә күлмүсән,
Һүнәрин вар, ағладанда күл көрүм.

1613—12

ДӨРДҮНЧҮ ШӘКИЛ

Сәлимин евн. Дашгын кәлир. Ора-бура бахыр. Алханы ахтарыр. Алхан, әлиндә гәһвә биширән габла мәтбәхдән чыхыр.

Алхан — Дашгын, хош көрдүк. Көрүрсән -дә... Субајлыгдыр. Сән бир һовур әјләш, бу саат кәлирәм.

Алхан мәтбәхә кечир.

Дашгын — Алхан әми, сиз Лоғманлынын јанына нијә кетмирсиниз? Киши нечә дәфә зәнк еләјиб, ахы јахшы дејил?

Алхан — Мән онун јанына кедән дејиләм.

Дашгын — Ахы нијә?

Алхан — Онун адыны мәним јанымда чәкмә.

Дашгын — Мәни бағышлајын, Алхан әми, нијә сиз она бу гәдәр гәзәблисиниз?

Алхан — Ејни адамы һәрә бир чүр көрүр.

Дашгын — Мән сизинлә разы дејиләм. Нә исә... Алхан әми, сәһәр Сәлим анасы илә кәлир. Сиз бурдан көчмәлисиниз. Бир нечә күн галарсыныз мећманханада. Идарәнин һесабына сизә нөмрә дә тутмушам. Узағы бир һәфтәјә мәнзилинизин ордерини аларсыныз. *(Алхан мәтбәхдән чыхыр.)* Тәзә «Интурист», отаг нөмрәси 411.

Алхан — Наһаг зәһмәт чәкмисән. Мән онсуз да чох вахт дәниздә галырам. *(Сүкут.)* Нијә әјләшмирсән? *(Сүкут.)* Көзүмә биртәһәр дәјирсән. *(Сүкут.)* Нә олуб?

Дашгын — Һеч.

Алхан — Де көрәк нә олуб?

Дашгын — Һеч нә...

Алхан — Јох, алдада билмәзсән. Мәним көзүмдән һеч нә јајынмаз...

Дашгын — Алхан әми, дүз сөзүмдүр, һеч нә олмајыб. Кечдим, мән кетмәлијәм.

Дашгын кетмәк истәјир, Алхан онун габағыны кәсир, гучаглајыб әјләшдирир.

Алхан — Ајыб олсун, мәни никаран гојуб кедирсән? Бәс арадакы сәмимијјәт, достлуг?

Дашгын — Сиз нә данышырсыныз?

Алхан — Инди ки, еләдир, даныш, әл чәкән дејиләм.

Дашгын — Алхан әми... *(Үдгунур.)*

Алхан — Ешидирәм.

Дашгын — Дүнјакөрмүш адамсыныз... Бәркдән-бошдан чыхмысыныз. Сизә инанырам... Истәјирәм...

Алхан — Сән мәнә һәр сирини е'тибар едә биләрсән.

Дашгын — Алхан әми, сиз билирсиниз, Көјәрчини нечә севирәм...

Алхан — Билирәм, јахшы билирәм.

Дашгын — Һеч демә, о башгасыны севирмиш.

Алхан — Һардан билдин?

Дашгын — Өзү деди.

Алхан — Өзү деди?..

Дашгын *(сүкут)* — Севдији оғлан да ону атыб.

Алхан *(фикрә кедир)* — Гәрибәдир!..

Дашгын — Нәдир гәрибә?

Алхан — Атыландан сонра сәндән бәрк јапышмаг әвәзинә... Сәни нијә рәдд еләсин? Мүрәккәб гыз имиш...

Дашгын — Бәлкә... әксинә, садәлијиндән, тәмизлијиндән...

Алхан — Садәлији сән белә баша дүшүрсән?

Дашгын — Бәс нијә өзү десин? Өзү бојнуна алсын?

Алхан — Сән гадынлары танымырсан...

Дашгын — Бурда нә ола биләр? *(Сүкут.)* Мәни гынамајын Алхан әми, ону тапалы дүнја нечә көзәлләшмишди мәним үчүн... Амма инди? Инди мән бу иткијә нечә дөзүм? Нечә јашајым онсуз?

Алхан — Сән нә данышырсан? Бәс сәнин мәнлијин, кишилијин, гејрәтин һарда галды?.. Мән сәни белә билмәздим.

Дашгын — Алхан әми... ахы... билирсиниз?

Алхан — Мәни бағышла, Дашгын, сән чох тәмиз адамсан. Һәр шејә инанырсан. Горхурам, сән бу зәифлијинлә өзүнү итирәсән. Билирсән ки, сәни өз доғма өвладым кими истәјирәм.

Дашгын — Мән буна инанмасајдым, дәрдими сизә данышмаздым.

Алхан — Онда мәнә гулаг ас. Чалыш ки, һәмишә сәни севсинләр.

Дашгын — Башгасыны севмәјән өзү севилә биләрми?

Алхан — Сән нә дедијини билирсән? Бир гыз ки, үзүнә гәншәр сәни севмирәм, башгасыны севирәм дејир, беләсинин дәрдини чәкмәјә дәјәрми? *(Сүкут.)* Суалыма чаваб вер. Нијә сусурсан? Сән билирсән о кими севир?

Дашгын — Јох.

Алхан — Сәлими.

Дашгын — Нә? Сәлими?

А л х а н — Бәли. Көрдүн о күн мәһәббәт һаггында нә чәрәнләјирди? *(Дашгын сарсылыр, башыны тутуб әјләшир.)* Мән буну чохдан билирдим. Бир-ики дәфә ишарә вурдум ки, өзүн өјрәниб биләсән. Амма севки сәнин көзләрини елә пәрдәләмишди ки, мәним нә демәк истәдијими дә баша дүшмүрдүн.

Д а ш г ы н — Бәс Сәлим ону нијә атыб?

А л х а н — Нәјинә кәрәкдир? Севмишдин, севмәмиш ол. Чыхарт үрәјиндән кетсин.

Д а ш г ы н *(әлләрини дизинә вурур)* — Еј севки, мәнә дејирләр, үрәјимдән чыхмалысан. Мән дә сәнә әмр еләјирәм: чых үрәјимдән. *(Алхан јахынлашыр.)* Үрәјимин дөјүнтүсүнә гулаг ас, көр әмринә нә дејир? *(Алхан әсәби һалда үзүнү јана чевирир.)* А... баша дүшдүм. Јәгин сиз үрәјин дилини билмирсиниз. Онда өзүм нәбзимә гулаг асарам. *(Нәбзини тутур.)* Үрәјим дејир ки, Алхан әмијә де ки, бир аз мөһләт версин, севкини мүтләг говачағам кетсин ишинә.

А л х а н — Мәни әлә салырсан?

Д а ш г ы н — Севмисинизми, Алхан әми?

А л х а н — Бәли.

Д а ш г ы н — Нечә севмисиниз ки, «чыхарт үрәјиндән» сөзүнү белә раһат дејә билдиниз? Бу, јәгин сизин үмумијјәтлә гадын тајфасына нифрәтиниздән кәлир!

А л х а н — Сән нә данышырсан?

Д а ш г ы н — Онда сизин дә севкиниз уғурсуз олуб ки, бу вахта гәдәр субај галмысыныз. Јәгин сонра севә билмәмисиниз. Әкәр беләдирсә, сиз кәрәк мәни баша дүшәјдиниз.

Д а ш г ы н билмәдән атдығы ох Алханын үрәјинә санчылыр. О, сарсылыр, дәрин фикрә кедир. Магнитафонда «Секаһ лентини» гурур. Бир мүддәт сусуб гулаг асырлар.

Д а ш г ы н — Мәним атам да севәрмиш секаһы. Секаһ чалынанда һәмишә анам ағлајыр. Сорушурам нијә ағлајырсан, дејир секаһа гулаг асанда атанын фачиәси кәлиб дурур көзүмүн габағында.

А л х а н — Нә фачиә?

Д а ш г ы н — Атам Нефт дашларында ишләјирмиш. Бу-ругда ачыг фантан вахты јолдашларыны хилас едәркән өлүб, өлүмү илә беш нәфәрин һәјатына ничат вериб. Анам дејир ки, о вахт һамы онун фәдакарлығындан данышырмыш. Инди мән атамла фәхр едирәм...

А л х а н сарсылыр.

А л х а н — Атан...

Д а ш г ы н — Бәли... Нечә ки? *(Алхан көјнәјинин јахасыны ачыр.)* Сизә нә олду?

А л х а н — Һеч. *(Сүкут.)* Хаһиш едирәм пәнчәрәни ач.

Д а ш г ы н пәнчәрәни ачыр, чөлдә күләк выјылдајыр.

Д а ш г ы н — Нә јаман күләк башлајыб.

А л х а н — Нечәнчи илдә олуб о һадисә?

Д а ш г ы н — Ијирми алты ил әввәл. Мәним һеч адым да олмајыб. Ики һәфтәлик көрпә олмушам. Инди атамла бир јашдајам. Амма фәрасәтим она чатмаз. *(Алхан галхыб дәрман ичир.)* Нијә өзүнүзә бахмырсыныз, Алхан әми? Јох, белә олмаз. Сиз санаторијаја кетмәлисиниз. Мән путјовка тапарам.

Телефон зәнки, А л х а н дәстәји көтүрүр.

А л х а н — Бәли, ешидирәм. Сәлим һәлә кәлмәјиб. Нә олуб ки? Нә данышырсыныз? Паһо! *(Дәстәји асыр.)* Күләк гијамәт еләјиб. Сәлимин мә'дәниндә естакада дағылыб. Борулар сырадан чыхыб, нефт ахыр. *(Дашгын дәрһал телефон нөмрәсини јығыр.)* Сән нејләмәк истәјирсән?

Д а ш г ы н — Ало! Тәрлан, сәнсән? Тез Сәлимин мә'дәнинә јардым бригадасыны көндәр, өзүн дә кет, мән дә кәлирәм. *(Алхан Дашгыны һејрәтлә сүзүр. Дашгын јенидән телефон нөмрәсини јығыр.)* Ало! Данышан Дашгындыр. Мәнә тә'чили машын лазымдыр. Дамбаја кетмәлијәм. Кәлсин Сәлимкилә, мән ордајам. *(Дәстәји асыр.)*

А л х а н — Оғул, сән нә гәрибә адамсан.

Д а ш г ы н — Нечә ки?

А л х а н — Һеч.

Д а ш г ы н — Анам никаран галачаг. Сиз аллаһ, бизә зәнк чалын! Она хәбәр верин ки, мән дәнизә кетдим. Дүшүм гапыда машыны көзләјим. Сағ олун.

Д а ш г ы н кедир.

А л х а н — Уста Ничатла оғлунун хасијјәтләри нечә дә охшајыр!.. *(Әјләшир, фикрә кедир. Ишыг сөнүр. Уста Ничатын көлкәси көрүнүр.)*

У с т а Н и ч а т — Һә, көрдүн, Дашгын рәгибинә көмәјә кетди.

А л х а н — Уста Ничат, сән јенә кәлдин?

Уста Ничат — Јадындадыр? Кәлдим, јанына, јалвардым, дедим гујуда ачыг фонтан горхусу вар, кәмини вермәдин.

Алхан — Өзүмә дә лазым иди.

Уста Ничат — Јалан дејирсән! Вахтилә Лоғмана вурдуғун шилләдән һәлә дә үрәјин сојумамышды. Сән ону һәр ишдә өзүнә рәгиб сајыр, ондан һајыф алырдын. Һеч олмаса инди кечмишиндән утанырсанмы?

Алхан — Нијә утаным? Мәкәр сәни јанан гујунун үстүнә мән итәләмишдим?

Уста Ничат — Сән јох, сәнин худпәсәндлијин.

Алхан — Мән күнаһкар дејилдим.

Уста Ничат — Сән кәмини версәјдин, гујуда ачыг фонтан олардымы?

Алхан — Күнаһкар олсајдым, о вахт һәбс едиләрдим.

Уста Ничат — Сәнин күнаһын ганун мәчәлләсинә дүшмәди, бәс вичдан мәчәлләсинә нечә? Вичданын да сәни инчитмәди?

Алхан — Јох!

Уста Ничат — Она көрә ки, сән һәмишә өз хејрини дүшүнмүсән. Амма јалныз өз ишинә јарајан, дүнјанын ән јарамаз адамыдыр. Дүшүн Алхан, заман чох амансыздыр. Сонра сәндән дәһшәтли гисас алар.

Сәс — Өзүнү дүнјаја борч сајанларын
Бөјүк үрәјинә архаланмышам.
Јалныз өз ишинә јарајанларын
Бирчә дамғасы вар: Јарамаз адам.
Нечә инсан дејим, нечә мән сәнә?
Гој өвлад демәсин бу Вәтән сәнә.
Демә, даш јајыныб гардаша дәјди,
Мән елә билдим ки, даш, даша дәјди.
Јурдун о башында јыхылан кәсин,
Ағрысы гәлбиндә кәрәк көјнәсин.
Ән бөјүк дәрјанын бирдир саһили
Ону һәр тәрәфдән дөјәр далғалар.
Бир бөјүк Вәтән, бир бөјүк ели,
Таримар еләјәр «мәнә нә вар»лар.

БЕШИНЧИ ШӘКИЛ

Хәзәр Дәниз Бирлији Идарәси. Баш директор Лоғманлының кабинети. Дәһлиздә катибә. Тәрлан кәлир. Чичәкләри катибәјә тәгдим едир.

Тәрлан — Бујурун. Бу чичәкләри әсир едиб кәтирмишәм сәнин һүзуруна. Гој сәнин көзәллијинә бахыб утансынлар.

Катибә — Оһо... Күн һајандан доғуб?

Тәрлан — Күнбатандан.

Катибә — Мүнасибәт?

Тәрлан — Мүнасибәти һисс едәрләр, дөмәзләр.

Катибә — Бајагдан директор сәни көзләјир.

Тәрлан — Бу көзәллијин габағында һәр шеј јаддан чыхыр.

Өзү күл олан көзәл
Дәрилмиш күлү нөјләр?
Сән күлү ијләјирсән,
Јохса күл сәни ијләр?

Катибә — Аләмдир! Өзүн јазмысан, јохса шаирләрдән чырпышдырмысан?

Тәрлан — Сән јазмысан, күлүм, даһа доғрусу сән јаздырмысан. Даныш, сән аллаһ, сәсинә гулаг асым.

Катибә — Нә данышым?

Тәрлан — Нә истәјирсән даныш, тәки сәсини ешидим.

Катибә — Дәли олуб.

Тәрлан — Билирсән нә дејиб Наполеон сәс барәсиндә? Дејиб ки, үч сәсдән хошум кәлир.

Катибә — Елә үч сәс?

Тәрлан — Бәли, биринчи ат кишнәртиси, икинчи су шырылтысы, үчүнчүсүнү дә сән де, сәсинә гурбан кәсим.

Катибә — Үчүнчү гадын сәси.

Тәрлан — Әһсән! Бурда вуруб кәллә чарха.

Катибә — Инди ичәри кечмәклә нечәсән?

Алхан кәлир.

Алхан — Салам.

Катибә — Салам.

Тәрлан — Сөһбәтин ширин јериндә Фатма кәлди гач. *(Кабинетә кечмәк истәркән.)*

Алхан — Бура бах, рәисә шикајәт еләмәјин бәс олмајыб, инди дә директорун јанына кәлмисән?

Тәрлан — Биз оланы дејирик. Дедик, гуртардыг.

Алхан — Бир бунун әдасына бах!..

Тәрлан *(катибәјә)* — Мән кечдим директорун јанына, һеч кәси бурахма, вачиб ишимиз вар. *(Кабинетә кечир. Алхан да кабинетә кечмәк истәркән.)*

Катибә — Јолдаш, ичәри кечмәк олмаз, директор мәшғулдур.

Алхан әһәмијјәт вермир, кабинетә кечир.

Тәрлан — Олар, јолдаш рәис?

Лоғманлы — Бәли. Даныш һадисә нечә олуб?

Тәрлан — Дүнән...

Алхан кабинетә дахил олур.

Лоғманлы — Әлихан, хош көрдүк, нијә көрүнмүрсән?

Алхан — Сәнинлә вачиб ишим вар.

Лоғманлы — Әјләш, бешчә дәгигә. *(Тәрлана)* Бујур.

Тәрлан — Дүнән күнортадан сонра башлајан фыртына сәһәрә јахын дајанды. Он бир бал күчүндә. Сәлимин мә'дәниндәки мејданчадан кәлән нефт борусу дағылды. Гујулары бағламаға кедән фәһләләр, иш гуртармамыш мејданча естакададан ајрылыр. Дашгын гәзадан хәбәр тутан кими мәни бригада илә көмәјә көндәрди, сонра өзү дә кәлди.

Лоғманлы — О тајда галан фәһләләр нечә олду?

Тәрлан — Дашгын онлары су борусунун көмәјилә хилас етди.

Лоғманлы — Сәлим һәлә кәлмәјиб?

Тәрлан — Кәлиб.

Лоғманлы — Она ким ичазә вериб рајона кетмәјә?

Тәрлан — Билмирәм.

Алхан — Гајынатасы.

Лоғманлы — Гајынатасы? О кимдир?

Тәрлан — Чәркәз Сәттарович.

Лоғманлы — Чәркәзин гызыны алыр? Бәс о лаборант? Нәдир онун ады?

Тәрлан — Көјәрчин!

Лоғманлы — Һә, бәс о нә олду?

Алхан — Көјәрчин Сәлими севир, Дашгын да Көјәрчини. Сәлим сәдрин гызына көрә Көјәрчини атыб.

Лоғманлы — Сән һардан билирсән?

Алхан — Дашгын мәнә данышыб.

Лоғманлы — Бу оғлан нијә белә едир?

Тәрлан — Ајдын дејил, јолдаш директор?

Лоғманлы — Һә, инди ајдын олду. Она дејин кәлсин јаныма.

Тәрлан — Баш үстә.

Лоғманлы — Дашгын һарададыр?

Тәрлан — Сәһәрә јахын кетди евә.

Лоғманлы *(диктофона)* — Гәзанын нәтичәләрини өјрәнән комиссијанын тәркибинә Дашгыны да салын.

Тәрлан — Кедә биләрәмми?

Лоғманлы — Бујурун.

Тәрлан кедир.

Алхан — Мән билмәк истәјирәм ки, нијә мәндән әл чәкмирсән?

Лоғманлы — Нә олуб?

Алхан — Бу вахта гәдәр еләдикләрин мәкәр аздыр ки, јенә мәнә әзаб верирсән?

Лоғманлы — Нә әзаб?

Алхан — О бојда Нефт дашларында ајры јер јох иди? Кәрәк елә мәни Дашгынын јанына көндәрәјдин?

Лоғманлы *(күлүр)* — Белә де...

Алхан — Бунунла нә демәк истәјирсән? Мәгсәдин нәдир? Ијирми једди ил әввәл сәнә вурдуғум шилләнин һајыфыны алырсан мәндән? Гисас нә гәдәр давам едәр?

Лоғманлы — Сән һәлә дә корсан, Әлихан. Ловғалығындан, худбинлијиндән башына кәлән бәлаларын сәбәбини јенә дә өзкә јердә ахтарырсан.

Алхан — Демәли, сән мәни гәсдән Дашгынын јанына ишә көндәрмисән ки, Уста Ничатын өлүмүнә сәбәб олдун, инди дә оғлунун әли алтында ишлә... Сән бунунла мәнә әзаб вермәк, мәни мә'нән өлдүрмәк истәјирсән?

Лоғманлы — Сән доғрудан да әзаб чәкирсән? *(Сүкут.)* Әкәр белә дирсә, мән буна чох шадам.

Алхан — Мәним әзабларыма шадсан? Башгаларынын әзабларындан ләззәт алан инсана нә ад вермәк олар? Сән инсан дејилсән, чанаварсан, чанавар! *(Гапыја јөнәлир, кетмәк истәјир)*

Лоғманлы — Дајан! *(Алхан гапыны ачыр, бир ајағы чөлдә, бири ичәридә икән.)* Дајан дејирәм сәнә!

Алхан — Нә вар?

Лоғманлы — Дашгын өзү деди Ничатын оғлујам?

Алхан — О атасынын өлүм һадисәсини, о јанғын әһвалатыны данышды.

Лоғманлы — Нечә оғланды Дашгын?

А л х а н — Бунун мәсәләјә нә дәхли?

Л о ғ м а н л ы — Дәхли вар.

А л х а н — Гызыл кими, тәртәмиз, габилијјәтли! Сонра?

Л о ғ м а н л ы — Бәс биләндә ки, Дашгын Уста Ничатын оғлудур, сәндә она гаршы кин јаранмады?

А л х а н — Әксинә, кин сәндә чохдур.

Л о ғ м а н л ы — Онда архајын ола биләрсән, Дашгын Уста Ничатын оғлу дејил.

А л х а н — Нечә?

Л о ғ м а н л ы — Дејирәм Дашгын Уста Ничатын оғлу дејил.

А л х а н — Бәс ахы, о һадисәни тарихинә гәдәр дәгиг деди.

Л о ғ м а н л ы — Нә олсун?

А л х а н — Јә'ни икинчи белә һадисә олуб?

Л о ғ м а н л ы — Јох!

А л х а н *(сүкут)* — Јахшы ки, Уста Ничатын оғлу дејил. Јохса бу дәһшәт иди!

Л о ғ м а н л ы — Дәһшәтин бөјүјү габагдадыр! *(Графиндән су төкүб стәканы она верир.)* Чибиндә дәрманын вармы?

А л х а н — Вар.

Л о ғ м а н л ы — Чыхарт дәрманыны. Ал бу да су!

А л х а н — Нәјә лазымдыр бу һәнкамә?

Л о ғ м а н л ы — Ајнурун гызлыг фамилијасы нәдир?

А л х а н — Һансы Ајнур?

Л о ғ м а н л ы — Инди кәл мәни дә таныма. Кечмиш арвадыны дејирәм.

А л х а н — Сән нијә мәсәләјә дәхли олмајан суаллар верирсән?

Л о ғ м а н л ы — Суалыма чаваб вер. Ајнурун гызлыг фамилијасы нә иди?

А л х а н — Кәрәк ки, Вәлизадә!

Л о ғ м а н л ы — Еләдир. Бәс Дашгынын фамилијасы нәдир?

А л х а н — Вәлизадә... Дајан, дајан! Сән нә демәк истәјирсән?

Л о ғ м а н л ы — Ајнур өз фамилијасыны верib оғлуна! Олуб Вәлизадә Дашгын Әлихан оғлу.

А л х а н — Нечә? Јох! Ола билмәз!.. *(Дәрин фикрә кедир.)* Бәс онун данышдығы о јанғын әһвалаты нә иди?

Л о ғ м а н л ы — Ајнур Дашгынын көзүндә атасыны јүксәлтмәк үчүн Уста Ничатын фәдакарлығыны сәнин фәдакарлығын кими гәләмә вериб. Ајнур оғлуна демәк истәмәјиб ки, атан бизи атыб, атан нанкордур.

А л х а н — Дашгын! Мәним оғлум!

А л х а н сарсылыр. Узун пауза.

Л о ғ м а н л ы — Кәл отур, дәрманыны ич, сакит ол.

(Узун пауза.)

Баша дүшүрәм, Дашгын Ничатын оғлу олсајды дәрд јары иди... Лакин сән һәр ики оғулун гаршысында күнаһкарсан. Һәм өз оғлунун, һәм дә Уста Ничатын. Сән һәр икисини јетим гојмусан...

А л х а н — Сән јенә мәни бурдан гачырачагсан!

Л о ғ м а н л ы — Әксинә, мән сәни бирдәфәлик бура бағламаг истәјирәм.

А л х а н — Лакин... көрүнүр, тале мәнимлә чох пис ојун ојнајыр. Бир дә сән... сән...

Л о ғ м а н л ы — Јенә мән күнаһкар олдум? *(Телефон нөмрәсини јығыр.)* Ало кимдир? Ајнур ханым? Салам.

А л х а н — Сән нејләјирсән?

Л о ғ м а н л ы — Нечәсиниз?

А л х а н — Дајан! Дајан дејирәм сәнә! *(Галхыб телефону басыр)* Әкәр десән, өзүндән күс.

Л о ғ м а н л ы — Отур јериндә!

А л х а н — Сән билирсән нејләјирсән?

Л о ғ м а н л ы *(телефон нөмрәсини јығыр)* — Сакит ол, ајры сөзүм вар... Ало, Ајнур ханым, бағышлајын телефон кәсилди. Нечәсиниз? *(Алхан һејрәтлә онларын данышығына гулаг асыр.)* Дашгын евдәдир? Јатыр? Јох, јох, ојатмајын. Галханда она дејин бирлијә зәнк чалсын. Белә көзәл оғул бөјүтдүјүнүзә көрә сағ олун. Бәс сизә демәјиб? Јахшы, мәним тәшәккүрүмү јетирәрсиниз она. Бујурун, ешидирәм... Севир? Һә, Көјәрчин. Бир аз хәбәрим вар. Јахшы... Мән данышарам... Сағ олун. *(Дәстәји асыр.)*

А л х а н — Мән бир шеји баша дүшә билмәдим. Бу нә чүр телефон данышығы иди сизин аранызда?

Л о ғ м а н л ы — Нә дедиіини баша дүшүрәм. Сән елә билирдин мән Ајнурла евләнмишәм... Сән кедәндән бир аз сонра мән она тәклиф еләдим лакин Ајнур мәним севкими гәбул етмәди.

А л х а н — Нечә јә'ни? Бәс ахы...

Л о ғ м а н л ы — Гулаг ас, о, өмрү боју сәни көзләјиб.

А л х а н — Бәс нијә онлара бу гәдәр гајғы көстәрирсән?

Лоғманлы— Мәкәр инсанлара тәмәннасыз гајғы көстәрмәк олмаз? Бу, Ајнурун бөјүк мәһәббәтинә мәним һөрмәтимин әламәтидир. Тәәссүф ки, сән онун бөјүк севкисинә лајиг олмадын. О, өмрүнү јеканә баласына гурбан верди. Лакин бу бәдбәхтлијин бир хејри дә олду. Дашғын сәнин јох, онун тәрбијәси илә бөјүдү вә Дашғын олду.

Алхан — Бүтүн бу дедикләрини кәлдијим күн дејә билмәздин? Нијә башыма бу ојуну ачырдын?

Лоғманлы — Мән истәдим ки, сән өзүн оғлуну таныјасан. Сәһвини өзүн дәрк едәсән. Бир дә мән Дашғын үчүн горхурдум. Горхурдум ки, бирдән билсә онун үчүн ағыр олар. Инди сәнә һәр шеј ајдын олду. Кедә биләрсән.

Алхан — Лоғман, сән адам да өлдүрә биләрсән.

Лоғманлы *(сүкут)* — Дашғынкилә кечән ил тәзә мәнзил вермишик. Дәдә Горгуд күчәси, 16.

Алхан — Лоғман!..

Алхан кабинетдән чыхыр.

Сәс — Кимдир мәним,
Ән горхулу дүшмәним?
Јахшымы гојуб
Јаманымы данышанмы?
Јох!
Ејибләрими дејиб.
Архамча күләнми?
Јох!
Мәним нөгсанларымы
Мәндән јахшы биләнми?
Јох! Јох! Јох!
Өзкәләрин көзүнү
Тахајдым өз көзүмә
Өзкәләрин көзүјлә
Бахајдым өз-өзүмә
Онда ејибләримә
Өзүм дүшмән олардым.
Онда мән, мән олардым!

Алхан *(катибәјә јанашыр)* — Гызым, каһиш едирәм, мәнә бир стәкан су верәсән.

Катибә *(графиндән су төкүб она верир)* — Сизә нә олду? Бәлкә һәким чағырым?

Алхан *(дәрман атыр)* — Лазым дејил. Бајаг сизин хәтринизә дәјдим, бағышлајын мәни.

Катибә — Ејби јохдур, нараһат олмајын! Биз белә шејләрә өјрәшмишик.

Сәлим кәлир.

Сәлим — Алхан әми, күн ајдын... Һә... Алхан әми, сәһәр-сәһәр тамам јығышыб кетмисән? Нијә белә тәләсирдин? *(Сүкут.)* Анчаг сабаһ ахшам биздә ол һа. Анамкиллә нишана кедәчәксән. Һәләлик.

Алхан аста аддымларла кедир.

Катибә — Директор сәни көзләјир.

Сәлим — Каш сән көзләјәјдин, көзәл гыз! Һә, нечәдир сәнин үчүн?

Катибә — Көзләјәнләрдән көзүн дојмајыб?

Сәлим — Иштаһасы чох оланын көзү тох олмаз. *(Сәлим кабинетә кечир.)* Олар?

Лоғманлы — Ишин-күчүн бу вахтында бу нә рајона кетмәк иди?

Сәлим — Изин алмышдым, јолдаш директор.

Лоғманлы — Јәгин ки, гәзадан хәбәрин вар. Ахы сән вәзифә башындасан.

Сәлим — Бәли.

Лоғманлы — Јахшы ки, Дашғын өзүнү чатдырыб, јохса...

Сәлим — Ешитмишәм, сағ олсун.

Лоғманлы — Сабаһ тездән орда ол. Комиссија кәләчәк, гәзанын нәтичәләрини јериндә јохламаға.

Сәлим — Баш үстә. *(Кетмәк истәркән)*

Лоғманлы — Дајан! Кәндә нијә кетмишдин?

Сәлим — Анамы кәтирмәјә. Субајларыныз үчүн олсун. Хејир ишимиз вар.

Лоғманлы — Мүбарәк! Нишанлы кимдир, бары биз таныјырыг?

Сәлим — Бәли, Чәркәз Сәттаровичин гызы.

Лоғманлы— Назназ? Һә... пис тыз дејил. Бура бах, јахшы јадыма дүшдү, Әлиханы гаршылајанда сәнин јанында бир гыз варды һа... бизим лаборант, нә иди онун ады?

Сәлим — Һә... Көјәрчини дејирсиниз?

Лоғманлы— Һә, Көјәрчин. О нә тәһәр гыздыр?

Сәлим — Һансы чәһәтдән сорушурсунуз, јолдаш директор?

Лоғманлы— Елә һәр чәһәтдән.

С ə л и м — Гыздыр да... Өзүнүз көрүрсүнүз.

Л о ғ м а н л ы — Көзəллијинə сөз ола билмəз. Тəбиət ондан һеч нə əсиркəмəјиб. Боју, бухуну, дурушу, јериши, көзү, гашы. Бунлар һамысы көз габағындадыр. Мən сəндən ағлыны, хасијјətini хəбəр алырам.

С ə л и м — Елə ағлына да сөз ола билмəз.

Л о ғ м а н л ы — Шүкүр олсун, јахшы олду.

С ə л и м — Нечə бəјəм?

Л о ғ м а н л ы — Һеч.

С ə л и м — Бəс нијə шүкүр дединиз?

Л о ғ м а н л ы — Елə һамы сəн дејəни дејир, јаман тə'рифləјирləр. Инди јахшы јердən бəхти ачылыб. Мəним фикрими билмək истəјирləр.

С ə л и м — Бахты ачылыб?

Л о ғ м а н л ы — Өзүнə лајиг бир оғлан истəјир ону.

С ə л и м — Кетмəз!

Л о ғ м а н л ы — Нədən билирсəн?

С ə л и м — Билирəм, кетмəз!

Л о ғ м а н л ы — Ахы вериб разылығыны.

С ə л и м — Һачан?

Л о ғ м а н л ы — Бу јахынларда.

С ə л и м — Кимдир оғлан?

Л о ғ м а н л ы — Нə борчуна галыб?

С ə л и м — Дејирсиниз, гыз өзү разылығыны вериб?

Л о ғ м а н л ы — Бəли.

С ə л и м — О оғланы мən таныјырам?

Л о ғ м а н л ы — Бəли. Өзүнү таныјан кими.

С ə л и м — Демəзсиниз кимдир о?

Л о ғ м а н л ы — Јох!

С ə л и м — Бизим аləмдəндир?

Л о ғ м а н л ы — Бəли.

С ə л и м — Нечə јашы вар?

Л о ғ м а н л ы — Нејləјирсəн, Көјəрчин сəнин бачындыр, дајыгызындыр, нəјиндир, əл-ајаға дүшмүсəн?

С ə л и м — Јə'ни дејирсиниз гыз өзү разылыг вериб?

Л о ғ м а н л ы — Сəлим, ја сəнин башын хараб олуб, ја да гулағын ағыр ешидир. Карсан?

С ə л и м — Сиз өзүнүз гулағынызла ешитдиниз о, разылыг верəндə?

Л о ғ м а н л ы — Јох! Радиода е'лан елədиləр.

С ə л и м — Мən зарафат еləмирəм. Јолдаш директор мүəллим...

Л о ғ м а н л ы — Бəли.

С ə л и м — Мənимлə ишиниз јохдур ки?

Л о ғ м а н л ы — Јох!

С ə л и м — Онда мən кетдим.

С ə л и м кабинетдən чыхыр. Лоғманлы онун архасынча гəһгəһə чəкиб күлүр. С ə л и м дəһлиздə дајаныр, фикирləшир.

К а т и б ə — Һə, нечəди сəнин үчүн? *(Сүкут.)* Сөзүн вар мənə? Бəлкə көрүш тə'јин етмək истəјирсəн мənимлə?

С ə л и м — Нə?

К а т и б ə — Карсан? *(Графиндəн су төкүб стəканы она узадыр.)* Дərманыны чыхарт!

С ə л и м — Нə дərман?

К а т и б ə — Бу күн ордан чыханлар дərман атыр.

С ə л и м — Дərманлыг дөјүл бу дərд.

К а т и б ə — Дејəсəн, шиллə бəрк тутуб сəни.

С ə л и м — Шиллə! Јох, күллə!

К а т и б ə — Нечəди сəнин үчүн?

II һиссə

АЛТЫНЧЫ ШƏКИЛ

Көјəрчинин отағы. К ө ј ə р ч и н тəк отуруб дүшүнүр.

С ə с — Нə јаман, нə чətин күнləрə галдым,
Севкинин дүшмəни мин-мин олурмуш,
Күмансыз күмандыр, гансыз шүбһələр
Севənин гəлбиндə чин-чин олурмуш.

Мən һаггы итирдим күман ичиндə
Аздым өз јолуму думан ичиндə.
Севəндə севирик бир ан ичиндə,
Унутмаг нə јаман чətин олурмуш?

А ј н у р кəлир.

А ј н у р — Мən Ајнурəм. Дашгынын анасы.

К ө ј ə р ч и н — Хош кəлмисиниз!..

А ј н у р — Көзləмирдин, һə?

К ө ј ə р ч и н — Əксинə, көзləјирдим.

А ј н у р — Нијə?

К ө ј ə р ч и н — Билирдим ки, кələчəксиниз.

А ј н у р — Нәдән билирдин?

Сүкут.

К ө ј ә р ч и н — Буjурун, әjләшин.

А ј н у р — Гызым, мән онсуз да сәнинлә көрүшмәли идим. Анчаг белә jох. Нә исә... jахшы, бу нә мәсәләдир? Сизә нә олуб? *(Сүкут.)* Бәлкә мәним һаггым jохдур сорушмаға?

К ө ј ә р ч и н — Хеjр, сиз һаглысыныз. Сиз анасыныз.

А ј н у р — Нә олуб? Аранызда нә jел әсиб? Мәндән кизләтмә, гызым.

К ө ј ә р ч и н — Биз гуртармышыг.

А ј н у р — Мән дә елә бунун сәбәбини өjрәнмәjә кәлмишәм.

К ө ј ә р ч и н — Бәс өзү деməjиб?

А ј н у р — Jох. Оғлан ушаглары аналары илә ачыг олмур, гызым. Сән мәни ана һесаб елә, де көрүм нә олуб?

К ө ј ә р ч и н — О ки деməjиб, мән һеч дејә билмәрәм. *(Телефон зәнки. Көjәрчин дәстәji көтүрүр, чаваб jохдур.)* Ало, ало, ешидирәм сизи... *(Сүкут. Дәстәji асыр).*

А ј н у р — Jәгин ки, одур.

К ө ј ә р ч и н — Бәли.

А ј н у р — Ахы нәдән өтрү күсмүсүнүз?

К ө ј ә р ч и н — Бүтүн күнаһлар мәндәдир, онун зәррәчә күнаһы jохдур.

А ј н у р — Ахы о күнаһ нәдән ибарәтдир? *(Сүкут.)* О да әзиjjәт чәкир, jәгин ки, сән дә... Бәлкә ачыға дүшмүсүнүз? Гызым, мәһәббәти горумаг лазымдыр, ону бош бир ачыға гурбан вермәк олмаз.

К ө ј ә р ч и н — Мәсәлә чиддидир, ана.

А ј н у р — Бу нә демәкдир? Мән баша дүшә билмирәм. Гызым, хаһиш едирәм, де көрүм бу чидди мәсәлә нәдир? *(Сүкут.)* Әл чәкмәjәчәjәм.

К ө ј ә р ч и н — Мән... *(Ону гәһәр боғур.)* Нечә дејим, нечә еләjим ки, сиз мәни гынамаjасыныз. Мәни баша дүшәсиниз.

А ј н у р — Дедим ки, мәни анан һесаб елә.

К ө ј ә р ч и н — Мән башгасыны севирәм.

А ј н у р — Нечә? *(Сүкут.)* Баша дүшмәдим. *(Сүкут.)* Башгасыны севмишдинсә бәс Дашгынын гәлбини нијә овлajырдын?

К ө ј ә р ч и н — Мән белә олачағыны билмирдим.

А ј н у р — Нечә jә'ни билмирдим, севки алверди ки, севдалашандан сонра дәббәләjәсән? Бәлкә үрәклә ојнамаг, ону

футбол топу кими ајагдан-ајаға өтүрмәк дә индинин модасыдыр? Сәнин бу һәрәкәтинә нә ад верәк?

К ө ј ә р ч и н — Ана, ичазә верин мән...

А ј н у р — Сиз индики гызлар! Мин илләрдән гопуб кәлән ата-баба ән'әнәләринә түпүрүр, дүнән мејдана чыхан сәфеһ бир моданын габағында ағлынызы итирирсиниз. Һаны бизим нәнәләрин сәдагәт, вәфа, дөзүмлүлүк ән'әнәси? Jенилик ады илә мејдана чыхан бу әjjашлыг, бу jүнкүллүк, бу әjләнмәк еһтирасы сизи һара апарыр?

К ө ј ә р ч и н — Бәсдир!.. *(Узун пауза. Онлар хеjли мүддәт бир-биринә бахыр, санки бир-бирини баша дүшүр, һирсләри сојујур. Көjәрчин Ајнура jахынлашыр, меһрибанчасына.)* Мән баша дүшүрәм, Ајнур ханым, Дашгынын әзаблары сизи тәбиәтиниздән чыхарыб, мән дә һамыны jаланчы, ријакар, һијләкәр билирдим. Гышгырмаг, һагсызлыға үсjан етмәк, адамлардан гисас алмаг истәjирдим. Һеч кәсә инанмырдым. Елә бу заман гаршыма Дашгын чыхды. Боjнума алырам, мән әввәлләр она күлмәк, севкисиjлә әjләнмәк, әвәз чыхмаг истәjирдим.

А ј н у р — Гаjдадыр, писләрин чәримәсини jахшылардан аларлар.

К ө ј ә р ч и н — Кетдикчә ону танымаға башладым. Гәсдимдән утандым. Онун сафлығы мәни дүзлүjә чағырды, адамлара инамымы гаjтарды. Мән Дашгынын өзүнә jох, севкисинә вурулдум.

А ј н у р — Анчаг о бирисинин өзүнә вурулмушдун?

К ө ј ә р ч и н — Бәли, анчаг ону унутмалыjдым...

А ј н у р — Ону унутмаг үчүн сәнә Дашгын лазым иди, һә?

К ө ј ә р ч и н — Бәли. Лакин мүмкүн олмады.

А ј н у р — Дашгын ондан jә'ни бу гәдәр ашағыдыр?

К ө ј ә р ч и н — Jох! Һәр чәһәтдән jухарыдыр. Амма буну ағыл билир, үрәк билмәк истәмир. Бир вахт ајылдым ки, Дашгын мәни дүшүндүjүмдән артыг севир... *(Гәһәр боғур.)*

А ј н у р — Үрәjинә кирәндән сонра, ону дәли еләjәндән сонра дедин ки, евләнә билмәрик, һә? Әчәб ишдир.

К ө ј ә р ч и н — Мән билмирдим ки, онун севкиси бу дәрәчәдә бөjүjәчәк. *(Пауза.)* Нечә билирсиниз, бир аз да көзләjәjдим? Онда даһа бөjүк күнаһ ишләмиш олмаздыммы?

А ј н у р *(кинаjә илә)* — Бәс о оғлан сәни нијә атыб? Демәк о да башгасыны севирмиш?

К ө ј ә р ч и н — Билмирәм...

А ј н у р — Бәс онда...

К ө ј ә р ч и н — О һәмишә башгаларындан сечилмәк, фәргләнмәк истәјирди. Һәмишә она елә кәлирди ки, онун исте'дадыны көрмәк истәмирләр. О, јүксәлмәк үчүн јоллар ахтарыр, тапа билмир, әзаб чәкирди. Она көрә дә бурдан баш көтүрүб кетмәк истәјирди. Бирдән бу фикриндән әл чәкди. Мәнимлә кеч-кеч көрүшмәјә башлады. Бир дә ешитдим ки, сәдрин гызына нишанланыб.

А ј н у р — Ајдындыр!

К ө ј ә р ч и н — Сиз билирсиниз атылмаг, севән гадын үчүн нә бөјүк дәрддир? *(Сүкут.)* Ахы сиз һардан биләсиниз ки, атылмаг нә демәкдир?

А ј н у р *(кинајә илә күлүмсүнүр)* — Еләдир, гызым...

К ө ј ә р ч и н — Инди мәним јалныз бир чарәм галыр, баш көтүрүб кедәм кәндә, Ајнур ханым. *(Ајнур фикрә кедир.)* Нијә белә фикрә кетдиниз? *(Сүкут.)* Сизә нә олду?

А ј н у р — Һеч.

К ө ј ә р ч и н — Бәлкә гәлбинизә тохундум? Бағышлајын.

А ј н у р — Билирсәнми, гызым, мәним бир рәфигәм вар. Сәнин талејин онункуна охшајыр.

К ө ј ә р ч и н — Нә барәдә?

А ј н у р — Ијирми алты ил әввәл әри ону атыб кетди узаг, чох узаг бир шәһәрә, ад-сан далынча. О, орда адыны, шөһрәтини бөјүтдү, рәфигәм бурда өвладыны.

К ө ј ә р ч и н — Нечә? Өвладлары да вармыш? Онда аиләсини дә апарајды өзү илә.

А ј н у р — Јох, о апарарды, гадын кетмәди.

К ө ј ә р ч и н *(һејрәтлә)* — Нә? Нијә кетмәди? *(Сүкут.)*

А ј н у р — О кедә билмәзди.

К ө ј ә р ч и н — Нечә јә'ни ушағымын атасы кедән јерә мән кетмәјим? Сиз о гадына һагг верирсиниз?

А ј н у р — Әлбәттә.

К ө ј ә р ч и н — Ахы нијә?

А ј н у р — О декабристләр кими әгидә наминә сүркүнә кетсәјди, гадын да онунла кедәрди. Лакин о, киши худпәсәндлијинин учундан ел-обасыны тәрк еләјирди. Мәкәр бу хасијјәт кетдији јердә давам етмәјәчәкди?

К ө ј ә р ч и н — Адам севдијини нөгсанлары илә бәрабәр севир.

А ј н у р — Гызым, мәсәлә белә дир ки...

К ө ј ә р ч и н — Мәни бағышлајын, Ајнур ханым, мән севдијим адамла чәһәннәмә дә кедәрдим. О гадын әрини севмирмиш.

А ј н у р — Нечә јә'ни севмирмиш?

К ө ј ә р ч и н — Сиз бајаг ән'әнәмиздән данышдыныз, нәнәләримизин сәдагәтиндән, дөзүмүндән сөз ачдыныз. Бәс севән гадын учурума кедән әрини нечә тәк гоја биләрди? *(Ајнур сарсылыр.)* Дүз демирәм? *(Сүкут.)* Мән севки борчундан бөјүк борч танымырам. Севки, ајлы кечәдә јанашы әјләшиб бир-биринә көзәл вә'дләр вермәк дејил, өмрүн дашлы-кәсәкли јолларыны јанашы кечмәји, бачармагдыр!

А ј н у р *(узун сүкутдан сонра.)* — Сән нә гәрибә гызсан!

Узун сүкут. А ј н у р кетмәк истәркән С ә л и м кәлир. О сәрхошдур. Гапынын ағзында дајаныр.

К ө ј ә р ч и н — Салам. *(Ајнур диггәтлә ону сүзүр)* Нијә кечмирсән ичәри? *(Сүкут.)* Таныш олун. Бу, Сәлимдир. Ајнур ханым, Дашгынын анасыдыр. *(Сүкут.)* Нијә сусурсан? Бәлкә бир сөзүн вар? *(Ајнур кедир.)* Гапынын ағзында нијә дурмусан? Кеч јухары баша. Нијә сыхылырсан? Сән ахы утанчаг дејилдин. Бәлкә тојуна чағырмаға кәлмисән мәни? Лазым билирсәнсә кәләрәм. Тојунда ојнарам да. Бирдән чашыб мәнимлә ојнарсан, һа! Елә шеји еләмәјәсән, јохса нишанлын гысганар.

С ә л и м — Бәсдир!

К ө ј ә р ч и н — Адам тојунда һирсләнмәз!

С ә л и м — Дашгынын анасы! Елчи кәлмишди?

К ө ј ә р ч и н — Елчидән кечиб, тојдан данышы.

С ә л и м — Белә де? Инди билдим Лоғман нијә кизләдирмиш! Балам нә тез сојујуб тәзәдән исинә билдин?

К ө ј ә р ч и н — Сәндән өјрәндим.

С ә л и м — Севирсән ону?

К ө ј ә р ч и н — Пис оғландыр? *(Сүкут.)* Кимдән әскикдир?

С ә л и м — Сағлығына гисмәт олсун.

К ө ј ә р ч и н — Чох сағ ол. Демәк, мәни тәбрик еләмәјә кәлмисән. Миннәтдарам!

С ә л и м — Чәрәнләмә!

К ө ј ә р ч и н — Нијә ачығына кәлир?

С ә л и м — Сән јалан дејирсән.

К ө ј ә р ч и н — Нијә? Дашгын кими оғланы севмәк олмаз? *(Сүкут.)* Нијә сән елә фикирләширсән? Мән ахы ону севирәм.

С ә л и м — Сән Дашгын кими «ана ушағыны» севә билмәзсән!

К ө ј ә р ч и н — Нијә ахы? Нечә? Бир дә ахы бунун сәнә нә дәхли вар?

С ə л и м — Дəхли јохдур. Амма сən өзүн-өзүнү алдадырсан.

К ө ј ə р ч и н — Өзүнү алдадан сənсən! Сən... Сən... Сədрин гызы илə јашаја билмəјəчəксən...

С ə л и м — Паһ! Нə јаман инамла данышырсан.

К ө ј ə р ч и н — Инди нə истəјирсən мəндən? Чыхыб кетсənə! Бурда Дашгынла үзləшмək истəјирсən? Јахшы јол!

С ə л и м — Демək она демəмисən?

К ө ј ə р ч и н — Деməмишəм.

С ə л и м — Нијə деməмисən ки, бир вахт Сəлимин дəлиси идим?

К ө ј ə р ч и н — Онда дəли идим. Инди ағылланмышам.

С ə л и м — Инди мən һəр шеји ачыб она данышсам, һалын нечə олар?

К ө ј ə р ч и н — Ону елə дəли еləməмишəм ки, мəндən əл чəкə.

С ə л и м — Сус!

К ө ј ə р ч и н — Гышгырма! Мən ону севирəм, баша дүшүрсən, севирəм.

С ə л и м — Сənин о севən үрəјини елə парчалардым!..

К ө ј ə р ч и н — Бачармазсан. Ихтијарын јохдур. Мən артыг онункујам. *(Күлүр.)*

С ə л и м — Сатгын!.. *(Көјəрчинин үзүнə шиллə чəкир, Көјəрчин гəһгəһə чəкир. Сəлим дəһшəтə кəлир, Сəлим сүр'əтли аддымларла гачыр. Көјəрчин күлмəјиндə давам едир.)*

К ө ј ə р ч и н — Хошбəхтəм! О, јенə мəни севир.

С ə с — Мəһəббəт! Мəһəббəт! Нə һикмəтди бу,
Алову көрүнмүр, көзү јандырыр.
Бизи биздən алан нə гүввəтди бу?
Очагсыз, түстүсүз бизи јандырыр.
Мəһəббəт ачыдыр, мəһəббəт ширин,
Онун əлиндəдир ихтијарымыз.
Севкијлə ојнамаг истəјənлəрин,
Өзү ојунчаға дөнүр кеч, ја тез.

ЈЕДДИНЧИ ШƏКИЛ

Ајнурун еви. Д а ш г ы н јатыб. А ј н у р кəлир. Макинтожуну сојунур. Столун үстүндəки араг шүшəсини көрүб тəəччүблəнир. Бутулканы көтүрүб долаба гојур. Д а ш г ы н ојаныр.

Д а ш г ы н — Сабаһын хејир, ана!

А ј н у р — Ахшамын хејир. *(Пауза.)* Нə чох јатдын? Бəс кедəндə анаја деməзлəр? Сəһəрə гədəр көзləримми јуммамышам.

Д а ш г ы н — Бəс Алхан əми зəнк вурмајыб?

А ј н у р — Јох!

Д а ш г ы н — Тələсик олду дејə хəбəр еləјə билмədим. Амма Алхан əмијə тапшырмышдым ки, сənə хəбəр версин.

А ј н у р — Јахшы, сəһəр кəлən кими нијə мənə демədин дəниздə нə олуб?

Д а ш г ы н — Ахы, орада нə олмушду ки, сənə дејəјдим?

А ј н у р — Бəс бу зəнклəр нədир? Лоғманлы да зəнк еləмишди.

Д а ш г ы н — Нə дејирди?

А ј н у р — Сənə тəшəккүр еləјирди. Бир дə тапшырды ки, Бирлијə зəнк чаласан. Дүнən дəниздə нə олмушду?

Д а ш г ы н — Гоншу мə'дəндə фыртына естакаданы дағытмышды, кетдик көмəјə, вəссалам!

А ј н у р — Фыртына! Дəниздəки фыртынаны јатырмаг үчүн көмəјə адам чағырырлар. Амма үрəкдəки фыртынаны сакитləшдирмək үчүн араг ичирлəр, һə? *(Сүкут.)*

Д а ш г ы н — Ана, бағышла, үрəјим истəди ичдим.

А ј н у р — Мən башга сөз дејирəм. Нијə мəндən кизlədирсən? Сən дəрдини анана да деməјиб кимə дејəчəксən?

Д а ш г ы н — Нə дəрд?

А ј н у р — Нə дедијими сən јахшы билирсən.

Д а ш г ы н — Кəл бу барədə данышмајаг.

А ј н у р — Нечə данышмајаг? Сənин нə һаллара дүшдүјүнү көрмүрəм? *(Сүкут.)* Сən һара, ички һара? О күндən сən кечəлəр јата билмирсən. Јатағына од төкүлүб.

Д а ш г ы н — Ана! Биз онунла гуртармышыг.

А ј н у р — Билирəм.

Д а ш г ы н — Нечə?

А ј н у р — Бəли, мən һамысыны билирəм.

Д а ш г ы н — Ана, бəсдир!

А ј н у р — Һамы истəдијинə чата билмəз ки...

Д а ш г ы н — Нијə мəним јарамын үстүнə дуз сəпирсən?

А ј н у р — Мən истəјирəм ки, сən əзаб чəкмəјəсən. Үрəјиндəн дə чыхардасан.

Д а ш г ы н — Мən дə истəјирəм.

А ј н у р — Амма бачармырсан. Ирадən чатмыр.

Д а ш г ы н — Ијирми алты ил əввəл атамы унутмусанмы, ана? *(Ајнур сарсылыр.)* Бағышла, ана. *(Сүкут.)* Атама гədəр бир адамы севмишдинми?

А j н у р — Бу нә данышыр?

Д а ш г ы н — Суалыма чаваб вер. Ана, атамдан әввәл севмишдинми?

А j н у р — Мән јалныз атаны севмишәм.

Д а ш г ы н — Аранызда инчиклик, наразылыг олмушду?

А j н у р — Бир дәфә. Атанын бир јолдашы варды. О да мәни истәјирди.

Д а ш г ы н — Атам билирдими?

А j н у р — Елә она көрә дә мәни јаман гысганырды она. Бир дәфә атан онунла бәрк мүбаһисә еләјирди. Көрдүм атан һагсыздыр. О оғланын тәрәфинә кечдим. Оғлан бундан гүрүрләниб атана күлдү. Бу, атаны чин атына миндирди. Галхыб оғлана бир шиллә чәкди.

Д а ш г ы н — Бәс о оғлан нејләди?

А j н у р — Һеч нә. «Бу шиллә сәнә баһа отурачаг» дејиб кетди. Атан мәндән күсдү.

Д а ш г ы н — Бәс нечә олду барышдыныз?

А j н у р — О елә тәрс иди ки, һеч үзүмә дә бахмырды. Ахырда дөзмәдим, өзүм барышдым.

Д а ш г ы н — Дејирсән мән атама охшамамышам, һә?

А j н у р — Елә чыхыр.

Д а ш г ы н — Сән һәмишә мәнә атамдан јахшы шејләр данышардын. Ушаглыгда мәнә данышдыгын нагылларын гәһрәманы һәмишә атам оларды.

А j н у р — Бир аз дәли-долу иди атан.

Д а ш г ы н — Мәни бағышла, ана, бәс атам өлəндән сонра сәни истәјән олмајыб?

А j н у р — Јахшы, бәсдир!

Д а ш г ы н — Хаһиш едирәм, сән мәним чаным.

А j н у р — Олуб.

Д а ш г ы н — Ким?

А j н у р — Бири елә һәмән оғлан.

Д а ш г ы н — Демәли, сәни истәјәнләр чох олуб. Һәмишә мәнә елә кәлиб ки, сән јалныз анасан. Бәс нијә сән... *(Сүкут.)* Инди пешман дејилсән ки?

А j н у р — Бу нә суалдыр?

Д а ш г ы н — Дејирәм, атамдан сонра һеч кәси севә билмәдин, јохса? Бәлкә икинчи дәфә севмәк мүмкүн дејил?

А j н у р — Әлбәттә, чәтиндир. Амма... оғул, үзүнә көрә «Сәни севмирәм, башгасыны севирәм» дејән бир гызы...

Д а ш г ы н — Лап Алхан әми кими данышырсан.

А j н у р — Јахшы, дәрдини Алхан кишијә дејирсән, бәс анандан нијә кизләдирсән?

Сүкут. Д а ш г ы н телефон нөмрәсини јығыр.

Д а ш г ы н — Ало, Дашгындыр данышан. Бујуруң, ешидирәм. Нечә? Саг олун. Мүтләг кәләрәм. *(Дәстәји асыр.)* Ана, мәнә тәшәккүр е'лан еләјибләр. Үстәлик дә мүкафат! Бу күн мәним шад күнүмдүр. Истәјирәм Алхан әмини бизә чағырым.

А j н у р — Хөрәк һазырдыр, чағыр.

Д а ш г ы н телефон нөмрәсини јығыр, чаваб вермир.

Д а ш г ы н — Алхан әми бу күн мећманханаја көчүб. Инди мүтләг кедиб ону тапачағам. Бәс сән нијә мәни тәбрик еләмирсән? Мәним көзәл анам, көјчәк анам. Һеч фикир еләмә, һамысы сән дејән кими олачаг. Де, јахшы нә олуб?

Анама гурбан алчалар,
Анам нә вахт шад олар?

А j н у р — Јахшы, шитлик еләмә.

Д а ш г ы н — Анама гурбан иланлар
Анам нә вахт дил анлар?

А j н у р — Нечә дә јадында галыб.

Д а ш г ы н — Сән мәнә лајла чаланда һәмишә көзүмүн габағында күлләр ачыларды. О нечә иди?

А j н у р — Дағда мешәлик.

Д а ш г ы н — Күл бәнөвшәлик.

А j н у р — Мән һәмишәлик

Д а ш г ы н — Анама гурбан.

А j н у р — Балама гурбан.

Д а ш г ы н — Дағда дарылар

А j н у р — Сүнбүлү сарылар.

Д а ш г ы н — Гоча гарылар

А j н у р — Балама гурбан!

Д а ш г ы н — Анама гурбан!

А j н у р — Елә демә! *(Ајнур долухсунур.)*

Д а ш г ы н — Һә, нә олду? Ағлајырсан?

А j н у р — Ушаглыгын јадыма дүшдү... Нә көзәлди о күнләр!.. Онда дәрдин дә өзүн кими балача иди. Бөјүдүкчә дәрдин дә бөјүдү.

Д а ш г ы н — Демәк мән сәнә өзүм бојда дәрд кәтирмишәм?

А j н у р — Баланын өзү кими дәрди дә ширин олур.

Д а ш г ы н — Инди ки белә дир, чәк әзијјәтими. Бир јахшы сүфрә ач, һарда олса Алхан әмини тапыб кәтирәчәјәм.

Д а ш г ы н чыхыр, А j н у р онун архасынча бахыр. Телефон зәнки. А j н у р дәстәји көтүрүр.

А ј н у р — Бәли, ешидирәм. Салам, кимдир данышан? Алхан? Дашгын елә бу саат сизин далынызча кетди. Бу саат мән елә һалдајам ки, нејләјәчәјими билмирәм. Мән мүтләг Дашгын барәдә бир адамла мәсләһәтләшмәлијәм. О адам јалныз сиз ола биләрсиниз. О сизә инаныр. Мәсләһәтинизә еһтијачым вар. Дашгын сизин барәдә мәнә о гәдәр данышыб ки, мән билирәм ки, она јалныз сизин көмәјиниз дәјә биләр. Анд верирәм, гәлбиниздәки ән мүгәддәс һиссә, кәлин, һардан данышырсыныз? Лап бизим евин јанындасыныз?.. Демәк, таныјырсыныз. Көзләјирәм.

Дәстәји асыр, фикрә кедир. Гапы зәнки. А ј н у р гапыны ачыр, Ә л и х а н кәлир.

А ј н у р — Бујурун!

А л х а н — Салам. *(Ајнур диггәтлә Алхана бахыр.)* Танымадын, көрәнләр дә дејир, чох дәјишмишәм.

А ј н у р — Әлихан!..

Кери чәкилир, нә едәчәјини билмир, јан отаға кечир. А л х а н көзләјир, отаға көз кәздирир. Сонра гапыја јөнәлир, дајаныр, көзү тумбочканын үстүндәки һејкәлә саташыр. А ј н у р кәлиб әјләшир.

С ә с — Сән бәхтимин улдузујдун,
Јаныб-јаныб нијә сөндүн?
Һачаланды јолларымыз
Нијә кетдин, нијә дөндүн?

Дағ адлајыб, дәрә кечдик
Һәр ағрыны, бир јемишдик
Биз ки белә деәмишдик,
Нијә кетдин, нијә дөндүн?

А ј н у р — Бујурун, ешидирәм.

А л х а н — Мәни көзләмирдиниз... анчаг...

А ј н у р — Инди бура бир адам кәләчәк. Онунла вачиб сөһбәтим вар. Сиз кедин.

А л х а н — Билирәм, кими көзләјирсиниз. Алхан әмини, еләми?

А ј н у р — Сиз һардан билирсиниз?

А л х а н — Алхан әми мәнәм.

А ј н у р — Нечә? Алхан әми сәнсән?

А л х а н — Мән гајыдандан сонра Дашгынла бир јердә ишләмәли олдуг. Сонра билдим ки, бу Лоғманын тәдбири имиш.

А ј н у р — Јохса Дашгын билир?

А л х а н — Јох, мән дә бу күн билмишәм.

А ј н у р — Һардан?

А л х а н — Лоғман деди. Бу күн бу евин башына нечә јол доланмышам.

А ј н у р — Бәлкә Дашгына демәк истәјирсән?

А л х а н — Јох. Мән ахы өлүјәм. *(Сүкут.)* Мәним јашамағым јә'ни сәни бу гәдәр нараһат едирди? Мәни өлдүрмүсән ки, оғул атасыны ахтармасын?

А ј н у р — Нечә билирсән? Дејәјдим ки, атан бизи атыб кедиб шөһрәт далынча?

А л х а н — Һәр һалда нечә рәва билдин?

А ј н у р *(сүкут)* — Сәнин өлүлүјүн дирилијиндән чох иш көрүр. Үјдурдуғум јалана өзүм дә инанмышдым. Сәни керчәкдән өлмүш санырдым. Сәни өлдүрүб өлүмүнә сәбәб олдуғун Уста Ничатын мәәлләри илә оғлунун гәлбиндә јашатдым. Инди о мәним үјдурдуғум ата илә фәхр едир. Сәнчә, дири олуб аталыг еләмәјән ата јахшыдыр, јохса өлүб көзәл хатирәси илә аталыг едән ата?

А л х а н — Мән елә күман едирдим ки, сән чохдан һәјатыны гурмусан. Она көрә дә мане олмат истәмирдим.

А ј н у р — Сәнин әвәзинә өвладыны башгасы бөјүтмәли иди?

А л х а н — Лоғмандан мәктуб атан кими бошанма әризәсини көндәрдим. Дедим, јәгин мәктубу бирликдә јазмысыныз. Һәм дә мәни истәсәјдин, мәнимлә кедәрдин.

А ј н у р — Сизә јазылан о мәктубдан мәним хәбәрим олмајыб. Мән әризәни аландан сонра билдим. Ону Лоғман өзү јазыб. *(Галхыб долабчадан ачар көтүрүр. «Гыз гачыран оғлан» һејкәлини ачыр, ичиндән бир кағыз көтүрүб столун үстүнә гојур.)* Будур, көндәрдијин әризә. *(Алхан әризәјә өтәри нәзәр салыб сусур. Өзүнү пис һисс едир. Нәфәси тәнкијир, јајлығыны чыхарыб тәрини силир)* Сәнә нә олду?

А л х а н — Нараһат олмајын. Елә бил һава чатышмыр. Боғулурам. Һәкимләр деди, јашамаг истәјирсәнсә гајыт елинә, обана. Сәни доғма јурдун аби-һавасы сағалда биләр. Кәлдим. Бурда доғрудан да хәстәлијим сағалыр. Лоғман да гәрибә адаммыш! Инди мәни јалныз Дашгын дүшүндүрүр. Дашгынын хасиҗәти зәифдир, һамыја инаныр. Белә адамлар һәјатда һәмишә удузур. Она көмәк етмәк лазымдыр. Телефонда баша дүшдүм ки, сән дә буна көрә кәлмәјими исрар едирсән.

А ј н у р — Мән сәни Алхан әми күман едирдим.

А л х а н — Елә јахшыдыр.

А ј н у р — Сиз Дашгына һеч нә деməməлисиниз. Онун атасы һаггындакы көзəл хүљаларыны дағытмаға ихтијарыныз јохдур. Бу, сизин даһа бөјүк күнаһыныз вə даһа бөјүк чинајətиниз олар.

А л х а н — Архајын олун. О мəни Алхан əми кими севир. Мən инди һеч олмаса бу севкини итирмək истəмирəм.

А ј н у р — О да сизə бағланыб. Дəрдини мənə јох, сизə дејиб. Бунунла белə...

Д а ш г ы н кəлир.

Д а ш г ы н — О!.. Алхан əми, хош көрдүк. Сиз бизим евə хош кəлмисиниз! Валлаһ шаир дүз дејиб: «Үрəкдən үрəјə јоллар көрүнүр». Мən елə сизи ахтарырдым.

А л х а н ата мəһəббəти илə Дашгыны сүзүр. Онун үзүндə өз чизкиләрини ахтарыр, бирдən ону бағрына басыр, көзləри јашарыр, үзүнү ондан кизlədир. А ј н у р өзүнү итирир. О, тəлаш ичиндəдир.

С ə с — Демək нə јоғуруб, нə дə јапыбдыр.
О кəрək севинə, оғул тапыбдыр.
Бəс һаны? Бəс нијə севинə билмир?
Үрəји долудур, о динə билмир.
Бу нечə севинчдир, бу күлүшүндə
Мин ағры ачыја, мүсибəтə бах.
Бу нечə севинчдир, севинч ичиндə
Онун севинмəјə һаггы јох анчаг.

Д а ш г ы н — Бəс нечə олду еви тапдыныз?

А ј н у р — Сəн чыхдын, зəнк чалды, мən дə'вət елəдим.

Д а ш г ы н — Нə јахшы еləмисəн, ај ана!.. Кетдим меһманханаја. Дедиләр, сəһəрдən чыхмысыныз. Ана, јемəји һазырла, биз дə кəлирик. *(Алхан дивардан асылмыш тара диггəтлə бахыр.)* О тар, атамын јадикарыдыр, Алхан əми. *(Дашгын тары көтүрүр, верир Алхана.)* Атамын бир лент јазысы вар. «Секаһ». Һəрдəн анамла гулаг асырыг

Сүкут. Д а ш г ы н магнитафону гурур. «Секаһ» инилдəјир. Д а ш г ы н мəтбəхə кечир.

С ə с — Нијə чашдым, нијə чашдым,
Дүнəнимдəн узаглашдым.
Үмидим јох сабаһыма
Мən өз өмүр сəрвəтими
Удузмушам күнаһыма.
Кəпənəкләр учуб кедəр,
Əлимиздə ишылдајан
Тоза бəнзəр хатирəләр.
Галын-галын мешəләрдə
Каһ итəн, каһ үзə чыхан
Изə бəнзəр хатирəләр.
Дүшмəн олуб инди мəни
Һəдəләјир хатирəләр...
Өз əлимлə өз башыма
Од əләјир хатирəләр.

А л х а н тумбочканын үстүндəки һејкəлə бахыр.

У с т а Н и ч а т *(көлкəси көрүнүр)* — Јадындадыр. Атасы Ајнуру сənə вермək истəмирди.

А л х а н — Мəндəн зəһləси кедирди.

У с т а Н и ч а т — Сəн Ајнурун ад күнүнə һəмən бу «Гыз гачыран оғлан» һејкəлини һədијjə кətирмишдин. Демək истəјирдин ки, атан вермəсə сəни гачырачағам.

А л х а н — Јадымдадыр.

У с т а Н и ч а т — Сəн бурдан кедəндə Ајнуру да өзүнлə апармаг истəјирдин, о кетмəди. Ачығындан һејкəли јерə чахыб сындырдын. Сəн о һејкəллə бəрабəр севкини дə гырыб кетдин.

Д а ш г ы н кəлир. Алханын əлиндə һејкəли көрүр.

Д а ш г ы н — Бу һејкəл анамын ад күнүнə атамын биринчи һədијjəсидир. Бу евдə анам үчүн бу һејкəлдəн əзиз шеј јохдур.

А л х а н — Һајыф ки, сыныб!

Д а ш г ы н — Анам дејир ки, ушаглыгда мən сындырмышам. Сонра анам дүзəлтдириб. Уста анама дејиб ки, бундан бир шеј чыхмаз, јахшысы будур, тəзəсини аласан. Амма анам гијмəтимдəн артыг пул вериб ки, тəки бу дүзəлсин. Билирсиниз нијə? Она көрə ки, бу чансыз һејкəл анам үчүн севки рəмзидир. Атам өлүб. Амма анамын севкиси һəлə дə јашајыр.

Узун пауза.

А л х а н — Нијə инсанлар бир-бирини вахтында баша дүшмүр?

У с т а Н и ч а т — Она көрə ки, һəрə бир чүр бахыр бу дүнјаја... Кими јашамаг үчүн јашајыр, кими дə мəгсəд үчүн, амал үчүн.

Алхан — Мәгсәд дә, амал да јашамаг үчүн дејил?

Уста Ничат — Бәс амал үчүн өләнләр? Амал наминә дәриси сојулан Нәсимиләр, азадлыг наминә һәјатындан кечән ингилабчылар, Вәтән наминә синәләрини сипәр едән Һәзиләр, Фирудинләр? Онлар үчүн амал јашамаг дејил, мәгсәдә, идеала говушмаг јолудур.

Алхан — Онлар надир адамлардыр.

Дашгын — Бәс мәним атам? Мәкәр о билмирди ки, јанғынла зарафат етмәк олмаз? О, јолдашларыны хилас еләмәк үчүн өзүнү алышыб јанан буруғун үстүнә атанда билмирди ки, өлә биләр? *(Сүкут.)* Әкәр мәндә јахшы бир чәһәт көрүрсүнүзсә, бу атамдан кәлир, Алхан әми. Она көрә ки, мән һәмишә атама охшамаға чалышмышам. Һәрчәнди атасыз бөјүмүшәм, лакин ким дејә биләр ки, атам башгаларыны хилас еләмәк үчүн өзүнү өлүмүн гучағына атанда сәһв еләмишди? Һә, нечә билирсиниз, атам сәһв еләмишди?

Ајнур *(мәтбәхдән)* — Дашгын, кәл мәнә көмәк елә.

Дашгын — Бағышлајын.

Дашгын мәтбәхә кечир. Алхан көзүнү јерә дикиб дүшүнүр.

Уста Ничат — Һә... нијә сусурсан? Нијә оғлунун суалына чаваб верә билмирсән? Артыг оғлун да сәни мүһакимә едир.

Алхан — Нә истәјирсән мәндән?

Уста Ничат — Јох, сән мәни гова билмәзсән. Инди биз бир адам олмушуг. Ахы сән оғлунун гәлбиндә мәним әмәлләримлә јашајырсан.

Алхан — Демәк мән өлү көлкәсиндә јашајырам?

Уста Ничат — Бәс елә дејил? Елә дејилсә нијә оғлуна дејә билмирсән ки, мән өлмәмишәм, мән сағам, мән сәнин атанам? Горхурсан? Мән сәни баша дүшүрәм. Оғлун сәни ата кими тапыб, инсан кими итирәчәк.

Алхан — Јаландыр! Мән һәмишә киши кими јашамышам. Башыма кәлән бәлалар да мәнлијимдән, вүгарымдандыр!

Уста Ничат — Өзүнү мәрд һесаб едирсәнсә, горхма, е'тираф ет. Де, оғлуна бәлкә сәни бағышлајачаг?

Алхан — Бәс сонра? Онун мәни бағышламасы мәнә даһа бөјүк чәза дејилми? О, оғуллуг борчуна көрә мәни гәбул етмәли олачаг. Бәс мән? Мән она аталыг еләмишдим ки, онун оғуллуг борчуну гәбул едәм?

Уста Ничат — Онда бојнуна ал ки, сән дири икән өлүсән.

Алхан — Өлү сәнсән, сән!

Уста Ничат — Хејр! Мән нә үчүн өлдүјүмү билирәм. Амма сән нә үчүн јашадығыны билмирсән. Унутма ки, нә үчүн јашадығыны билмәјәнләр дири икән өлү, нә үчүн өлдүјүнү биләнләр исә өлү икән диридирләр.

Алхан — Чәфәнкијатдыр!

Уста Ничат — Сән һәмишә борчундан чох, һаггыны дүшүндүјүндән чәмијјәт ичиндә тәк галмысан, тәк!

Алхан — Тәк? Тәк? Тәк?..

Сәс — Доғма өвладына өз күнаһындан
Нә узаг кимисән, нә јахын кими
Елә ки, өзүнү көрдүн, өз балан,
Дајанды өнүндә күнаһын кими.
О нә гышгырты, о нә шивәнди
Гәлбинин ичиндән гышгырыр: Дајан!
Сәпдијин күнаһлар чүчәриб инди
Онлары дәрмәмиш һара гачырсан?

Дашгын тәләсик кәлир ки, Алханы наһара дә'вәт етсин, лакин ону көрмүр.

Дашгын *(әтрафа бахараг)* — Бу һара кетди? Ана, ана! *(Ајнур дахил олур.)* Алхан әми, һара кетди? *(Ајнур сусур.)* Нијә кетди?

Сәс — Елә ки, өзүнү көрдү, дәрк етди
Дүнәни дивана чәкди о бу күн.
О кетди, кетмәјә билмәзди, кетди.
Ким билир, бәлкә дә гајытмаг үчүн.

Сәһнәнин габағына чыхараг.

Уста Ничат — Дашгын билмир Әлихан нијә кетди? Амма сиз билирсиниз. Нечә билирсиниз, Әлихан кетмәкдә һаглы идими? Сиздән сорушурам, һаглы идими?

СӘККИЗИНЧИ ШӘКИЛ

Тәјјарә мејданы. Лоғманлы тәк дајаныб лимана бахыр. Диктор — 5157 нөмрәли рејслә Уфаја учан тәјјарәјә мининк гуртарды. Гача-гача Дашгын кәлир. Лоғманлыны көрүб дајаныр.

Дашгын — Лоғман әми, о кетдими?

Лоғманлы — Һардан билдин?

Дашгын — Мәнә идарәдә дедиләр.

Лоғманлы — О кетмәлијди, оғул.
Дашгын — Ахы нијә?

Лоғманлы сарсылыр.

Лоғманлы — Нечә дејим? Билирсәнми, оғул!.. Мәсәлә беләдир ки... *(Јашармыш көзләрини көрмәсин дејә Лоғманлы Дашгыны бағрына басыр, көз јашларыны силир.)* Оғул, сән... Мән сәнин мәһкәмлијинә инанырам...

Дашгын — Сизә нә олуб? Лоғман әми, сиз һәмишә мәнә аталыг еләмиш, үздә сәрт олмаға чалышмысыныз. Амма инди бу нәвазиш, бу мећрибанлыг нәдир? Елә бил мәнә јазығыныз кәлир.

Лоғманлы— Оғул, сәнин атан өлмәјиб. Анан сәнә јалан дејиб.

Дашгын — Нечә?!.

Лоғманлы — Лакин бу јалан мин һәгигәтдән күчлү вә көзәл јаландыр, мүгәддәс јаландыр. Сән бу тәмизлијинә көрә ананын үјдурдуғу һәмин јалана борчлусан. Ал оху, атанын сәнә мәктубудур.

Дашгын *(мәктубу охујур)* — «Дашгын, мән сәнин атанам. Лакин сәнә «оғул» демәјә һаггым јохдур. Анан сәни елә бөјүдүб ки, мән сәнин тәмизлијиндән утаныб гачмалы олдум... Мән Вәтәнә өзүмү муаличә етмәјә кәлмишдим, руһуму, гәлбими тәмизләјиб кедирәм. Әлвида! Сәнин атан Әлихан.» Мәним атам? Алхан әми мәним атамдыр?

Сәс — Һеч нә унудулмур јол кедирик биз.
Јоллара из дүшүр ләпиримиздән.
Лентә јазылан тәк әмәлләримиз
Јазылыр, из галыр һардаса биздән.

Елә аддым атаг, үрәк горхмасын,
Торпағын үстүндә ачылан издән.
Елә јашајаг ки, лент сәсләнәндә
Хәчаләт чәкмәјәк дүнәнимиздән.

ГЫЗЫЛ АЛМА

(АЛТЫ ШӘКИЛДӘН ИБАРӘТ ДРАМА)

ИШТИРАК ЕДӘНЛӘР:

Салман Таһиров — клиникanын мүдири, профессор.
Тоғрул — һәким.
Гошгар — һәким.
Ајсел — тибб бачысы.
Гачај — хәстә.
Нүсрәт — хәстә.
Лоғман — очагчы.
Һүгугшүнас.
Беһчәтин сәси.
Һәким.

ПРОЛОГ

Пәрдә ачыларкән һүгүгшүнас сәһнәјә кәлир, тамашачылара мүрачиәт едир.

Һүгүгшүнас — Һөрмәтли тамашачылар, илк нөвбәдә истәјирәм өзүмү сизә тәгдим едәм. Мән һүгүгшүнасам. Јә'ни ганунларымызын кешикчисијәм.

Бу заман Ајсел тәнкнәфәс кәлир.

Ајсел — Бағышлајын, атам пис һалдадыр, һәким чағырмалыјам. Бәлкә сиздә 2 гәпиклик...

Һүгүгшүнас *(чибиндән 2 гәпиклик чыхарыб гыза верир)* — Бујурун.

Гыз кетмәк истәркән узагдан тә'чили јардым машынынын сигналы ешидилир. Һүгүгшүнас өзүнү машынын үстә атыр. Һәким көрүнүр.

Һәким — Нә олуб? Пожарды? Машына дырмашырсан... өјүвү аллаһ јыхмасын, өлсејдин, өлүмүвә атвечатдүн?

Ајсел һәкимә јахынлашыр.

Ајсел — Һәким, бах о бинада бир хәстә... һалы чох харабдыр.

Һәким *(лагеjдликлә)* — Һансы бинада?

Ајсел *(бармағы илә көстәрир)* — Бах, орда.

Һәким — Һә... бала, о бина мәним участокум дејил. Бир дә мәним нөвбәтчилик вахтым гуртарыб, евә кедирәм... Сән зәһмәт чәк скоро помоша зәнк елә.

Һүгүгшүнас — Ај јолдаш һәким, ахы инсан... өлә бијләр.

Һәким — Өлә биләр? Ону билмәк олмаз. Өз һәкиминизә зәнк чалын, бала.

Һүгүгшүнас — Мән сиздән инсанлыг наминә рича едирәм, көмәк един.

Һәким — Мән бүтүн инсанларын һәкими дејиләм.

Һәким кедир, Ајсел зәнк чалмаг үчүн телефона гачыр.

Һүгүгшүнас — Көрдүнүзмү? Јәгин сиз үрәјиниздә фикирләшдиниз ки, мән кәрәк машынын нөмрәсини көтүрәјдим вә һәмин һәкими мәс'улијјәтә чәлб едәјдим. Еләдирми? Лакин ганун ону мүгәссир һесаб едә билмәз. Көрдүнүзмү о, ганун дили илә данышды. Деди ки, хәстә олан бина онун участоку дејил вә нөвбәси битмишдир. О, бәлкә дә бу күн өз сәһәсиндәки хәстәләрә лазыми хидмәт көстәрмиш, өз вәзифә борчуну ләјагәтлә јеринә јетирмишдир. Бәс инсанлыг борчу? Ону рәдд етди. Бу лагеjдликдир, сојугганлылыгдыр, инсанлыға биканәликдир. Лагеjдлик, сојугганлылыг вә инсанлыға биканәлик чисмани хәстәлик дејил, мә'нәви хәстәликдир. Бу һәким чисмани хәстәликләри мүаличә етсә дә, өзү мә'нәви хәстәдир. Бу хәстәлик мәчәллә чәрчивәсинә дахил ола билмәдијиндән ону Сиз — јә'ни чәмијјәтин өзү мүаличә етмәлидир.

БИРИНЧИ ШӘКИЛ

Бәһчәтин еви. Бәһчәт арха отагда јатыр. Ајсел һәјәчан вә тәлаш ичәрисиндә кәзинир. Гошгар хәстәнин јанындан чыхыр. Ајсел дингәтлә она бахыр. Гошгар сусур.

Ајсел — Нијә сусурсан?

Гошгар — Сәбирли ол.

Ајсел — Јә'ни үмид јохдур?

Гошгар кәнарда әјләшир, сигар јандырыр.

Гошгар — Сәнә нә олду? Бир аз сәбирли олсана!

Ајсел — Сәбир! Сәбир!..

Гошгар — Һәлә билмәк олмаз. Ушаг дејилсән, өзүнү әлә ал.

Ајсел — Дөзмәди јазыг киши! Чәк-чевирләр, интригалар!.. Нә гәдәр вурушмаг олар? Нә гәдәр дөзмәк олар?!

Гошгар — Һамысыны билирик.

Ајсел — Ахы нијә белә олмалыдыр? Адамлар нә истәјир бир-бириндән? Нијә бир-биринә јағы кәсилир бу адамлар?

Гошгар — Атанын башына кәтирилән мүсибәтләрдән һамымызын хәбәри вар... Амма нејләјәк? Әлимиздән нә кәлир?..

Ајсел — Нијә белә олмалыдыр? Нијә сиз һамыныз һагсызлыға ади бир шеј кими бахырсыныз?

Гошгар — Биз нејләјә биләрик?

Тоғрул чыхыр.

Тоғрул — Ајсел, кеч ичәри.

Ајсел — Доктор!

Тоғрул — Сән атанын јанында ол. *(Ајсел кедир.)*

1613—14

Г о ш г а р — Сән нијә ачығыны демирсән? Нијә демирсән ки, сәһәрә чыхмаз.

Т о ғ р у л — Фикрин нәдир?

Г о ш г а р — Фикирдән кечиб... *(Пауза.)*

Т о ғ р у л — Нервпотолог сәнсән, илк сөзү дә сән демәлисән.

Г о ш г а р — Иш мәндән кечиб. Кечән дәфәки бөһран бундан јүнкүл иди, чәтинликлә гуртарды. Инди даһа писдир... Нитги дә позулур.

Т о ғ р у л — Демәк...

Г о ш г а р — Бөһранларла кечән үчүнчү дәрәчәли һипертонија!

Т о ғ р у л — Әлач?

Г о ш г а р — Јохдур!

Т о ғ р у л — Әлимизи үзәк?

Г о ш г а р — Бурда тәбабәт ачиздир. Бәлкә...

Т о ғ р у л — Нә бәлкә?

Г о ш г а р — Сәнин препаратын!

Т о ғ р у л — Сонра?

Г о ш г а р — Ја өлүм, ја да гәләбә!..

Т о ғ р у л — Буна һаггым вармы?

Г о ш г а р — Ајры јол јохдур.

Т о ғ р у л — Баш тутмаса?

Г о ш г а р — Чинајәт!

Т о ғ р у л — Еләјим, ја јох?

Г о ш г а р — Өзүн биләрсән!

Т о ғ р у л — Сән нејләрдин?

Г о ш г а р *(пауза.)* — Дејә билмәрәм.

Т о ғ р у л — Тәрс кими шеф дә бурда јохдур.

Г о ш г а р — Олмамасы јахшыдыр.

Т о ғ р у л — Нијә?

Г о ш г а р — Сән билмирсән ки, јазыг Бећчәти бу һала салан елә Салман Таһировун өзүдүр?

Т о ғ р у л — Елми мүбаһисәнин буна нә дәхли вар?

Г о ш г а р — Сән шефи һәлә јахшы танымырсан, онун габағына ағач узаданын өзүнү тир-тап узадыр... Нечә ки, көрдүјүн кими узадыб.

Т о ғ р у л — Шиширтмәјин!

Г о ш г а р — Сәнин лабораторијадан хәбәрин вар, һәјатдан јох!

Т о ғ р у л — Јахшы, инди нејләјәк?

Г о ш г а р — Мән бир сөз дејә билмәрәм.

Т о ғ р у л *(күлүр)* — Демәк өзүм кәсдирмәлијәм?

Г о ш г а р — Анчаг!..

Т о ғ р у л — Бећчәт өзү мәнә тәклиф еләмишди.

Г о ш г а р — Нәји?

Т о ғ р у л — Сынағы.

Г о ш г а р — Нә вахт?

Т о ғ р у л — Ахырынчы көрүшүмүздә.

Г о ш г а р — Дилиндән кағыз алајдын.

Т о ғ р у л — Кағыз көмәк едәр?

Г о ш г а р — Горхмаздын.

Т о ғ р у л — Горхмурам!..

Г о ш г а р — Бәс?..

Узун сүкут. Г о ш г а р ичәри кечир. Т о ғ р у л фикрә кедир. Ишыг сөнүр. Ишыг јалныз Тоғрулун үзүнә дүшүр.

Б е ћ ч ә т и н с ә с и — Чох фикирләшмә, ајры јол јохдур. Көрүрсәнми, онсуз да өлүрәм.

Т о ғ р у л — Ахы... Бир дә күманым вар ки, бәлкә...

Б е ћ ч ә т и н с ә с и — Бәлкәни әкибләр битмәјиб.

Т о ғ р у л — Мәним дәрманым да «бәлкә»дир.

Б е ћ ч ә т — Еј би јохдур, мән ахы һеч нә итирмирәм. Сынаг јахшы чыхса, артыг өмүр газанырам.

Т о ғ р у л — Олмады белә, олду елә...

Б е ћ ч ә т и н с ә с и — Бернард да биринчи дәфә үрәк көчүрәндә ганунун гаршысында нә чаваб верәчәјини билмирди. Дәниздә батан саман чөпүнә әл атар. Мән онсуз да батырам. Нијә мәнә әл узатмырсан?

Т о ғ р у л — Јох, бачармырам! Бу чинајәтдир!

Б е ћ ч ә т — Мәни рәдд еләмә! Өлүмә мәһкум бир адамын дар ағачынын узунундан, јахуд көдәјиндән асылмасыны фикирләшмәси күлүнч дејилми? Бир дә Вашгански, јахуд Блајберг үрәк көчүрмә әмәлијјатыны һәкимдән хаһиш едәндә мүтләг сағалачагларына инанырдылармы? Чаваб вер, инанырдылармы?

Т о ғ р у л — Јох!

Б е ћ ч ә т и н с ә с и — Өмрүмдән галан азачыг парчаны мән бундан артыг нәјә сәрф едә биләрәм ки, сәнин сынағындан даһа мә'налы олсун? Нәһајәт, мән мәрданә өлмәк истәјирәм. Мән истәјирәм ки, бу хәстә бәдәним бөјүк бир кәшфин ачылмасына хидмәт етсин... Нә дејирсән? *(Сүкут.)* Сусма!

А ј с е л чыхыр.

А ј с е л — Доктор! Тамам һушуну итирди... Доктор, атамы сәндән истәјирәм... Көмәк елә! *(Јахасындан тутуб ону силкәләјир.)* Ешидирсәнми, сәндән истәјирәм... Нијә сусурсан?

Тоғрул — Јахшы!

Сүр'әтли аддымларла хәстәнин јанына кечир. Һүгугшүнас кәлир.

Һүгугшүнас — Һәкимләрин сөһбәтиндән сизә мә'лум олду ки, хәстә өлүмә мәһкумдур. Демәк, доктор Тоғрулун кәшф етдији дәрман јеканә үмид ишығыдыр. Бәлкә бу дәрман ону сағалтды... Бунунла белә сынагдан кечмәјән дәрманы хәстәјә вермәјә онун ихтијары јохдур. Бәс нә олсун? Көз баха-баха хәстә өлсүнмү? О инди ичәридә сынаг апарыр. Сизчә о һаглыдырмы? Инсанлыг дејир ки, о һаглыдыр. Бәс ганун? Ганун дејир ки, һаггы јохдур.

Бәјаг сизин көрдүјүнүз тә'чили јардым һәкими јалныз вәзифә борчуну ичра едән, инсанлыг борчуну унудан һәким иди. Беләси ганунла мүгәссир олмур, лакин вәзифә борчунун чәрчивәсиндән кәнара чыхыб инсанлыг борчуну јеринә јетирән һәким. Тоғрул исә мүгәссир ола биләр... Елә дејилми?

икинчи шәкил

Бир тәрәф һәким отағы, бир тәрәф палата. Һәким отағында Тоғрул телефонла данышыр.

Тоғрул — Ало, лабораторијадыр? Анализ нә олду? Бәли, ешидирәм. Чох јахшы! Дедим ки, бәдхассәли һипертонија иди. Бәли, үчүнчү дәрәчәли... Бәс бөјрәкләр нечә?... Ајдындыр.

Гошгар кәлир.

Чох јахшы... Бир аздан өзүм кәләрәм. *(Дәстәји асыр.)*

Гошгар — Нечәдир?

Тоғрул — Көзләдијимдән дә јахшы! Бећчәт хилас олду!

Гошгар — Демәк, дәрманын да сынагдан чыхды. Тәбрик! Еш олсун зәманәмизин бөјүк тәбибинә! *(Ону гучаглајыр.)* Инди бүтүн гәзетләр сәндән јазачаг. Сенсасија! Азәрбајчанлы алим Тоғрул Күнәшли... вә илахыр. Сонра оғул истәјирәм бу шөһрәтин габағында башы кичәлләнмәјә... Дејирләр, шеф кәлир?

Тоғрул — Бир аз әввәл зәнк еләмишди... *(Пауза.)* Көрәк нә дејәчәк?

Гошгар — Билмирсән? *(Сүкут.)* Амма мән билирәм. Әслиндә сән дә билирсән...

Тоғрул — Мән һеч нә билмирәм.

Гошгар — Тоғрул, кәл ачыг данышаг. Кәл әл-әлә верәк. Белә олмаз. Биз бир-биримизин һаггыны мүдафиә еләмәдикчә о һамымызын һаггыны јеҷәчәк. Ахырда бизим һамымызы Бећчәтин күнүнә салачаг.

Тоғрул — Бећчәт мәсәләсиндә шеф һаглыдыр.

Гошгар — Нечә һаглыдыр?

Тоғрул — Мән Бећчәтин әсәрини өхумушам. Шефин ирадларынын бир гисми дүз иди. Бећчәт разылашмады. Кетди Јереванда мүдафиә еләди.

Гошгар — Јә'ни Бећчәтин әсәри һеч бир шеҷә јарамырды?

Тоғрул — Мән елә демирәм.

Гошгар — Бәс јаздығы рә'ј нә иди?

Тоғрул — Әлбәттә, чох сәрт иди.

Гошгар — Бәс адам өз ишчиси илә елә рәфтар еләјәрди? Јахшы бу һеч... Мәним әсәримә нә дејирсән?

Тоғрул — Мән фикрими елми шурада демишәм. Сәнин әсәрин мүдафиәјә һазырдыр.

Гошгар — Бәс нијә бурахмыр? Бир илдир ҷешиҷиндә кизләдиб сахлајыр. Бәс нијә сусурсан? Нијә гышгырмырсан?

Тоғрул — Мүәллиф өзү сусурса мән нејләјә биләрәм?

Гошгар — Елә бурда ишләри корлајырыг. Һәр кәс өзүнүн јох, о бириниң һаггы уғрунда вурушса о, дәрдини биләр.

Һәким отағында ишыг сөнүр, палатада јаныр. Нүсрәт, Гачај кәлир.

Нүсрәт *(пәнчәрәдән чөлә бахыр)* — Јенә һава тутулду.

Гачај — Хејр!

Нүсрәт — Нечә хејр?

Гачај — Һава тутулмајыб.

Нүсрәт — Бәс көрмүрсән?

Гачај — Тутулан сәнин үрәјиндир, һава јох.

Нүсрәт — Һәр сөзүн гулағына кәрәк бир зынгыров тахасан.

Гачај — Јолдаш директор, ичазә вер...

Нүсрәт — Бәсдир, Гачај!..

Гачај — Ахы, мән нә дедим, ачығына кәлди?

Нүсрәт — Ада, инди мән бурда директорам?

Гачај — Доггуз ил сәнә директор демишәм, дилим өјрәшиб. Даһа адыны дејә билмирәм.

Нүсрәт — Бу палатада икимиз дә бирик. Фәргимиз јохдур.

Гачај — Үрәјимә бир сөз кәлир, демәјә горхурам.

Нүсрәт — Инди нијә горхурсан? Де кәлсин! Көјдән нә јағыб ки, јер ону көтүрмәсин?

Г а ч а ј — Дүзү, һәрдән бахырам сәнә, көзләримә инана билмирәм, дејирәм јә'ни бу һәмин директордур? Стол сәни елә бәзәмишди ки, елә билирдим ағыл дәрјасысан. Инди көрүрәм ки...

Н ү с р ә т — Сәнин тајынам, һә?

Г а ч а ј — Јох!

Н ү с р ә т — Бәс нә?

Г а ч а ј — Билијиндә јухары, ағлында ашағы!

Н ү с р ә т — Бәс сәнин ағлын вардыса буну о вахт дејәјдин дә...

Г а ч а ј — Ағлым олмасајды дејәрдим...

Н ү с р ә т — А киди дүнја!

Г а ч а ј — Хошуна кәлмәди?

Н ү с р ә т — Инди дүнја, индидән! Иш-күч төкүлүб галыб, биз бурда бөјрүмүзү јерә вериб чәрәнләјирик... Мән ону билирәм ки, кечән күнә күн чатмаз, чаласан күнү күнә.

Г а ч а ј — Инди директорлуғуну ахтарырсан, директор оланда назирлик ешшиндәјдин.

Н ү с р ә т — Јалан дејирсән!

Г а ч а ј — Хошбәхтлик одур ки...

Н ү с р ә т — Нәдир о хошбәхтлик?..

Г а ч а ј — Бизим кими хәстәләр үчүн чансағлығы.

Н ү с р ә т — Бәс сағламлар үчүн?

Г а ч а ј — Хәстәнин бир арзусу олур, сағламын мин!

А ј с е л әлиндә дәрман падносу кәлир.

А ј с е л — Нүсрәт әми, сәһәрки дәрманлары нијә ичмәмисән?

Н ү с р ә т — О Чехословакијада чыхан дәрмандан верин, ичим. Ахы, бунун хејри јохдур. Бош јерә ағзымы нијә зәһәрләјим?

А ј с е л — Онда бура нијә кәлмисән?

Н ү с р ә т — Өз-өзүмү алдатмаға.

Г а ч а ј — Дүз дејир, бизим кимиләри алдатмагдан јорулуб инди кечиб өзүнә.

Н ү с р ә т — Јүз дәфә демишәм, адам јанында мәнимлә зарафат еләмә.

Г а ч а ј — Һә, көтүр көрәк, ичәк бу гәдәһләри о хәстәлијин сағлығына ки, директорла ишчисини бирләшдириб...

Стәканыны Нүсрәтин стәканына вуруб ичир. Л о ғ м а н кәлир, собалары јохлајыр.

Н ү с р ә т — Мән дә ичирәм Чехословакијада чыхан о дәрманын сағлығына ки, бизи бу һәкимләрин әлиндән хилас еләсин!

Г а ч а ј — Һә... јухун чин олсун. Ич јухунун сағлығына!

Н ү с р ә т *(Ајселә тәрәф дөнүб астадан Лоғманы көстәрир)* — Бу кимдир?

А ј с е л — Хәстәхананын очагчысы.

Н ү с р ә т — Саламәлејкүм, ај дајы.

Л о ғ м а н *(Ајселә)* — Гызым, атан нечәдир?

А ј с е л — Инди јахшыдыр.

Л о ғ м а н — Кәләчәјәм јанына, мәндән салам де.

Л о ғ м а н собалары јохламагла мәшғулдур.

Н ү с р ә т — Ај киши, бизим саламымызы алмырсан, башгасына салам көндәрирсән.

А ј с е л чыхыр.

Л о ғ м а н — Отаг гызыр?

Г а ч а ј — Көрдүјүн кими...

Л о ғ м а н — Күнаһ өзүлдәдир. Газанхана да... Көһнәлиб...

Н ү с р ә т — Нечә јашын олар?

Л о ғ м а н — Сәнинлә бир јашда оларам.

Н ү с р ә т — Мәнимки алтмышды.

Л о ғ м а н — Оғлум јашындасан.

Н ү с р ә т — Ган тәзјигин нечәдир?

Л о ғ м а н — Нә?

Н ү с р ә т — Ган тәзјигини сорушурам.

Л о ғ м а н — О нәдир?

Н ү с р ә т — Сағ ол сәни... Бунун дүнјадан хәбәри јохдур ки...

Г а ч а ј — Олмаса јахшыдыр.

Н ү с р ә т — Бәс билмирсән ган тәзјиги нәдир? Јә'ни давлени!...

Л о ғ м а н — Мән ону билирәм ки, дүнјада һава болдур, һамыја чатыр.

Н ү с р ә т — Нә олсун? Буну ким билмир?

Л о ғ м а н — Сән! Сән елә билирсән ки, мән сәнин һаваны удурам, мән дә елә билирәм ки, сән мәним һавамы удурсан, еләјирик бир-биримизин күнүнү гара. Ордан да дедијин давлени вурур кәлләчарха. Баша дүшдүн?

Палатада ишыг сөнүр. Һәким отағында јаныр. Г о ш г а р маса архасында нәсә јазыр. А ј с е л дахил олур.

Г о ш г а р — Сән бурдасан?

А j с е л — Бәс һарда олмалыjдым?

Г о ш г а р — Сәнә демәдик ки, бир нечә күн атанын jанында ол?

А j с е л — Инди кедирәм.

Г о ш г а р — Дизләрини өрт, нә сәнә соjуг дәjсин, нә дә мән титрәjим.

А j с е л — Мәнә соjуг дејил, амма сән jаман титрәjирсән.

Г о ш г а р — Севки бир зәлзәләдир, үрәjи титрәдир, бәдәни jыхыр.

А j с е л — Бу нечәнчи севкиндир?

Г о ш г а р — Биринчи вә ахырынчы!

А j с е л — Jә'ни бу вахта кими һеч севмәмишдин?

Г о ш г а р — Jох! Севки гызылчаjа бәнзәjир, нә гәдәр кеч кәлсә, бир о гәдәр горхулу олур.

А j с е л — Онда сахла, дәринә кетмә!

Г о ш г а р — Севки мүһарибәjә бәнзәjир, ону башламаг асандыр, сахламаг чәтин!

А j с е л — Сахла дедим сәнә!

Г о ш г а р — Нијә?

А j с е л — Она көрә ки, севки евләнмәjин сәһәри, евләнмәк севкинин ахшамыдыр.

Г о ш г а р — Онда белә чыхыр ки, кәрәк өмрүмүз боjу субаj галаг?

А j с е л — Субаjлыг султанлыгдыр.

Г о ш г а р — Мән нөкәр олмаг истәjирәм! *(Гошгар Аjселин гаршысында диз чөкүр. Тоғрул кәлир)*. Өмрүм боjу сәнә гуллуг етмәjә һазырам!

Т о ғ р у л — Бәһ-бәһ! Нә көзәл мәнзәрәдир!

Г о ш г а р — Аллаһ дүшмәнә гисмәт еләсин белә мәнзәрәни.

Т о ғ р у л — Амма бүтүн бәшәриjjәт бу мәнзәрәдән кәлиб кечир.

Г о ш г а р — Елә она көрә дә бәшәриjjәтин башы чәнчәлдәдир.

А j с е л — Доктор, демәк сиз дә бу мәнзәрәдән кечмисиниз?

Г о ш г а р — Jох, о пejғәмбәрдир.

А j с е л — Мәнә елә кәлир ки, доктор елмдән башга һеч нә илә марагланмыр.

Т о ғ р у л — Аjсел, сән инди евә кетмәлисән. Әввәла тәзjиги өлч, ијнәнин вахты чатыр, ону вур, сонра мәнә зәнк елә. *(Аjсел кедир, Гошгар да онун архасынча кетмәк истәркән)* Сән һара?

Г о ш г а р — Өтүрүм дә.

Т о ғ р у л — Күнүн күнорта вахты нә өтүрмәк?

Г о ш г а р — Үрәк күнортаjа, ахшама бахыр бәjәм?

Т о ғ р у л — Бура бах, бу гыз һагда фикрин чиддидир, jохса?

Г о ш г а р — Бу нә сөздүр?

Т о ғ р у л — Өзүн jахшы билирсән ки, нә сөздүр?

Г о ш г а р — Jохса?.. *(Сүкут.)* Һә... Дејәсән мән jатмышам. Гысганырсан?

Г о ш г а р чыхыр, Т о ғ р у л фикирли кәзинир. С а л м а н Т а һ и р о в кәлир.

С а л м а н — Салам.

Т о ғ р у л — Профессор, хош көрдүк.

С а л м а н — Нә вар, нә jох?

Т о ғ р у л — Симпозиум нечә кечди?

С а л м а н — Чох jахшы.

Т о ғ р у л — Чыхыш еләдинизми?

С а л м а н — Еләдим. Амма балам, биз jатмышыг. Чамаат иш көрүр. Тәзә мүаличә үсуллары тапыблар.

Т о ғ р у л — Нечә үсул?

С а л м а н — Бирдирми, икидирми, һансыны дејим? *(Пауза.)* Ишин нә jердәдир?

Т о ғ р у л — Нечә күндүр, елә сизи көзләjирәм.

С а л м а н — Хеjирдирми?

Т о ғ р у л — Иши гуртардым.

С а л м а н — Тәбрик! Чох кечикдин. Сән нечә олса бу ил мүдафиә еләмәлисән.

Т о ғ р у л — Мәсәлә бундадыр ки, нечә дејим?.. Билирсиниз ки, бәдхассәли һипертонијанын механизми башгадыр. Мә'лум дәрманлар она тә'сир көстәрә билмир.

С а л м а н — Бәли. Әслиндә дә белә дир... Қијевдән кәлән чаван бир алим бу барәдә көзәл бир мә'рузә еләди.

Т о ғ р у л — Мараглыдыр, нә деди?

С а л м а н — О, ганда әмәлә кәлмиш прессор маддәләрә гаршы әкс маддәләрин тапылмасыны ирәли сүрдү.

Т о ғ р у л — Тамамилә доғрудур. Мән буну тапмышам.

С а л м а н — Нә дедин? Тапмысан?

Т о ғ р у л — Мәним тапдығым әкс маддәләр ганда әмәлә кәлмиш прессор маддәләри зәрәрсизләшдирир. Ган тәзjиги азалыр. Бәдхассәли һипертонија өлүм горхусу төрәтмәjән ади һипертонијаjа чеврилир.

С а л м а н — Сән нә данышдығыны билирсән? *(Күлүр.)*

Әкс маддәләр тапмаг! Ола билмәз!.. Гәтиҹҹән! Мән бунун үзәриндә дүз иҗирми беш ил ишләмишәм... Ахырда әл чәкдим. Билирсәнми бу нә демәкдир? Бу, ингилабдыр.

Тоғрул — Профессор, мәсәлә белә̀дир ки...

Салман — Бу идеjаны сизә мән вермишдим, анчаг!.. Jох, ола билмәз! Сән нә данышырсан? Бу, о гәдәр чәтин бир мәсәләдир ки... jахшы, нечә jә'ни зәрәрсизләшдирир?

Тоғрул — Чох ади бир үсулла...

Салман — Jә'ни нечә? Һансы үсулла? Сынагдан кечирмисән?

Тоғрул — Бәли.

Салман — Нечә?

Тоғрул — Һеjванлар үзәриндәки тәчрүбәләрим...

Салман — Һипертонијаны һеjванларда сынагдан чыхармаг! Күлмәлидир! *(Күлүр.)*

Тоғрул — Доғру дејирсиниз, она көрә дә инсан үзәриндә...

Салман — Һә?..

Тоғрул — Апармышам!

Салман — Нә? Апармысан? Һарда? Нә заман? Ада, сән нә данышырсан? Буна ким ичазә верди?

Тоғрул — Хәстәнин өзү.

Салман — Һансы хәстә? Сән дәли олмусан?

Тоғрул — Беһчәт!

Салман — Беһчәт? Бизим Беһчәти дејирсән?

Тоғрул — Бәли!

Салман — Мәкәр онунку бәдхассәли иди?

Тоғрул — Бәли.

Салман — Рисгә кетмәк, онун адәтидир. Бәс нәтичә?

Тоғрул — Нәтичә чох көзәл! Бу да көстәричиләр! *(Анализләри она көстәрир.)* Бу, онун хәстәликдән әввәлки вәзиjәти, бу да сонракы. Синир вә үрәк фәалиjәти jахшылашыб Бөjрәкдәки дәjишикликләр азалыб.

Салман — Гәрибәдир. Дејирсән о өзү деди?

Тоғрул — Бәли.

Салман — Бәс сән горхмадын?

Тоғрул — Мәсәлә белә̀дир ки, мән бу әлачы елә̀мәсәjдим, онсуз да о өлә̀чәкди. Мән ону гансызмадан хилас етдим.

Салман — Гансызмадан? Балам, бу нә мө'чүзәли дәрмандыр? *(Фикрә кедир.)* Тәркиби нәдир?

Тоғрул — Һамысыны дејәчәjәм!

Салман — Амма белә тезликлә инанмаг олмаз. Бу әһвалат нә вахт олуб?

Тоғрул — Бу күн бешинчи күндүр.

Салман — Һәлә көзләмәк лазымдыр. Билмәк олмаз, бәлкә фәсад өзүнү сонрадан көстәрди. Jохламаг, дәриндән jохламаг лазымдыр. Jох, бу мө'чүзәдир. *(Сүкут.)* Мән өзүм jохламалыjам.

Тоғрул — Буjурун.

Салман — Чәтин олачаг... Мән онунла гаршылашмаг истәмәздим...

Тоғрул — Хырда чәкишмәләр нә сизә фајда верәр, нә дә она. Амма бундан халгымыз зијан чәкәр.

Салман — Мән ону отуз илдир таныjырам. Онун нә вүчуд олдуғуну чох көзәл билирәм. О мәнә инанмады... Кетди Jереванда мүдафиә елә̀ди... Нәтичәси? Буjур, Москвада әсәрини вердиләр мәнә рә'j үчүн. О, бирчә шеjи билмәди ки, өркән нә гәдәр узун олса jенә кәлиб доғанагдан кечәчәк... Бәли, буну һамыныз билмәлисиниз...

Тоғрул — Профессор, онун әсәриндә чатышмаjан чәһәтләр вар... Лакин...

Салман — Нә лакин?

Тоғрул — Мүдафиәjә лаjигдир. Хүсусән бу ајагда сиз ондан хеjирхаһлығынызы әсиркәмәмәлисиниз...

Салман — Хеjирхаһлыг елә мәнә галыб?

Тоғрул — Инди о хәстәдир, вахтилә чох jахын олмусунуз. Сиз кәрәк инди онун бу мәгамында һәр шеjә гә̀ләм чәкиб...

Салман — Нә етмәк? Үмуми ишимизин хатиринә... О евдә jатыр?

Тоғрул — Бәли.

Салман — Ону мән өзүм jохламалыjам.

Тоғрул — Чох көзәл.

Салман — Кедәк!

ҮЧҮНЧҮ ШӘКИЛ

Һәким отағы. Салман Таһиров кағызларла мәшғул икән Гошгар кәлир.

Салман — Әjләш! *(Гошгар отурур. Сүкут.)* Беһчәтә дәjмишдинми бу күн?

Гошгар — Инди ордан кәлирәм... Анализләрә бир дә бахдым. Мәнә елә кәлир ки, һәр шеj гаjдададыр.

Салман — Бәс сонра?

Г о ш г а р — Бу ијирми күн көстәрир ки, дәрман өз ишини көрүр... Бөһран кечиб. Анчаг сонрасы... һәр шеј ола биләр.

С а л м а н — Әлбәттә, тәләсмәк олмаз... Дөнә-дөнә јохламаг лазымдыр... Һә, нечә билирсән?

Г о ш г а р — Тоғрул нә дејир? Һәр һалда мүәллиф одур.

С а л м а н — Әввәла, бу мәсәләни биз бирликдә һәлл етмәлијик... Бурда һамымызын пајы вар... Бу, институтун ümуми ишидир... *(Сүкут. Салман сынајычы нәзәрләрлә Гошгары сүзүр.)* Икинчиси дә мән сәнә даһа чох инанырам...

Г о ш г а р — Чох сағ олун... амма препаратын тәркибиндән мәним хәбәрим јохдур... Тоғрул... мүәллиф кими...

С а л м а н — Һә... јахшы јадыма дүшдү. Дүнән диссертасијаны гуртардым. Сәни тәбрик едирәм... Бир-ики хырда гејдим вар... Амма бурахмаг олар.

Г о ш г а р — Чох сағ олун, миннәтдарам.

С а л м а н — Өзүнә миннәтдар ол. Бәли, бәли, әслиндә дә белә дир.

Г о ш г а р — Һәр һалда сизин рәһбәрлијиниз... Сизин...

С а л м а н — Јахшы, бәсдир. Мәним тә'рифдән хошум кәлмир.

Г о ш г а р — Билирәм...

С а л м а н — Демәк, дејирсән ки, препарата инанмаг олар?

Г о ш г а р — Бәли...

С а л м а н — Бир вахт мән бу мәсәләнин үзүнә дүшмүшдүм. Тоғрула дедим. О мәни баша дүшдү. Дедијим јолла кетди. Ахыры да пис олмады... Дејирәм, бәлкә... нечә билирсән, бәлкә... көндәрәк фармоколожи комитәјә, онлар да јохласын?

Г о ш г а р — Јахшы фикирдир.

С а л м а н — Бәлкә... Сабаһкы елми шурада... Јох... бир дә јохлајаг, сонра...

Г о ш г а р — Елә јахшыдыр.

Телефон зәнки.

С а л м а н *(дәстәји көтүрүр)* — Бәли, Москвадыр? Буjурун, верин. *(Гошгара)* Јахшы, Гошгар, сән кедә биләрсән, амма ахшам мүтләг бизә дәј. *(Гошгар чыхыр.)* Ало... *(Сүкут.)* Ало... Али аттестасија комиссијасындандыр?.. Ешидирәм. Беһчәт Рәһимзадәнин диссертасијасы? Бәли, бәли, һәлә охумамышам... Јахшы сүр'әтләндирәрәм. Архајын олун. *(Дәстәји асыр. Чох фикирли кәзинир.)* Даһа јубатмаг олмаз. *(Телефону јығыр.)* Ало, Тоғрула дејин јаныма кәлсин. *(Дәстәји асыр, кәзинир.)* Бөјүк кәшфдир... Чох бөјүк... Баша дүшә билмирәм,

гырх илдә бу ниjә мәним ағлыма кәлмәjиб? *(Тоғрул кәлир.)* *Сүкут.)* Әjләш... Ахыр күнләр биртәһәрсән. Бәлкә мәндән инчимисән?

Т о ғ р у л — Ниjә инчимәлијәм ки?

С а л м а н — Дејирәм, бәлкә ишин јубанмасына көрә... *(Сүкут.)* Билирсән бала, һәр шеји өлчүб бичмәк лазымдыр.

Т о ғ р у л — Мәсләһәт сизиндир.

С а л м а н — Дүзү, һәлә инана билмирәм, бир аз да көзләсәк нечә олар?.. Дејирәм ки, өзүмүз тамам инанмамыш...

Т о ғ р у л — Нә гәдәр көзләмәлијик?

С а л м а н — Вахт гоjмаг олмаз.

Т о ғ р у л — Лакин...

С а л м а н — Лакин бу тә'сир кечичи дә ола биләр.

Т о ғ р у л — Ола билмәз!

С а л м а н — Әкс тә'сир нечә? О да ола билмәз?

Т о ғ р у л — Јох!

С а л м а н — Ниjә?

Т о ғ р у л — Чүнки препарат гәбул едилдикдән аз сонра нејтраллашыр.

С а л м а н — Анчаг һипертонијанын мүхтәлиф һалларыны, рәнкләрини мәним гәдәр билмирсән!

Т о ғ р у л — Ола биләр.

С а л м а н — Харичи гәзетләрдә охуjурсан, филан клиника филан хәстәлијин әлачыны тапыб. Заман кечир, көрүрсән бу хәбәр клиникаја мүштәри чағырмаг үчүн имиш. Елә шеjләр совет тәбабәтинә jарашмаз. Биз гуру шөһрәт далынча гачмамалы, клиникамызын адыны горумалыjыг.

Т о ғ р у л — Профессор!

С а л м а н — Амма бунунла белә билирсән ки, мәним имзам нә демәкдир?

Т о ғ р у л — Билирәм. Мән дә сизин рә'jинизи көзләjирәм.

С а л м а н — Аj сағ ол!.. Әлбәттә, ајдын мәсәләдир ки, препарат өз тә'сирини көстәриб... Бәли, бәли, әслиндә дә белә дир, көстәриб. Амма елә еләjәк ки, нә шиш јансын, нә кабаб.

Т о ғ р у л — Нечә?

С а л м а н — Кәрәк сәнәдләри елә дүзәлдәк ки... һә, әввәлчә өзүмүз инанмалыjыг өз ишимизә.

Т о ғ р у л — Мәкәр сиз инанмырсыныз?

С а л м а н — Әлгәрәз, нә дејирәм, инди ки, сән тә'кид едирсән, мәним сәнә инанмамаға һаггым јохдур. Һәм дә нә олар, көндәрәк фармоколожи комитәнин мүзакирәсинә...

Т о ғ р у л — Профессор, инанын! Бир дә нә олса, чавабдеһ мәнәм!

С а л м а н — Бәс мән нәчијәм? Бурда мәним имзам вар. Мән дә буна башымла чавабдеһәм!

Т о ғ р у л — Бунунла белә... мүәллиф...

С а л м а н *(Говлугдан кағызлары чыхарыр.)* — Бу комитәјә көндәриләси сәнәдләр. Сынағын нәтичәләри, анализләр, јохланышлар, хәстәлијин изләнмәси. Бу нәтичә, бу да мәним имзам! *(Имза атыр.)* Даһа сөзүн јохдур ки?

Т о ғ р у л — Вар! *(Говлуғу көстәрир.)* Мән буна разы дејиләм.

С а л м а н — Нәјә?

Т о ғ р у л — Инчимәјин, ачыг данышаг.

С а л м а н — Әлбәттә.

Т о ғ р у л — Биз сизә һәмишә һөрмәт гојмуш, сизин рәһбәрлијиниз алтында чалышмыш, бир чох мәсәләләри бирликдә һәлл етмишик. Амма бу мәсәләдән сизин хәбәриниз олмајыб, мүәллиф мәнәм.

С а л м а н — Бәс идеја?

Т о ғ р у л — Идеја һамыја мә'лумдур.

С а л м а н — Нечә? Һеч сәндән көзләмәздим!.. Оғул, сән инди мәним — гоча мүәллимимин үзүнә аг олурсан?

Т о ғ р у л — Әлачым јохдур... Препаратын мүәллифи мәнәм!

С а л м а н — Бәс институт директору кимдир?

Т о ғ р у л — Сиз директор кими јох, мүәллиф кими гол чәкдиниз?

С а л м а н — Бу препарат. Мәним институтумда јаранмајыб?

Т о ғ р у л — Лакин мүәллиф мәнәм!

С а л м а н — Мән, мән! Мән демәкдән јорулмадыныз. Утанмырсан, мәним гаршымда «мән» демәјә? Буну бирдәфәлик билин, тәбабәтдә фәрди кәшф јохдур. Клиникада олунан кәшфләр клиниканын адынадыр. Совет вәтәндашы адыны дашыјан адам, өзүнү коллективдән ајырмаз! Сәнсә өзүнү коллективә гаршы гојурсан. Ајыбдыр. Тоғрул, мәндән утанмырсан, һәмкарларындан утан!

Т о ғ р у л — Бу мәним өз зәһмәтимдир.

С а л м а н — Нә тијанда барама вар, нә чархда ипәк, сән имза давасы дөјүрсән. Һәлә бир сәбир елә, көрәк бунун ахыры нә олур? Мән һәлә демирәм ки, сән клиникадан, фармокложи комитәдән ичазәсиз инсан үзәриндә сынаг апармысан.

Т о ғ р у л — Лакин нәтичә...

С а л м а н — Гуртардыг!..

Т о ғ р у л — Профессор, хәстәләри дүшүнүн.

С а л м а н — Сән дүшүнән кими, һә? Көрүрәм чох хејирхаһсан! Хәстәләри дүшүнмәк әвәзинә мәнимлә имза давасы дөјүрсән. Бура бах, мәкәр сән о дәрманы өзүн үчүн кәшф еләмисән? Амма инди көрүнүр ки, бу кәшф, өз адын үчүнмүш. Ад! Шөһрәт! *(Гәһгәһә чәкиб күлүр.)* Ајыбдыр, валлаһ ајыбдыр! Биз белә олмамышыг. Бу чаванлар һара кедир? Бизим бир мәсләкимиз олуб: халга хидмәт! Амма бунлар күллү-аләми гурбан верәрләр бир гуру шөһрәтә!

Т о ғ р у л кедир. С а л м а н әсәби һалда отагда кәзинир.

Сән бир гудурғанлыға бах! Чәсарәтә бах!

ДӨРДҮНЧҮ ШӘКИЛ

Хәстәхананын һәјәти. Н ү с р ә т Гачајын голундан тутуб кәтирир.

Н ү с р ә т — Ә... бурда әјләш. *(Отурурлар.)* Инди нечә сән?

Г а ч а ј — Јох, јенә бу јахшыдыр. Башын ағрымасы јахшы әламәтдир.

Н ү с р ә т — Ону ким дејир?

Г а ч а ј — Башым ағрыјыр, демәк вармыш ки, ағрыјыр.

Н ү с р ә т — Белә башын олмасындан олмамасы јахшыдыр.

Г а ч а ј — Дүз дејирсән, башым олсајды, доггуз ил сәнин кимисинин әли алтында ишләјиб, бу көкә дүшмәздим.

Н ү с р ә т — Бәсдир! Сән мәним мүдирлијимә саташанда һирсимдән аз галыр чатдајыб өлəм.

Г а ч а ј — Елә һеј дејирсән, амма еләмирсән.

Н ү с р ә т — Ә... бура бах, бәлкә дејим, зәли тојсунлар.

Г а ч а ј — О гәдәр зәли гојмушам ки, олан галан ағлымы да соруб чыхарыб.

Н ү с р ә т — Әлли ил ағыл сәнә лазым олмајыб, бундан сонра нејләјирсән?

Г а ч а ј — Бурда сәни идарә еләмәјә.

Н ү с р ә т — Сән өзүнү идарә елә, бала! *(Сүкут.)* Кичкаһларын атыр?

Г а ч а ј — Нечә ки!

Н ү с р ә т — Тәзјигин галхыб кәллә-чарха... Балам, фикир верән јохду да... Инди профессорун јанындан кәлирәм. Дејирәм она ки, бурда ганун-гајда јохдур. Мәнә нә десә јахшыдыр? Дејир, һәлә индијә гәдәр мәним хәстәханамдан шикајәт еләјән олмајыб.

Г а ч а j — Сән дә она дејәјдин, дүз дејирсән, сағалыб дураны олмушду ки, сәндән шикајәт дә еләјәјдиләр?

Н ү с р ә т — Мән елә демәдим. Дедим ки, мән ки шикајәт еләјирәм. *(Күлүр.)*

Г а ч а j — Нәјә күлүрсән?

Н ү с р ә т — Өз сөзүмә. Мән һәмишә ахмаг сөз данышанда әввәлчә өзүм күлүрәм.

Г а ч а j — Онда бүтүн өмрүн боју күлмүсән ки...

Н ү с р ә т — Сәнин зарафатларына мән дөзүрәм, һеч кәс дөзмәзди... Сәбирли адаммышам...

Г а ч а j — Сәбирли олмасајдын, бу бојда чәмдәји алтмыш ил кәздирә билмәздин.

Н ү с р ә т — Дәдәнин чөрәјилә шишмәмишәм, бала!

Г а ч а j — Нүсрәт киши, бирдән јанында өлүб-еләсәм, горхма а...

Н ү с р ә т — Ә... башына сөз гәһәтди?

Г а ч а j — Сән өлүдән горхурсан?

Н ү с р ә т — Ким горхмур?

Г а ч а j — Мән!.. Истәјирсән әввәлчә сән өл, бах көр горхурам ја јох?

Н ү с р ә т — Әдә, әл чәк!

Г а ч а j — Мән өлүдән горхмурам, амма сәнин кими дириләрдән горхурам.

Тоғрул сүр'әтли аддымларла кәлиб кечмәк истәркән.

Н ү с р ә т — Ај доктор! Бу јазыг, о тоз дәрманыны ичәндән сонра һалы дәјишди.

Т о ғ р у л — Кечин палатаја, кәлирәм. *(Кедир.)*

Н ү с р ә т *(Тоғрулун архасынча)* — Әши, бир јахына кәл, нәбзини тут, дәрдини соруш. Белә дә һәкимлик олар? Дур кедәк.

Г а ч а j — Даһа јахшыјам.

Н ү с р ә т — Арадан нә кечди?

Г а ч а j — Зарафат еләдим, ејним ачылды.

Галхыб кетмәк истәркән, А ј с е л л ә Гошгар кәлир.

А ј с е л — Дедим әл чәк!

Г о ш г а р — Әзизим бахды јарым,
Бахтымын тахты јарым.
Үзүндә көз изи вар,
Сәнә ким бахды, јарым?

Н ү с р ә т — Будур ај! Ешгнамә охујур. Ким-кимәдир? Котанын нә вечинә гајыш нә чәкир?

Г а ч а j — Күпәкирән гарылар кими елә дејинирсән а...

Нүсрәт, Гачај кедир.

Г о ш г а р — Де көрүм мәндән нијә гачырсан? Әслиндә билирәм, амма өзүн десән јахшыдыр.

А ј с е л — Сән нә билирсән?

Г о ш г а р —Хорузун гујруғу көрүнүр.

А ј с е л — Башы нечә? Сән де көрәк, Тоғрул һәкимә нә олуб?

Г о ш г а р — Бах бу суалынла хорузун башы да көрүндү...

А ј с е л — Биртәһәр олуб... һеч ејни ачылмыр. Чыртма вурсан ганы дамар.

Г о ш г а р — Дејир, кечи чан һајында, гәссаб пиј һајында.

А ј с е л — Она нә олуб?

Г о ш г а р — Сәни анчаг о марагландырыр?

А ј с е л — Ахыр күнләр...

Г о ш г а р — Партладым! Ох! Бизим дә гајғымызы белә бир чәкән олајды!

А ј с е л — Һәр кәс өз ләјагәтинә көрә!

Г о ш г а р — Сән мәним арвадым олсајдын, зәһәр вериб сәни өлдүрәрдим.

А ј с е л — Мән сәнин арвадын олсајдым, чох бөјүк һәвәслә өзүм зәһәр ичәрдим.

Тоғрул кәлир.

Т о ғ р у л — Ајсел, 26-чы палатадакы хәстә... нәдир онун ады? Һә, Гачај... Тә'чили вәнасындан ган бурахмаг лазымдыр. Јубанма, тез!

А ј с е л — Доктор...

Т о ғ р у л — Сөһбәт вахты дејил, тез!

Ајсел кедир, Тоғрул кәнарда әјләшир. Гошгар сәһнәнин башга тәрәфиндә дајаныб Тоғрула бахыр.

Г о ш г а р — Нә фикирләширсән?

Т о ғ р у л — Һеч!

Г о ш г а р — Јенә дә!

Т о ғ р у л — Ичимдә ичлас еләјирәм.

Г о ш г а р — Ичласын күндәлијиндә һансы мәсәләләр дурур?

Т о ғ р у л — Сәнә аид һеч бир мәсәлә јохдур.

Г о ш г а р — Мән истәјирәм ки, сән Дон-Кихот кими јел дәјирманы илә күләшмәјәсән...

Һүгугшүнас кәлир.

Т о ғ р у л — Нә демәк истәјирсән?

Г о ш г а р — Ајдын дејил? Мән көрүрәм ки, мүһасирәдәсән, мәғлуб олачагсан.

Т о ғ р у л — Инди нејләјим?

Г о ш г а р — Күзәштә кет!

Т о ғ р у л — Нечә? Мән сәни таныја билмирәм.

Г о ш г а р — Башга јолун јохдур.

Т о ғ р у л — Сән?.. Бу сәнсән? Бәс бир вахт мәни вуруша чағыран сән дејилдин? Шеф диссертасијаны бурахан кими даһа мүбаризән гуртарды? Демәк, тојуғун учушу күллүјә гәдәр имиш?

Г о ш г а р — Һәр заманын бир һөкмү вар.

Т о ғ р у л — Ичимизин чүрбәчүр рәнкләри илә заманы күндә бир рәнкә бојајырыг.

Г о ш г а р — Мәним сәнә үрәјим јаныр. Мән сәнин јериндә олсајдым, разылашардым.

Т о ғ р у л — Өзкә ағзында диш чыхартмаға нә вар ки...

Һ ү г у г ш ү н а с — Бир падшаһын бир гызыл алмасы вармыш. Рәиҗҗәтләринә билдирир ки, ким ән бөјүк јалан данышса билсә, бу алманы она верәчәјәм. Бир нәфәр кәлиб дејир: Ә'лаһәзрәт, о гызыл алма сәнинки дејил, мәнимкидир». Падшаһ јаланын бөјүклүјүнә һејрәт едир. Шәртә көрә дә алма аҕ јалан данышана чатмалыдыр. Падшаһ она десәјди ки, сән јалан данышса билмәдин, онда белә чыхарды ки, бу адам доғру данышыр, јә'ни дедији кими, алма онункудур, десә ки, сән јалан дејирсән, јенә шәртә көрә алма јалан данышана, јә'ни она чатыр. Һәр ики һалда алма јаланчыја чатмалы олур. Бәләликлә, јаланчы гызыл алманы алыр.

Т о ғ р у л — Демәк, гызыл алма јалан данышана, ријакара чатыр?

Г о ш г а р — Бәли. Сәнин препаратында шефин әмәји јохдур, амма көз көрә-көрә јалан данышыр, она шәрик чыхыр. Данышдығы јаланы әсасландырмағы да бачарыр. Дејир — алма мәнимдир. Инди сән десән ки, дүз дејирсән удузурсан, сөзүнүн үстүндә дуруб десән ки, дүз демирсән, јенә удузурсан. Һәр ики һалда алма она чатыр.

Т о ғ р у л — Ушаг идим. Әмимин «Һачадил» адында гачаған бир аты варды. Бир күн чыдырда әмимин «Һачадил»и бүтүн атлары керидә гојду. Сәдримиз атыны чәкди чыдыра. «Һачадил» бир сычрајышла сәдрин дә јабысыны вуруб кечди. Әмим дәрһал атын чиловуну чәкди. Ат нәрилдәди, курулдады, әмим чилову даһа бәрк чәкди. Сәдрин јабысы ону өтәндә «Һачадил» дал ајаглары үстә галхыб әмими јерә чырпды. Һамы күлүшдү. Елә бил үрәјимдән тикан чыхды. Әмим һаггын чиловуну чәкәркән ат, һаггын ајагланмасына дөзмәјиб һагсызлығы чијниндән јерә чырпды. О күндән әмимин көзләринә баха билмирәм. Елә билирәм ки, о көзләр, көз дејил, парылдајан шүшәдир...

Г о ш г а р — Әмин һавајы дәм тутуб.

Т о ғ р у л — Нијә биз өзүмүзә көрә һава чалдырмамалы, һаваја көрә ојнамалыјыг? Мән һәлә о заман — әмимин о һәрәкәтиндән сонра баша дүшдүм ки, јалтаг адам, әһлиләшмиш һејванларын ән горхулусудур.

Г о ш г а р — Бу әһлиләшмиш һејван сәнә дејир ки, разылаш! Ајры јолун јохдур.

Т о ғ р у л — Дүз дејирсән, мән мүһасирәдәјәм. Анчаг дедијимдән дөнмәјәчәјәм.

Г о ш г а р — Јаман сәрт олмусан. Әввәл белә дејилдин, дәјишмисән.

Т о ғ р у л — Икимиз дә... Анчаг мән зәрәримә көрә, сән хејринә көрә.

Г о ш г а р — Куја сән өз хејрини күдмүрсән? *(Гәһгәһә чәкиб күлүр.)* Јаман идеал адамсан. Әкәр сән дә өз хејрини күдмүрсәнсә, нијә шефин мүәллифлијинә е'тираз едирсән? Она көрә ки, кәләчәк шөһрәтинә һеч кәси ортаг еләмәк истәмирсән. Елә дејил? Вур кәлсин! *(Әлини узадыр, шагганаг чәкиб күлүр).*

Т о ғ р у л — Өзкәнин јаман күнүнә о гәдәр күлүрүк ки, гарнымызы тутуруг, өзүмүзүн јаман күнүндә исә ағрыдан үрәјимизи тутуруг.

Г о ш г а р — Суалыма чаваб вер, нијә разылашмырсан?

Т о ғ р у л — Мәсәлә имзада дејил, мән разылаша да биләрәм, амма мән инди һагсызлыға, шефин худбинлијинә тәслим олмаг истәмирәм!

Г о ш г а р — Сән худбинлијә гаршы вурушаркән, өзүн худбинлик едирсән!

Т о ғ р у л — Јаландыр!

Һ ү г у г ш ү н а с — Нечә билирсиниз, бәлкә Гошгар һаглыдыр?.. Бәлкә Тоғрул һәгигәтән худбин олдуғуна көрә шефи өз кәшфинә ортаг еләмәк истәмир?

Г о ш г а р — Мүһарибәдә сәндән, мәндән артыглары чанларындан кечиб, сән бир имзадан кечә билмирсән?..

Һүгүгшүнас — Көзәл мәнтиғдир. Вәтән мүһарибәсиндә минләрлә ғәһрәманлар Вәтән наминә чанларындан кечә билир, Тоғрул өлүмә мәһкум едилмиш јүзләрлә хәстәнин хатиринә нијә имзаја гыјмасын?

Тоғрул — Мән инди ики хәстәлијә гаршы вурушурам. Бир һипертонијаја, бир дә шефин һагсызлығына, зоракылығына гаршы! Инди бу ики хәстәлик дуруб үз-үзә. Көрүнүр, икинчи хәстәлик биринчидән даһа дәһшәтли имиш. Мән бирини јыхдым. О бирисинин гаршысында ачизәм.

Гошгар — Һамы өз әмәлинә һагг газандырмағы бачарыр.

Тоғрул — Бу һадисә сәнин башына кәлсәјди, мән сәни дә мүдафиә едәрдим.

Гошгар — Инанмырам!

Тоғрул — Баша дүш, мән онун дедији илә разылашсам, зоракылыгла барышмыш олурам. Һипертонијаја гаршы вурушаркән һипертонијаны јарадан сәбәбләрә имкан вермиш олурам. Демәк јенә удузурам. Демәк һагг, һагсызлыға, тәслим олур, һаггын мәғлубијјәти јенә һипертонијанын ғәләбәсидир. Бах мән буну истәмирәм!

Һүгүгшүнас — Бу да көзәл мәнтигдир. Әкәр Тоғрул јалныз имза үчүн вурушсајды бу, бәлкә дә бир гәдәр худбинлик оларды... Лакин о, һаггын мүдафиәсинә галхмышдыр. Һәм дә һансы һаггын? О һаггын ки, онун тапданмасы, вурушдуғу хәстәлијин јаранмасына сәбәб олур. Мән һүгүгшүнас кими бу мүбаризәни тәгдир едирәм!

Тоғрул — Салман Таһиров кимиләр олуб, олачаг. Онларын јолу да бирдир, сифәтләри дә... Мәни дәһшәтә кәтирән о дејил, сәнсән вә сәнин кими үрәји бир, сифәти мин оланлардыр! Нијә сән анлаја билмирсән ки!..

Һүгүгшүнас — Дашгын бөјрү үстә јыхса бир дағы,
Јанындакы дағ да әјиләчәкдир.
Бу күн јејилирсә биринин һаггы,
Сабаһ да сәнинки јејиләчәкдир.

Гошгар — Мән сәнә көрә дејирәм.

Тоғрул *(онун јахасындан јапышыр)* — Нијә, нијә сән ади бир һәгигәти анлаја билмирсән? Сәнин кими гангаллар һардан көјәрир? Нәтичәдә сәнин кимиләрин јалтаглығы Салман кимиләрин һагсызлығыны доғурур. Сән мәни баша сал көрүм, сән... сән!.. *(Үрәјини тутур, јыхылыр.)*

Гошгар — Тоғрул! Тоғрул! Сәнә нә олду?

Һүгүгшүнас — Билмирсән нә олду? Ону јыхан нәдир? Башгасынын һаггыны оғурламаг!

БЕШИНЧИ ШӘКИЛ

Сәһнәнин сағ тәрәфи палата, сол тәрәфи һәким отағы. Һәким отағында Салман Таһировла Гошгар сөһбәт едир.

Салман — Әлбәттә, бәс она демәдин ки, устадына кәч баханын көзләринә ган дамар?

Гошгар — Демәсәјдим, о һала дүшәрди? Мүајинә елә-дик, һипертонијадыр.

Салман — Һансы палатаја гојмусунуз?

Гошгар — 26-чыја, ордан хәстәләри көчүрдүрүк.

Салман — Өз чәзасыдыр, чәксин.

Гошгар — Бәдбәхт тәрслијинин учундан!

Салман — Сизи јетирдим, әлинизә фенендоскоп вердим. Үрәкләрә гулаг асмағы өјрәтдим. Бәс мәним зәһмәтимин мүкафатыны белә гајтарарлар?

Гошгар — Мән она дедим ки, өзүнү дүшүнмәсин, клиниканы...

Салман — Совет һәкими халг үчүн чалышмалыдыр. Биз әкәр халга хидмәт едириксә, кәрәк өз хејримизи дүшүнмәјәк! Бәли, әслиндә дә белә дир, кәрәк дүшүнмәјәк! *(Телефон зәнки. Салман дәстәји көтүрүр.)* Бәли, ешидирәм, мәнәм... Нечә? Әши, нә данышырсан? Бу саат кәлирәм! *(Дәстәји асыр.)* Шоферә хәбәр елә, кедирик.

Гошгар — Һара?

Салман — Биләрсән.

Төләсик отагдан чыхырлар, палатада ишыг јаныр. Тоғрул чарпајынын үстүндә отуруб дүшүнүр. Архадан Ајсел кәлир.

Һүгүгшүнас — Инсан гәрибәдир, саламат икән,
Гоһум да, гардаш да, јада дүшмәјир.
Елә ки јатаға дүшдү, гәфләтән,
Филанкәс јаныма кәлмәди дејир.
Бурда јада дүшүр јахын, узаг да,
Һәр кичик нөгтәдә бир үмман көрүр.
Бу нијә белә дир?
Инсан јатагда,
Һәјаты, өлүмү јахындан көрүр.

Ајсел — Доктор!

Тоғрул — Атан нечәдир?

Ајсел — Көрдүјүнүз кими.

Тоғрул — Мәним хәстәлијими она демәјәсән.

Ајсел — Мүмкүн дејил, кеч-тез биләчәк. Сиз ахы, һәр күн ону јолухурдунуз.

Тоғрул — Де ки, е'замиjjәтдәjәм. *(Сүкут.)*

Аjсел — Доктор, мән онун вахтсыз гочалмағына, чәкиjи әзаблара дезә билмирәм... О мәнә һәм ата олуб, һәм ана... Мән онун үмидләрини доғрулда билмәсәм... Сизә нечә дејим? Бә'зән мәнә елә кәлир ки, онун бу һала дүшмәсиндә күнаһкар мәнәм...

Тоғрул — Сән? Сән нијә?

Аjсел — Ики илдир мәним института кирә билмәмәjим... Һәр дәфә балым чатмады... О мәнә бир сөз демәдисә дә, амма баша дүшдүм ки, ичәридән сарсылды.

Тоғрул — Бир аз шиширдирсән.

Аjсел — Кечән ил мән кимjадан имтаһан верәндә гәрибә бир әһвалат олду. Бир оғлан суалларынын һеч бириnә чаваб верә билмәди. Бу заман бир адам ичәри кирди, мүәллимләрин гулағына нә дедисә, оғландан әл чәкиб, мәни чағырдылар. Данышдым. «4» jаздылар. Ертәси күн һәмин оғланын «5» алдығыны көрдүм.

Тоғрул — Демәк, о оғлан, сизин jеринизи тутду?

Аjсел — Әсил мәсәлә бундадыр ки, о мүәллимләр мәним һагга олан инамымы гырды. Адам өлдүрән күнаһкар сајылыр, бәс инам өлдүрән?

Тоғрул — Һаглысыныз.

Аjсел — Мәним әвәзимә бу ил института кирән о оғлан көрәсән башгасынын jерини тутдуғуну билирми? Билирсә, бундан һеч олмаса хәчаләт чәкирми?

Тоғрул — Гәтиjjән! Әксинә, о башгасынын jерини тута билмәси илә өjүнәчәк.

Аjсел — Имтаһан көтүрәнләрин һамысы мәним атамын кечмиш тәләбәләри иди. Бәс атам нијә мәни тапшыртмады? Дүнjада ән чох көрдүjүм, таныдығым адам атамдыр. Мән ону ишдә енсефолограф, евдә китаб архасында көрмүшәм. Онун үчүн дүнjада ики шеj вар: Бир мән, бир тәбабәт! О, һәр икиси үчүн чаныны jандырды. О белә һесаб едир ки, инсан башгалары үчүн jашамалыдыр. Мүәллимләрим дә белә дејиб, охудуғум китаблар да, һәтта бизим шеф дә. Амма ишә кәләндә ајры шеj көрүрәм, доктор! Һамы өзүнү габаға чәкир. Бу нәдир? Бәлкә белә олмалыдыр? *(Сүкут.)* Мән дә хәстә вахтынызда көр нәләр данышырам?! Башынызы ағрытдым. *(Аjсел галхыб кетмәк истәркән.)*

Тоғрул — Әjләш, даныш!

Аjсел — Jох, даһа бәсдир.

Тоғрул — Даныш, сәни ешитмәк истәjирәм.

Аjсел — Сиз сағаландан сонра...

Тоғрул — Мәним адамларла үрәк сөһбәти еләмәjә һеч заман вахтым олмајыб, инди бикарам, даныш.

Аjсел — Имтаһанда көрдүjүм һагсызлыгдан сонра гәрибә олмушам. Һамыjа башга көзлә бахырам. Елә билирәм ки, һамы башгасыны алдатмаг истәjир. Буна көрә дә мән адамлары өjрәнмәк, онларын үзүнү jох, үрәкләрини көрмәк истәjирәм.

Тоғрул — Чәтин!

Аjсел — Доктор мән истәjирәм... сизә нечә дејим? Атамы хилас елә диниз. Бу чох jахшы. Анчаг мән бурдакы хәстәләрин үзүнә баха билмирәм.

Тоғрул — Нијә?

Аjсел — Мән истәjирәм ки... онлар да... ахы онлар да атам кими инсандыр. Сиз атам үчүн һәр шеj елә диниз, бәс онлар?.. Еһ!.. Нә дејим? Дејәсән, баш-ајаг вурурам.

Тоғрул — Даныш, Аjсел, даныш!

Аjсел — Мән онлара күндә үч дәфә дәрман верирәм. Амма билирәм ки, бу дәрманларын хејри аздыр. Онда әлләрим әсир, өзүм өз ишимдән хәчаләт чәкирәм. Тәләсин, доктор, тәләсин!

Тоғрул — Демәк белә... Демәк... *(Дәрин сүкут.)* Jухары түпүрүрәм бығ, ашағы түпүрүрәм саггал... Jахшы, онда сәнә бир суалым вар. *(Пауза.)* Имканы ола-ола атан сәни гәбул имтаһанында тапшырмады. Буна һагг верирсәнми?

Аjсел — Бәли!

Тоғрул — О бирисини исә атасы тапшырды. Өзлүjүндә бу ата да һаглыдыр.

Аjсел — Өзлүjүндә, бәли.

Тоғрул — Нәтичәдә онун оғлу сәнин jерини тутду. Белә ликлә, бир атанын өз өвладына елә диjи jахшылыг, башга бир атанын өвладына пислик кәтирди. Бурада jахшылыгла пислик бир-биринә гарышыр. Мәним индики вәзиjjәтим дә белә дир. Баша дүшүрсәнми?..

Телефон зәнки. Аjсел jүjүрүб дәстәjи көтүрүр.

Аjсел — Бәли, ешидирәм. Гошгар сәнсән? Нечә? Бу саат.

Дәстәjи асыр, һөвлнак отагдан чыхыр. Палатада ишыг jаныр, Лоғман кәлир.

Лоғман — Салам! Дејирләр ки, бу собалар jенә jахшы гызмыр.

Собаjа jахынлашыр.

Тоғрул — Демәк истәjирсән ки, мәни көрмәjә кәлмәмисән, hә?

Лоғман — Ешитдим ки, көнү бир балача суjа вермисән... Олан ишдир.

Тоғрул — Әши, бир jахын кәл, hалыма хәбәр ал, биз ахы достуг.

Лоғман — Шит-шит данышма! Сәнә нә олуб ки?

Лоғман соба илә мәшғулдур.

Тоғрул — Див jыхды мәни, Лоғман әми.

Лоғман — Ушаг-мушағы, әлбәттә jыхар, амма Мәликмәммәди... бачармаз...

Тоғрул — hамыдан Мәликмәммәд олмаз ки!

Лоғман — Нијәтин hара, мәнзилин дә ора.

Тоғрул — Нијәтим бөjүк иди.

Лоғман — Дөзүмүн нечә?

Тоғрул — Көрүрсән дә...

Лоғман — Дөjирәм илләт газанханададыр, дежирләр jох, собалара бах. Буjур, бахдым. Тәртәмиз...

Тоғрул — hәмишә елә олуб. hәмишә күнаhы ајры jердә ахтарырыг.

Лоғман — Jахшы ки буну билирсән.

Тоғрул — Билмәк азды.

Лоғман — Бинанын ки, өзүлү мөhкәм олду, горхма, үстүндә нә тиксән дурар, газанхана ки, саз олду, собалара завал jохдур... Ваj о күндән ки, көкүн бәласыны jарпагда ахтарасан.

Тоғрул — Партлајырам, Лоғман әми.

Лоғман — Көтүр бутулканы сындыр!

Тоғрул — Jох, сәси чыхар.

Лоғман — Папирос верим?

Тоғрул — Jох!

Лоғман — Нијә?

Тоғрул — Тәркитмәк истәjирәм.

Лоғман — Амма әввәл тәркит, сонра де.

Тоғрул — Jахшы, бирини вер.

Лоғман — Мән сәнин дөзүмүнү сынамаг истәjирдим. Чәкмә!

Тоғрул — Ахырынчы дәфә!

Лоғман она папирос верир.

Лоғман — hөвсәләни бас! hирс кәлир, көз гаралыр, hирс кедир, үз гаралыр. *(Чибиндән бир лимон чыхарыб гојур тумбочканын үстүнә)* Өз бағымын лимонудур. hәрдән ијлә, hәр шеј jадындан чыхар.

Тоғрул — Чыхмыр.

Лоғман — Бир шеј гохуjанда она дуз вурурлар. Дәрд ондадыр ки, дуз өзү гохуjа.

Лоғман чыхыр. Тоғрул креслоја јајханыр, фикрә кедир. Гачај-ла Нүсрәт кәлир, әjилиб бахырлар.

Нүсрәт — Дежәсән jатыр.

Гачај — Онда сәс еләмә.

Нүсрәт — Бәс нејләjәк?

Гачај — Кедәк, ајыланда кәләрик.

Нүсрәт — Хејр а!.. Бир дә о мәртәбәләри галхмаға hејим jохдур. Кәлмишик, көзләjәк. *(Әjилиб Тоғрула бир дә бахыр.)* Бәрк jатыб. Дежирәм, биз бундан үмид көзләjирдик, бу да дүшдү бизим көкүмүзә. *(Әлиндәки hәдиjjәләри гојур тумбочканын үстүнә.)*

Гачај — hеч демә... Бу да олду бизим тајымыз.

Нүсрәт — Дежирәм, ај Гачај, о, Чехословакијада чыхан дәрмандан јәгин ки, бунун үчүн тапарлар.

Гачај — hә, бәс нечә? Кечәл дәрман билсә әввәлчә өз башына jахар.

Нүсрәт — Ај киди дүнjа! Нә пис jердә ахшамладыг! Дежәсән әчәлдән мачал олмајачаг. Бу хәстәхана вар hа, бу дүнjа илә о дүнjа арасында бир көрпүдүр. Биз о jанлығыг.

Гачај — hәлә ки, өлмәмишик. Күл олсун о баша ки, jағыш jағмамыш ислана. «Горхан көзә чөп дүшәр».

Нүсрәт — Горхмурам, амма вахтсыз өлүм...

Гачај — Киши, өлүм hеч вахт вахтында кәлмир. Лап jүз jашында да.

Нүсрәт — Әлимдә бә'зи пара көрүлмәли ишләрим олмасајды, бир тикә дә горхмаздым бу намәрд өлүмдән!

Гачај — Сорушмаг ајыб олмасын, о нә ишди елә?

Нүсрәт — Балачамы адахламышам.

Гачај — Сән олмасан евләнә билмәjәчәк?

Нүсрәт — Оғул евләндирмәк мурадды, мурад!

Гачај — Jенә өзүнү фикирләширсән, өзүн мурад алмаг истәjирсән. Сонра да дежәчәксән ки, нәвәми, нәтичәми евләндирим. hеч кәс хошдуғнан әл чәкмәк истәмир бу дүнjадан.

Нүсрәт — Ешитмәмисән ки, мин илин өлүлүjүндән бир күнүн дирилиjи jахшыдыр?

Гачај — Дәхли jохдур, кәлмисән кетмәjә.

Нүсрәт — Еләди, гардаш. *(Пауза.)* Вәсиҹҹәтини јазмысан?

Гачај — Нә вәсиҹҹәт?

Нүсрәт — Белә дә... Бура кәлән күнү мәнчиҹәз вәсиҹҹәтими јазыб вердим бөҗүк оғлума. Нәдән ки, биз бирдән өлә-чәҗик. Нә гәдәр әлин гәләм тута билир, сән дә јаз.

Гачај — Нә јазым? Нә алачағым вар, нә верәчәҗим...

Нүсрәт — Нечә ушағын вар?

Гачај — Алты. Һамысы да көрпә...

Нүсрәт — Чәтин олачаг...

Гачај — Мән бура кәләндән сонра ушаглар тәзә евә көчүбләр.

Нүсрәт — Ә... бәс нијә демирсән? Өзүн дә бир дојунча орда јашаја биләсән.

Гачај — Ја гисмәт!..

Нүсрәт — Бәли! Ја гисмәт!..

Гачај — Нүсрәт әми, дүзүнү дејим ки, һеч үмидим јохдур.

Нүсрәт — Елә демә...

Гачај — Мән јухуја инанан дејиләм, амма дүнән кечә бир јуху көрдүм. Көрдүм ки, нәфәсим гаралыб, өлүрәм. Тоғрул һәким дә мәндән 5—6 аддым аралыда дуруб бахыр мәнә. Бирдән чумду үстүмә. Бахырам ки, јүјүрүр, амма мәнә чата билмир. Јүјүрдүјүнү көрүрәм, амма бу беш-алты аддымлыг јол, нијә бу гәдәр узаныр, билмирәм... Елә онда силкәләниб ајылдым...

Нүсрәт — Ешитмәмисән ки, јухуну тәрсинә јозарлар?

Тоғрул галхыр.

Тоғрул — Нүсрәт әми дүз дејир, јухуну тәрсинә јозарлар.

Нүсрәт — Бағышла, сәни ојатдыг. Кәлдик бир сәнә баш чәкәк... Нечәсән?

Тоғрул — Сағ олун.

Нүсрәт — Һә, оғул, сән доктор олсан да бу дәрдин хасиҹҹәтини, ағры-ачыларыны биз сәндән јахшы билирик, нә гәдәр ағыр дәрдин, фикрин олса көрәк атасан бир тәрәфә. Нәдән ки...

Тоғрул — Инди мән дә билирәм, Нүсрәт әми...

Нүсрәт — Икинчиси, о дәрманлар вар һа, бизә верирсиниз, бош шејдир, ичмә, зәрәр елијир. Бах буну көрүрсән? *(чүрбәчүр отлар вә мејвәләр көстәрир.)* Бунлар ә'ла дәрманлардыр. Гој бабалы мәним бојнума, бунларын сујуну ич. Сә-

нинки һәлә јүнкүлүндәнди, бунлар көмәк еләјәр, мән он ил өзүмү бу от-әләфлә сахламышам. Инди вуруб кәллә-чарха, даһа бир елә көмәк еләмир.

Тоғрул — Сағ ол, Нүсрәт әми.

Гачај — Доктор, дејирәм...

Тоғрул — Ај Гачај, ахы мән инди бурда доктор дејиләм, сизин кими хәстәјәм...

Нүсрәт — Бунун адәтидир, адамы көһнә вәзифәси илә таныјыр.

Гачај — Нүсрәт әми, сән директорлугдан чыхарылан кими о ад үстүндән көтүрүлдү, амма бу киши, аллаһ еләмәмиш, јүз ил дә хәстә олса, һәкимлији үстүндән көтүрүлмүр.

Нүсрәт — Јенә санчдын!

Гачај — Доктор, ону дејирәм ки, нечә вахтдыр Нүсрәт кишијлә сәнә көз гојуруг, чох фикирлисән. Еләмә, она көрә ки, јүз фикир бир борчу өдәмир. Бир дә бизим бу нахошлуг да фикир көтүрмүр. Бах, елә фикир елејирәм, көрүрәм кичкаһларым атыр.

Тоғрул — Сизи баша дүшүрәм. Јахшы, кичкаһлар атанда зәли көмәк еләмир?

Гачај — Зәли олмаса мән өләрәм.

Тоғрул — Амма мәнә о да көмәк еләмир. Бәс сәнә нечә, Нүсрәт әми?

Нүсрәт — Бир елә јох!

Тоғрул — О һәб нечә?

Нүсрәт — Јох, даһа да пис олурам...

Тоғрул — Гәрибәдир, ејнән мәним кими. *(Фикрә кедир, өз-өзүнә.)* Амма мән елә билирдим ки, резерпинин көмәји чох олур. Сизин нәләр чәкдијинизи һәким кими билирдим, инди хәстә кими һисс едирәм.

Нүсрәт — Еләдир... Мән елә ганырам ки, хәстәни јахшы мүаличә еләмәк үчүн көрәк әввәлчә һәкимләр өзләри хәстә ола. Нечә ки, јахшы мүһәндис олмат үчүн көрәк әввәлчә фәһлә оласан.

Гачај — Кәламына гурбан, ај Нүсрәт киши, даһа кедәк, кишини рahатсыз еләмәјәк. Јастығын јүнкүл олсун.

Нүсрәт — Сағ ол, бала.

Гачајла, Нүсрәт кедир.

Тоғрул — Бу јазыглар мәндән үмид көзләјирди. Мән дә белә... *(Сүкут. Бирдән.)* Ајсел! Ајсел! Һардасан? *(Галхыр.)* Ајсел, профессору тап! *(Салманла Гошгар кәлир)* Профессор, мән елә сизи ахтарырдым.

С а л м а н — Мән дә сәни ахтарырам.

Т о ғ р у л — Мән разыjам. Дejирәм jубатмаjаг! Көндәрәк фармоколожи комитәjә, тәсдигә. Клиниканын адындан, нечә истәjирсиниз елә.

С а л м а н *(Гәһгәһә чәкиб күлүр)* — Әлбәттә, инди разы оларсан!

Т о ғ р у л — Нечә мәкәр?

С а л м а н — Гошгар, бу бизи нә jеринә гоjуб? Гулағына чатыб, һә?

Т о ғ р у л — Нә?

С а л м а н — Арадан нә кечди ки, сән разы олдун?

Т о ғ р у л — Нә демәк истәjирсиниз, профессор?

С а л м а н — Билмирсән ки, Беһчәтин һалы дәjишиб? Аjсел сәнә демәjиб?

Т о ғ р у л — Нә данышырсыныз?!.

С а л м а н — Инди ордан кәлирик. Дили тутулуб, һушуну итириб. Бу да сәнин мә'чүзәкар дәрманынын тә'сири!

Т о ғ р у л — Ола билмәз! Ола билмәз! Мән бу саат! *(Гачмаг истәркән...)*

С а л м а н — Дajан! Тапшырдым, бура кәтирирләр!.. Инди сән мәни дәрманынын мүәллифлиjинә jох, чинаjәтинә ортаг еләмәк истәjирсән! *(Телефон зәнки.)*

Г о ш г а р *(дәстәji көтүрүр)* — Бәли. Аjсел? Нечә? *(Дәстәк әлиндә гуруjур, бир мүддәт сусур, сонра дәстәji гоjур.)* Беһчәт кечинди!

АЛТЫНЧЫ ШӘКИЛ

Хәстәхананын һәjәти. Л о ғ м а н газанханаын приборларыны габағына төкүб ишләjир.

Һ ү г у г ш ү н а с — Беһчәтин гәфләтән өлүмү Тоғрулу jыхмаг үчүн Салман Таһировун әлиндә бир дәстәвуза чеврилди. Беһчәтин мejидини експертә көндәртди. Експерт Беһчәтдә һипертониjаjа мәхсус ган дамары дәjишикликләри вә һеч бир формоколожи маддәнин зәрәрли тә'сирини тапа билмәди... Бу хәбәр Салманы сарсытды. Ишә гарышан истинтаг органлары бу иши мәнә һәвалә етди. Мән Тоғрулун препаратыны формоколожи комитәнин мүаjинәсинә көндәрдим.

Беһчәтин **өлүмүндән** бир аj кечир... Һәлә истинтаг давам едир...

Салманла Гошгар кәлир.

С а л м а н — Сән нә дедин о ағзындан сүд иjи кәлән мүстәнтигә?..

Г о ш г а р — Дедим ки, клиниканын бу ишдән хәбәри jохдур.

С а л м а н — Jахшы демисән, балам, әслиндә дә елә белә-дир дә...

Г о ш г а р — Сонра мәндән сорушду ки, бәс шефиниз дә билмирди?

С а л м а н — Сән нә дедин?

Г о ш г а р — Дедим ки... дедим ки, о сынаг апаранда шеф Москвада олуб.

С а л м а н — Афәрин! Балам, елә әслиндә дә белә дир дә...

Г о ш г а р — Амма...

С а л м а н — Бу күн сәни саат нечәjә чағырыб мүстәнтиг?

Г о ш г а р — Бир саатдан сонра орда олмалыjам.

С а л м а н — Ачиjәр олма! Де ки, онун сынаг апармағындан мәним дә хәбәрим олмаjыб, вәссалам!

Г о ш г а р — Ахы мәним jанымда олуб.

С а л м а н — Ишин ки дүшдү чәк-чевирә, «билмирәм»дән jахшысы jохдур. Бу бир, икинчиси, балам, бунун сәнә нә дәхли? Бири сәнин jанында вуруб о бирисини өлдүрәчәк, сән күнаһкарсан?

Г о ш г а р — Мәни дилә-дишә салан Аjсел олду.

С а л м а н — Бәли, бәли! Балам, елә әслиндә дә белә дир дә... *(Лоғмана)* Сән бу вахт бурда нejләjирсән?

Л о ғ м а н — Газанхананы дүзәлдирик. Сәнә дедим ки, тагсыр собаларда дejил, бурдадыр, өзүлдә.

С а л м а н — Нә олуб ки, газанханаjа?

Л о ғ м а н — Матор әлдән дүшүб, кирәч тутуб, гочалыб.

С а л м а н — Гочалыб?..

Л о ғ м а н — Һә... бизим кими. *(Өзү илә Салманы көстәрир.)* Мән әввәл елә билирдим күнаһ борулардадыр. Сән демә маторда имиш, шәjирдим баша салды, дәрсими көтүрдүм.

С а л м а н — Нә дәрси?

Л о ғ м а н — О дәрси ки, өjрәтдикләримиз инди бизи өjрәдир.

С а л м а н — Бәрәкаллаһ!

Л о ғ м а н — Һә... Тагсыр бурда, өзүлдәдир.

С а л м а н — Инди тә'мир еләтдирирсән?

Л о ғ м а н — Jох! Тамам әлдән дүшүб, тәзәси лазымды.

С а л м а н — Инди биз соjугдан гырылаг?

Л о ғ м а н — Тәзәси кәләнә гәдәр дөзмәлисән. Матор ки мамыр тутду, кирәчләшди, әлачы jохдур, кәрәк дәjишәсән.

Салман — Ә... бу дар мачалда тәзәсини һардан тапаг? Көһнәсини биртәһәр дүзәлтдир!

Лоғман — Машын да адам кимидир, онун да бејни, башы кирәчләшди, гуртарды.

Салман — Кәрәк атасан чөлә?

Лоғман — Үзүсулу чәкиләсән мејдандан. Кәрәк көтүк олмајасан габагда...

Лоғман газанханаја кечир.

Салман — А бәрәкаллаһ!

Салманла Гошгар баш-баша вериб сөһбәт едирләр. Нүсрәтлә Гачај кәлир.

Нүсрәт — Бура бах, Гачај, дејирәм әслинә бахсан, хәстә биз дејилик, әсл хәстә бизи мүаличә еләјән бу һәкимчијәзләрдир.

Гачај — Бәри дур, јахына кетмә, сәнә дә сирајәт елијәр.

Гачајла Нүсрәт кедир, Тоғрул көрүнүр, Салман чәкилир. Гошгар Тоғрула јахынлашыр.

Гошгар — Һәмишә ајаг үстә. Әшы, сән нә тәһәр адамсан?

Тоғрул — Нечә бәјәм?

Гошгар — А киши, батырсан, бу мәгамда чабалајыб бир јердән тутмаг әвәзинә өзүнү нијә дәнизин дибинә верирсән?

Тоғрул — Баша дүшмәдим.

Гошгар — Фармоколожи комитәјә һазырладығын сәнәдләрдә шефин имзасы вар?

Тоғрул — Бәли.

Гошгар — Бәс ону мүстәнтигә нијә көстәрмәмисән?

Тоғрул — Нијә көстәрмәлијәм ки?

Гошгар — Көстәр, көрсүн, билсин ки, сынаг баш тутанда, өз имзасыны гојур, иш бәркә дүшәндә әтәјини кәнара чәкир, аләмә күј салыб дејир ки, мән препарата инанмырдым.

Тоғрул — Буну мүстәнтигә сән демисән?

Гошгар — Јох, дедим ки, сәнәдләрә бахсын.

Тоғрул — Гошгар, сәнә бир суалым вар.

Гошгар — Бујур.

Тоғрул — Амма дүзүнү де. Сән аллаһ, сәнин нечә үзүн вар? *(Ајсел кәлир, Гошгар кетмәк истәркән)* Нә олду, суалыма чаваб вермәдин?

Гошгар кедир.

Ајсел — Доктор...

Тоғрул — Нә дејирсән?

Ајсел — Сиз...

Тоғрул — Һә, мән! Сонра? Демәк истәјирсән ки, мән атанын гатилијәм? Бәс еләсә нијә мәни тәһгир еләмирсән? Нијә үзүмә силлә чәкмирсән? Һә?.. Нә бахырсан?

Ајсел — Доктор...

Тоғрул — Мән доктор дејиләм, мән инди чанијәм.

Ајсел — Хејр! Сиз күнаһкар дејилсиниз. Мән о күндән сизи көрмәмишәм.

Тоғрул — Демәк истәјирсән, сәнә башсағлығы да вермәмишәм. Еләдир, чүнки башсағлығыны сәнә јох, өзүмә вермәлијәм.

Ајсел — Мән сиздән һеч кәсә шикајәт еләмәмишәм.

Тоғрул — Чох наһаг. Бу даһа бөјүк тәһгирдир. Сән бунунла һәм өзүнү тәһгир едирсән, һәм атаны, һәм дә мәни...

Ајсел — Нијә, нијә?!

Тоғрул — Она көрә ки, өлдүрүлмүш атанын һајыфыны өлдүрәндән алмаг истәмирсәнсә, сән чох пис өвладсан. Икинчи тәрәфдән сән бу јахшылығынла гатили даһа чох тәһгир еләмиш олурсан. Чүнки пислијин мүгабилиндә јахшылыг көрән гатил, әкәр инсандырса, өлдүрдүјүндән даһа пис өлүр...

Ајсел — Мән билирәм, атамы өлдүрән башга шејдир, доктор, нијә сизин мәнә јазығыныз кәлмир? Ахы мән... мән сизи... *(Һөнкүрүб ағлајыр.)*

Тоғрул — Ағла! Сән һеч олмаса ағлаја билирсән, мән ону да бачармырам!

Ајсел — Атамы итирдим! Сизи дүнјада јеканә үмидкаһым билирдим... Мән сизи һәмишә өзүмә арха һесаб еләмишәм, атам өләндән сонра әлләрим һәр јердән үзүлдү, биринчи дәфә һәјатда тәк олдуғуму һисс еләдим... Амма сиз... јадыма дүшәндә... үрәјимдә бир үмид шө'ләси јанырды... Дејирдим горхма, Тоғрул һәким сәнә атанын әвәзини верәчәк, һәјатын јохушларында әлләриндән тутачаг... Инди сиз... Сиз дә мәни... Нијә үзүмә бахмырсыныз?

Тоғрул — Сән мәнә рәһм еләмә, сән мәни сөј, мәни тәһгир елә! Ахы мән дә инсанам, мән бу рәфтара дөзмүрәм. Ахы мән буна лајиг дејиләм!..

Ајсел — Доктор, доктор, бәсдир! Атамын өлүмү илә чисмән јетим галдым. Инди сиз мәним арзуларымы, фикирләрими, хәјалларымы јетим гојмаг истәјирсиниз. Амансыз олмајын, доктор, бу сизә јарашмыр... Ахы сиз...

Тоғрул ајылан кими олур, ону диггәтлә сүзүр, кечдән-кеч.

Тоғрул — Јахшы, бәсдир, јаханы бағла, сојуг олар.

Салман көрүнүр. Ајсел һөнкүртүләрлә чәкилир.

Салман — Јазыг гыз! Тамам јетим галды... *(Сүкут.)* Бундан сонра кәрәк көзүмүз һәмишә бу тифилин үстүндә олсун. *(Сүкут.)* О күн мүстәнтиг бура кәлмишди. Мән она дедим, дедим ки, бурда һеч кәсин күнаһы јохдур. Бәли, елә әслиндә дә белә̀дир. Балам, сән ону гәсдән өлдүрмәмисән ки... Оланда олур да... Көрәк дејирәм, бәлкә чәзасыз, филансыз өтүшдү.

Тоғрул — Чинајәт чәзасыз гала билмәз.

Салман — О гәдәр чәзасыз галан чинајәтләр вар ки... Гој бири дә бу олсун!

Тоғрул — Илтифатыныза көрә сағ олун, амма мән өзүм өз чәзамы вермишәм.

Салман — Нечә јә'ни?

Тоғрул — Бејчәтин үзәриндә сынаг апармамышдан әввәл дејирдим ки, каш мән өзүм хәстә олајдым, онда һеч кәсә миннәтим олмазды.

Салман — Өз үзәриндә сынаг апаран һәкимләр олуб.

Тоғрул — Бири дә мән! Хошбәхтликдән өзүм дә хәстәләндим.

Салман — Сонра?

Тоғрул — Икинчи сынағы өз үзәримдә апардым.

Салман — Сән нә данышырсан? Сән нејләмисән? О бәдбәхтин агибәтини көрмәдин ки, үстәлик өзүнү дә...

Тоғрул — Ән доғру јол будур. Әкәр доғрудан да Бејчәт мәним дәрманымдан өлүбсә, демәк мән дә өләчәјәм. Демәк, рәсми органларын бу ишә гарышмасына еһтијач галмыр. Мән өз чәзамы өзүм вермиш олурам. Елә күман едирәм ки, вичданы олан һәр бир вәтәндаш өз күнаһыны дәрк едирсә... өз чәзасыны да өзү вермәлидир... Мәнчә вичданын мүһакимәси һәр һансы рәсми органын мүһакимәсиндән даһа бетәрдир. Мән өз вичданымын мүһакимәсиндән хилас олмағы даһа вачиб билдим.

Салман — Сән гурд үрәји јемисән.

Тоғрул — Јох, әкәр өлмәјәчәјәмсә... демәк, Бејчәтин өлүм сәбәбини ајры јердә ахтармаг лазымдыр. Демәк мән гәләбә чалырам.

Салман — Сән... сән... нечә адамсан?..

Тоғрул — Бурда тәәччүбләнәси нә вар ки?!.

Салман — Бирдән олмады белә, олду елә, бәс чанына јазығын кәлмир?..

Тоғрул — Профессор, мәсләксиз, әгидәсиз чан кәздирмәк бу дүнјада мүфтә һамбаллыгдыр.

Салман — Бәс јахшы, сән о сәнәдләри нијә мүстәнтигә көстәрмирсән?

Тоғрул — Ајдын дејил?

Салман — Јох!

Тоғрул — Мәкәр билмирсиниз ки, орда сизин имзаныз вар? Ахы сиз разы олмушдунуз?

Салман — Бу, сәнин үчүн даһа јахшы... көстәриб мәни ифша едә билмәздинизми?

Тоғрул — Батан өзүјлә башгасыны да апармалыдырмы? *(Сүкут.)*

Нүсрәт кәлир.

Нүсрәт — Доктор, хош көрдүк. Ешитдик ки, бурдасан, кәлдик көрүшәк. Нечәсән? Тәзјигин дүшүб, јохса? Машаллаһ, көзүмә јахшы дәјирсән. *(Гачај көрүнүр.)* Ә, Гачај, кәл докторла көрүш.

Гачај — Һәмишә ајаг үстә!

Тоғрул — Сағ олун.

Нүсрәт — О өлән хәстә нә тәһәр олду, ај доктор?

Салман — Ә... нә данышырсан? Өлән нә тәһәр олар?

Лоғман кәлир.

Лоғман *(Салмана)* — Көзүн ајдын, алдыг газанханаја тәзә матор...

Салман — Сағлығына гисмәт олсун.

Лоғман — Сәнлә белә! Тәзәси јахшыдыр, һәр шејин тәзәси!

Ајсел, Гошгар кәлирләр.

Гошгар — Фармоколожи комитәдән хәбәр кәлди. Експертин гәрарыны онлар да тәсдиг едир. Тоғрулун препаратыны сынагдан чыхармыш, ә'ла дәрман кими гәбул етмишләр.

Салман — Нечә? Бәс онда Бејчәт нәдән өлүб?

Гошгар — Психи травма нәтичәсиндә баш верән шокдан.

Салман — Шокдан? Автомобил гәзасына дүшмүшдү?

Ајсел — Хејр! Мә'нәви һүчумлар гәзасына, әсәб гәзасына! Өлән күнүн сәһәри чарпајысынын алтындан бу кағызы тапмышдым. *(Кағызы Салмана верир.)* Охујун. Атамын

1613—16

әсәринә мөһтәрәм бир профессорун Бакыдан көндәрдији мәнфи рә'јә көрә Али аттестасија комиссијасы ону Москваја чағырырмыш.

Нүсрәт — Кимдир о мөһтәрәм профессор?

Ајсел *(үзүнү Салмана тутуб)* — Вердијиниз зәһәр өз ишини көрдү, профессор!

Салман — Али аттестасија комитәси мәнә инаныб мәни үзв сечиб. Мән зәиф әсәрә мүсбәт рә'ј көндәриб али органлары алдада билмәздим.

Һүгугшүнас — Көрүрсүнүз һардан јапышыр? Бәлкә доғрудан да Беһчәтин әсәри мүдафиәјә лајиг дејилди? Бәлкә доғрудан да о әсәрә мүсбәт рә'ј јазмаг олмазмыш?.. Бурда биз һүгугшүнаслар сөз демәкдә ачизик... Бу, елмин вә бир дә инсанлығын, бәли хүсусилә инсанлығын вә вичданын ишидир.

Салман — Инсанлыг вә вичдан да лајиг олмајан адамларын елмә сохулмасыны гәбул етмир.

Һүгугшүнас — Бири бирини бычагла вуруб өлдүрүр, биз буну чинајәт сајырыг. Амма бири башгасыны тәһгир едир, ганыны гаралдыр, габағына көтүк атыр, дәрдә салыб өлдүрүр, биз буну чинајәт сајмырыг.

Лоғман — Јахшы бахын бу дүнјаја... Һава болдур, һамыја чатар. *(Үзүнү Салмана тутур.)* Амма сән елә билирсән, мән сәнин һаваны удурам, мән елә билирәм ки, сән мәним һавамы удурсан. Көзүмүз дојмур, тамаһ дишимизи чыхарыб ата билмирик. Еләјирик бир-биримизин күнүнү гара... Бурдан да башлајыр фәсад.

Тоғрул — Һипертонијадан әввәл биз буна гаршы вурушмалыјыг!..

Һүгугшүнас — Она көрә ки, һипертонијаны Салман кимиләрин зоракылығы, һатсызлығы вә худбинлији јарадыр. Лакин чох тәәссүф ки, биз еләләрини ганунун һөкмү илә чәзаландыра билмирик. Онлары сиз — јә'ни чәмијјәт мүһакимә етмәли, онлар барәдә өз сөзүнү демәлидир.

Ч. Чаббарлынын әзиз хатирәсинә

ДАР АҒАЧЫ

(ДОГГУЗ ШӘКИЛДӘН ИБАРӘТ ФАҹИӘ)

ИШТИРАК ЕДӘНЛӘР:

Афшин — хилафәтин Азәрбајчанда валиси.
Мәзјар — Афшинин гардашы.
Сабутај — Афшинин гардашы оғлу.
Бабәкин тејфи
Ана — Афшинин анасы.
Ибн Зејд — хилафәт нүмајәндәси.
Ибн Таһир — Афшинин вәзири.
Ибн Сүһејл — орду сәркәрдәси.
Дәли Домрул — хүррәмиләрин башчысы.
Алтај — хүррәми.
Чағлар — хүррәми.
Озан баба — хүррәми.
Аҕсаггал — халг нүмајәндәси.
Чылғын — Сабутајын севкилиси, хүррәми.
Гары — Чылғынын нәнәси.
Көзәтчи.
Забит.
Чапар.
Гапычы.
Әскәрләр, ә'јанлар, шејпурчулар.

БИРИНЧИ ШӘКИЛ

Пәрдә гаршысы. Сағдан вә солдан ш е ј п у р ч а л а н л а р чыхыр.

Б и р и н ч и ш е ј п у р ч у — Еј ислам бајрағынын мүгәддәс көлкәсинә сығынан хошбәхт инсанлар, көзүнүз ајдын олсун!

И к и н ч и ш е ј п у р ч у — Бөјүк, сәркәрдә Афшин, Әмирәлмө'минин Хәлифә әл Мө'тәсимин һүзурундан Вәтәнә тәшриф кәтирир.

Б и р и н ч и ш е ј п у р ч у — Бүтүн ә'јанлар сараја!

Ә' ј а н л а р көрүнүр.

Ә' ј а н л а р — Сараја, сараја!

Пәрдә ачылыр. Ә' ј а н л а р чәркә илә дајаныблар. Тәнтәнәли мусиги сәдалары алтында, әлиндә јашыл ислам бајрағы А ф ш и н дахил олур. Ә' ј а н л а р баш әјир, дуа охујурлар. Һәр тәрәфдән сәсләр ешидилир: «Амин, амин!»

— Јашасын дин мүчаһиди бөјүк Афшин!
— Јашасын! Јашасын!
— Амин! Амин!

Ә' ј а н л а р диз чөкүб бајрағын сачагларындан өпүрләр. А ф ш и н шаһанә аддымларла кәлиб бајрағы тахтын баш учуна санчыр.

А ф ш и н — Бөјүк хәлифә Әл Мө'тәсимдән онун мө'мин бәндәләринә саламлар! *(Әлини узадыр. Һамы кәлиб онун әлини өпүр.)* — Дүнјанын јарысы бу јашыл бајрағын көлкәсинә сығынмышдыр.

Аллаһа мин шүкүр ки, биз дә өз вәтәнимиздә мүртәдләри мәһв едиб бу бајрағын көлкәсинә сығындыг. Она көрә ки, бу бајраг она сәчдә едәнләр сәадәт, азадлыг вә һәгигәт кәтирмишдир.

Б и р и н ч и ә' ј а н — Сәнин сајәндә!

И к и н ч и ә' ј а н — Ешг олсун Афшинин вуран голуна!

Ү ч ү н ч ү ә' ј а н — Ешг олсун онун тапындығы дин јолуна!

А ф ш и н л ә кәлән хәлифә нүмајәндәси И б н З е ј д гаршыја чыхыр.

И б н З е ј д — Еј динләр дини олан мүгәддәс исламы гәбул етмиш мүсәлман гардашлар! Мән Әмирәлмө'мин Хәлифә әл Мө'тәсимин елчисијәм. Әввәла мән онун сизә бәсләдији е'тимады, инамы һүзурунуза чатдырырам. Санијән, сизи ән

мүгәддәс дин олан мүсәлманлығы гәбул етмәниз мүнасибәтилә тәбрик едирәм. Бу јолда сизә уғурлар диләјирәм. Салисән, сизи бу динә чатдыран, ислам бајрағы јолунда ијирми ил гылынч вуран өз ган гардашыныз Афшини сизә тәгдим едирәм. Хәлифә ону Азәрбајчанда өзүнүн валиси, сизин падшаһыныз тә'јин едир. *(Фәрманы чыхарыр, тахтын үстүнә гојур.)* Бу да Хәлифәнин фәрманы *(Ибн Зејд алғыш сәсләри алтында Афшинин башына тач гојур.)* Инди ичазә верин хәлифәнин Афшинә вердији мүкафатлары, һәдијјәләри сизин гаршынызда она тәгдим едим. Хәлифә Афшинин дин дүшмәни Бабәкә гаршы мүһарибәјә башладығы күндән онун е'дамына гәдәр олан мүддәтдә һәр күнү үчүн она он беш мин дирһәм мигдарында пул һәдијјәси верир. *(Пул кисәләри јан-јана дүзүлүр.)* Чаваһирлә бәзәнмиш ики һәмајили Афшинин бојнуна тахыр. Бир дә јагут дашлы базубәнд. *(Голуна тахыр.)*

Ә' ј а н л а р — Хәлифәмиз сағ олсун!

А ф ш и н — Бунлар мәним бојнума бөјүк һагг гојур.

И б н З е ј д — Бунлар бу вахта гәдәр еләдикләрин үчүндүр. Бундан сонра едәчәјин ишләрин өз мүкафаты олачаг.

Ә' ј а н л а р — Иншаллаһ!

А ф ш и н *(Ибн Таһирә)* — Абдулла ибн Таһир! Сән дин јолунда вурушларда мәним ән јахын силаһдашым олмусан. Она көрә дә сәни өзүмә вә'зир тә'јин едирәм.

И б н Т а һ и р — Илтифатыныза мүтәшәккирәм!

А ф ш и н — Сабутај ибн Бабәк! Мәним гардашым оғлу, сәни ордума баш сәркәрдә тә'јин едирәм.

С а б у т а ј — Әмимә миннәтдарам!

И б н З е ј д — Абдулла ибн Таһир вә Сабутај! Әмирәлмө'минин дәрин һөрмәтини газанмыш адамлардыр. Бөјүк хидмәтләрини нәзәрә алыб хәлифә онлары да мүкафатландырмышдыр. *(Ики гылынч кәтирирләр. Ибн Зејд гылынчлары Сабутајла Ибн Таһирә тәгдим едир.)* Бу гызыл гәбзәли гылынчлар сизин әлиниздә һеч заман титрәмәсин. Ислам јолуна кәлмәјәнләрин башында парласын!

А ф ш и н — Ибн Таһир, һөрмәтли гонаг үчүн игамәткаһ һазырдырмы?

И б н Т а һ и р — Һәр шеј һазырдыр.

А ф ш и н *(Ибн Зејдә)* — Динчәлә биләрсиниз. *(Ә'јанлара)* Сиз кедә биләрсиниз.

И б н З е ј д *(Ә'јанлар чәкилир)* — Голтуғундан икинчи фәрманы чыхарыр. *(Афшинә тәгдим едир.)* Бу да Хәлифәнин веркиләр һаггында фәрманы.

А ф ш и н — Верки?

И б н З е ј д — Бәли. Хәзинә бошалмышдыр. Мүһарибә хәлифәјә чох баһа баша кәлди.

А ф ш и н — Аjдындыр... нараһат олмаjын.

И б н З е ј д, И б н Таһир кедир. С а б у т а ј да кетмәк истәркән.

А ф ш и н *(Сабутаjа)* — Сән даjан!

С а б у т а ј *(Афшинин гаршысында диз чөкүр)* — Мәни бу jашымда белә бөjүк рүтбәjә чатдыран әмимин гаршысында диз чөкүрәм.

А ф ш и н — Галх, оғул! Сән мәнә jох, өз ағлына, өз дүшүнчәнә миннәтдар ол. Сән Бабәкин дејил, мәним оғлумсан. Сән һәм заһирән, һәм дә дахилән мәнә чәкмисән...

С а б у т а ј — Мән буна чох шадам!..

А ф ш и н — Бабәк бизим нәслимизә ләкә кәтирди. Лакин мән гылынчымла, сән дә ағлынла бу ләкәни jудуг... Әмирәлмө'минин е'тимадыны газандыг. Бундан сонра бир вәзифәмиз галыр: газандығымыз е'тимады горујуб сахламаг!..

С а б у т а ј — Әмим ајағыны гојдуғу jерә башымы гојачағам.

А ф ш и н — Мән сәнә инанырам... Бөjүк кәләчәjин вар оғул!.. Сәни икинчи хош хәбәрлә севиндирим: сән Хәлифәнин күрәкәнисән...

С а б у т а ј — Нечә?

А ф ш и н — Хәлифәнин гардашы гызы Фатимәни сәнә адахладым...

С а б у т а ј — Ола билмәз!.. *(Сабутаj тутулур.)*

А ф ш и н — Афшинин бачармадығы шеј јохдур.

С а б у т а ј — Әми...

А ф ш и н — Нә вар?

С а б у т а ј — Бу, әлбәттә, бөjүк хошбәхтликдир, анчаг...

А ф ш и н — Нә анчаг?..

С а б у т а ј — Фатимәни таныjырам... Мән Самирәдә олан-да ону көрмүшәм.

А ф ш и н — Чох jахшы... Сонра?

С а б у т а ј — Үзр истәjирәм, о...

А ф ш и н — Нә олуб она?

С а б у т а ј — Әми, о... шикәстдир.

А ф ш и н — Нәjидир шикәст?

С а б у т а ј — Топалдыр.

А ф ш и н — Даға архаланан үчүн дағын готурлуғунун әһәмиjjәти јохдур. Аллаһына күндә jүз дәфә шүкүр елә ки, ону сәнә верибләр... О ки галды топаллыға арвад топал олса jахшыдыр, дизләрини гатлаjыб отурар харабасында... Инди

суалларыма чаваб вер. Бағдаддан көчүрүлән әрәбләри нечә кәндә jерләшдирдиниз?

С а б у т а ј — Иран сәрһәдиндән Муғана доғру отуз дөрд кәндә.

А ф ш и н — Разы галдылармы?

С а б у т а ј — Бәли... Бу, нәдән өтрүдүр, әми?

А ф ш и н — Хәлифәнин әмрини jеринә jетирәрләр, суал верməзләр. Хүррәмабадда ишләр нечәдир?

С а б у т а ј — Чох пис.

А ф ш и н — Jә'ни?

С а б у т а ј — Чамаат сакитләшмир. Дәли Домрул үсjанчыларын башындадыр.

А ф ш и н — О бизә Бабәкдән артыг олмаjачаг.

С а б у т а ј — Бабәкин руһу jашаjыр.

А ф ш и н — Нечә?

С а б у т а ј — Ады дилдән дүшмүр.

А ф ш и н — Демәк белә...

С а б у т а ј — Онун руһу, чисминдән күчлү имиш. Дәли Домрул да Бабәк ешгинә вурушур. Һеч кәс ону өлү билмир... Нәнәм дә... һәр күн сорушур... Дејир Афшин мәнә сөз вериб... Хәлифәдән аман истәjәчәк Бабәкә.

А ф ш и н — Истәдим. Хәлифә верди. Бабәк шәртләрә разылашмады.

Г а п ы ч ы кәлир.

Г а п ы ч ы — Гардашыныз Мәзjар ибн Хеjбәр!

А ф ш и н — Мәзjар? Чох jахшы, бурах кәлсин!

Г а п ы ч ы чыхыр, М ә з j а р кәлир.

М ә з j а р — Афшин, хош көрдүк... Сабутаj, сән дә бурдасан?

С а б у т а ј — Әми!

Көрүшүрләр. А ф ш и н үзүнү кәнара тутур.

М ә з j а р — Афшин, нијә мәнимлә көрүшмүрсән?

А ф ш и н — Сән мүсәлмансан, jа jенә дә атәшпәрәст?

М ә з j а р — Шүкүр әлһәмдүлүллаһ, өзүн билирсән ки, гәбул етмишәм исламы!

А ф ш и н — Бәс онда саламын һаны?

М ә з j а р — Мән салам вердим.

А ф ш и н — Нә дедин? *(Сүбут.)* Дедин «Хош көрдүк»! Мүсәлман белә саламлашмаз.

М ә з j а р — Әфв буjурун, э'лаһәзрәт! Саламүл-әлеjкүм!

А ф ш и н — Кәлишин хејирдирми?

М ә з ј а р — Ешитдим гајытмысан, кәлдим көрүшүм...

А ф ш и н — Ана илә көрүшдүнмү?

М ә з ј а р — Бәли! Мән ону бу гәдәр дөзүмлү билмәздим. Һәр шеји билир. Амма сусур.

А ф ш и н — Билмир. Сән дә деjәмәлисән.

М ә з ј а р — Ана үрәји дуjмамыш олмаз.

А ф ш и н — Дедим, гардаш, кәл бу һагг jолуна, сөзүмә бахмады.

М ә з ј а р — Она Бабәк дејәрләр!

А ф ш и н — Мән онун тутдуғу jола, гуллуг етдиjи әгидәjә нә гәдәр нифрәт етсәм дә... ирадәсинә, бөjүклүjүнә, дөнмәзлиjинә бир о гәдәр һејранам... О әсил гәһрәман кими вурушду, гәһрәман кими дә өлдү!..

М ә з ј а р — Сон дәфә нә деди?

А ф ш и н — Гәһгәһә чәкиб күлдү...

Ишыг сөнүр, сәһнәнин дибиндә дар ағачы көрүнүр. Дар ағачынын алтында Б а б ә к әзәмәтлә дајанмыш, Афшинә бахыр.

А ф ш и н — «Бабәк, заваллы гардашым, сән икидсән. Бу һалын мәни ачыдыр. Һеч олмаса мәнә, мәнә ачы. Мән кәлиркән гылынчымы Әмирәлмө'минин хәлифәнин ајагларына сәриб сәнинчүн аман диләдим. О сәни бағышлајыр. Јалныз кәл, гардашым, доғру jола...»

Б а б ә к *(гәһгәһә чәкиб күлүр)* — Сәнә јазығым кәлир, Афшин. Нә гәдәр мискинсән. *(Гәһгәһәсиндә давам едир.)*

А ф ш и н — Нијә күлүрсән?

Б а б ә к — Өзкәнин тәшәккүрүнү газанмаг үчүн өз халгына гәним кәсилән сән бәдбәхтин агибәтинә күлүрәм...

А ф ш и н — «Онда гаршында ики jол вар, ја әли гуранлы Солмаз, јахуд бајрағынын алтында көрүнән өлүм, учурум, дар ағачы. Интихаб ет!

Б а б ә к — Мәним, бүтүн бәшәриjjәтин сәадәт күнәшини гучмуш әмәлим, севкиләрин кениш фәзаларында учан фикрим, бүтүн каинатын көзәлликләрини өпән истәкләрим, бу гуллуг фәрманынын әски дар чилдинә сығышдырыла билмәз. Мәним үчүн бәjазы гучмуш Солмаз — jарпагларына ган чиләнмиш чичәкдән башга бир шеj дејилдир. Мәним көзләримдә артыг азад бәшәриjjәт вә азад диләкли jени бир аләм рәгс едир. Бу кениш, азад севкиләр дүнjасынын jолу исә анчаг бу гырыг бајрағын алтындакы ачыглыгдан кечир. Мән ону интихаб едирәм...»

Боғазына кәндири кечирир. Ишыг сөнүр, јенидән јаныр, әввәлки сәһнә.

А ф ш и н — Беләчә дар ағачыны интиһаб етди.

М ә з ј а р — Мән онун өлүмүнү белә дә дүшүнүрдүм.

С а б у т а ј — Мән инди баша дүшүрәм, нијә онун ады чәкиләндә хәлифә тир-тир әсирди.

А ф ш и н — Бунунла бәрабәр о, ән ади бир һәгигәти баша дүшә билмәди. О баша дүшмәди ки, исламын jолу ән бөjүк һәгигәт jолудур. Дүнjанын јарысындан чоху бу динә пәнаһ кәтирир. Бу дин халглары, тајфалары, улуслары бирләшдирир. Бу дин бизә мәдәниjjәт кәтирир. Бизи көчәриликдән отураглыға апарыр. Бизә ганун, гајда кәтирир. Нәһајәт, бу дин бизи хилафәт кими бир даға архаландырыр.

М ә з ј а р — Нијә демирсән ки, бизә тичарәт өjрәтди... Кәлиримизи, чыхарымызы баша салды.

А ф ш и н — Инди бизим борчумуз бу динин даһа да рөвнәгләнмәсинә, бүтүн чаһана јајылмасына көмәк етмәк, Әмирәлмө'минин гаршысында алныачыг, үзүаг олмагдыр. *(Әлләрини галдырыб салават чевирир.)* Худаја, бу jолда голларымыза гүввәт, дизләримизә тагәт вер.

С а б у т а ј *(әлләрини галдырыб дуаны тәкрар едир)* — Амин—Рәбүлаләмин!

М ә з ј а р — Аллаһ малымызы, чанымызы завалдан сахласын!

А ф ш и н — Тичарәтин нечә кедир?

М ә з ј а р — Шүкүр! Амма ганунун ипәји јаман баһаландырды.

А ф ш и н — Бир аз да баһаланачаг.

М ә з ј а р — Дүз сөзүндүр?

А ф ш и н — Шаһ рәиjjәтлә зарафат еләмир.

М ә з ј а р — Онда мән кедим, башымын чарәсини гылым... Бура бах... белә кетсә...

А ф ш и н — Һә, белә кетсә нә?..

М ә з ј а р — Гиjмәтләр ки, белә тез-тез дәjишир, горхурам...

А ф ш и н — Нәдән горхурсан?

М ә з ј а р — Горхурам ки... демәjә дә горхурам.

А ф ш и н — Гардашымсан, горхма де.

М ә з ј а р — Инчимә, гардаш, һәлә ки, гардашын бирини о сөз...

А ф ш и н — Сән ахы һәм дә дин гардашымсан... Јохса дини дә елә-белә тичарәтинин хәтринә гәбул етмисән?.. Һә? *(Сүкут.)* Де көрәк нәдән горхурсан?

М ә з ј а р — Малын гиjмәти баһаланында адамларын гиjмәти ашағы дүшүр.

А ф ш и н — Бунун шаһа нә дәхли вар?

М ә з ј а р — Десәјдин ки, шаһлыға нә дәхли вар, инанардым. Шаһлыг галыр, шаһ дәјишир, малын гијмәти кими...

С а б у т а ј — Мәсләһәтин нәдир, әми?

М ә з ј а р — Дејирәм ки, дүнјаја е'тибар јохдур. Бу күндән сабаһа күн ағлајын.

А ф ш и н — Ағзыны хејирлијә ач, Мәзјар.

М ә з ј а р — Шәр демәсән, хејир кәлмәз.

А ф ш и н — Инди хејир дә мәним әлимдәдир, шәр дә...

М ә з ј а р — Јазыја позу јохдур.

А ф ш и н — Сән мәним бу күнүмә севинмирсән?

М ә з ј а р — Нијә севинмәјим? Амма һәр күндүзүн кечәси вар...Бир ора көндәрәндә, бир дә архана көндәр...

А ф ш и н — Бунун мәнә вердији өјүдә бах. Тачир ки, тачир!.. Мән дин јолунда чан гојурам, бу мәни пул кисәсинә сохур... рәдд ол!

М ә з ј а р — Һирсләнмәјин, ә'лаһәзрәт, кедирәм.

М ә з ј а р кедир.

С а б у т а ј — Ашыг көрдүјүнү чағырар. О белә дә демәли иди.

А ф ш и н — Өзүмүнкүләр мәни баша дүшмәјәндә башгасындан нә умум?..

С а б у т а ј — Әми!..

А ф ш и н — Гуртардыг! Инди әмрими динлә. Ибн Зејд Муғандакы әрәб кәндләринә баш чәкмәк, ордакы әрәбләрин күзәраны илә таныш олмаг истәјир... Сән она бәләдчилик елә мәлисән... Чалыш ки, әрәбләр шикајәт еләмәсин. Әкәр наразылыглары варса елә орадача јолуна гојарсан. Икинчи *(фәрманы она верир)*, бу фәрманда јазыланлара әмәл едәрсән.

С а б у т а ј — О нәдир?

А ф ш и н — Верки фәрманы. Орда јазыланлары артыгламасы илә топламалысан!

С а б у т а ј — Әми!

А ф ш и н — Сәнә әмр вердијим заман мән артыг әми дејиләм, шаһам. Сән дә әмрин ичрачысы.

С а б у т а ј — Ахы... Мәсәлә белә дир ки, сиз Самирәјә кедәндә сонунчу веркини топладыг. Апардыныз. Ондан алты ај кечмәјиб... јенидән һардан топламаг олар? Инди нә мәһсул вахтыдыр, нә дә...

А ф ш и н — Сән бу халгы мәнә танытма, нә дејирәм она бах! Бурда јазыланлар һамысы јығылмалыдыр. Әмрдән чыхмалары гылынчдан кечирәрсән. Инсан зүлмә табедир, анладынмы?

С а б у т а ј — Анладым!

ИКИНЧИ ШӘКИЛ

Бирinчи шәкилдәки сәһнә. А ф ш и н, И б н Т а һ и р.

И б н Т а һ и р — Үч күн, үч кечәдир Муғандан кәлән шикајәтчиләр әл чәкмир.

А ф ш и н — Нә истәјирләр?

И б н Т а һ и р — Муғанын ағсаггалы сизи көрмәк истәјир.

А ф ш и н — Өзүн гәбул ет.

И б н Т а һ и р — Мән динләмишәм, чавабыны да вермишәм. Ағсаггал әл чәкмир. Ә'лаһәзрәт, дејирәм, бәлкә... Өзүнүз динләјәсиниз... Бу ағсаггалын ел ичиндә бөјүк нүфузу вар. Ел адәтинә һөрмәт үчүн...

А ф ш и н — Мән елә дә түпүрмүшәм, онун адәтләринә дә... Һәмин ел дејилдими мәни лә'нәтләјиб ичмадан гован? Мәнә рүсвајчылыг дамғасы вуран? Бәс инди нијә мәним гапыма дәхил дүшүбләр? Јохса инди мәним күчүмү көрүбләр? Мән дә онлара бах буну сүбут еләмәк истәјирдим. Күч һагда дејил, һагг күчдәдир.

И б н Т а һ и р — Анчаг, дејирәм бәлкә ишимизин хатиринә... Сијасәт түкдән инчәдир... Ә'лаһәзрәт, һәмишә зор ишләтмәк хејримизә олмаз... Сабутај Муғанда чамаата елә диван тутуб ки... һамы Хүррәмабада гачыр, Дәли Домрула пәнаһ апарыр. Сиз Ағсаггалы гәбул един. Бәлкә ону инандырыб көчүн гаршысыны ала билдиниз.

А ф ш и н — Чағыр кәлсин.

И б н Т а һ и р чыхыр.

— Бәли, Хүррәмабад бәрбад олмајынча биз истәдијимизи еләјә билмәјәчәјик..

И б н Т а һ и р Ағсаггалла кәлир.

— Бујур гоча.

А ғ с а г г а л — Дохсан ил өмүр сүрмүшәм. Һәлә көрмәмишдим ки, гылынч өз гыныны кәсә, адам өз једији габа түпүрә, өз очағыны дағыда...

А ф ш и н — Инди көрдүнмү?

А ғ с а г г а л — Көрдүм...

А ф ш и н — Бәс нијә јаныма кәлмисән?

А ғ с а г г а л — Јалварма ға кәлмәмишәм. Кәлмишәм сәнә бә'зи мәтләбләри акаһ еләјәм.

А ф ш и н — Бујур.

А ғ с а г г а л — Өзүн бу елин ичиндән чыхмысан. Халгын дәрдини дә билирсән, азарыны да...

А ф ш и н — Мән дә истәјирәм, ону бу дәрддән, бу азардан хилас еләјәм. Амма сиз мәни баша дүшмәк истәмирсиниз.

А ғ с а г г а л — Афшин, халгы дәрддән хилас еләмәк үчүн онун дәрисини сојмаг, ону талан етмәк лазыммыш?

А ф ш и н — Верки дөвләт ганунудур!

А ғ с а г г а л — Бәс гыз-кәлинләримизи хәлифә сарајына дашымаг, намусумузу ләкәләмәк нә демәкдир?

А ф ш и н — Хәлифә руһани атадыр. Она кәниз көндәрмәк бизим үчүн шәрәф сајылмалыдыр.

А ғ с а г г а л — Намуссузлуг нә замандан шәрәф сајылыб?..

А ф ш и н — Гоча, биз башга-башга симләрдә чалырыг. Чәтин бир-биримизи баша дүшәк!

А ғ с а г г а л — Амма сән кәрәк бу халгы баша дүшәјдин. Ахы нә гәдәр олса бу халгын оғлусан.

А ф ш и н — Онда инан мәнә, мән халгымын сәадәтини ислам динində — бу һагг јолунда көрүрәм. Де көрәк сән нәдә көрүрсән? Сәнин аллаһын нәдир?

А ғ с а г ғ а л — Аллаһ һеч бир динин тәрәфиндә дејил. Аллаһ вичдандыр, инсафдыр! Бу халгы гылынчдан кечирәркән сән һансы вичдандан, һансы инсафдан данышырсан? Бу халгы сојуб талајаркән, сән һансы һәгигәтдән, һансы әдаләтдән данышырсан?

А ф ш и н — Исламын јолунда нә еләсәк вичдандыр, әдаләтдир. Чүнки бу дин динләр динидир.

А ғ с а г г а л — Атәшпәрәст дә, хачпәрәст дә, Мусәви дә өз динини динләр дини һесаб едир. Лакин һәгигәт бунларын фөвгүндәдир.

А ф ш и н — Нә имиш о һәгигәт?

А ғ с а г г а л — Инсан вә она хидмәт!

А ф ш и н — Демәк сән халгынын өз динindән дә — атәшпәрәстликдән дә имтина едирсән?

А ғ с а г г а л — Мән динләшән, еһкамлашан, ағыллара гы-

фыл вуран, инсаны дүшүнмәјә гојмајан һәр шеjин әлеjһинәјәм. Мән халгымы сәнин кими «Аллаһү-Әкбәрә» дејия, «инсани-Әкбәрә» — jә'ни динләрин фөвгүнә чағырырам.

А ф ш и н — Сән күфр данышырсан, гоча!

А ғ с а г г а л — Мәни сона гәдәр динлә. Мән аллаһа инанмырдым. Кәнчлијимдә пул газанмаг истәjирдим. Борчла бир хоруз алдым. Мәшһур бир хоруздөjүшдүрәнин јанына кәлдим. Мәним хорузум алабәзәк, онунку гара иди. Дөjүш башланды. Мәним хорузум гара хорузу әлдән салды. Хоруздөjүшдүрән дөjүшү сахлајыб аллаһа дуа еләмәкчүн ичазә истәди. Кәнара чәкилди, дуасыны охуjуб кәлди. Jенидән дөjүш башлады. Jенә мәним хорузум гара хорузу әлдән салды. Амма мәним хорузум да һеjдән дүшмүшдү. Киши дуа охумаг үчүн jенә ичазә истәди. Кәнара чәкилди... Үчүнчү дуадан сонра гара хоруз мәним хорузума гәләбә чалды. Мән удуздум, әлләрими көjә галдырыб аллаһа jалвардым. «Мәни бағышла, ej көзә көрүнмәз. Мән сәнин күчүнү билмәмишдим». Бу заман бир нәфәр күлүб деди: Бунда аллаһын нә иши? Сән корсан, о һәр дәфә дуа охумаға чәкилдиjи заман күчдән дүшмүш гара хорузу башгасы илә дәjишдирирди. Мән гәзәбимдән ағладым. Сонра күлмәjә башладым. Чүнки мән өзүм үчүн бир һәгигәти ачмышдым. Инсанларын бичлиjи аллаһын күчүндән даһа гүвәтли имиш.

А ф ш и н — Нә демәк истәjирсән?

А ғ с а г г а л — Ону демәк истәjирәм ки, ән бөjүк дин инсана, онун зәһмәтинә, онун арзуларына һөрмәтдир.

А ф ш и н — Рәдд ол, кафир!

А ғ с а г г а л — Мән кедирәм, лакин өз гынына кәсән гылынчын агибәтини индидән көрүрәм.

А ғ с а г г а л кедир. Узагдан Бабәкин гәһгәһә сәси ешидилир.

А ф ш и н — Аллаһү-Әкбәр јох, инсани-Әкбәр! Сән бир гоча көпәjин әгидәсинә бах! Ибн Таһир, сән нијә мәни мәчбур еләдин бу динсизин чәфәнкијатына гулаг асым?

И б н Т а һ и р — Ә'лаһәзрәт, мән ишимизин хејринә чалышырам... Мән истәмирәм ки, һәр саат гылынча әл атаг... Бә'зән сөзүн јардығы чәбһәни гылынч јара билмир.

А ф ш и н — Бу халгы мәнә танытма, бизә «гылынч мүсәлманы» наһаг дејилмир.

И б н Т а һ и р — Әфв бујурун, ә'лаһәзрәт, гылынчы һамынын башында ојнатмаг олмаз.

А ф ш и н — Олар!

И б н Т а һ и р — Ананызын башында нечә? Ојнада би-

ләрсинизми? *(Сүкут.)* Мәни бағышлајын әʼлаһәзрәт, сиз билирсинизми ки, бунлара дил верәнләрин бири дә доғмача ананыздыр? *(Сүкут.)* Бу күн үсүдүр. Ананыз сәһәр тездән сарајдан чыхмыш, чамаатла бајрамлашмаға кетмишдир.

А ф ш и н — Нечә?

И б н Т а һ и р — Бәли, индичә кәлди...

А ф ш и н — Мән сизә тапшырмамышдым ки, ону сарајдан бурахмајын?

И б н Т а һ и р — Онун габағында ким дајана биләр?

А ф ш и н — Ешидибми Бабәкин өлүмүнү?

И б н Т а һ и р — Билмирәм.

А ф ш и н *(Әлләрини көјә галдырыр)* — Илаһи, сән өзүн мәнә көмәк ол! Өз хејрини билмәјән бу надан, бу кор чамааты мүгәддәс дин јолуна кәтирмәкдә мән нечә бөјүк әнкәлләрә раст кәлирәм... Мән анамы сараја кәтирдим ки...

И б н Т а һ и р — Сиз дүз еләдиниз... О, Хүррәмабадда галсајды даһа пис оларды... Әʼлаһәзрәт, сиз ананызын нүфузуну бәлкә мәним гәдәр билмирсиниз. Ел-оба она «Бабәк анасы» дејир, аллаһ кими сәчдә еләјир... Биз онун бу нүфузундан истифадә еләмәлијик.

А ф ш и н — Елә мән дә бу мәгсәдлә...

И б н Т а һ и р — Ајдындыр. Онун сарајда јашамасы халгын үзүнү бизә тәрәф чевирә биләр.

Г а п ы ч ы *(кәлир)* — Ибн Зејд сәфәрдән гајытды.

А ф ш и н — Нечә? Ибн Зејд?.. Хејир ола, нә тез?.. Ибн Таһир мән бу һалда ону гаршылаја билмәјәчәјәм. Сән гаршыла, мән дә кәлирәм.

Сол гапыдан кедир, И б н Т а һ и р пишваза чыхыр, сағдан И б н З е ј д л ә гајыдыр.

И б н Т а һ и р — Бүтүн сәфәрләрдән сәламәтликлә.

И б н З е ј д — Сағ олун.

И б н Т а һ и р — Разы галдынызмы сәфәрдән?

И б н З е ј д — Һәм разы, һәм наразы.

И б н Т а һ и р — Бәс Сабутај һаны? *(Сүкут.)* Нә олуб? *(Сүкут.)* Бәлкә бир һадисә үз вериб?

И б н З е ј д — Афшин һаны?

И б н Т а һ и р — Инди кәләр...

И б н З е ј д — Нијә мәни гаршыламады? Бу нә демәкдир?..

И б н Т а һ и р — Нараһат олмајын, билирсиниз... бир гәдәр... О...

И б н З е ј д — Јох, бу һеч мәним хошума кәлмәди... Мән бөјүк хәлифәнин нүмајәндәсијәм.

И б н Т а һ и р — Әлбәттә... сөзсүз... анчаг...

И б н З е ј д — Ибн Таһир, сән мәнимлә ачыг олмалысан. Хилафәт Афшинин тылынчына, сәнинсә сијасәтинә архаланыр. Азәрбајчанда хилафәтин валиси јалныз Афшин олмалы иди... Лакин... унутма, сән хәлифәнин шәхси көстәриши илә бурда баш вәзир олмусан.

И б н Т а һ и р — Хәлифә һәзрәтләринин мәнә көстәрдији еʼтимад бојнума бөјүк һагг гојур.

И б н З е ј д — Буна көрә дә сән хилафәтдән һеч нә кизләтмәмәлисән.

И б н Т а һ и р — Әлбәттә... Анчаг... Мән белә баша дүшүрәм ки, сәркәрдәлик бир шејдир, өлкә идарә еләмәк башга шеј.

И б н З е ј д — Мән сәни баша дүшүрәм... Афшин көзәл сәркәрдәдир... анчаг...

И б н Т а һ и р — Әлбәттә... анчаг... Мәсәлә белә дир ки... Ибн Зејд сиз бир шеји билмәлисиниз ки, һәләлик бу өлкәјә јалныз ислам ордусу дахил олуб. Ислам дини вә ислам мәзһәби јох.

И б н З е ј д — Мән буну Муған сәфәриндә өз көзләримлә көрдүм, лакин сәбәби нәдир? Ону де!

И б н Т а һ и р — Сәбәби одур ки, Афшин халг арасында өз нүфузуну итириб. Өзү дә инди јох, лап кәнчлијиндән.

И б н З е ј д — Нијә?

И б н Т а һ и р — Азәрбајчанлылар үчүн намус һәр шејдир. Халг гадын намусуну дин кими, мәзһәб кими баша дүшүр. Афшин кәнчлијиндә нүфузлу бир кишинин гызыны ләкәләди... Гыз һамилә олду. Рүсвајчылыгдан башыны көтүрүб Гәбәләдә јашајан нәнәсинин јанына кедир. Бурда ушаг олур. Гыз бу бинабырчылыға дөзмүр, өзүнү гајадан атыб өлдүрүр.

И б н З е ј д — Бәс Афшин?

И б н Т а һ и р — Ел-оба Афшини ләʼнәтләди. Бабәк чамаатын гаршысында гардашыны өлдүрәчәјинә анд ичди. Буну ешидән Афшин Чәнуба гачды.

И б н З е ј д — Орда ислам динини гәбул етди.

И б н Т а һ и р — Бәли. О заман мән онунла орада көрүшдүм. Афшин ону ләʼнәтләјән халга өз гүдрәт вә бачарығыны сүбут етмәк үчүн нүфуз газанмаға чалышырды...

И б н З е ј д — Демәк, бу мәгсәдлә дә ислам динини гәбул

етмиш, Бабәкә гаршы вурушан ордуја гошулмушдур. Демәк, ислам дини Афшин үчүн мәгсәд дејил, васитә имиш. Демәк, Афшин гәлбән мүсәлман дејил. О өз арзуларыны јеринә јетирмәк үчүн ислам дининә сөјкәниб... Хәлифә буну билмәлидир!.. Нә гәдәр ки, Бабәк мәғлуб олмамышды, Афшин бизә чох лазым иди... Инди дә Хүррәмабад! Ону да тәслим етмәк үчүн һәлә бизә Афшин гылынчы лазымдыр. Лакин дөвләти гылынчла јох, сијасәтлә идарә едәрләр. Дөвләт башчысы сијасәтлә суја да дүјүн вурмағы бачармалыдыр. Бу исә Афшиндә јохдур. Кәләчәк сәниндир, Ибн Таһир! Сән мәни баша дүшдүнмү?

И б н Т а һ и р — Сиз јалныз әмр един.

И б н З е ј д — Ибн Сүһејл, һәләлик Әрәбобалыдадыр. Бир нечә күндән сонра Иран сәрһәдинә кедир. Сәксән минлик орду онун ихтијарындадыр. О, хилафәтлә Азәрбајчан арасында көрпү олачаг. Сән бурдакы бүтүн хәбәрләри она јетирмәлисән, о да хилафәтә.

И б н Т а һ и р — Көзүм үстә.

И б н З е ј д — Сабутај һаггында нә дејә биләрсән?

И б н Т а һ и р — Ону јахшы танымырам. Әсир дүшәндән Самирәдә — хәлифә сарајында олуб.

И б н З е ј д — Көзүмүзүн габағында бөјүјүб, хәлифә ону чох истәрди. Һәтта... гардашы гызыны да она нишанлады... Амма һәр һалда илан баласыдыр. Дамарларында Бабәкин ганы ахыр.

И б н Т а һ и р — Атасына јаздығы мәктубу мән апармышдым.

И б н З е ј д — Дејирләр, Бабәк мәктуба чох гәзәбләнибмиш.

И б н Т а һ и р — Гәзәбләнмәк аздыр. Зәрфин үстүндә әрәб һүруфатыны көрүнчә Бабәк бир һала дүшдү ки... Деди, мән бу шәрәфсизә әрәб дили өјрәтмәмишдим. Сонра мәнә деди, оху, тәрчүмә елә. Икинчи чүмләдә мәктубу әлимдән алыб чырыг-чырыг еләди, үзүмә чырпды.

И б н З е ј д — Дејирләр, Бабәк оғлунун мәктубу барәдә ән јахын адамларына да һеч нә демирмиш.

А ф ш и н кәлир.

А ф ш и н — Ибн Зејд, хош көрдүк... Мәни әфв бујур, өзүмү јахшы һисс етмирдим дејә сизи пишваза чыхмадым.

И б н З е ј д — Хејир ола?

А ф ш и н — Һеч... артыг өтдү. Сәфәриниз нечә кечди? Нә тез гајытдыныз? Бәс Сабутај һаны?

Ч а п а р кәлир.

Ч а п а р — Ә'лаһәзрәт! Мән... *(Ибн Зејди көрүб дајаныр.)*

А ф ш и н — Бујур.

Ч а п а р — Әкәр мүмкүнсә... мәнә тапшырдылар ки, кизли...

А ф ш и н — Бурда кәнар адам јохдур.

Ч а п а р — Ә'лаһәзрәт... Мән әмр гулујам...

А ф ш и н кәнара чәкилир.

И б н З е ј д — Сабутајын чапарыдыр.

Ч а п а р Афшинә мәктуб верир, А ф ш и н охујур.

А ф ш и н — Мәним хилафәтдән кизли һеч бир сиррим јохдур.

И б н З е ј д — Рича едирәм, мәктубу учадан охујасыныз.

А ф ш и н мәктубу охујур.

«Мән белә һесаб едирәм ки, хилафәтин фәрманы Азәрбајчанда јашајан бүтүн халглара вә тајфалара аиддир. Буна көрә дә веркинин һамыдан топланмасы барәдә әмр вердим. Хилафәтин нүмајәндәси чәнаб Ибн Зејд буна е'тираз едәрәк көстәрди ки, әрәбләрдән верки топланмасын. Мән бу көстәриши дүзкүн һесаб етмир, әмринизи көзләјирәм».

И б н З е ј д — Инди дејин, сиз нечә һесаб едирсиниз?

А ф ш и н — Хилафәт нечә билирсә елә дә олмалыдыр.

И б н З е ј д — Лакин ағзындан сүд ији кәлән бир ушағын мәнә — хәлифәнин нүмајәндәсинә е'тираз етмәсини мән өзүмә тәһгир һесаб едирәм. Она көрә гајытмышам.

А ф ш и н — Мәсәләни мән һәлл едирәм, о јох!

И б н З е ј д — Лакин о билмәлидир ки, хилафәтин һесабына бу мәртәбәјә јүксәлиб.

А ф ш и н — Көрүнән даға бәләдчи лазым дејил, Ибн Зејд!

И б н З е ј д — Көрүнүр лазыммыш.

А ф ш и н — Ибн Таһир, Сабутаја тә'чили фәрман көндәр. Биринчи, әрәбләр үч ил бүтүн веркиләрдән азад едилир, икинчи, јени ил бајрамы јасаг едилир, әмрдән бојун гачыранлар, һәбс едилмәлидир.

И б н З е ј д — Үчүнчү, о, Бабәкин оғлу кими Хүррәмабада кетмәли, чамааты баша салмалы, онлары һагг јолуна дә'вәт етмәлидир. *(Әлләрини көјә галдырыр.)* Еј көзә көрүнмәјән халиг, сән бүтүн динсизләри динә кәтир, инсанлар өз хејирләрини баша дүшсүн.

Афшин,

Ибн Таһир — Амин, рәббүлаләмин!

Ибн Зејд — Мән бу сәфәримдә бир шеји јәгин етдим ки, Муғана да дил верән Хүррәмабаддыр. Хүррәмабад дағылмајынча Муған да сакит олмајачаг. Буна көрә дә... Сабутајын архасынча Ибн Таһир отуз минлик гошунла Хүррәмабада гәфил басгын етмәлидир.

Афшин — Ибн Таһир, онда мәктуба буну да әлавә елә. Гој Сабутај әввәлчәдән билсин.

Ибн Зејд — Јох, лазым дејил. Сабутај билмәсә дә олар.

Афшин — Ибн Зејд, унутмајын ки, Сабутај ордунун сәркәрдәсидир.

Ибн Зејд — Әлбәттә, һөкмдар сизсиниз. Лакин... мән буну мәсләһәт билмирәм.

Афшин — Онда бир шәртлә. Ибн Таһирин гошуну Хүррәмабад мешәсиндә кизләнмәли, әввәл Сабутајы көндәрин. О, Дәли Домрулла данышыг апарсын. Әкәр разылыға кәлсәләр һеч, разылашмасалар гошун шәһәрә дахил олсун.

Ибн Зејд — Е'тиразым јохдур.

Афшин — Ибн Таһир, Сабутаја чатасы мәктубу мөһүрлә, вер чапара!

Ибн Зејд — Хејр, өзүм апарачағам.

Афшин — Мән мәсләһәт билмирәм. Сизин һәјатыныз үчүн мән хилафәт гаршысында чавабдеһәм.

Ибн Зејд — Горхан көзә чөп дүшәр.

Бир әлиндә јанан шамлар, бир әлиндә сәмәни хончасы ана *дахил олур.*

Ана — Кәлдим шаһ оғлумла бајрамлашым. Бу күн үскүдүр. Бајрамын мүбарәк!.. *(Сәмәни вә хончаны тахтын үстүнә гојур. Афшинә.)* Нијә ананы өпмәдин? *(Афшин анасыны өпүр.)* Бәс Бабәк нијә кәлиб чыхмады? Сән демәдин ки, бајрама гәдәр кәләчәк?

Афшин — Дарыхма, ана!

Ана *(Ибн Зејдә)* — Хәлифә мәним Бабәкимә аман верибми, еј мүсәлман?

Ибн Зејд үзүнү јана чевирир.

Афшин — Ана, архајын ол, о...

Ана — Анд ич!

Афшин — Анд ичирәм!

Ана — Нәјә анд ичирсән?

Афшин — Нәјә истәјирсән!

Ана — Анд ич, ода, очаға! Еј, очаг галајын! Бәс нијә бу күн шәһәрдә тонгаллар јанмыр?

Афшин — Ана!

Ана — Очаг галајын! Бу күн ахыр чәршәнбәдир! Очаг галајын!

Ибн Зејд — Бу лап ағ олду!

Ана — Ешитмирсиниз? *(Үзүнү гапыја тутур.)* Еј, нөкәрләр, очаг галајын! *(Ибн Зејдә.)* Хошуна кәлмир?

Афшин *(ананын өнүндә диз чөкүр)* — Ана, јалварырам!

Ана — Нә олуб? Нијә јалварырсан?

Афшин — Очаг галанмасын!

Ана — Нијә?

Афшин — Ахы... Мән... мән... мүсәлманам!

Ана — Сәни мән доғмушамса, атәшпәрәст доғмушам, мүсәлман јох! Еј... очаг галајын! Мән Бабәк анасыјам! Очаг галајын!

Афшин гулагларыны тутур. Нөкәрләр мангалларла кәлир, тонгаллар чатылыр, ана сүрәкли гәһгәһәләрлә күлүр, сарај әһли төкүлүб кәлир.

Ана — Јаллы кедин, јаллы кедин! *(Сачлары дағыныг һалда очағын гаршысында дајаныр.)* Анд ич! Чамаатын габағында, анд ич бу очаға! Де ки, Бабәк сағдыр! Гачырсан? Оддан горхурсан? Ахы, сәни бөјүдән бу очагдыр. Мән сәнә бу очағын гырағында сүд вермишәм, сәнә лајла чалмышам!.. Сәнин гулагларына бу очағын дуасыны пычылдамышам! Сән она арха чевирә билмәзсән! Буна сәнин һаггын јохдур!.. Инди де көрүм Бабәким һаны?

Афшин — Ана!

Ана — Сәни гынамырам, сән һардан биләсән ки, бала нәфәси нәдир, бала нә демәкдир? Сән ахы ата дејилсән, сән доғма баландан да үз чевирдин. Сән һардан биләсән ки, мән нә чәкирәм.

Афшин гулагларыны тутур.

Афшин — Бәсдир, дејирәм сәнә! Сән лап һәддини ашдын!

Ана — Гышгырма! Нанкор өвлад! Мән сүдүмү сәнә һарам билирәм! Һарам олсун! *(Очағын гаршысында диз чөкүр.)* Еј мүгәддәс очаг! Еј улу Һөрмүз!.. Сәндән истәјирәм Бабәкимин интигамыны!.. Көрүн мән нә бәдбәхт анајам, еј чамаат, мүгәддәс руһлара јалварырам ки, бир оғлумун гисасыны о бириндән алсын!..

ҮЧҮНЧҮ ШӘКИЛ

Пәрдә гаршысы. Ибн Зејд кәлир, саға-сола бојланыр. Ибн Сүhејл кәлир.

Ибн Зејд — Бизимкиләр һәләлик үч ил веркидән азад едилди.

Ибн Сүhејл — Бәс сонра?

Ибн Зејд — Далына бахарыг... Сабутај фәрманы охујан кими, рәнки ағарды. Амма бир сөз дејә билмәди. Верки топланды. Ону көндәрдим Хүррәмабада. Онун архасынча биз кетмәлијик.

Ибн Сүhејл — Инди мәнә гулаг асын. Ибн Таһирин башчылығы илә отуз мин гошун кәлди.

Ибн Зејд — Һарда јерләшдирдин?

Ибн Сүhејл — Хүррәмабад јолунун ағындакы мешәдә.

Ибн Зејд — Ибн Таһир бизим адамдыр. Онун верәчәји хәбәрләри дәрһал Самирәјә чатдырмалысан.

Ибн Сүhејл — Ајдындыр.

Ибн Зејд — Һә, де көрүм чамаат биздән разыдырмы? Бизимкиләри дејирәм. Кәндләрин јериндән сән өзүн нечә, разысанмы?

Ибн Сүhејл — Бир кәнддән башга. Дағ әрәбә әл вермәз.

Ибн Зејд — Ону мәним тапшырығымла даға көчүрдүләр.

Ибн Сүhејл — Нијә?

Ибн Зејд — Әрәбләрин бу мәмләкәтә көчүрүлмәсинин әсил мә'насыны дүшүнсән, мәгсәдим сәнә ајдын олар. Хүсусән о дағ кечид јолунун үстүдүр.

Ибн Сүhејл — Бәли, ајдындыр.

Ибн Зејд *(она бир мәктуб верир)* — Бу мәктубу дәрһал чапарла хәлифәјә чатдырарсан... Унутма, чох вачиб мәктубдур.

Ибн Сүhејл — Баш үстә.

Ибн Зејд — Ибн Сүhејл, даһа бурдакы вәзифән битди. Сән Чәнуба кетмәлисән. Орадакы сәксән минлик сәһрәд гошунлары сәни көзләјир, сәнсә бизим ишарәмизи. Өзүн бурдакы вәзијјәти көрүрсән.

Ибн Сүhејл — Бәли... Чәтиндир.

Ибн Зејд — Мүсәлман үчүн чәтин шеј јохдур. Бизим әлимиздә чох кәскин бир силаһ вар: Лаилаһа-илләллаһ! Биз бу силаһла тәкчә бу вәһши халгын дејил, бүтүн дүнјанын бојнуна минә биләрик.

Ибн Сүhејл — Иншаллаһ!

Ибн Зејд — Иншаллаһ! *(Әлләрини галдырыб дуа охујурлар.)* Јахшы, кедәк!

Ибн Сүhејл — Ибн Зејд, мән сизә Хүррәмабада кетмәји мәсләһәт билмирәм.

Ибн Зејд — Сән нә данышырсан? Мән бу халгы өзүм көрүб танымаг истәјирәм.

Ибн Сүhејл — Һәлә танымамысан? Муғаны көрмәдин?

Ибн Зејд — Хүррәмабады көрмәк даһа вачибдир. Мән хәлифәјә һесабат вермәлијәм.

Пәрдә ачылыр, Хүррәмабад. Јени күн бајрамы. Чаванлар јаллы кедир, тонгаллар јанып, Озан атәшкәдә гаршысында дуа охујур.

Озан — Атәш ислыг чалыр. Узагдан бир јолчу кәләчәк. Атәшин кечә ислыг чалмасы јахшы әламәт дејил. Ардыш оту тапын, ода атаг!

Алтај — Бу саат! *(Алтај кедир, Озан дуа охујур.)*

Озан — Отуз дишли атәш анам
Гырх дишли гајын анам.
Күндүзләри бизим үчүн чалышыб
чан гојурсан.
Кечәләри пис руһлардан
Сән бизи горујурсан!
Көһнә илә јола салыб
Тәзә илә «кәл» — дејәк!
Дағыдырсан аловунда
Сән думаны, сән сиси.
Улусумун горугчусу,
Сүрүләрин бәкчиси!
Алтун, күмүш јарпаглы
Уча гајын ағачынын
Көлкәсиндә јан, очаг!
Гара үзлү, бәјаз гоч
Ај сәнә гурбан очаг!
Јемәјими биширдин
Үшүјәни иситдин
Сәнә верим аш, очаг!
Үчкушәли даш очаг
Сәнә верим аш, очаг.

Һамы — Үчкушәли даш очаг!

Алтај кәлир. Ардыш отуну очаға атыр.

О з а н — Чағрылмамыш гонағын пис руһу јансын, күл олсун.

Кәндли палтарында С а б у т а ј кәлир. Кәнардан бајрам шәнлијини сејр едир.

А л т а ј — Чәһрибејим, Чәһрибејим!

Гызлар ики дәстәјә ајрылырлар. Биринчи дәстәнин башында Чылғын дајаныб. С а б у т а ј Чылғыны диггәтлә сүзүр.

Чылғын — Чохдан сәни көрмүрәм.
Гызлар — Көрмүрәм, көрмүрәм!
Икинчи дәстәнин гызлары — Чәһрибејим, Чәһрибејим.
Чылғын — Дәрдин нәдир, билмирәм.
Биринчи дәстәнин гызлары — Билмирәм, билмирәм.
Икинчи дәстәнин гызлары — Чәһрибејим, Чәһрибејим.
Икинчи дәстәнин башчысы Чәһрибејим — Бир оғлан севмишәм.
Икинчи дәстәнин гызлары — Севмишәм, севмишәм.
Биринчи дәстәнин гызлары — Чәһрибејим, Чәһрибејим.
Чәһрибејим — Гоншулугда көрмүшәм.
Гызлар — Көрмүшәм, көрмүшәм.
Чылғын — О оғлан һардадыр?
Биринчи дәстәнин гызлары — Бурдадыр, бурдадыр.

Һәр дәстәдән бир гыз ајрылыр. Бунлар сағдыш вә солдышлардыр. Рәгс едә-едә Чағлары дәстәләрин арасы илә кәтиријрләр. Онларын габағында ип тутурлар. Ипин бир учу биринчи, дикәр учу икинчи дәстәнин гызларындан бирининин әлиндә олур. Биринчи дәстә хорла охујур.

Биринчи дәстә — Севкилин кимдир, оғлан?
Нишанлын кимдир, оғлан?
Икинчи дәстә — Дајанын, динди оғлан.

Чағлар ишарә илә икинчи дәстәнин башчысы Чәһрибејими көстәрир. Гызлар Чәһрибејимин башына гырмызы өрпәк салыр, белинә кәмәр бағлајырлар. Чағларын папағынын әтрафына гырмызы ип сарыјырлар. Чағларла Чәһрибејим рәгс едә-едә дәстәнин башында әјләшир. Үмуми шәнлик. Бу заман И б н З е ј д вә И б н С ү һ е ј л кәлирләр. Сәһнәнин кәнарында дајаныб шәнлијә тамаша едирләр. С а б у т а ј Чылғынла үз-үзә кәлир. Хејли бир-бирини сүзүр, Чылғын бахышлара давам кәтирмәјиб кетмәк истәркән.

С а б у т а ј — Бајрамыныз мүбарәк!
Кимин гызысан, көзәл?
Чылғын — Бу дағларын гызыјам.
С а б у т а ј — Адын нәдир?
Чылғын — Анадан
Белә чылғын доғулдум.
С а б у т а ј — Сәнин чылғынлығына
Көзәл, мән һејран олдум.

И б н З е ј д — Ибн Сүһејл, Сабутајла данышан о гыза бах.

И б н С ү һ е ј л — Мәлаикәдир.
И б н З е ј д — Бунларын нә көзәл гызлары вар!
И б н С ү һ е ј л — Муған гызлары бунлардан да көзәлдир.
И б н З е ј д — Јох, бу көзәлдән олмаз. Бу гыз аллаһын мө'чүзәсидир, Ибн Сүһејл.
О з а н — Дәлиганлылар гылынч рәгси ојнасын!

Рәгс башланыр. Биринчи дәстәнин башында Д ә л и Д о м р у л, икинчи дәстәнин башында А л т а ј гылынчлашырлар. Рәгс битир. Һамы одун гаршысында сәчдә едир. «Од» маһнысы охујурлар.

О з а н — Көјдә күнәш, јердә од,
Әлачдыр һәр дәрдә од.
Өмүр пучдур, олмаса
Әкәр үрәкләрдә од.
Од, од, од!
Һ а м ы — Дост севиниб, јад өлсүн
Ағырлығым, уғурлуғум төкүлсүн.

Тонгалын үстүндән тулланырлар. С а б у т а ј да онлара гошулуб охујур.

О з а н — Анам торпаг, атам од
Чөвһәримиз тамам од.
Сәһәр-ахшам дилимдә
Салам, од, кәлам од.
Салам, од, кәлам од.
Од, од, од!
Һ а м ы — Дост севиниб, јад өлсүн
Ағырлығым, уғурлуғум төкүлсүн!

Тонгалын үстүндән тулланырлар.

И б н З е ј д — Ибн Сүһејл, Сабутаја фикир вер. О да бунлара гошулуб. Көр нечә охујур.

И б н С ү һ е ј л — Көр һа!.. Нә гәдәр олса ганы бунлардандыр.

И б н З е ј д — Сән она беш ил тә'лим вермисән. Нечә олуб ки, о ганы онун дамарларындан чыхара билмәмисән?

О з а н — Аллаһым од, андым од
Сәнинлә шадландым од.
Јолунда гурбан кедәм
Сөјләмәрәм јандым од.
Од, од, од!

Һ а м ы — Дост севиниб, јад өлсүн
Ағырлығым, уғурлуғум төкүлсүн!

Тонгалын үстүндән тулланырлар.

И б н З е ј д — Бу нәдир? Бу ки дәлиликдир.

И б н С ү һ е ј л — Бунларын бајрам мәрасими белә олур.

И б н З е ј д — Гадынлар ачыг-сачыг, өртүксүз! Биз бунлары адам еләмәк истәјирик, баша дүшмүрләр. Вәһшиләр!

Бу сөзләри Д ә л и Д о м р у л ешидир.

Д ә л и Д о м р у л — Нә дедин?

И б н З е ј д — Мән?.. Һеч нә!

Д ә л и Д о м р у л — Дедијини тәкрар елә!

И б н З е ј д — Дејирәм хејринизи билмирсиниз.

И б н С ү һ е ј л — Ибн Зејд, Әмирәлмө'минин елчисидир.

Д ә л и Д о м р у л — Мән өлүм! Бәс онда нијә дуруб? Минсин чијнимә... *(Рәгс дајаныр. Һамы онлара гулаг асыр.)* Чамаат, Әмирәлмө'минин хәлифәнин елчиси бизә вәһши дејир.

О з а н — Сағ олун, һәзрәти-али! Анчаг әкәр биз вәһши олсајдыг, сән дүнјанын о башындан баса-баса бура нечә кәлә биләрдин? Инди гылынчыны чыхарт, тәһгиринә чаваб вер!

И б н С ү һ е ј л — Чамаат, мән рича едирәм.

Д ә л и Д о м р у л *(гылынчыны чыхарыр)* — Тәһгир, рича илә өдәнмир. Гылынчла тәсдигләнир.

И б н З е ј д дә гылынчыны чыхарыр, дөјүш башлајыр.

А л т а ј — Чәнки!

Чәнки чалыныр, С а б у т а ј дөјүшү көрүб дәһшәтә кәлир. Гылынчыны чыхарыб ирәли атылыр. А л т а ј, онун гылынчыны вуруб јерә салыр.

С а б у т а ј — Ахы, о гонагдыр, дајанын! Гонаға гылынч галдырмаг биздә адәт дејил!

А л т а ј — Чағрылмамыш гонағы биздә гылынчла гаршылајырлар!

Дөјүш давам едир. И б н З е ј д күчә гысылыр, Д ә л и Д о м р у л ону вурмаг истәркән, Ч ы л ғ ы н ләчәјини ортаја атыр, Д ә л и Д о м р у л дајаныр.

Д ә л и Д о м р у л — Гурбан оласан бу гадын ләчәјинә!

И б н З е ј д гылынчыны јердән көтүрүр.

А л т а ј — Еј хәлифәнин елчиси, инди бир суала чаваб вер, өлкәләри баса-баса кәлиб бир халгы гул еләмәк вәһшиликдир, јохса гадын ләчәјинә һөрмәт еләјиб кәлмәнин тәһгирини она бағышламаг? *(Сүкут.)* Сусма, чаваб вер!

С а б у т а ј — Һәр һалда гадын ләчәјинә һөрмәт еләјән бир халг бөјүк һөрмәтә лајигдир. Елә дејилми, Ибн Зејд?

И б н З е ј д — Сиз бунун чәзасыны чәкәчәксиниз!

И б н З е ј д, И б н С ү һ е ј л кедирләр.

Д ә л и Д о м р у л *(Сабутаја)* — Сән кимсән?

С а б у т а ј — Мән елчијәм.

О з а н — Елчиләр нә јаман чохалыб. Кимдән кимә елчисән?

С а б у т а ј — Һөкмдардан сизә.

О з а н — Елчијә һөрмәт борчумуздур. Алтај, елчини оддан кечирт, алазла!

С а б у т а ј — Јох, јох, лазым дејил.

О з а н — Сәнә лазым дејил, бизә лазымдыр. Биз пис руһлары атәшдә јандырмалыјыг.

С а б у т а ј — Мән сизин јанынызда пис нијјәтлә кәлмәмишәм, Озан баба!

О з а н — Елә буна көрә дә оддан кечмәлисән. *(Алтај «алас», «алас» — дејә-дејә Сабутајы тонгалларын арасындан кечирир).* Тәмизләндин, инди бујур.

С а б у т а ј — Чамаат, биринчи ону демәлијәм ки, мән дә сизин улусунуздананам. Бизим сујумуз бир, көкүмүз бир, ганымыз бир, дилимиз бирдир.

О з а н — Амма динимиз ајрыдыр.

С а б у т а ј — Озан баба дүз дејир. Мән дә елә бунун үчүн кәлмишәм. Истәјирәм ки, сиз давасыз-шавасыз хошлугла бу мәзһәби гәбул едәсиниз. Гардашлар, бачылар, папағымызы габағымыза гојуб әмәлли-башлы фикирләшәк, көрәк сиз бу һагг јолуна кәлмәмәкдә нә газанырсыныз?

А л т а ј — Нечәсән, ганмајым атан јансын?!

С а б у т а j — Мән дә истәjирәм ганасыныз.

А л т а j — Хеjр, сән истәjирсән ки, биз әсил мәтләби ганмаjаг. Амма ганырыг.

С а б у т а j — Тәрслик нәjә лазымдыр? Ахы онсуз да ислам баjрағы бүтүн дүнjаны кәзир. Сиз о бојда селин габағында нејләjәчәксиниз?

А л т а j — Ислам баjрағы, селин габағы! Дајан-дајан! Бу сөзләр мәнә танышдыр.

О з а н — Мәнә дә танышдыр.

Д ә л и Д о м р у л — Бу сөзләр Бабәкин оғлундан алдығы мәктубда jазылмышды.

С а б у т а j — Дүз деjирсән, Дәли Домрул. Мән Бабәкин оғлуjам.

Һ а м ы — Сабутаj!

Ч ы л ғ ы н — Сабутаj! *(Диггәтлә ону сүзүр.)*

Д ә л и Д о м р у л — Сән ахы сәркәрдәсән. Бәс бу палтарда нијә кәлмисән?

С а б у т а j — Мән сизин гаршынызда елчиjәм.

Ч а ғ л а р — Биздән нә истәjирсән?

С а б у т а j — Ислам дини...

О з а н — Бизим дә өз динимиз вар.

С а б у т а j — Нәдир о дин?

Ч а ғ л а р — Гаранлыг кечәләримизи ишыгландыран, бизи исидән, хөрәjимизи, чөрәjимизи биширән, улусумузун горугчусу, көзләримизин ишығы, көнлүмүзүн оду, андымыз, шәрәфимиз од! Бу ки сәнә мә'лумдур. Бу мәсләк бизим өз торпағымыздан, өз руһумуздан доғуб. Бизә кәнардан кәлмә дин лазым дејил.

С а б у т а j — Ган гардашлары, о дин көһнәлиб.

О з а н — Вәтәнимиз дә көһнәдир, дилимиз дә. Бәлкә, онлары да дәjишәк?

С а б у т а j — Сизин үчүн мәсчид тикилиб, һеч кәс кетмир.

Д ә л и Д о м р у л — Биз өз өлүмүзә өзкә дилиндә ағламаг истәмирик.

С а б у т а j — Мән сизин үчүн дејирәм. Истәмирәм ки, сизи гылынчан кечиртсинләр. Әл чәкин бу чансыз од-очагдан.

А л т а j — Бура бах, бу од һеч олмаса мәни исидир, гаранлыг кечәләримизи ишыгландырыр. Бәс, сәнин тапындығын дин сәнә нә верир?

С а б у т а j — Бу дин мәни һагга, әдаләтә, һәгигәтә апарыр.

Д ә л и Д о м р у л — Сән һансы һәгигәтдән, һансы әдаләтдән данышырсан? Өз евимдә мәни гул еләмәк, өзкә дини, өзкә дили мәнә зорла гәбул етдирмәк, варымы, дөвләтими дашымаг нә вахтдан әдаләт, һәгигәт сајылыб? Тутаг ки, хәлифә доғрудан да бизи истәдиjиндән өз динини бизә һәдиjjә көндәрир. Чох jахшы. Бәс онда бу мәмләкәти соjмағы нә үчүндүр? Бәлкә, бу талан да бизи истәдиjиндәндир?

С а б у т а j — Бунлар динин jајылмасы үчүндүр.

Д ә л и Д о м р у л — Динииз һәгигәтән тәмиз ниjjәт дашыjырса, доғрудан да аллаһ тәрәфиндән көндәрилибсә, сизин әл-ајаға дүшмәjинизә нә лүзум? Аллаһ өзү ону өз бәндәләринә чатдырар.

О з а н — Дин руһдур, фикирдир. Онун јајылмасы үчүн нефт, дуз, ипәк, халча-палаз лазым дејил.

С а б у т а j — Ислам ордусу нефт фишәнкләри илә силаһланыб.

О з а н — Дин силаһ күчүнә үрәкләрә јол тапа билмәз. Дин өз тәмизлиjи илә өзү өзүнә јол ачмалыдыр.

С а б у т а j — Гардашлар, бачылар, јалварырам сизә, кәлин бу һагг јолуна.

О з а н — Оғул, јолдан чыхмаг үчүн мин јол вар, амма һәгигәтин јолу бирдир.

С а б у т а j — Валлаһ әзиләчәксиниз! Биллаһ сизи мәһв едәчәкләр.

О з а н — Суjу гајнатмагла тәбиәтиндән чыхара билмәзсән. Од кими суjу одун үстүнә төксән оду сөндүрәчәк.

Д ә л и Д о м р у л — Сөз күләшдирмәк нијә лазымдыр? Бизим динимиз инсафдыр, вичдандыр, инсана гуллугдур. Биз бу динлә өз мәмләкәтимиздә јени дүнја гурачағыг.

С а б у т а j — Валлаһ бунлар, бош хәjаллардыр.

О з а н — Гушун ганады она ағырлыг еләмәз.

С а б у т а j — Достлар, мән сизин гаршынызда диз чөкүрәм. Јазығыныз кәлсин өзүнүзә. *(Диз чөкүр.)*

Шејпурлар курлајыр. Узагдан атларын ајаг сәсләри ешидилир.

Ч а ғ л а р — Гошун кәлир, гошун кәлир.

Д ә л и Д о м р у л — Нечә?!

Ч а ғ л а р — Ибн Таһир сијирмә гылынч кәлир.

С а б у т а j — Ола билмәз!

О з а н — Балаларым, од наминә, атәш наминә, дөjүшә! Улу Һөрмүз көмәjиниз олсун!

Д ә л и Д о м р у л *(Сабутаја)* — Будур, сәнин тә'рифләдиjин дин. Бајрамымызы матәмә дөндәрмәjә кәлир!.. *(Чамаата.)* Ардымча!

Һамы чәкилир. Сәһнә архасында дөјүш кедир. С а б у т а ј тәк дүшүнүр. И б н Т а һ и р әлиндә гылынч дахил олур.

С а б у т а ј — Ибн Таһир, бу нә мәсәләдир?
И б н Т а һ и р — Гылынчсыз мүмкүн дејил.
С а б у т а ј — Сәни ким көндәриб?
И б н Т а һ и р — Афшин!
С а б у т а ј — Ола билмәз!
И б н Т а һ и р — Чәкил кәнара!
С а б у т а ј — Сәркәрдә мәнәм, ја сән?

И б н Т а һ и р она әһәмијјәт вермир, сәһнәдән чыхыр. Ч ы л ғ ы н кәлир.

Ч ы л ғ ы н — Һә, сәркәрдә, тәғјир-либас олуб дағлар гызына ешг е'лан елијә билирсән, бәс нијә вуруша билмирсән? Бәс сән нијә бизи гырмырсан?

Әрәб әскәрләри кәлир, атәшкәдәни дағыдырлар. А л т а ј кәлир, әрәб әскәрләри илә дөјүшүр.

(Сабутаја) Көрүрсәнми, әскәрләрин нејләјир? Бәс, сән нијә дурмусан? Нијә онлара көмәк етмирсән? Бу од сәнә гәним олсун!

С а б у т а ј *(әскәрләрин үстүнә һүчум едир)* — Дајанын, сиз нејләјирсиниз?!.

Ә с к ә р — Сәркәрдә, бу сизсиниз?
С а б у т а ј — Чәкилин!
Ә с к ә р — Биз әмри јеринә јетиририк.
Ч ы л ғ ы н *(одун гаршысында диз чөкүр)* — Улу Һөрмүз, улу Һөрмүз, бу нә дағдыр бизә чәкдин, јохса од гурбан истәјир? Интигам, интигам!

Ч ы л ғ ы н очагдан бир парча од көтүрүб дәличәсинә сәһнәдән чыхыр. О з а н вә башга јерлиләр кәлир.

О з а н — Балаларым, галаја, Бә'з галасына!
А л т а ј — Бәс, Чылғын һаны?
Д ә л и Д о м р у л — Ону мәсчидә тәрәф гачан көрдүм.

С а б у т а ј башыашағы кедир.

О з а н — Ардымча!

О з а н, Д ә л и Д о м р у л кедир. А л т а ј чыханда И б н Т а һ и р лә гаршылашырлар.

А л т а ј — Паһо, күн ајдын, түлкү бәј!
И б н Т а һ и р — Кимсән?
А л т а ј — Мәни танымырсан?

И б н Т а һ и р — Јох!
А л т а ј — Өзүнү түлкүлүјә гојма, де көрәк бу нә чәһ-чалалдыр, бу нә дәсткаһдыр? Әдә, сән түлкү Тајбуға дејилсән?
И б н Т а һ и р — Мән Абдулла Ибн Таһирәм!
А л т а ј — Әдә, Тајбуға дөнүб Абдулла олду? Сән өл, адыны дәјишмисән, өзүнү дәјишә билмәјәчәксән, һәмән түлкүсән.
И б н Т а һ и р — Мән вәзирәм.
А л т а ј — Вәзирсән? Бәс бурда нә кәзирсән? Машаллаһ, машаллаһ! Әдә, кимин вәзирисән?
И б н Т а һ и р — Афшинин!
А л т а ј — Белә де. Ахсаг ешшәјин кор налбәнди олар!
И б н Т а һ и р — Мәни хәлифә өзү тә'јин едиб.
А л т а ј — Паһ атоннан! Нә тез бөјүдүн, ә?.. Мурдар көбәләк кими тез бөјүјәнләр, үфунәт верир. Гылынчы ат јерә, бишәрәф! Сатгына гылынч јарашмаз. *(Гылынчы онун әлиндән алыр.)*
И б н Т а һ и р — Алтај, гурбанын олум, гылынча дәјмә.
А л т а ј — Нијә? *(Алтај гылынча диггәтлә бахыр)* Ә, бу гијамәт шејдир ки. Оху көрүм бурда нә јазылыб?
И б н Т а һ и р — «Хәлифә Әлмө'тәсимдән Абдулла Ибн Таһирә».
А л т а ј — Сәни өлдүрәчәкдим. Хәлифәнин хәтринә дәјмирәм. Инди олдун мәним гулум. Сән өл, нә десәм, де баш үстә. Елә ки, дедикләримми елədин, гылынчыны гајтарачағам. Ди кет!
И б н Т а һ и р — Алтај, башына дөнүм, гајтар гылынчымы!
А л т а ј — Елә зарафат јохдур, сән өл!
И б н Т а һ и р — Алтај, сәни анд верирәм мүгәддәс атәшә!
А л т а ј — Кәс сәсини, ит оғлу! Атәши мурдарлама!
И б н Т а һ и р — Үрәјим сизинләдир.
А л т а ј — Әдә, адамда нечә сифәт олар? Анан сәни атәшпәрәст доғду. Ики хачпәрәст оғруја гошуландан сонра христиан олдун. Сонра гызыл алверинә башлајыб, мусәви олдун. Гачдын Чәнуба, орда да мүсәлман олдун. Инди бу дин сәни вәзир едиб. Шаһ олмаг истәсән һансы дини гәбул едәчәксән?
И б н Т а һ и р — Гылынчы алырсанса, өлдүр мәни. Чаным сәнә гурбандыр.
А л т а ј — Чаныны мәнә бағышлајырсан?
И б н Т а һ и р — Бағышлајырам.
А л т а ј — О гәдәр дә гијмәтли һәдијјә дејил. Сән өл, дедикләримми елəмәсән, о бириси ишләрини дә Афшинә чатдырачағам.

И б н Т а h и р — Һансы ишләримә, ә?

А л т а j — Афшинә Бабәкә сатмағыны.

И б н Т а h и р — О һавахт олуб, ә?

А л т а j — Нә тез јадындан чыхартдын, түлкү бәј? Сабутајын мәктубуну Бабәкә кәтирәндә, үч ај бизә часуслуг елә-мәдин? Афшинин Арпа дәрәсиндәки гошунларынын јерини бизә көстәрән сән дејилдин?

А л т а j кедир, И б н Т а h и р дә ону тә'гиб едир. Ики нәфәр әскәр Чылғыны кәтирир.

Ә с к ә р — Шәрәфсиз гыз! Сән аллаһын евини јандырдын!

Ч ы л ғ ы н — Бәс дағытдығыныз атәшкәдәләр аллаһын еви дејилди?

Ә с к ә р — Голларыны бағлајын!

Чылғынын голларына гандал вурур. С а б у т а j кәлир.

Ч ы л ғ ы н — Бах, Бабәкин оғлу, бах ләззәт апар! Будур сәнин тә'рифләдијин дин! Голумуза зәнчир, дилимизә гыфыл кәтириб... Бах, ләззәт апар!

С а б у т а j — Чылғын!

Ч ы л ғ ы н — Лә'нәт олсун сәнә дә, сәнин дининә дә! Сатгын! Вәтән хаини. Тфу сәнин үзүнә!

С а б у т а j — Ачын онун голларыны!

Ә с к ә р — Сәркәрдә... Сиз...

С а б у т а j — Дејирәм, ачын онун голларыны!

С а б у т а j Чылғынын голларыны ачмаг истәркән И б н Т а h и р вә И б н З е j д кәлир.

И б н Т а h и р — Нә олуб? Бу кимдир?

Ә с к ә р — Вәзири-али, мәсчиди јандыран бу гыздыр!

С а б у т а j — Хејр! Јаландыр! Мәсчиди јандыранлар гачды!

Ә с к ә р — Чәнаб сәркәрдә, биз ону...

С а б у т а j — Сус!

И б н З е j д — Сабутај!

С а б у т а j — Ибн Зејд! Бу гыз сизин хиласкарыныздыр!

И б н З е j д — А... Одур?..

Чылғына јахынлашыр, ону диггәтлә сүзүр.

Илаһи, белә дә көзәллик олар? Јох, көнүлләр јандыран афәт, мәсчид јандыра билмәз, елә дејилми көзәл гыз? *(Чылғынын сачларыны охшамаг истәркән Чылғын ону итәләјир.)*

С а б у т а j *(Ибн Зејдә)* — Һәддини бил, о сәнин хәрәјин дејил!

И б н З е j д — Нечә? Сән мәним үстүмә гышгырырсан? Ибн Сүһејл көрдүнмү? Шаһид ол! Апарын бу чанини!

Әскәрләр Чылғынын голларыны бағлајыр.

ДӨРДҮНЧҮ ШӘКИЛ

Сарај. Бирinчи вә икинчи шәкилләрдәки сәһнә А ф ш и н—С а б у т а j.

А ф ш и н — Бу нә дөмәкдир Сабутај, мән сәни баша дүшә билмирәм, сән нејләдијини билирсәнми? Сән нә һагла мәним әмримдән бојун гачырыб, бир мүртәд гыздан өтрү о һәнкамәни чыхартмысан? *(Сүкут.)* Нијә, нијә бизи хәлифәнин гаршысында көзү көлкәли еләјирсән? Мән нәләр ешитдим илаһи, гулагларыма инана билмирәм.

С а б у т а j — Инан әми.

А ф ш и н — Нечә?

С а б у т а j — Мән өзүм дә бир мүддәт елә дүшүнүрдүм, инана билмәдим. Сонра көрдүм, ичимдә нә исә бир сәс гымылданыр, инандыгларымын сәсини боғур, мәни инанмадыгларыма чағырыр.

А ф ш и н — Бу нә дөмәкдир?

С а б у т а j — Әми, алдығым сәркәрдәлик рүтбәси көзләримә думанландырды. Муғанда чамаата диван тутдум, јохсулларын алтындан сонунчу халча-палазыны чәкдим, уф демәдим. Һәм дә өзүмү Ибн Зејдә көстәрирдим... Демәк истәјирдим ки, бах көр ки, мән өзүмә дүшмән, өзкәјә садигәм, сизин гулунузам.

А ф ш и н — Сус! Данышма!

С а б у т а j — Мән данышмырам, гәлбим данышыр әми, биз өзкәнин тәшәккүрүнү газанмаг үчүн өзүмүзә дүшмән кәсилмишик...

Ишыг сөнүр, архада Бабәкин тејфи көрүнүр. Б а б ә к гәһгәһә чәкиб күлүр.

А ф ш и н — Нәјә күлүрсән?

Б а б ә к — «Өзкәнин тәшәккүрүнү газанмаг үчүн өзүнә дүшмән кәсилән сән бәдбәхтин агибәтинә күлүрәм.

Ишыг јаныр, А ф ш и н, С а б у т а j.

А ф ш и н — Сус! Сус! Бәсдир!

С а б у т а j — Ичимдәки о сәс һеч демә атамын сәси имиш. О мәнә, мәним гәддарлығыма күлүр, мәни башга бир дүнјаја чағырырды... О сәси боғмаға чалышдым... Лакин Ибн Зејд «әрәбләрдән верки алмамалысан» — дедији заман ичимдәки һәгигәт сәсини боғмага мане олду... Тәрәддүд башланды. Сәнин фәрманыны аланда һәгигәтин сәсинә инандым... Инандым ки, «Әссәлмани минни» пәрдәси алтында бизим мәнлијимиз тапданыр. Инандым ки, биз алданмышыг.

А ф ш и н — Јалан дејирсән! Сән алданмамысан, әксинә, мәни алдатмысан. Сән өз атанын оғлу олараг галырсан.

С а б у т а j — Мән өз ел-обамы инди танымаға башлајырам. Илаһи, онлар нә гәдәр мәрддир. Сөзләри бүтөвдүр. Өзләри кими. Үрәкләри ачыгдыр, сүрфәләри кими. Онларын бир үзү вар, онлар бичлик билмир. Онлар јалныз һаггын дилиндә данышыр. Амма бизим бу бәдбәхтләрин бејинләринә дүртмәк истәдијимиз дин икиүзлүдүр. Сөзү илә әмәли тутмур.

А ф ш и н — Сабутај, динә тохунма, ону бил ки, сәбрин дә һәдди вар. Сән мәнә гардашымдан әзиз олмајачагсан. Бабәки дар ағачына апаран бу әлләр, сәни дә јох етмәји бачарар.

С а б у т а j — Бах, буна инанырам!

А ф ш и н — Онда горх мәним гәзәбимдән! Сәни исламын һагг јолундан дөндәрән о мүртәд гызыдыр. Дүз дејибләр мәһәббәт инсанын әлиндән динини дә алар, иманыны да.

С а б у т а j — Дин, иман! Јә'ни сән доғрудан бу динин архасында дајанан чиркин мәгсәди көрә билмирсән? Көрүрсән, шәкк еләдијим дин һаггы сән дә көрүрсән... амма сусурсан.

А ф ш и н — Сән мәни һөвсәләдән чыхартдын!

С а б у т а j — Сән дә мәни јолумдан чыхартмысан.

А ф ш и н — Мән сәнә нә пислик еләмишәм, нанкор? Сәни Самирәдә охутдум, хәлифәјә тоһум, ордуја сәркәрдә еләдим, инди үзүмә ағ олурсан?

С а б у т а j — Сәркәрдә! *(Күлүр.)* Әкәр мән сәркәрдә идимсә бу һәнкамә нә иди? Мәним әмрим олмадан мәним ордум нә фачиәләр төрәтди!..

А ф ш и н — Атан мүртәдин јанында галсајдын инди сән дә онун кими ја гурд-гуша јем олмушдун, ја да һансы дәрәнин дибиндәсә гојун отарырдын...

С а б у т а j — Гојун отарардым, амма гојун олмаздым!

А ф ш и н — Мән сәни адам еләмишәм, адамлар чәркәсинә чыхартмышам.

С а б у т а j — Арыг бир ит, көк, бојну халталы бир итә раст кәлир. Көк итдән хәбәр алыр: — Сәни ким белә бәсләјиб? Көк ит чаваб верир: — Саһибим. Мән онун ов туласыјам.

О мәни һара гысгырдыр, ора чумурам, о да мәни бәсләјир. Арыг ит аһ чәкиб деди: Сәнин кими бојну халталы олуб онун бунун үстүнә гысгырдылмагданса, мәним кими јарыач, јарытох, азад јашамаг көзәлдир.

А ф ш и н — Бәсдир, намәрд, нәмәкбәһарам! Ахы сәнә нә лазымдыр? Нијә танрына тәпик атырсан? Көр биз нә идик, инди нә олмушуг.

С а б у т а j — Өзүмүз өзүмүзүн ағасы идик. Инди өзүмүз өзүмүзүн гулу олмушуг.

А ф ш и н — Мән шаһ дејиләм, мән гулам?

С а б у т а j — Шаһлығы ја ирсән аларлар, ја чәбрән. Сән нечә алмысан? Шаһлығы сәнә мүкафат верибләр. Нәјин мүкафаты? Өзүнә хәјанәтин мүкафаты! Она көрә дә сән һөкмсүз шаһ, мән ордусуз сәркәрдәјәм.

А ф ш и н — Рәдд ол бурдан!

С а б у т а j — О гызы азад еләмәлисән.

А ф ш и н — Јох, дејәсән сән лап дәли олмусан.

С а б у т а j — Мән инди ағылланырам.

А ф ш и н — Онун мејидини көрүб лап ағылланарсан.

С а б у т а j — О елмәјәчәк, әми!

А ф ш и н — Рәдд ол!.. Бу саат сәни дә она гатарам!

С а б у т а j — Һиддәтләнмә! Кәл сакит данышаг!

А ф ш и н — Рәдд ол, дедим!

С а б у т а j — Һиддәт, гәзәб шаһлара шаһлыг едәндә шаһын ағибәти нөкәр олар.

А ф ш и н — Илаһи, бунлар мәндән нә истәјир?

С а б у т а j — Әми, мәнә сәнин сәркәрдәлијин лазым дејил. Мән бурдан баш көтүрүб кедәчәјәм. Амма сәни анд верирәм инандығына, һәр икимизин дамарларындан ахан ганын ејнилији хатиринә, Чылғыны азад елә. Мәнә бу дүнјада јалныз о лазымдыр.

Ибн Зејд, Ибн Таһир кәлир.

С а б у т а j — Ибн Зејд, ешитдијимә көрә сизи өлүмдән хилас едән о күнаһсызы асмағы төләб етмисиниз.

И б н З е j д — Әввәла о күнаһсыз дејил, күнаһкардыр. Икинчиси бурда мән нәчијәм? Өлүм һөкмүнү шаһыныз вериб. Үчүнчү сән нә чәсарәтлә мәнимлә бу дилдә данышырсан?

С а б у т а j — Сән бурда шаһ әвәзинә шаһлыг еләмәк истәјирсән.

А ф ш и н — Сабутај!

С а б у т а j — Мәсчиди о јандырмајыб.

Ибн Таһир — Ај бала, јә'ни бу бојда зырылтыны да данаг?

Сабутај — Атәшкәдәләри нијә јандырдыныз?

Ибн Таһир — Бәс, кедиб орда намаз гылајдыг?

Афшин — Сабутај, сән мүсәлмансан!

Ибн Зејд — Хејр, белә көрүнүр о да нәјинсә хатиринә мүсәлман олуб.

Сабутај — Демәк, мүсәлман нәјинсә хатиринә ишләр көрмәмәлидир? Әкәр белә исә бурдан хәлифәјә апарачағын о карванлара нә ад верәк?

Афшин — Сабутај!

Сабутај кедир.

Ибн Зејд — Афшин, Ибн Хејбәр, инди көрдүнмү мән һаглыјам? Мән бу мәмләкәти бу гәдәр азғын билмирдим! Јох Афшин, сән чидди тәдбир төкмәсән, тәхтиндән дә әл чәкмәли олачагсан.

Ибн Таһир — Муғандан, Ширвандан гачанлар Дәли Домрула пәнаһ апарыр. Онун гүввәси күн-күндән артыр.

Ибн Зејд — Мәни горхудан одур ки, бүтүн халг сәнин әлејһинәдир, һәтта өз евин, анан, гардашын, гардашын оғлу. Афшин, бу күн мәсчиди јандырмаға чәсарәт едән, сабаһ Кәбәјә дә әл атар. О гыз чамаатын гаршысында е'дам едилмәлидир.

Афшин — Елә дә олачаг!

Ибн Таһир — Бәс Сабутај нијә белә еләди, билмирәм. Ахы о...

Ибн Зејд — Артыг Сабутај өз үрәјини көстәрди. О, Бабәкин оғлу олдуғуну билдирди, онун һаггында тәдбирин нә олачаг?

Афшин — Сизчә нә олмалыдыр?

Ибн Зејд — Биринчи нөвбәдә о, сәркәрдәликдән говулмалыдыр.

Афшин — Сонра?

Ибн Зејд — Ону көздән бурахмаг олмаз. О бизи сата биләр. Мәнчә... әмин кими сәнә ағыр олса да... Билмирәм, өзүн де көрәк нејләмәк истәјирсән?

Афшин — Бир шеји унутмаг лазым дејил ки, о һәләлик хәлифәнин гудасыдыр.

Ибн Зејд — Бу гоһумлуг даһа баш тута билмәз.

Афшин — Орасы еләдир.

Ибн Зејд — Мән фикримі ачыг дејирәм. Она дил верән вар. О, сарај дустағы олмалыдыр. Ону өз башына бурахмаг олмаз.

Афшин — О, сарајдан чөлә чыхмајачаг. Хәлифәнин рә'јини билмәјинчә биз она һеч нә елијә билмәрик. Вәзир нә фикирдәдир?

Ибн Таһир — Мән?.. Мән... ону дејә биләрәм ки, Ибн Зејд раглыдыр. Биз ону өзбашына бурахсаг о, хүррәмиләрә гошула биләр. Бабәкин оғлу хүррәмиләрә гошулдуса, халг үчүн Бабәк тәзәдән доғулачаг.

Афшин — Бах елә буна көрә дә кәрәк тәләсмәјәк. Мән әминәм ки, онун бу һәрәкәти о мәнфур гыза көрәдир! Чавандыр, башы аловлудур.

Ибн Зејд — Инанмырам! Бунлар һамысы онун ганындан кәлир.

Афшин — Ибн Зејд, мәним дә дамарларымдан һәмән ган ахыр.

Ибн Зејд — Афшин, сән мәним дејил, хәлифәнин гаршысында сынагдан чыхмысан. Анчаг мән өз фикримі дедим. Бир дә... Мәним кетмәк вахтым чатыб.

Афшин *(Ибн Таһирә)* — Шамахыдан ипәк кәлиб чыхдымы?

Ибн Таһир — Бәли.

Афшин — Халы-халча нечә?

Ибн Таһир — Кәлиб.

Афшин *(Ибн Зејдә)* — Һәр шеј һазырдыр. Әкәр сән өзүн кетмәк истәјирсәнсә бујура биләрсән. Ибн Таһир, Ибн Зејд нә заман десә әмр елә карванлар јүкләнсин!

Ибн Зејд, Ибн Таһир кедир. Гапычы кәлир.

Гапычы — Ә'лаһәзрәт, Хүррәмабаддан бир гары кәлиб, дејир ә'лаһәзрәтә бир сирр ачачағам.

Афшин — Сирр? Нә сирр?

Гапычы — Билмирәм.

Афшин — Сирр ачачаг? Јахшы, чағыр кәлсин.

Гапычы чыхыр. Сабутај кәлир.

Сирр, сирр! Бу күн мәним үчүн чох сирләр ачылды, бу да бири олсун.

Сабутај — Биз өзүмүз өзүмүзә сиррик.

Афшин — Елә күман едирдим сәнин үрәјин овчумун ичи кими мәнә ајдындыр. Һеч демә сән дә бир сирсәнмиш.

Сабутај — Мән өзүм дә өз ичимдән хәбәрсиз идим. Һамысы бирдән үзә чыхды. Өзүмү көрдүм, таныдым. Мәкәр сән

өзүн дә белә дејилсән? Бир фәргимиз вар. Мән өзүм өзүмдән гачмадым, амма сән гачырсан.

Шаһанә аддымларла г а р ы дахил олур.

Г а р ы — Мән Хүррәмабаддан кәлмишәм.
А ф ш и н — Буjур.
Г а р ы — Банучичәjин нәнәсиjәм.
А ф ш и н — Һансы Банучичәк?
Г а р ы — Дәмирдашын гызы. Сәнин таныдығын о бәдбәхт!
А ф ш и н — Һм...
Г а р ы — Банучичәк ијирми ил әввәл өзүнү гајадан атды... *(Сүкут.)* Кәрәк ки, ешитмисән? Гызы дурур.
А ф ш и н — Нә дедин?
Г а р ы — Дејирәм гызы сағдыр.
А ф ш и н — Сағдыр?
Г а р ы — Бәли. Чылғыны азад елә. О сәнин гызындыр.
С а б у т а j — Нечә?
Г а р ы — Дедим ки, Чылғын Афшинин гызыдыр.
С а б у т а j — Әми!
А ф ш и н — Чылғын! О гыз? О дустаг?
Г а р ы — Бәли. Бу сирри мән ијирми ил синәмдә сахламышам. Һеч она да деməмишәм.
А ф ш и н — Чылғын? О мәсчиди jандыран?
Г а р ы — Бәли!
А ф ш и н — Сүбут елә, гары, сүбут!
Г а р ы — Сүбут анан! Чағыр кәлсин. О мәни таныjар...
А ф ш и н — Мәним гызым? Инанмырам! Инанмырам!
Г а р ы — Биз сәнә инанмамагда һаглыjыг. Сән бизә ниjә инанмырсан?
С а б у т а j — Әми!
А ф ш и н — Дајан, дајан! Сән о заман Гәбәләдә jашајырдын?
Г а р ы — Бәли.
А ф ш и н — Банучичәк Гәбәләjә гачмышды.
Г а р ы — Бәли, мәним jаныма.
А ф ш и н — Илаһи, бу нә чәзадыр, сән мәнә верирсән?
Г а р ы — Улу Һөрмүзд, чәзасыны һәлә инди башлајыр.
А ф ш и н — Сабутај, о гызы бура кәтир. Jох, дајан, лазым дејил.
С а б у т а j — Гој кәлсин, әми...
А ф ш и н — Әкәр бу һәгигәтдирсә нечә кәлсин? Мән онунла нә данышым, нечә данышым?

С а б у т а j — Әми, гој чағырым.
А ф ш и н — Чәкилин, кедин! Мән тәк галмаг истәjирәм. Тәк-тәнһа, өз күнаһларымла баш-баша! Бәлкә... бура бах, гары, бәлкә уjдурурсан? Бәлкә... ону хилас еләмәк үчүн...
С а б у т а j — Jох, мән ону чағырачағам.
А ф ш и н — Дајан, гој гапычы чағырсын.

С а б у т а j гапычыја тапшырыг верир, өзү гајыдыр.

С а б у т а j — Бу мәним үчүн дә икигат әзаб!..
А ф ш и н — Сабутај, сән ону севмисән? Сабутај, јәгин сәни ган чәкиб. Сән ону һарда көрдүн, һарда севдин?
С а б у т а j — Әми, дүз дејирсән. Онун сифәтиндә мән бир доғмалыг көрдүм, јахынлыг көрдүм. Амма нәдәнсә о, сәнә о гәдәр дә охшамыр. Атама охшајыр, мәним атама, Бабәкә!
А ф ш и н — Инди биз нејләјәк, Сабутај, әкәр бу доғрудурса?..
Г а р ы — Бу доғрудур.
А ф ш и н — Гары, бу барәдә она бир кәлмә дә! Ешидирсәнми? Сабутај, сән дә...

Ч ы л ғ ы н дахил олур. А ф ш и н узун мүддәт һејрәтлә ону сүзүр.

А ф ш и н *(өз-өзүнә)* — Бу одурму? Алнындакы хал Банучичәкдир. Һәм дә о... Дүз дејир...
Ч ы л ғ ы н — Нәнә, сән бурда нејләjирсән? *(Гарынын үстүнә атылыр.)*
А ф ш и н — Сабутај, дүз дејирсән, она охшајыр.
Г а р ы — Кәлмишәм гызым, кәлмишәм сәни апарам.
Ч ы л ғ ы н — Мән дустағам.
С а б у т а j — Сән азад олачагсан!
А ф ш и н *(өз-өзүнә)* — Азад олачаг. Нечә? Нечә? *(Чылғына јахынлашыр, онун сачларыны сығаллamаг истәjир, өзүнү сахлајыр. Кери чәкилир, бир дә јахынлашыр.)* Мәсчиди сән јандырмамысан!
Ч ы л ғ ы н — Нечә?
А ф ш и н — Дејирәм мәсчиди сән јандырмамысан!
Ч ы л ғ ы н — Мән јандырмышам.
С а б у т а j — Биз дә билирик, амма сән елә де.
Ч ы л ғ ы н — Кимә?
С а б у т а j — Һамыја.
Ч ы л ғ ы н — Ниjә?
С а б у т а j — Истәjирик ки, сәни е'дам еләмәсинләр.
Ч ы л ғ ы н — Мәнә јазығыныз кәлир?

А ф ш и н — Гызым, нә дејирик она бах. Сән еләмәмисән. Истәјирәм ки...

Ч ы л ғ ы н — Истәјирсән елә. Һөкмдар һакими-мүтләгдир. Сән кимдән горхурсан?

А ф ш и н — Сән де ки, мән јандырмамышам.

Ч ы л ғ ы н — Јалан дејим?

А ф ш и н — Бәли.

Ч ы л ғ ы н — Јалана инанарлар?

С а б у т а ј — Әскәрләрә дејәрик тәсдиг едәрләр.

Ч ы л ғ ы н — Јалана инанарларса, бәс һәгигәтә нијә инанмырлар?

С а б у т а ј — Һансы һәгигәтә?

Ч ы л ғ ы н — О һәгигәтә ки, кәлмәләр бизи гул етмәк истәјир. Бизсә азад олмаг истәјирик. О һәгигәтә ки, биз һаглыјыг. онлар һагсыз. О һәгигәтә ки...

С а б у т а ј — Һәгигәтин көзү көлкәли олур.

Ч ы л ғ ы н — Онда еј һөкмдар, сән мәнә бир һәгигәти де ки, мән дә сән истәдијин јаланы дејим.

А ф ш и н — Бујур.

Ч ы л ғ ы н — Сән бир күнүн ичиндә бир шәһәрин јарысыны гырдырдын. «Уф» да демәдин. Бәс мәнә нијә јазығын кәлир? *(Сүкут.)* Нијә сусурсан, еј һөкмдар! Бу һәгигәти де, јаланыны ал.

А ф ш и н — Јахшы, јахшы! Һәгигәт! Елә билирсән һәгигәт һәр јердә көзәлдир?..

А ф ш и н әлләри илә башыны тутур.

БЕШИНЧИ ШӘКИЛ

А ф ш и н тәхтин үстүндә отурмуш, дәрин фикир ичиндәдир. С а б у т а ј кәлир.

А ф ш и н — Көрүшдүнмү?

С а б у т а ј — Көрүшдүм. Һамысыны дедим.

А ф ш и н — Нејләди? Нә деди?

С а б у т а ј — Әввәл инанмады. Сонра бир һала дүшдү ки... Деди, каш билмәјәјдим.

А ф ш и н — Пәрвәрдикара!..

С а б у т а ј — Бу әһвалаты мәнә данышмышдылар... Әми, бәс сән билмирдин ки, һардаса гызын вар? Бәс, бу иллә сән нечә раһат ола билмисән?

А ф ш и н — Мән онун сағ олдуғуну билмирдим. Бир дә өмрүм мүһарибәләрдә кечиб. Һәмишә гәләбә далынча гачмышам. Аллә, ев, ушаг һаггында һеч вахт фикирләшмәмишәм. Мәнә елә кәлиб ки, бунлар сонранын ишидир... *(Сүкут.)* Бәс инди о нә фикирләшир?

С а б у т а ј — О нә фикирләшәчәк? Биз фикирләшмәлијик.

А ф ш и н — Ахы о нијә разылашмыр? Бир кәлмә «Мән јандырмамышам» демәјә нә вар ки!

С а б у т а ј — Әми, сән билмирсән ки, онлар бизим кими позулмајыблар? Сән билмирсән ки, онларын башыны кәссән дә јалан данышмазлар? Сән өз ел-обаны танымырсан?

А ф ш и н — Ахы заман ајры сөз дејир... Нә вахта гәдәр бизимкиләр... түркәсаја олачаг?

С а б у т а ј — Әми, заманы биз корламышыг... Онларын күнаһы нәдир?

А ф ш и н — Бәс инди нејләјәк?

С а б у т а ј — Ән бөјүк бичлик дүзлүкдүр.

А ф ш и н — Нечә јә'ни?

С а б у т а ј — О чүр ки, дүзүнү де. Де ки, гызымдыр. Мән ону өз әлимлә өлүмә көндәрә билмәрәм.

А ф ш и н — Дејирсән өз-өзүмү ифша еләјим?

С а б у т а ј — Кечи-тези билинмәјәчәк?

А ф ш и н — Бирчә бу Ибн Зејд рәдд олуб кетсәјди! Ишләр јаман долашыб, Сабутај. Бу тәдбирдән ваз кеч. Мән дејә билмәрәм, бу кизли галмалыдыр. Мүсәлман үчүн дин, мәзһәб баладан да, анадан да үстүн олмалыдыр. Мәкәр сән буну билмирсән? Тутаг ки, дүзүнү дедим. Дедим ки, о мәним баламдыр, нә олсун? О, аллаһын евини јандырмышдыр. Гануна көрә чәзаланмалыдыр. Бу ону хилас еләмир. Үстәлик мән ләкәләнирәм.

С а б у т а ј — Дин гаршысында ләкәләнир, амма вичдан гаршысында тәмизләнирсән.

А ф ш и н — Мән буну десәм, кәрәк сәлтәнәтдән әл чәкәм. Јох, мән һәр шејими итирмишәм, Сабутај. Итирдикләримин әвәзиндә газандығым тәкчә бу тәхт-тачдыр. Мән бундан нечә әл чәким?

С а б у т а ј — Баша дүшүрәм. Инди сәнин гијмәтин дә бу тәхт-тачдадыр.

А ф ш и н — Мән исламы гәбул едәндә вәтәндән говулдуғуму, халғын ләʼнәтини газандығымы деәмишдим. Дини мәгсәдсиз, гәрәзсиз гәбул етдијимә анд ичмишдим. Инди мән бу сирри ачсам хилафәт гаршысында ифша олунмараммы? *(Сүкут.)*

С а б у т а j — Бәс... нәнәдән хәбәрин вар?
А ф ш и н — Нә олуб?
С а б у т а j — Гары нәнәмлә көрүшүб.
А ф ш и н — Гары?.. Һансы гары?
С а б у т а j — Чылғынын нәнәси...
А ф ш и н — Дејибми анаја?
С а б у т а j — Бәли!.. Инди бура кәлир.

А н а дахил олур. Афшинин гаршысында баш әјир.

А н а — Ә'лаһәзрәт! Гардашынызы өлдүрдүнүз, баланызы нечә?!.
А ф ш и н — Ана!.. Сән нејләјирсән?!.
А н а — Һөкмдарын гаршысында әјилмәк һамынын борчудур. Мән нијә әјилмәјим? Онун әмри илә гылынчдан кечириләнләрдән артығам?
А ф ш и н — Ана!..
А н а — Де көрәк нә фикирләширсән? Бәлкә сәндә аталыг һисси дә јохдур? Бәлкә ону да өлүмә көндәрәчәксән?..
А ф ш и н — Ана, о, азад олачаг.
А н а — Бәс нәји көзләјирсән?
А ф ш и н — Гој Ибн Зејд кетсин, сонра...
А н а — Ондан горхурсан? Бәс ахы сән һөкмдарсан? Сән онларын јолунда һәр шејдән кечдин, инди доғма баланы да сәнә гыјмырлар?
А ф ш и н — Бу, дөвләт ишидир, ана!
А н а — Ана! Сән бу сөзү ағзына алма! Бу сөз сәнә јарашмыр. Сән анана да, ана торпағына да хәјанәт елədин! Мән сәнин бу ган очағы сарајыны тәрк етмәк истәјирдим. Бу јандан гыз тапылды. Мән инди она көрә бурда галырам, башa дүш, сәнә көрә ел ичиндә хәчил олмушам. Мән сәни бу мәмләкәтә оғул доғмадым, бәла доғдум. Апарын мәни нәвәмин јанына.
А ф ш и н — Инди јох, сонра... Буну һеч кәс билмәмәлидир, ана хаһиш едирәм...
А н а — Мән бу саат кетмәлијәм!..
А ф ш и н — Ана, сәнә сөз верирәм, кечә һамы јатандан сонра мән сәни апарарам, инди јох.
А н а — Горхурсунуз!.. Јазыглар!.. О, азад олмалыдыр, ешидирсәнми?
А ф ш и н — Архајын ол!
А н а — Инанмырам, мән сәнә инанмырам! Сабутај, апар мәним бу өрпәјими она.

С а б у т а j өрпәји алыр.

А ф ш и н *(Сабутаја)* — Елә елә ки, һеч кәс көрмәсин. Һеч гапычы да билмәсин!
А н а — Јазыг, нә күнә дүшмүсән?!. Нечә титрәјирсән, ә'лаһәзрәт! Сән мәним оғлумсан? Јох, буна да инанмырам!

А н а кедир.

С а б у т а j — Инди ә'лаһәзрәтин гаршысында ики јол дурур: ја шаһлыг, ја аталыг?
А ф ш и н — Һеч бириндән кечә билмирәм!
С а б у т а j — Зәрәрин јарысындан гачмаг олмазмы?
А ф ш и н — Јох, зирвәјә галхма, галхдынса өзүн өз хошуна дүшмәк истәмәзсән. Зирвә чох көзәл олур, ордан һамы сәни көрүр. Һәр адам ондан көнүллү әл чәкә билмәз. Ордан дүшмәк үчүн јыхылмалысан.

И б н Т а һ и р кәлир.

И б н Т а һ и р — Ә'лаһәзрәт, Ибн Зејд кетмәк истәјир.
А ф ш и н — Нә заман?
И б н Т а һ и р — Бу күн фал ачды. Ајын он дөрдү сәһәр саатын хош вахтыдыр.
А ф ш и н — Бу күн ајын нечәсидир?
И б н Т а һ и р — Једдиси.
А ф ш и н — Чох јахшы. Демәк, кәлән һәфтәнин биринчи күнү, сәһәр тездән.
И б н Т а һ и р — Бәли.
А ф ш и н — Кедәчәк шејләр сијаһыја алыныбмы?
И б н Т а һ и р — Башламышыг. Үч карвандан аз олмајачаг.
А ф ш и н — Һәр карванда нечә дәвә?
И б н Т а һ и р — Гырх.
А ф ш и н — Чох јахшы. Амма мүһафизә дәстәсини күчләндир. Өзү дә јалныз Гәбәлә јохушу илә.
И б н Т а һ и р — Ајдындыр.
А ф ш и н — Кет, Ибн Зејдлә бәрабәр сијаһы тут. Тәһвилтәслим елә. Сијаһынын бир үзүнү она вер, бир нүсхәсини мәнә.

И б н Т а һ и р кедир.

С а б у т а j — Һәр карванда гырх дәвә. Јүз ијирми дәвә јүкү! Инсан көзәллијиндән, товуз гушу ганадларындан, аһу көбәјиндәки әтирдән, мәмләкәт дә сәрвәтиндән бәдбәхт олурмуш!

АЛТЫНЧЫ ШӘКИЛ

Зиндан. Сағ тәрәф дәһлиз, сол тәрәф зиндан. Чылғын әјләшиб фикир ичиндәдир... Көзәтчи кәзиниր.

Көзәтчи — Гызым, бәлкә сәнә бир шеј лазымдыр?.. *(Сүкут.)* Һә, нијә данышмырсан?.. Еһ, гызым, олана чарә јохдур, нә олачаг, олачаг! Бу зинданда о гәдәр икидләр чүрүјүб ки... Мән бурда нәләр көрмәмишәм...

Чылғын — Јәгин чох шеј билирсән.

Көзәтчи — Билирәм, гызым. Башымдан бир тарих кәлиб кечиб. Һеч кәс өз мәмләкәтинин тарихини зиндан көзәтчиси гәдәр билә билмәз.

Чылғын — Бәс нечә дөзүрсән?

Көзәтчи — Һәјат ширинdир, гызым.

Чылғын — Белә һәјат, һәјат дејил, әми!

Көзәтчи — Бәс нә заман һәјат, һәјат олур?

Чылғын — Өз һәјатындан кечмәјә һазыр олдуғун заман.

Көзәтчи — Сән, бу мәмләкәти хилас еләмәк истәјирсән?

Чылғын — Јох, өзүмү хилас еләмәк истәјирәм.

Көзәтчи — Нәдән?

Чылғын — Намуссузлугдан, шәрәфсизликдән.

Көзәтчи — Нечә јашын вар?

Чылғын — Иjирми.

Көзәтчи — Чавидан, Бабәк гырх ил вурушдулар, бачармадылар. Шәрәфсизлијин јашы чохдур, гызым. Сән ондан кичиксән. Сән нејләјә биләрсән? Күнаһ нә гәдәр бөјүк оларса ајыб бир о гәдәр аз олар, гызым.

Чылғын — Сатғыны өз ичиндән чыхан халг бәдбәхтдир!

Көзәтчи — Јат, гызым, кечә кечир...

Чылғын — Јатмаг истәмирәм, истәјирәм ки, күнүм гуртармасын. *(Чылғын әлиндә тутдуғу кәлинчијини јатырдыр.)* Јат, мәним кәлинчијим, јат. Јухун ширин олсун.

Көзәтчи — О нәдир, гызым?

Чылғын — Голчаг, кәлинчик. Мән кәлинчији чох севирәм, чүнки о даныша билмир.

Афшин кәлир.

Афшин *(көзәтчијә)* — Ач гапыны. Мәним бура кәлдијими кимсә билмәмәлидир. Ешитдинми?

Көзәтчи — Баш үстә, әʼлаһәзрәт!

Афшин зиндана кечир.

Афшин — Гызым!

Чылғын — Ата! Мәним дә дилимдән ата сөзү чыхармыш, ата! *(Афшин она јахынлашмаг истәјир.)* Јох, јахын кәлмә. Һәлә сәнин буна һаггын јохдур.

Афшин — Јахшы! *(Сүкут.)* О нәдир?

Чылғын — Кәлинчик! Јох, буну өлдүрә билмәзләр, горхма, ахы о даныша билмир. О, мәсчиди јандыра да билмәз. Әли, голу вар, амма һәрәкәт едә билмир *(Афшин јенә она јахынлашмаг истәјир.)* Јахын кәлмә. Јухудан ојанар.

Афшин — Гызым!

Чылғын — Гызым! Нечә дә үрәкдән дејирсән... Көзүмү ачандан дејибләр анам өлүб, инанмамышам. Атамы сорушмушам, дејибләр иткин дүшүб, инанмамышам. Аталы көрпәләрә һәсәд апармышам. Һәмишә атамы ахтармышам. Мәнә елә кәлирди ки, мәним атам Бабәкә бәнзәјән бир гәһрәмандыр. О һардаса дүшмәнләримизлә вурушур. Бир күн о кәләчәк, голларымыздакы зәнчирләри гырачаг, бизи азад едәчәк. Инди мә'лум олур ки, мәним атам бизә азадлыг јох, әсарәт кәтирәнмиш!..

Афшин — Гызым, бу барәдә јетәр. Инди сәни өлүмдән хилас етмәк лазымдыр.

Чылғын — Бәс нәји көзләјирсән?

Афшин — Сән кәрәк дејәсән ки...

Чылғын — Демәјәчәјәм! Горхурсан? Гәрибәдир, адамлары зиндана салмагдан горхмурлар, азад еләмәкдән горхурлар.

Афшин — Гызым, һәр шејин гајдасы вар. Кәрәк һеч кәс билмәјә ки, сән мәним гызымсан.

Чылғын — Нијә? Нијә мәнә башгаларынын јанында «гызымдыр» демәкдән горхурсан?

Афшин — Мән сәни нечә баша салым?

Чылғын — Мәним кәлинчијим дејир ки, нә гәдәр ки, атамы тапмамышдым, ону тапмаг үчүн јашамаг истәјирдим. Тапандан сонра көрдүм ки, атам мәним ахтарышыма дәјмәзмиш... Бах, истәјирсән өзүн соруш, кәлинчик дејир ки, даһа мән бу зиндандан хилас олмаг истәмирәм.

Афшин — Сән мәнә гулаг ас... Онлар билсәләр ки, сән мәним гызымсан... онда...

Чылғын — Баша дүшүрәм, сән мәсчид јандыран бир диванәнин доғмача гызын олдуғуну дејә билмирсән. Амма һеч сорушмурсан көрәк гызын сәнин аталығыны гәбул едирми?

Афшин — Гәбул етсән дә, етмәсән дә мән сәнин атанам.

Чылғын — Бәс нијә кизләдирсән? Нијә һәгигәтдән гор-

хурсан, јаландан јох, еј мүсәлман? Бәс ахы сиз бизә һәгигәт, әдаләт кәтирмәјиниздән дәм вурурсунуз.

А ф ш и н — Бәсдир, гызым, бәсдир! Атаны тапмысан, севинмәк әвәзинә бу нә иттиһамлардыр?

Ч ы л ғ ы н — Атамы тапанда итирмишәм. Гајтар мәнә хәјалларымдакы икид, фәдакар атамы, гајтар!

А ф ш и н — Гызым, атаны рәдд еләмә!

Ч ы л ғ ы н — Мәним азад олмағымы истәјирсәнми?

А ф ш и н — Бәс арзум нәдир?

Ч ы л ғ ы н — Онда тәмизлән! Әл чәк бу сәлтәнәтдән!

А ф ш и н — Чылғын!

Ч ы л ғ ы н — Мән сатғын атанын гызы олмаг истәмирәм.

А ф ш и н — Гызым, елә демә!

Ч ы л ғ ы н — Бәс нә дејим? Бәс сәнин адын нәдир? *(Гәһгәһ чәкиб күлүр.)*

Афшин она јахынлашмаг, сачларыны тумарламаг истәјир.

Ч ы л ғ ы н — Әлләрин мәнә тохунмасын. Горхурам, мән сәндән горхурам. О әлләр нә гәдәр ган төкүб?!.

А ф ш и н — Гылынч вуранда титрәмәјән бу әлләр көр нечә титрәјир.

Ч ы л ғ ы н — О әлләр нәјин наминә гылынч вуруб? Гылынч вуранда јохса сән елә билирдин гәһрәман олачагсан? Сәнин гылынчын өзүнү кәсиб. Өзүнү өлдүрәнләр гәһрәман олмур, ата. Чәкил бурдан!

А ф ш и н — Гызым, дәлилик еләмә...

Ч ы л ғ ы н — Адымы демәкдән горхма, мән доғрудан да дәлијәм, дәли олмушам.

А ф ш и н — Дәли!.. *(Фикирләшир.)* Дәли!.. *(Нәсә тапмыш кими, өз-өзүнә)* Еләдир... елә демәк!..

Ч ы л ғ ы н — Мән сәнин үчүн кизлиндә бала, ашкарда «мәһбус» олмаг истәмирәм. Мәнә ата лазымдыр. Һөкмдар јох!.. Сән јурдуна јурддаш, гардашына гардаш, ана оғул олмадын, бары балана ата ол! Мән сәни тәмизлијә чағырырам, ата, мәни бурдан хилас еләмәк үчүн јаланчы јоллар ахтарма, дүз јолла кет!.. Јалварырам сәнә, ата!..

Ибн Таһир, Ибн Зејд кәлир. Афшин бармаглыгдан онлары көрүр.

А ф ш и н — Ибн Зејд! *(Кизләнмәк үчүн јер ахтарыр.)*

Ч ы л ғ ы н — Кизлән, кизлән сәни көрмәсинләр! *(Афшин зинданын күнчүндә гаранлыгда гејб олур. Чылғын гәһгәһәјлә күлүр.)* Һөкмдар кизләнир, һөкмдар горхур!..

И б н Т а һ и р — Сабутај бура кәлмишдими?

К ө з ә т ч и — Бәли.

И б н З е ј д — Көрдүн? *(Көзәтчијә.)* Сән кет. Биз дүстағы диндирәчәјик.

Ичәри кечир.

И б н Т а һ и р — Нијә белә еләдин?

И б н З е ј д — Биләрсән... Инди мәнә де көрүм сәнчә Афшин нијә е'дамы тә'хирә салды?

И б н Т а һ и р — Сабутај гојмур.

И б н З е ј д — Бәс инди нејләмәк истәјир?

И б н Т а һ и р — Аллаһ билир.

И б н З е ј д — Мән бу күн гәти тәләб едәчәјәм: Сабутај һәбс олунмалыдыр!

И б н Т а һ и р — Әкәр еләмәсә?

И б н З е ј д — Еләмәјә билмәјәчәк!

И б н З е ј д — Ибн Таһир, бу гыз мәни дәли еләјиб. Кечәләр јатағыма од төкүлүр, јухум әршә чәкилиб.

И б н Т а һ и р — Нечә ки?

И б н З е ј д — Еј дилбилмәз, вурулмушам она.

И б н Т а һ и р — Вурулмусунуз?

И б н З е ј д — Ким она вурулмаз?

И б н Т а һ и р — Бәс онда нејләмәк истәјирсиниз?

И б н З е ј д — Чанымы верәрәм онун јолунда.

И б н Т а һ и р — Алмаг истәјирсиниз?

И б н З е ј д — Сиғә! Мүсәлмана сиғә һарамдыр?

И б н Т а һ и р — Ахы сиғә һәлә биздә... дәб дүшмәјиб.

И б н З е ј д — Бәс нечә мүсәлмансыныз?

И б н Т а һ и р — Бәс онда фикрини ә'лаһәзрәтә нијә демирсән?

И б н З е ј д — Әввәл гызын разылығыны алмаг истәјирәм...

И б н Т а һ и р — Бәс аллаһын евини јандыран гызла сиғә мүмкүндүрмү?

И б н З е ј д — Ај киши, бизә нә шәриәт? Һилеји-шәриҗәјә нә вар?

И б н Т а һ и р — Бурасыны билмирдим.

И б н З е ј д — Сән бурда мәни көзлә.

Ичәри кечир.

И б н Т а һ и р *(кәнара)* — Бәли, бирчә бу оғрашлығымыз галмышды, буну да еләдик.

И б н З е ј д *(зинданда)* — Саламәлејкүм.

Чылғын — Сәндән нә әчәб, ej дин мүчаһиди?

Ибн Зејд — Кәлмишәм динимизин ганунларыны јеринә јетирим.

Чылғын — Әчәб еләмисән. Бәс орда нијә дурурсан, кеч јухары баша. Мәним бу күн-күзәранымдан сәнә дә гисмәт олсун.

Ибн Зејд — Ej көзәлләр көзәли, мән сәнин јолунда һәр чүр гурбана һазырам. Әввәла она көрә ки, сән буна лајигсән, санијән она көрә ки, сән мәни өлүмдән хилас еләмисән. Инди мән сәнә өз борчуму гајтармаг истәјирәм.

Чылғын — Нечә?

Ибн Зејд — Мән дә сәни е'дам чәзасындан хилас еләмәк истәјирәм.

Чылғын — Ахы сән кимсән ки, мәни чәзадан хилас елијәсән? Сәнин буна күчүн чатармы?

Ибн Зејд — Унутма ки, мән бурда хәлифәнин сәлаһијјәтли елчисијәм.

Чылғын — Э'лаһәзрәт буна ичазә верәрми?

Ибн Зејд — Мәним гаршымда Афшин кимдир? Афшин шаһ рүтбәсиндә мүгәввадыр. Онун башындакы тач көз алдатмаг үчүн бир шејдир.

Чылғын — Буну онун үзүнә дә дејә биләрсәнми?

Ибн Зејд — Мәкәр буну о өзү билмир?.. *(Чылғына јахынлашыр.)* Мән сәни көрдүјүм күндән дәли олмушам, хәјалымдан чыхмырсан. Сән мәним көнлүмү елә чалмысан ки...

Чылғын — Бу да тәзә хәбәр.

Ибн Зејд — Мән сәнин көзәллијинә сәчдә едирәм. Бу көзәллијә гыјыб сәни өлүмә көндәрмәк күнаһдыр.

Чылғын — Бәс онда нејләмәк истәјирсән?

Ибн Зејд — Аллаһын ризасы, пејғәмбәрин шәриәти илә сәни өзүмә никаһ еләмәк... *(Она јахынлашыр.)*

Чылғын — Јахын кәлмә!..

Ибн Зејд — Өзүнә дә јазығын кәлсин, мәнә дә...

Чылғын — Рәдд ол бурдан!

Ибн Зејд — Мәним сәнә һајыфым кәлир. Гыз, јазыгсан...

Чылғын — Рәдд ол, гоча көпәк!

Ибн Зејд — Һеч олмаса... күл додагларындан өпүм!

Гызы багрына басмаг истәркән Афшин әлиндә бычаг чыхыр, Ибн Зејди вурмаг истәркән Чылғын араја кирир, бычағы әлиндән алыб атыр зиндanын күнчүнә.

Афшин — Алчаг! Бурда нә гәләт еләјирсән?

Ибн Зејд — Сорушмаг ејиб олмасын, бәс сән бурда нејләјирсән?

Афшин — Кәс бинамус!

Ибн Зејд — Куја о сәндә вар? Јохса сән дә...

Афшин — Сус, дедим, алчаг!

Ибн Зејд — Сән мәндән чох да уча дејилсән.

Ибн Таһир ичәри бојланыр, Афшини көрүб һејрәтләнир.

Ибн Таһир — Э'лаһәзрәт! Сән... сән... бурда...

Афшин — Мән ону диндирмәјә кәлмишдим. *(Ибн Зејдә.)* Сәнин ниҹјәтини дә билирдим. Она көрә дә сәни көрән кими кизләндим. Көрдүм јанылмамышам. Бәс сән нечә мүсәлмансан ки, аллаһын евини јандырмыш, е'дама мәһкум олунмуш бир гыза сиғә тәклиф едирсән? Динсизи бағрына басыб өпмәк истәјирсән? Бәс бу күнаһ дејил.

Ибн Зејд — Көзәли өпмәк савабдыр.

Афшин — Бәс сән билмирсән бизим мәмләкәтдә белә шејләр намуссузлуг сајылыр? Нә гәдәр ки бурдасан бу мәмләкәтин ганунларына һөрмәт етмәлисән, һәм дә мүсәлман ehкамына!

Ибн Зејд — Әввәла мән ону сынајырдым. Икинчиси сорушмаг ајыб олмасын, сәнинчүн бу мәмләкәтин ганунлары мүгәддәс идисә, бәс сән өзүн нијә вахтилә... о гәләти еләјиб халгынын лә'нәтини газанмышдын?

Чылғын *(гәһгәһәјлә күлүр)* — Доғрадығын гашығына чыхыб, э'лаһәзрәт!

Афшин — Ибн Таһир, сән...

Ибн Таһир — Мән нәкарәјәм ки...

Ибн Зејд — Суалыма чаваб вер!

Чылғын — Э'лаһәзрәт, бәс нијә сусурсан? Ач де, һамысыны де. Дүзүнү демәкдән горхурсан? Өзүн бир јана, бајагдан мәни дә јалан данышмаға вадар едирсән? Инди мәни динсиз, кафир һесаб едир, мәни өпмәји күнаһ сајыр, бу вичдансызларын гаршысында бәдбәхт бир гызы алчалдырсан?

Афшин *(астадан Чылғына)* — Гызым, мәни әфв елә, мән онларын өз дилләри илә данышырам. Онлары өз мәнтигләри илә тәрксилаһ етмәк истәјирәм.

Чылғын — Сиз! Аһ сиз! Бириниз дә өз гәлбинизи дилинизә кәтирмир, бир чүр дүшүнүб ајры чүр данышырсыныз... Чыхын бурдан рәзилләр, икиүзлүләр, мәнсәб наминә башгаларынын намусуну, иззәтини, шәрәфини тапдајан залымлар, ганичәнләр!

Афшин — Сакит ол!

Чылғын *(онлары итәләјир)* — Чыхын бурдан, чыхын дејирәм сизә!

Ибн Таһир — Әдә, бу ки дәлидир.

Чылғын — Бәс бу рәзаләтләри көрән дәли олмаз? Чыхын дејирәм. Сизи көрәндә инсанлыға нифрәт едирәм. Инсанлар рәзаләт јолунун зирвәсиндә дәли олур. Бу зиндан сизә јарашмыр. Бура тәмизләр үчүндүр. Буну сиз јаратмысыныз; бизимчүн, әзилиб дәли оланлар үчүн, јаландан горхуб һәгигәти дејәнләр үчүн.

Афшин — Гызым, ахы белә олмаз.

Чылғын — Гызым! *(Гәһгәһә чәкиб күлүр.)* — Гызым! Нечә горхмадын бу сөзү дилинә кәтирә билдин?

Ибн Зејд — Ибн Таһир «гызым» нә демәк?

Ибн Таһир *(Чылғынын башындакы өрпәји көстәрир)* — Бу, ананын өрпәји дејил?

Чылғын *(Афшинә)* — Кет бурдан, јохса өзүнү ифша еләјә биләрсән, кет! Сән јазыгсан! Мәним инди өзүмдән чох, сәнә јазығым кәлир, сәнин һалына ачымаг истәјирәм. Көр кимләрин гаршысында алчалырсан, Бабәкин гардашы!.. Бундан сонра јазыг бу мәмләкәтин һалына! Һөкмдары мискин олан халг көр өзү нәдир? *(Һөнкүр-һөнкүр ағлајыр.)*

Афшин пәришан һалда дәһлизә чыхыр. Ибн Зејд, Ибн Таһир ону тә'гиб едир.

Афшин — Чәнаб Ибн Зејд, демәк, сиз мәни бу өлкәдә шаһ дејил, мүгәвва һесаб едирсинизмиш?!.

Ибн Зејд — Мән ону демәк истәјирәм ки... Сиз хәлифәјә табесиниз.

Афшин — Буну мәкәр мән билмирдим? Мәһбуса буну демәјә лүзум вардымы?

Ибн Зејд — Сиз мәһбуса мәһбус кими дејил, доғма адамыныз кими јанашыркән... хилафәтин дүшмәнләрини һимајә едиркән... Мән дә сизин һөкмдарлығынызы шүбһә алтына алмагда һаглыјам.

Афшин — Бу гыз дәлидир. Дәли өз һәрәкәтләринә чавабдеһ дејил вә бизим мүгәддәс еһкамлар дәлинин е'дамыны јасаг едир.

Ибн Зејд — О, дәли дејил.

Афшин — Бу да доғрудур. Ағыллы олсајды сәнин кими бишәрәфи ики дәфә өлүмдән хилас еләмәзди.

Ибн Зејд — Сиз мәним симамда хилафәти тәһгир едирсиниз. Бу тәһгирә башынызла чаваб верәчәксиниз.

Афшин — Ибн Таһир, бу һәриф нә заман јола дүшүр?

Ибн Таһир — Сабаһ еркән.

Афшин — Карванлар јүкләнибми?

Ибн Таһир — Һазырдыр.

Афшин — Јола салын!

Афшин кетмәк истәркән.

Ибн Зејд — Дајан! Мәним бу өлкәдән белә ајрылмағым нә сәнә сәрф еләјәр, нә дә мәнә. Кәл барышаг... Әлими сәнә узадырам... *(Афшин онун әлини тутмур.)* Афшин, сонра пешман оларсан, әлини вер.

Афшин — Кедә биләрсән, Ибн Зејд!

Ибн Зејд — Бурда оланлар бурда галачаг.

Сабутај кәлир.

Афшин — Демәк, бурда оланлар бурда галачаг? Һәрчәнди сәнин күнаһын мәнимкиндән чохдур, амма нејләмәли? *(Әл верир.)*

Сабутај — Алвериниз уғурлу олсун.

Афшин — Демәк, сабаһ еркән Гәбәлә јохушу илә кедәчәксиниз. Үч јүз нәфәр нәзарәтчи сизи Иран сәрһәдинә гәдәр өтүрәчәк. Бу да Әмирәлмө'минә мәктубум. *(Ибн Зејд мәктубу өпүб чибинә гојур)*. Уғурлу сәфәр!

Ибн Зејд — Сағ ол.

Ибн Зејд, Ибн Таһир кедир, Сабутај зиндана кечир.

Афшин *(фикирли)* — Демәк белә... Демәк мән шаһ дејилəм, ојунчағам... *(Бабәкин сүрәкли гәһгәһәсини ешидир, гулагларыны тутур, гышгырыр.)* Бәсдир, бәсдир! Мән һара гачым бу гәһгәһәләрин әлиндән?

Бабәкин тејфи көрүнүр.

Бабәк — Гача билмәјәчәксән. Бәс инди нијә сормурсан ки, мән нијә күлүрәм. Она көрә ки, нијә күлдүјүмү артыг билирсән, көрүрсән.

Афшин — Мән һеч нә көрмүрәм, һеч нә билмирәм.

Бабәк — Тәк бир хәлифәнин һөрмәтини газанмаг үчүн бөјүк бир халгын һөрмәтини итирдин... Тәк бу һөрмәти дә артыг әлиндә сахлаја билмирсән... Сәнин агибәтин нә олачаг, гардаш?

Афшин — Сәнсән күнаһкар, сәнин руһундур күнаһкар, сән өлүлүјүнлә даһа чох дирисән. Сән һәр јердә гаршыма чыхыр, мәнә мане олурсан.

1613—19

Бабәк — Инди сәнә јазығым кәлир.

Афшин — Нијә?

Бабәк — Нә гәдәр ки, өз әгидәнә инаныр, өз әгидән јолунда мәнимлә чарпышырдын, сән горхмаз бир икид идин, инди исә мискинсән, јазыгсан.

Афшин — Мән һеч заман өз јолума шүбһә еләмәмишәм. Ибн Зејд кимиләр мәним әгидәмә олан инамымы сарсыда билмәз.

Бабәк — Лакин Ибн Зејд сәни хәлифәнин көзүндән сала биләр. Мәни, өз доғма гардашыны, сүрүкләдијин дар ағачы инди сәни көзләјир.

Афшин — Ола билмәз! Ола билмәз! Хәлифә мәнә инаныр. Мән хәлифәнин вуран голујам.

Бабәк — Сән өз ишини көрүб гуртардын. Артыг о гол хәлифәјә лазым дејил, инди она ајры гол лазымдыр, ајры гол! Ајыл, Афшин, нә гәдәр кеч дејил ајыл, ајыл!

Тејф гәһгәһәләрлә чәкилир, Сабутај зиндандан чыхыр. Афшин тәк-тәнһа отуруб дәрин фикир ичиндәдир. Сабутај онун чијнинә тохунур.

Сабутај — Нә фикрә кетмисән?

Афшин *(диксиниб ајылыр)* — Нә?..

Сабутај — Әми, изин вер Чылғыны гачырым...

Афшин — Һара?

Сабутај — Јер тапылар.

Афшин — Сән инди ордан да аварасан, бурдан да. Олмаз!

Сабутај — Әми!

Афшин — Дејирсән инди дә сәнә гылынч галдырым?

Сабутај — Бу сәнин үчүн чәтин дејил...

Афшин — Даһа чәтиндир.

Сабутај — Бәс Чылғын? Бәс ону дүшүнмүрсән?

Афшин — Нә дүшүндүјүмү өзүм билирәм.

Сабутај — Һә, она дәли дамғасы вурмаг? Јох, әми, ола билмәз. Ола билмәз! Јох, мән дә буна разы олмарам.

Ана вә Мәзјар кәлир.

Ана — Бурдадырлар... *(Зиндана кечир.)*

Мәзјар — Афшин! Күн ајдын!

Афшин — Мәзјар, сәндән нә әчәб?

Мәзјар — Ана чапар көндәриб, мәни чағыртдырды. Бәс Чылғын һаны? Көрүшүм онунла...

Ана Чылғынла зиндандан чыхыр.

Ана — Будур, көрүш гардаш баласыјла. *(Мәзјар Чылғынла көрүшүр.)* — Әминдир, гызым!

Мәзјар — Бөјүк бир нәсилдән галан елә бүчағазыг.

Ана — Балаларымы һеч бир јердә көрмәмишдим. Чох шүкүр, көрдүм.

Сабутај — Һарда көрә билдин, нәнә? Бура һарадыр?

Чылғын — Зинданда...

Мәзјар — Доғрудан а!..

Ана — Оғул, Афшин, нә фикирләширсән?

Сабутај — Биз нәји көзләјирик?

Мәзјар — Мән дә баша дүшә билмирәм... Өлкәнин падишаһы өз зинданындан өз баласыны хилас елијә билмир? Бәс бу нә падшаһбазлыгдыр? *(Сүкут.)*

Ана *(Афшинә)* — Нијә чаваб вермирсән?

Афшин — Сиз һеч вахт мәни баша дүшмәдиниз! Ганун! Ганун гаршысында рәијјәт дә баш әјмәлидир, падшаһ да.

Ана — О һансы ганундур? Гаршысында бојун әјдијин ганун сәнин өз өлкәнин гануну олсајды... буна көрә мән сәнә сүдүмү һалал еләјәрдим... Амма бу ганун доғма баланы дустаг, сәни мүрмүч елијән кәлмә ганундур. Мән түпүрүрәм она!

Чылғын — Сән түпүрүрсән нәнә, амма о јох!

Сабутај — Чүнки бу гануну өз өлкәсинә о өзү кәтириб.

Афшин — Јахшы, бәсдир! Нәһајәт мәним гаршымда сизин белә данышмаға ихтијарыныз јохдур!

Ана — Она көрә ки, һөкмдарсан, һә? Сән һөкмүнү јалныз өзүнүнкүләрә көстәрә биләрсән. Кәлмәләрин габағында исә тир-тир әсирсән!

Афшин — Ана, сән мәни лап һөвсәләдән чыхарырсан. Ахы мәни дә дүшүн. Мәкәр мән сәнин өвладын дејиләм?

Ана — Јох! Мән ијирми ил һәсрәтиндә олдуғум баламы зинданда гојуб јумшаг јорған-дөшәкдә нечә јата биләрәм? Ја бу саат баламы вер мәнә, ја да... Мән дә онунла бу зинданда јатачағам.

Афшин — Ана, бәс мән ата дејиләм? Ону сиз мәндән чох истәјәчәксиниз?

Мәзјар — Афшин, бәс нә фикирдәсән?

Афшин — Ону мән өзүм билирәм. Мән ону хилас едәчәјәм... *(Чылғын зиндана кечир. Ана да онун далынча)* Мәзјар, һачан гајыдачагсан?

Мәзјар — Сабаһ тездән кетмәлијәм, тачирләр мәни Әрәш јолунун үстүндә көзләјәчәкләр. Ахшама мүтләг орда олмалыјам.

А ф ш и н — Чох јахшы! Кедәк сәнә хәзинәдән бир гәдәр гызыл верәчәјәм.

М ә з ј а р — Хејир олсун! Күн һајандан доғуб. Бу көзәл фикир һардан ағлына кәлди.

С а б у т а ј — Әми, бу нә демәкдир? Бәс ганун?

А ф ш и н — Мәзјар, сәни көрдүм, бир вахт дедијин сөз јадыма дүшдү. О вахт сәнә күлмүшдүм. Инди көрүрәм һаглысанмыш!..

С а б у т а ј — Демәк гара күнүнү индидән көрүрсән.

А ф ш и н — Сус...

С а б у т а ј — Амма көндәрәчәјин о гызыллар халгынын көз јашларыдыр.

М ә з ј а р — Сән дә аз чәрәнлә! Киши ағзында гызыл кими сөз данышыр.Гызыл көз јашы нијә олур? Гызыл мәним кими гананларын көзүнүн ишығы, дәрдинин дәрманыдыр!

ЈЕДДИНЧИ ШӘКИЛ

А ф ш и н фикирли әјләшиб. С а б у т а ј кәлир.

С а б у т а ј — Әми, Дәли Домрулун дәстәси карванларыз јағмалајыб.

А ф ш и н — Нечә?

С а б у т а ј — Ибн Зејди әсир алыблар.

А ф ш и н — Бәс мүһафизә дәстәси?

С а б у т а ј — Һамысыны гылынчдан кечирибләр.

А ф ш и н — Илаһи!.. Онлар буну һардан билиб? Нечә билиб? Ким хәбәр вериб?

С а б у т а ј — Мән!

А ф ш и н — Сән?... Сән?!.

Онун үстүнә кәлир.

С а б у т а ј — Дајан!

А ф ш и н — Нечә дајан! Сән мәним евими јыхмысан. Илан баласы!

С а б у т а ј — Дедим дајан, сөзүмүн далына гулаг ас.

А ф ш и н — Мән сәни бу саат тикә-тикә доғрајачағам! Намәкбәһарам!

С а б у т а ј — Сәбрин олсун, бир гулаг ас, сонра нә истәјирсән елә!

А ф ш и н — Мәним евими нечә јыхмағына гулаг асачағам? *(Гылынчыны чыхарыр.)*

С а б у т а ј — Гој ону јеринә! Чылғыны хилас еләмәјин јеканә јолу бу иди!

А ф ш и н — Нечә јә'ни?

С а б у т а ј — Инди Дәли Домрул адам көндәрәчәк. Ибн Зејди сәнә гајтармаг шәртилә Чылғыны истәјәчәкләр!

А ф ш и н — Чылғыны? Бәс карванлар нә олсун? Онлары нә чәтинликлә јығмышдыг... Биз тәзәдән хәлифәјә нә көндәрәк? Онун нә вечинә ки, карванлары гулдурлар сојуб. О бунунла һесаблашачагмы? Сабутај, сән гашы дүзәлдән јердә, вуруб көзү чыхартмысан.

С а б у т а ј — Ајры әлач јох иди, әми. Сән Чылғыны хилас едә билмәјәчәкдин!

Үст-башы чырылмыш һалда М ә з ј а р дахил олур.

М ә з ј а р — Афшин!..

А ф ш и н — Илаһи, буна нә олуб?

М ә з ј а р — Афшин, габағымы кәсдиләр, сојдулар.

А ф ш и н — Ким?

М ә з ј а р — Алтај.

А ф ш и н — Бәс буну ким хәбәр вериб? *(Сабутаја)* Јохса, буну да сән...

С а б у т а ј — Бәли.

А ф ш и н — Мән јатмышаммыш! Мәним һеч нәдән хәбәрим јохмуш. Мән сәнин башыны нијә о вахт әзмәдим? Сән мәни һәртәрәфли бәдбәхт еләдин! *(Гылынчыны чыхарыр.)* Голум тагәтдән дүшүб... *(Гылынч әлиндән дүшүр, һөнкүртүјлә үзүүстә јыхылыр)*

М ә з ј а р — Сабутај, мәнә дә намәрдлик? Һеч утанмырсан?

С а б у т а ј — Мәрдликдән данышмаға бизим һаггымыз јохдур.

М ә з ј а р — Дејәсән биз бир-биримизи гырыб гуртарачағыг. Бу бизим нәслин фачиәсидир.

С а б у т а ј — Јалныз бир нәслин олсајды, дәрд јары иди.

М ә з ј а р — Јох, Сабутај, сәни гынамырам. Әзилән халгын оғуллары бир-биринә дүшмән кәсиләр.

А ф ш и н сәндәләјә-сәндәләјә галхыб тахтында әјләшир.

А ф ш и н — Нә гәдәр ки, вурушурдум, өзүмү гартал билирдим, бу тахт мәни сәрчәјә дөндәрди. Мәзјар, сән һеч нә апармамысан вә сәни сојмајыблар.

М ә з ј а р — Нечә јә'ни? Нә демәк истәјирсән?

Афшин — Баша дүшмәдин? Сусмаг лазымдыр. Һеч кәс билмәсин. Кет, үст-башыны сафмана сал. *(Мәзјар кедир.)* Сабутај, мән нијә сәни танымамышам? Инди мән сәни һәбс еләтдирсәм нечәдир?

Сабутај — Һөкм сизиндир. Јалныз ону хиласа един!

Афшин — Әвәзиндә сәни, һә?

Ибн Тафир дахил олур.

Ибн Тафир — Ә'лаһәзрәт, бу нә хәбәрдир? *(Сүкут.)* Буну онлара ким чатдыра биләр?

Афшин — Сәнин бәләдчиләрин.

Ибн Тафир — Мәним бәләдчиләрим јола чыхана гәдәр билмирдиләр ки, һавахт һансы јолла кедәчәкләр.

Афшин — Сәнин бәләдчиләрин сәндән вә мәндән чох ајыгдыр. Биз јатмышыг, вәзир-али!

Ибн Тафир — Мән јатмамышам, ә'лаһәзрәт. Мән һәр шеји јахшы көрүрәм.

Афшин — Нә демәк истәјирсән?

Ибн Тафир — Нә демәк истәдијими сән јахшы билирсән. Һимајәдарлығын јетәр!

Афшин — Мән кими һимајә еләмишәм? *(Сүкут.)* Де көрәк мәним тәрчүмеји-һалымы Ибн Зејдә ким данышыб?

Ибн Тафир — Сизин тәрчүмеји-һалынызы бу өлкәдә билмәјән вар? *(Ибн Тафир кетмәк истәјир.)*

Афшин — Дајан!

Гапычы дахил олур.

Гапычы — Алтај сизи көрмәк истәјир.

Афшин — Алтај?

Ибн Тафир — Мә'лумдур! Алверә кәлиб!

Афшин — Бурах кәлсин!

Гапычы чыхыр. Алтај дахил олур.

Алтај — Афшин! Бу күнә гәдәр мән сәни бир әгидә сафиби кими таныјыр, әгидәнә нифрәт етсәм дә өзүнә нифрәт едә билмирдим. Чүнки әгидә сафиби, башгасынын да әгидәсинә һөрмәт еләмәјә борчлудур. Бу күн көрдүм ки, сән әгидәнә дә мөһкәм дејилсән!

Афшин — Сус!.. Тутун ону! Јумун ағзыны!

Алтај — Дајан! Мәним башымдан бир түк әскик олса, онда Ибн Зејдин һалыны дүшүнүн. Икинчиси, сиз икиниз дә хилафәтин сатмысыныз! Бунлары бизимкиләр Самирәјә чатдырса һалыныз нечә олар? Инди сусун, мәнә гулаг асын!

Афшин — Башындан бөјүк данышма, гулдур!

Алтај — Мән хырда гулдурам, сиз бөјүк. Бөјүк гулдурлар мүһакимә олунмур, һә? *(Сүкут.)* Сән мүсәлманлығы севәрәк јох, бу мәнсәбә чатмаг наминә гәбул етмисән.

Афшин — Дәрәнин кәдәси! Сусдурун ону!

Алтај — Һәлә гуртармамышам! Карванын үчүнү Самирәјә көндәрәндә бирини дә Мәзјарла өзүнә көндәрдин. Јолда тутулду!

Ибн Тафир — Белә де!.. Бу да бири!..

Алтај — Ибн Тафир, онун ики сифәти вар, сәнин мин сифәтин!

Ибн Тафир — Мәним?

Алтај — Бәли!.. Сәнин!.. Сәнинкиләри дә ачым?..

Ибн Тафир — Алтај!

Алтај — Афшин! Бу алчаг, вахтилә Бабәкә гуллуг көстәрирди. Арпа дәрәсиндәки сәнин мәғлубијјәтин, бунун фитнәси илә олмушду...

Ибн Тафир — Јаландыр!

Алтај — Лазым кәлсә, сүбут еләјәрик!

Ибн Тафир — Һеч бир сүбутунуз јохдур.

Алтај — Бабәкә јаздығын мәктуб Озан бабададыр!

Афшин — Јазыг бизә!

Алтај — Инди ондан соруш, хәлифәнин она бағышладығы гылынч һаны?

Ибн Тафир — Сән алдын, сән мәни...

Алтај — Мән сизи бир-бириниза танытмаг үчүн кәлдим! Таныдыныз! Инди өзүнүзү танымаг сизә асан олар! Јазыглар! Мискинләр! Бир-биринизин үстүндә нәзәрәтчисиниз! Бир-бириниздән горхурсунуз! Нә сән шаһ кими шаһсан, нә о вәзир кими вәзир! Өзкәсинә јамаг олан, шаһ олса белә азадлыға дамаг олар! Бәдбәхтләр! Ајылын! Кәлин әл-әлә верәк, мәмләкәтимизи бу рәзаләтдән, сизи дә бу мискинликдән гутараг! Горхмајын, өмрүнүздә бир дәфә киши олун!

Ибн Тафир — Рәдд ол!

Алтај — Афшин! Үзүмү сәнә тутмушам, сәни башгасына нөкәр еләјән бу тахт-тачдан нә көрмүсән?

Ибн Тафир — Онун сәнә дәхли јохдур!

Сабутај — Афшин, фикирләш! Биз бирләшсәк...

Афшин — Кедә биләрсән!..

А л т а j — Мән өз борчуму jеринә jетирдим! Гәбул етмәдиниз. Онда икинчи тәклифимә гулаг асын!.. Чылғыны верин, Ибн Зejди гajтараг.

И б н Т а h и р — Ики шәртимиз вар.

А л т а j — Буjурун.

И б н Т а h и р — Сәнин бурда дедикләрин бурда да галмалыдыр! Ибн Зejд билмәмәлидир. Икинчи, мәним гылынчымы да гajтарын!

А л т а j — Архajын ола биләрсән, Ибн Түлкү, биз сизин гәдәр алчалмамышыг ки, өзүмүзүнкүләри кәлмәjә сатаг...

И б н Т а h и р — Бәс алверимиз нә вахт олачаг?

А л т а j — Биз сизә хәбәр көндәрәрик. Һәләлик мән кетдим, сиз исә өз аранызда дил тапмаға чалышын. Шәрәфсизләр бир-бири илә тез дил тапа биләр! Ахы шәрәфсизлиjин дили бирдир!

А л т а j кедир.

С а б у т а j — Хилафәт кечи-тези һамысыны биләчәк, jенә фикирләшин!

И б н Т а h и р — Биз бир-биримизин үзүнә дурмасаг, һеч кәс бизә сүбут еләjә билмәз!

А ф ш и н — Биз бир-биримизин үзүнә дурмасаг!... Көр биз нә гәдәр рәзилик, нә гәдәр ejбәчәрик!.. Нијә биз бу гәдәр алчалдыг?! Мән она гибтә еләдим, гаршысында гылынчымыз кәсәрсиз, дилимиз көдәк олду!.. Өлүм, өлүм фәрздир бизә!

Чөлдән шеjпур сәси ешидилир.

И б н Т а h и р — Бу нәдир?

Һамы һejрәтлә гапыjа бојланыр. И б н Т а h и р чыхыр.

А ф ш и н — Сабутаj, бу нә ола биләр?

Г а п ы ч ы дахил олур.

Г а п ы ч ы — Ә'лаһәзрәт! Хилафәт ордусу шәһәрә дахил олду!

А ф ш и н *(гәһгәһә чәкиб күлүр)* — Ајдындыр!.. Сабутаj, гач гуртар!.. Сәни мәһв едәчәкләр!..

С а б у т а j — Һара?

А ф ш и н — Мәндән нијә сорушурсан? Гач! Мәзjары да апар!

С а б у т а j — Бәс Чылғын?

А ф ш и н — Нә гәдәр мән сағам... Она һеч нә өлмаз!

С а б у т а j — Чылғын әманәти! *(Сабутаj кедир.)*

Г а п ы ч ы кәлир.

Г а п ы ч ы — Ибн Сүhejл!

И б н С ү h e j л, И б н Т а h и р, бир нечә забит дахил олур.

И б н С ү h e j л — Әмирәлмө'мининдән саламлар!

А ф ш и н — Гәдәмләриниз мүбарәк!..

И б н С ү h e j л — Азәрбајчанда вәзиjjәтин күн-күндән ағырлашдығыны билән хәлифә һәзрәтләри мәни сизин көмәjинизә көндәрмишдир!

А ф ш и н — Хәлифәjә вә сизә тәшәккүр!..

И б н С ү h e j л — Әмирәлмө'минин бурада баш верән һадисәләри jохламаг үчүн мәни өзүнүн сәлаһиjjәтли нүмајәндәси кими сизә тәгдим едир.

Фәрманы А ф ш и н ә верир.

А ф ш и н — Чох көзәл!..

И б н С ү h e j л — Биз шәһәрә дахил олдуғумуз заман Самирәjә кедән карванларын гулдурлар тәрәфиндән сојулдуғуну вә Ибн Зejдин әсир алындығыны ешитдик. Инди бизим биринчи вәзифәмиз Ибн Зejди азад етмәкдир. О, сизин һаггынызда хәлифәjә 5 иттиһам көндәрмишдир. Бунлар jохланмалыдыр.

И б н Т а h и р — О, сабаһ азад олачаг.

И б н С ү h e j л — Нечә?

И б н Т а h и р — Биз мәсчиди jандыран дустаг гызы азад едәчәjик. Онлар да Ибн Зejди бизә гајтарачаглар.

И б н С ү h e j л — О гыз азад ола билмәз. Онун бојну вурулмалыдыр!

Узун сүрән сүкут.

А ф ш и н — Чәнаб Ибн Сүhejл! О гыз дәлидир. Ислам ганунларына көрә...

И б н С ү h e j л — Сизә верилән иттиһамлардан бири дә будур ки, сиз дин дүшмәнләрини горуму олдугларына көрә һимајә едирсиниз.

А ф ш и н — Мән онлары гануна көрә...

И б н С ү h e j л — Бәс Сабутаj һаны?

И б н Т а h и р — Индичә бурдајды... Јәгин сизин кәлишиниз ону гачырыб.

И б н С ү h е ј л — О тапылмалыдыр!

И б н Т а h и р *(әскәрләрдән биринә)* — Зинданын әтрафына кешикчиләр гој, о мүтләг орда кәлмәлидир. *(Әскәр чыхыр.)*

И б н С ү h е ј л — Сиз чох шеји хилафәтдән кизләтмисиниз! Белә мә'лум олур ки, сиз исламиҗјәти дә гәрәзлә гәбул етмисиниз! Үрәкдән јох!

А ф ш и н — Күлли-аләм билир ки, мән исламиҗјәт јолунда...

И б н С ү h е ј л — Кечмиш, кечмишдә галды, индидән даныш. Сиз јенә дә һәгигәти кизләдирсиниз.

А ф ш и н — Һәгигәт!..

И б н С ү h е ј л — О мәһбус сизин гызыныздыр, ја јох? *(Сүкут.)*

А ф ш и н — Сизә дүз мә'лумат вермәјибләр!

И б н С ү h е ј л — Демәк данырсыныз? Чох јахшы! Биз буну сүбута јетирәрик.

А ф ш и н — Зати-али!.. Ислам дини... башына һава кәлән адамы... өлдүрмәји гадаған едир... Онсуз да о, өз чәзасына чатыб!

И б н С ү h е ј л — О өлмәлидир! Бу, Әмирәлмө'минин әмридир! Афшин ибн Хејбәр! Бу сәнин хиласын үчүн јеканә јолдур!

СӘККИЗИНЧИ ШӘКИЛ

Зиндан. К ө з ә т ч и кәзишир. Ч ы л ғ ы н бармаглыг гаршысында дајаныб бахыр.

Ч ы л ғ ы н — Әми!

К ө з ә т ч и — Нә дејирсән, гызым?

Ч ы л ғ ы н — Ешидирсән?

К ө з ә т ч и — Нәји?

Ч ы л ғ ы н — Ешитмирсән?

К ө з ә т ч и — Мән һеч нә ешитмирәм, гызым.

Ч ы л ғ ы н — Анам мәни чағырыр... Кәлдим ана, кәлдим... Сән өзүнү гајадан атдын... Бәс мән?.. Мән нејләјим? *(Һөнкүртүјлә ағлајыр.)*

К ө з ә т ч и — Гызым, бурда сәндән, мәндән башга һеч кәс јохдур.

Ч ы л ғ ы н — Вар! Сән көрмүрсән!.. Бәс шејпур сәсини дә ешитмирсән!

К ө з ә т ч и — Шејпур дүнән чалынды.

Ч ы л ғ ы н — Нијә чалынды?

К ө з ә т ч и — Хилафәт ордусу шәһәримизә варид олду!..

Ч ы л ғ ы н — Хилафәт ордусу? Онлар нә истәјир биздән, әми?

К ө з ә т ч и — Мәни, сәни, һамымызы!

Ч ы л ғ ы н — Сонра?

К ө з ә т ч и — Гызым!

Ч ы л ғ ы н — Мән бурдан чыхсам... *(Сүкут.)* Әми, о даһа нијә көрүнмүр?

К ө з ә т ч и — Ким?

Ч ы л ғ ы н — Ата... *(Өзүнү сахлајыр.)* Афшини дејирәм. Һеч Сабутај да кәлмир, нәнә дә...

К ө з ә т ч и — Афшин! Афшин! Бизим дә евимизи јыхды, өзүнүн дә.

Ч ы л ғ ы н — Нә олуб ки?

К ө з ә т ч и — Гызым, сән доғрудан да ә'лаһәзрәтин гызысан?

Ч ы л ғ ы н — Мән?.. Мән онун гызы? *(Күлүр.)*

К ө з ә т ч и — Нијә күлүрсән?

Ч ы л ғ ы н — Доғрудан да нијә күлүрәм, кәрәк ағлајым.

К ө з ә т ч и — Бәс нијә ағлајырсан?

Ч ы л ғ ы н — Онун гызы олан кәрәк ағласын. Бәс о нә дејир?

К ө з ә т ч и — Ким?

Ч ы л ғ ы н — Афшин.

К ө з ә т ч и — Бојнуна көтүрмүр.

Ч ы л ғ ы н — Нәјн?

К ө з ә т ч и — Сәни.

Ч ы л ғ ы н — Дүз еләјир... Ахы мән ағырам... *(Гәһгәһә чәкиб күлүр.)* Мәни нечә бојнуна көтүрсүн... Бәс јазығын бојну гырылмаз? Гырылар! Јахшы еләјир көтүрмүр... Лап јахшы еләјир... Мәндән она гыз олар? *(Зинданын күнчүнә чәкилир, хысын-хысын ағлајыр. Өз-өзүнә)* Ата! Сән бир заман мәним анамы да бојнундан атдын! Инди дә мәни!.. Сән нијә өзүнә дүшмән кәсилдин?..

К ө з ә т ч и — Гызым, өзүнү әлә ал.

Ч ы л ғ ы н — Бири вар иди, бири јох иди... Бир балта вар иди.

К ө з ә т ч и — Нә?

Чылғын — Балта. О, мешәдәки ағачлары гырырды... «Уф» демирди. Ағачлар дилә кәлди, деди, еј балта, сән бизи гыра билмәздин, әкәр сапын биздән олмасајды... Ағачлар дүз деməјиб әми?..

Көзәтчи — Дүз дејиб... Бирини дә мән данышым... Гартал учду, булудлардан јухары галхды. Елә бу вахт бир ох, күрәјинә санчылды. Гартал бахыб көрдү ки, охун учунда гартал ләләји вар. Деди, ох көјүн үзүндә кәлиб мәни тапа билмәзди, әкәр учунда өз ләләјим олмасајды...

Узагдан гара јапынчыја бүрүнмүш Сабутај көрүнүр. Көзәтчи она јахынлашыр.

Көзәтчи — Кимсән? Нә истәјирсән?

Сабутај — Мәнәм, Сабутај. Мән оңунла көрүшмәлијәм.

Көзәтчи — Сабутај? Чых, чых кет бурдан. Сәни ахтарырлар.

Сабутај — Билирәм.

Кәнарда кизләнмиш көзәтчиләр јаваш-јаваш Сабутаја јахынлашыр, ону әһатә едирләр. Онун үстүнә һүчум чәкирләр. Сабутај гылынчыны чыхармаға мәчбур олур. Дөјүш башлајыр. Ибн Таһирлә Ибн Сүһејл көрүнүр.

Ибн Сүһејл — Дири, дири тутмаг лазымдыр ону. Көр нә көзәл дөјүшүр. Ибн Таһир, она гылынч вурмағы мән өјрәтмишдим.

Кешикчиләрин бир-икиси јыхылыр. Тутулачағыны һисс едән Сабутај өзүнү вурур.

Ибн Таһир — Хаин!

Ибн Сүһејл — Сатгынын агибәти белә дир.

Сабутај — Сатыб сонра ајыланын десәјдин даһа дүз оларды.

Сабутај өлүр. Кешикчиләр онун чәназәсини апарыб кедир.

Ибн Таһир — *(көзәтчијә)* Ач гапыны!

Зинданын гапысы ачылыр. Ибн Сүһејл, Ибн Таһир дахил олур.

— Бах, бу јорған-дөшәји көрүрсәнми? Бунлар Афшинин әмрилә кәтирилиб.

Ибн Сүһејл — Чох көзәл.

Ибн Таһир *(Чылғынын башындакы өрпәји көстәрир)* — Бу өрпәк анасынындыр.

Ибн Сүһејл — Гыз, сәнә бу өрпәји ким вериб? *(Сүкут.)* Чаваб вер.

Чылғын күнчә сыхылыр.

Ибн Таһир — Чаваб вер, биһәја.

Чылғын — Һәјандан бир аз мәнә вер. Нә олар?

Ибн Сүһејл — Гыз, сән кимин гызысан?

Чылғын — Атамын.

Ибн Сүһејл — Кимдир атан?

Чылғын — Од.

Ибн Сүһејл — Нә?

Чылғын — Од, очаг.

Ибн Сүһејл — Анан кимдир?

Чылғын — Торпаг!

Ибн Сүһејл — Сабаһ атан сәни өлдүрәчәк, анан да үстүндә ағлајачаг.

Чылғын — Торпаг намусла өлән өвладына ағламыр.

Ибн Сүһејл — Бунун нәји дәлидир? Дәли сизсиниз. Бу сизи әлә салыб.

Әрәб забити дахил олур.

Забит — Зати-али, Хүррәмабады тутдуг. Шәһәр бомбошдур, галаја кирә билмәдик.

Ибн Сүһејл — Әрәб дағларда вуруша билмир.

Забит — Елчи көндәрдик. Үч јүз мин тәклиф етдик, разылашмадылар.

Ибн Сүһејл — Артырајдыныз.

Забит — Артырдыг. Дедиләр нејләсәниз, гајтармајачағыг. Чылғыны верин, Ибн Зејди гајтараг.

Ибн Сүһејл — Бәс нечә олсун? Биз мәһкәмәни јубада билмәрик.

Ибн Таһир — Ибн Зејдин хәлифәјә көндәрдији мәктублары кәтирмисинизми?

Ибн Сүһејл — Онлар хәлифәдәдир. Хәлифәнин фәрманы исә мәндә. Фәрманда һамысы јазылыб.

Ибн Таһир — Кифајәт дејилми?

Ибн Сүһејл — Әлач нәдир, кедәк башлајаг *(Чылғына)* Гыз, сабаһ атан сәнин бојнуну вурдурачаг. Сән бу күн төвбә еләмәлисән. Сәнә молла чағыраг, јохса...

Чылғын — Молла һансы дилдә дуа охујачаг?

Ибн Сүһејл — Әрәб дилиндә.

Чылғын — Аллаһ бизим дилимизи билмир?

Ибн Таһир — Көрдүн?

И б н С ү h е j л — Көрдүм! *(Кедирләр.)*

Ч ы л ғ ы н — Әми, бунлар нә дејирди?

К ө з ә т ч и — Гызым, бунлар шәрт гојуб. Афшин сәнин бојнуну вурдурмалыдыр. Әкәр вурдурмаса, демәк сән онун гызысан.

Ч ы л ғ ы н — Бәс вурдурса?

К ө з ә т ч и — Онда хилас олур.

Ч ы л ғ ы н — Хилас олур? *(Гәһгәһә чәкиб күлүр.)* Хилас олур... Һәм мәндән, һәм онларын әлиндән. Јахшы тәклифдир.

ДОГГУЗУНЧУ ШӘКИЛ

Мәһкәмә. Кәнарда дар ағачы көрүнүр. Башда И б н С ү h е j л, әтрафда ә'ј а н л а р. Сачы-саггалы ағармыш А ф ш и н мүттәһим күрсүсүндә. И б н С ү h е j л ајаға галхыр.

И б н С ү h е j л — Һәзәрат. Һәр шеј ајдын олду. Ибн Зејдин хилафәтә јаздыглары сүбута јетир. Афшин хилафәтин она бәсләдији е'тимаддан суи-истифадә етмиш, чамааты сојмуш, таламыш, өз арзуларынын һәјата кечмәсинә чалышмышдыр. О, халгын вә хилафәтин дүшмәнидир. О, ислам динини дә гәрәзлә гәбул етмиш, үздә мүсәлман, һәгигәтдә исә атәшпәрәст олараг галмыш, мүхтәлиф бәһанәләрлә дин дүшмәни олан гоһумларыны һимајә етмишдир. Лакин о, күнаһларыны бојнуна көтүрмүр. Буна көрә дә Әмирәлмө'минин хәлифә Әлмөтәсимин сәлаһијјәтли мәһкәмәси онун кечмиш хидмәтләрини нәзәрә алыб гәрара кәлир; Афшин ибн Хејбәр шәһәр мәсчидини јандырмагда күнаһландырылан Чылғынын бојнуну вурмалыдыр. Бачармаса мәһкәмәнин она вердији иттиһамлар сүбута јетмиш олур.

И б н Т а һ и р — Дустағы кәтирин! *(Кешикчиләр кедир.)*

А ф ш и н — Јох, јох, кәлмәсин. Кәтирмәјин ону! Мән өмрүмдә гадына әл галдырмамышам.

И б н С ү h е j л — Мүттәһим Афшин ибн Хејбәр, о заман сизи дар ағачы көзләјир. Өзүнү тәмизә чыхармаг үчүн сән ону өлдүрмәлисән.

А ф ш и н — Тәмизә чыхармаг үчүн... *(Истеһзалы күлүшләрлә күлүр)*

И б н С ү h е j л — Сән хилафәтин гаршысында...

А ф ш и н — Мән хилафәтә дүшмән олмамышам!

И б н С ү h е j л — Бәс әмәлләрин?

А ф ш и н — Һөкм сиздәдир. Әмәлләри һара истәсәниз јоза биләрсиниз. Рича едирәм, јалварырам, нә чәза истәјирсиниз-

сә, верин, ону кәтирмәјин! *(Сүкут.)* Бәс сиз нечә мүсәлмансыныз? Бәс һаны сизин инсафыныз? Мүрвәтиниз?

И б н С ү h е j л — Нә јаман сарсылмысан, Афшин, сән ахы гәһрәман идин?

А ф ш и н — Мән сизә, сизин кәтирдијиниз динә инанмышдым. Инди мәни өлүм горхутмур, ијирми беш ил гәлбимдә дашыдығым инамымын өлмәси мәни сарсытды.

И б н С ү h е j л — Афшин, сән Чылғына гылынч галдыра билмәсән дә, о сәнин көзләрин гаршысында өлдүрүләчәк. Биз сәнә бахачајыг! Баласынын ганыны көрән, фәрјадыны ешидән атанын әзабларына бахмаг бизә ләззәт верәчәк!..

К е ш и к ч и дахил олур.

К е ш и к ч и — Чылғын өзүнү өлдүрдү! *(Бычағы ортаја атыр.)*

И б н С ү h е j л — Нечә?

К е ш и к ч и — Биз она јахынлашынча, бычағы үрәјинә саплады...

А ф ш и н һејкәл кими дајаныб сусур, бычағы јердән көтүрүр... дингәтлә бахыр.

А ф ш и н — Мәним балам!.. *(Бирдән һөнкүртүјлә ағлајыр.)* Мәним балам!.. Өзүнү өлдүрүб атаны бу рәзаләтдән хилас етмәк истәдин! Мәним балам, өзүнү мәним бычағымла һәлак еләдин... *(Бычағы өзүнә вурмаг истәркән кешикчиләр зәрбәни һавада тутур, бычағы әлиндән алырлар.)*

И б н С ү h е j л — Афшин! Мүсәлман өзүнү өлдүрмәз! Бу да бир сүбут!

А ф ш и н — Лә'нәт, лә'нәт олсун!

И б н С ү h е j л — Кимә?

А ф ш и н — Өзүмә!.. Өз талејимә!..

И б н С ү h е j л — Чәллад!.. Һөкмү јеринә јетир!

А ф ш и н и дар ағачынын алтына кәтирирләр.

И б н С ү h е j л — Әкәр өзүнү мүсәлман һесаб едирсәнсә, кәлмеји- шәһадәтини де!

А ф ш и н — Артыг мән һеч бир динә мәнсуб дејиләм!

И б н С ү h е j л — Башлајын!

А л т а ј кәлир.

А л т а ј — Дајанын! Мән Хүррәмиләрин елчисијәм. Тәклифимиз вар.

И б н С ү h е j л — Буjурун!

А л т а j — Ибн Зеjди гаjтарырыг. Афшини верин бизә.

И б н С ү h е j л *(Афшинә)* — Һә, көрдүн, хүррәмиләр сәни хилас еләмәjә кәлиб. Сәнин хәjанәтинә бу да бир сүбут.

А л т а j — Хеjр. О, һәмишә сизә хидмәт, бизә хәjанәт еләjиб. Биз ону әгидә гардашымыз кими деjил, гаһ гардашымыз кими хилас еләмәк истәjирик. Онун руһу сизиндир, чисми бизим. О, өмрүнү сизә верди, гисмәти дар ағачы олду. Бизим она jалныз jазығымыз кәлир.

И б н С ү h е j л — О өлмәлидир!

А л т а j — О өләрсә, Ибн Зеjд дә өләчәк.

А ф ш и н — Алтаj, бундан сонра мәним аjры jолум jохдур. Мән өлмәлиjәм...

Сачлары дағыныг һалда сүрәкли гәһгәһәләрлә а н а кәлир.

А н а — Һаны, һаны мәним балам?.. Нечә? Сиз ону өлдүрмәк истәjирсиниз? Jох! Буна сизин һаггыныз jохдур... Ону мән өлдүрмәлиjәм!.. *(Афшинә)* Разысан, оғул?.. *(Әскәрләр ананы итәләjирләр.)* Даjанын! Мән ахы шаһ анасыjам. Сиз нә чәсарәтлә... мәни итәләjирсиниз?

А ф ш и н — Ана!

А н а — Чан бала! Бәс сән нијә сусурсан? Гардашыны көмәjә чағырсана. Бабәки!.. Ону да бунлар асдылар, сәни дә. *(Гәһгәһә чәкиб күлүр.)* Бәс бунларын тәфавүтү jохмуш?

А ф ш и н — Ана!...

А н а *(Ибн Сүһеjлә)* — Һә, бәс бунларын тәфавүтү jохмуш? Еj... чамаат, нә көзүнүзү дөjүб бахырсыныз? Бабәки чағырын, Бабәки!.. *(Сәһнәнин дибиндә дар ағачындан асылмыш Бабәкин теjфи көрүнүр. Ана Афшин үчүн гурулан дар ағачы илә Бабәкин асылдығы дар ағачларының арасында даjаныб каһ она бахыр, каһ буна)* Әрәбләр Бабәк баламы jаделлиләрә дүшмән олдуғу үчүн асдылар. Афшин баламы исә jенә jаделлиләр, jаделлиләрә гуллуг көстәрдиjинә көрә асмаг истәjирләр. Бәс достлугла дүшмәнлиjин фәрги jох имиш?.. Мәни баша салын, фәрги jох имиш?..

А ф ш и н — Ана!.. Бағышла!..

Чамаат ананын голундан тутуб апарыр.

И б н С ү h е j л *(Афшинә)* — Бәлкә үрәjиндә бир сөзүн вар? Сон сөз!

А ф ш и н — Мән өз Вәтәнимә гаршы вурушанда өлү олмушам... Шаһ олдум, jенә өлү идим. Мәһкәмә гаршысында дирилдим. Инди мән руһән дирилиб, чисмән өлүмә кедирәм!..

И б н С ү h е j л — Бәлкә бир арзун вар?

А ф ш и н — Вар! Рича едирәм, бу чәллады дәjиштирин.

И б н С ү h е j л — Нијә?

А ф ш и н — Чүнки о мүсәлмандыр!

И б н С ү h е j л — Нә олсун?

А ф ш и н — Истәjирәм ки, мәни өзүмүнкү өлдүрсүн.

И б н С ү h е j л — Өлүм, өлүмдүр. Нә фәрги вар, сәни ким өлдүрүр?

А ф ш и н — Вар! Анам дүз деди. Сизин мәни өлдүрмәjә һаггыныз jохдур. Чүнки мән өмрүм боjу сизә хидмәт етмиш, сизә гуллуг көстәрмишәм. Өзүмүнкүләрә исә гәним кәсилмишәм. Годун мәни гуллуг көстәрдикләрим jох, гәним кәсилдикләрим өлдүрсүн! Чүнки мәни өлдүрмәjә jалныз онларын һаггы вар!

И б н С ү h е j л — Сәни мүсәлман асмалыдыр!

А ф ш и н дар ағачына jахынлашыр, кәндири боғазына кечиркән Б а б ә к и н гәһгәһәси ешидилир.

А ф ш и н — Билирәм нијә күлүрсән. Күл, күлмәjә һаггын вар.

Б а б ә к — Һәм дә ағлajырам. Мән сәнин агибәтини әввәлчәдән көрүрдүм. Ағлajырам, чүнки ағламалыjыг...

1971—1978

ТӘЈЈАРӘ КИМИ...

(РАДИО—ПЈЕС)

ИШТИРАК ЕДӘНЛӘР:

З е ј н а л л ы — университетин профессору.
Д е к а н — механика-риjазиjjат факүлтәсинин деканы.
Ә ф ш а н — Зеjналлынын арвады.
О р х а н — Зеjналлынын бачысы оғлу.
З ә һ р а — Орханын анасы.
Ч ә л и л
Һ а б и л — Орханын достлары.
Түкәз оғлу Теjмур.
Ш а б а н — шофер.
Г у л а м з а д ә — һәким.
С ә к и н ә — дәрзи.
И б и ш ә м и
Гадын сәси.
Г у л а м з а д ә н и н гардашы оғлу.

Деканын отағы. П р о ф е с с о р З е ј н а л л ы дахил олур.

З е ј н а л л ы — Бу биабырчылыгдыр. Јох, буна дөзмәк олмаз!

Д е к а н — Нә олуб, профессор?

З е ј н а л л ы — Бундан артыг нә олачаг? Әлли тәләбәдән он доггузуна ики вермишәм. Галанлары да ала-бабат. *(Декан күлүр)* Нијә күлүрсән?

Д е к а н — Валлаһ профессор, күлмәли данышырсыныз! Мәкәр ушаглара икини мән вермишәм? Вермәjәдиниз...

З е ј н а л л ы — Нечә вермәjәдим? Билирләр ки, вермәjәдим? Күнаһкар сизсиниз, бу ишдән jаханызы кәнара чәкә билмәзсиниз.

Д е к а н — Мәним күнаһым нәдир?

З е ј н а л л ы — Һәлә билмирсән? Ахы, сән декансан. Бу биринчи курсдур. Нијә зәиф тәләбәләри гәбул еләмисиниз? Мәкәр сән гәбул имтаһанында jох идин?

Д е к а н — Вар идим.

З е ј н а л л ы — Ешитдиjимә көрә бу ил бизим факүлтәjә алты jүз әризә олмушдур. Алты jүз! Зарафат дејил. Ахы бурда сечмәjә имкан чохдур.

Д е к а н — Бәли.

З е ј н а л л ы — Инди сәнин фикринчә алты jүз нәфәрин ичиндән сечдиjиниз бу әлли нәфәр ән jахшыларыдыр?

Д е к а н — Бәли.

З е ј н а л л ы — Инанмырам! Гәтиjjән инанмырам!

Д е к а н — Нијә инанмырсан?

З е ј н а л л ы — Она көрә ки, бунлар чох зәифдир. Она көрә ки, дүз сечә билмәмисиниз.

Д е к а н — Онда бу ил сән өзүн гәбул имтаһанларына галарсан, өзүн дә сечәрсән.

З е ј н а л л ы — Хејр, мән jај ајлары бурда гала билмәрәм.

Д е к а н — Нијә?

З е ј н а л л ы — Билмирсиниз ки, мән хәстәjәм?

Д е к а н — Бәс онда нечә олсун? Биз дүз сечә билмирик, сән дә гәбул имтаһаны көтүрмәк истәмирсән.

З е ј н а л л ы — Гоj имтаһаны көтүрәнләр вичданы унутмасынлар. Дүз ишләсинләр.

Д е к а н — Профессор, хаһиш едирәм, һәмкарларына бөһтан атмаjасан. Әкәр сөһбәт вичдандан кедирсә, кәрәк һеч кәс оны унутмасын. Чүнки вичдан, намус һамыjа аиддир.

З е ј н а л л ы — Нә демәк истәjирсән?

Д е к а н — Ону демәк истәjирәм ки, отуз илдир бу факүлтәдә ишләjирсән, бир дәфә дә истираһәтиндән галмамысан.

Сән көзәл курортларда динчәлдијин заман һәмкарларын бурда, јајын чырпачырында имтаһан көтүрүб. Бу күн дә онлары тәгсиркар көрүрсән. Бу күн сән онларын вичданыны шүбһә алтына аланда бәс өз вичданын ағрымыр?

З е ј н а л л ы — Мән... Мән хәстәјәм.

Д е к а н — Ахтарсан һәрәдә бир хәстәлик тапылар.

З е ј н а л л ы — Чаван мүәллимләр дура-дура биз...

Д е к а н — Әввәла, сән чаванлығында да бу ишдән бојун гачырмысан. Икинчиси, ахы сән чаван мүәллимләрин ишини бәјәнмирсән. Мән бу саат буилки гәбула галачаг мүәллимләрин сијаһысыны тутурам. Башдан сәнин адыны јаздым, бујур, бах! Професор Зејналлы!

З е ј н а л л ы— Онда кәрәк путјовкамы кери гајтарам.

Д е к а н — Өзүн биләрсән. Һәр ил сән биринчи курслардан шикајәт еләјирсән. Сынаг үчүн бу ил гал, көр нечә олур.

З е ј н а л л ы — Јох! Мүмкүн дејил.

Д е к а н — Биз һәр ил сәнә һөрмәт еләмиш, гәбула сахламамышыг. Көрүнүр, сәһв еләмишик.

З е ј н а л л ы — Ахы...

Д е к а н — Гуртардыг, јолдаш Зејналлы!

З е ј н а л л ы — Инсафән о һаглыдыр. Мән һеч гәбул имтаһанларында олмамышам. Һеч гајдаларыны да билмирәм. Мән онунла чох сәрт данышдым. Кәрәк елә данышмајајдым. Инди нечә олсун? Јајымы зәһәрә дөндәрим? Гышдан путјовка сифариш вермишәм. Јесентукидә динчәлмәли идим. Бәлкә хәстәлик кағызы дүзәлдим, чыхым кедим истираһәтимә? Сонра? Әши, сонрасындан мәнә нә? Ким көтүрәчәк көтүрсүн! Чәһәннәмә ки! Нечә чәһәннәмә ки? Доғрудан ахы мән һәр ил биринчи курслардан наразылыг еләмишәм. Ичласларда дејирәм, «гәбул имтаһанлары дүз апарылмыр, сечә билмирсиниз.» Бу ил дә өзүм галым, өзүм сечим. Һәм дә ахы инсаф да јахшы шејдир. Киши дүз дејир. Бир дәфә дә мән галым, бу сирри өјрәним. Амма...

Ә ф ш а н — Нә олуб јенә гәм дәрјасына батмысан?

З е ј н а л л ы — Һеч демә.

Ә ф ш а н — Нә олуб ахы?

З е ј н а л л ы — Бу ил динчәлмәјә кедә билмәјәчәјәм.

Ә ф ш а н — Нијә?

З е ј н а л л ы — Гәбул имтаһанларына галырам.

Ә ф ш а н — Чаванлығында галмамысан, инди галырсан?

З е ј н а л л ы — Әлач јохдур.

Ә ф ш а н — Бу гәдәр мүәллим гырылыб гуртарыб, бирчә сән галмысан? Бу јајын истисиндә, гоча вахтында...

З е ј н а л л ы — Мәним кимиләри гочалығында ағылланыр.

Ә ф ш а н — Әллисиндә ағылланмајан, алтмышында ағылланачаг?

З е ј н а л л ы — Күнаһ өзүмдәди, арвад, ајры әлач јохдур.

Ә ф ш а н — Бәс инди биз сәни гојуб нечә кедәк?

З е ј н а л л ы — Кедин. Сиз кедин. Ушаглары бурда сахламаг олмаз.

Ә ф ш а н — Бәс сән?

З е ј н а л л ы — Мән дә он-он беш күнлүјә кәндә — бачымын јанына кедәрәм.

Ә ф ш а н — Кәнддә нә мүаличә?

З е ј н а л л ы — Дејирләр, бизим кәндин јахынлығында јахшы бир су тапылыб. Јесентуки сујуна охшајыр.

Ә ф ш а н — Ону ким дејир?

З е ј н а л л ы — Гәзетләр.

Ә ф ш а н — Сәни кәнддә динчәлмәјә гојачаглар?

З е ј н а л л ы — Нејләјим?

Ә ф ш а н — Өзүн бил. Амма сәнин үчүн чох чәтин олачаг.

З е ј н а л л ы — Һансы бабәтдән?

Ә ф ш а н — Сән һәр ил јајда таныш-билиш әлиндән Бакыдан гачмырдын? Өмрүндә бир дәфә август ајында Бакыда олмусан?

З е ј н а л л ы — Јох.

Ә ф ш а н — Беш ил әввәл бачымын гызы кәлди гәбул имтаһанына, дедин, мән белә ишләрә гарышмырам. Чыхыб кетдин мүаличәјә. Сонракы или кәнддән гардашын ушаглары кәлди. Јенә бојун олмадын, гачдын. Бу ил дә ки кәндә кедирсән. Бүтүн гоһум-әграбә јапышачаг хиртдәјиндән. О дејәчәк мәним оғлуму, бу дејәчәк мәним гызымы сәнә тапшырырам. Инди де көрүм нејләјәчәксән?

З е ј н а л л ы — Мән университетдә мүәллим олдуғум күндән бүтүн гоһум-әграбама билдирмишәм: әјриликлә мәним ишим јохдур. Билсин, кәлсин гәбул олунсун!

Ә ф ш а н — Бунлар сөздүр, киши.

О р х а н — Ана, муштулуг!

З ә һ р а — Хејир олсун, а бала?

О р х а н — Дајым кәндә кәлир, муштулуг!

З ә һ р а — Дајын? Ола билмәз.

О р х а н — Бу да телеграм.

З ә һ р а — Ај балам, ондан нә әчәб? О ки он илдән чохдур кәндә ајағыны басмыр.

О р х а н — Бу күн сәһәр өз машыныјла Бакыдан чыхыб. Саат үчә, дөрдә бурдадыр.

З ə h р а — Ди бəс нə дурмусан? Кет ата-на хəбəр елə. Өзүн дə jолдашларынла ону гаршыла.

О р х а н — Һара кедим, һарда гаршылаjым?

З ə h р а — О, əввəлляр кəндə кəляндə һəмишə Нарлы булағын габағында машындан дүшəр, əл-үзүнү jуjар, гоша чинарын алтында узанарды. Биз ону кедиб орда гаршылардыг.

О р х а н — Аj ана, ора ки, узагдыр.

З ə h р а — Машыны чыхарт, Чəлили дə, Һабили дə көтүр, кет ора.

О р х а н — Бах, бу башга мəсəлə. Аjры вахт машына jахын дүшмəjə гоjмурсан. Инди гардашындан өтрү...

З ə h р а — Бəс муштулуг истəмирдин? О да сəнə муштулуг.

Машынын тəкəр сəсləри ешидилир. Машын гыжылты илə кечиб Нарлы булағын гаршысында дajаныр. Суjун шырылтысы, гушларын чəh-чəһи ешидилир.

О р х а н — Бу да Нарлы булаг. Инди кəлин əл-үзүмүзү jуjаг. Дajым кими, чинарын алтында узанаг, көзлəjək.

Һ а б и л — Һавахт кəлячəк?

О р х а н — Индиляpдə кəляр. Анам дejир ки, о һəмишə машыны бурда əjлəjир.

Ч ə м и л — Сəн өл, дajынын jаман зөвгү вармыш. Бура лап чəннəтди.

Һ а б и л — Ријазиjjатчыларда белə зөвг?

Ч ə м и л — Ријазиjjатчыларда олан зөвг, һеч шаирлəрдə дə ола билмəз.

Һ а б и л — О нијə?

Ч ə л и л — Она көрə ки, шаирлəр онсуз да һəмишə көзəллик аləминдə jашаjыр. Амма ријазиjjатчылар гуру рəгəмлəрлə о гədəр əллəширлəр ки, көзəллик үчүн дарыхырлар.

О р х а н — Чəлил һəр шеjи əсасландырмағы бачарыр. Амма əслиндə анам дejир ки, дajын елə ушаглыгдан ше'ри, нəғмəни чох севəрди.

Һ а б и л — Дajын нə тəһəр адамдыр, аj Орхан?

О р х а н — Нечə нə тəһəр?

Һ а б и л — Дejирəм jə'ни ел-күн дəрдинə галандыр, jохса хejрə-шəрə jарамаз?

О р х а н — Нечə jə'ни?

Һ а б и л — Белə дə... Өзү бу кəнддəн чыхыб, һəлə үзүнү көрмəмишик...

Ч ə л и л — Үзүнү көрүб нejлəjирсəн, аj Һабил? Сəн о кишинин елədикляpинə бах.

Һ а б и л — Елədикляpи чох jахшы. Биз дə адыны ешидиб фəрəһлəнирик... Амма бунлар аздыр.

О р х а н — Нejлəсə хошуна кəляр?

Һ а б и л — Өз кəндиндəн һəр ил беш-алты ушағы алсын ганадынын алтына, апарсын Бакыjа.

Ч ə л и л — Гəбул елətдирсин института, һə?

Һ а б и л — Əлбəттə!

Ч ə л и л — Сорушмаг аjыб олмасын, онун өзүнү ким гəбул елətдирмишди института?

Һ а б и л — Онларын вахтында охуjан аз иди. Институтларын да гапысы чамаатын үзүнə ачыг. Инди машаллаһ, jериндəн дуран охумаг истəjир.

Ч ə л и л — Охусун да... Габағыны алан вар?

Һ а б и л — Сəн дə нə бош-бош данышырсан? Ики илдир кедирəм, ағзымдан вуруб гajтарырлар.

Ч ə л и л — Оғул да она дejəрəм ки, ағзындан вуруб гajтара билмəjəляр. Пишиклə күləшмəjə нə вар ки, оғулсан, пələнклə күləш.

Һ а б и л — Бу ил сəн күləшəрсəн, бахарыг. Һəлə ағзын исти jердəдир.

Тəjjарə курултусу ешидилир.

Ч ə л и л — Оғулдур, оғул!

О р х а н — Ким?

Ч ə л и л — Тəjjарə!

Jердəн алыб өз күчүнү
Галхар көjə тəjjарəляр.
Мəһəл гоjмаз нə jағыша,
Нə күləjə тəjjарəляр.
Учушу да əзəмətли,
Дурушу да əзəмətли.
Ашыб-дашар, тəjjарəляр.
Jердə дejил,
Көjдə jашар,
тəjjарəляр.

О р х а н — Jохса пилот олмаг истəjирсəн?

Ч ə л и л — Пилот jох, тəjjарəнин өзү олмаг истəjирəм.

О р х а н — Аj сағ ол!

Ч ə л и л — Бах, дajын əкəр тəjjарə илə кəлсəjди, инди чохдан чатмышды. Биз дə ону бурда көзləмəздик.

О р х а н — Көзləмəjин дə өз ləззəти вар.

Ч ə л и л — Бура бахын, аj ушаглар, тəjjарə мənзилбашына нијə тез чатыр?

Һ а б и л — Суалыны јеҹәсән ај Чәлил, ону билмәҹә нә вар ки?..

Ч ә л и л — Билирсән де дә.

О р х а н — Сән деҹәсән бизи әлә салырсан. Машынын сүр'-әти илә тәҹҹарәнин сүр'әти бирдир?

Ч ә л и л — Бу доғру. Даһа?

О р х а н — Нә даһа?

Ч ә л и л — Тәҹҹарә мәнзилбашына јалныз сүр'әтинә көрә тез чатмыр. Башга сәбәб дә вар.

Һ а б и л — Сүр'әтдән башга ајры сәбәб јохдур.

Ч ә л и л — Вар.

О р х а н — Даһа башга нә сәбәб ола биләр?

Ч ә л и л — Фикирләшин, тапын.

Машын тәкәрләрининн хырылтысы. З е ј н а л л ы машыны әјләҹир.

О р х а н — Дајы!

З е ј н а л л ы — Оһо!.. Орхан!.. Бурда нејләҹирсән?

О р х а н — Сәни көзләҹирик.

З е ј н а л л ы — Машаллаһ, бөјүк оғлан олмусан!

О р х а н — Јолдашларымла таныш ол.

З е ј н а л л ы — Чох көзәл. *(Зејналлы Чәлил вә Һабилlә таныш олур.)* Евдә-ешикдә нә вар, нә јох?

О р х а н — Саламатлыгдыр. Јолуну көзләҹирләр.

З е ј н а л л ы — Һә, мәктәби нә вахт гуртарырсан?

О р х а н — Гуртармышам.

З е ј н а л л ы — Гуртармысан? Нә вахт?

О р х а н — Бу ил.

З е ј н а л л ы — Илләр елә тез кәлиб кечир ки... Амма мән елә билирдим ки, сән кәлән ил гуртарачагсан. Тәбрик едирәм. Бәс јолдашларын?

О р х а н — Чәлил бу ил мәнимлә бир јердә гуртарыб, Һабил ики ил әввәл. Ики илдир кедир гәбула...

Ч ә л и л — Ағзына вуруб гајтарырлар кери.

Һ а б и л — Бу ил дә иншаллаһ, сизин ағзыныздан вурарлар.

О р х а н — Ағзыны хеҹирлиҹә ач, ә...

З е ј н а л лы — Јахшы, Орхан, һара кирмәк истәҹирсән?

О р х а н — Дајым һара мәсләһәт билсә, ора.

З е ј н а л л ы — Јох, Орхан, бу олмады. Бир евләнмәкдә, бир дә сәнәт сечмәкдә адама мәсләһәт көрмәзләр. Севки, севки лазымдыр!

Ч ә л и л — Орхан деҹир ки, мәним әвәзимә дајым севсин.

З е ј н а л л ы — Мәгсәдә долаҹы јолларла деҹил, бирбаша кетмәк лазымдыр.

Ч ә л и л — Тәҹҹарә кими.

З е ј н а л л ы — Бәли, тәҹҹарә кими.

Һ а б и л — Нечә, јә'ни тәҹҹарә кими?

Ч ә л и л — Бу мәним бајагкы суалымын чавабыдыр. Тәҹҹарә мәнзилбашына тәкчә сүр'әтинә көрә тез чатмыр, бир дә јолу бирбаша кетдиҹинә көрә, әҹилиб, бурулмадығына көрә тез чатыр. Машын, трамвај, јола көрә кедир, тәҹҹарә исә өз јолуну өзү ачыр.

З е ј н а л л ы *(фикирли)* — «Тәҹҹарә өз јолуну өзү ачыр». Көзәл сөздүр.

Ч ә л и л — Кечә кедир, күндүз кедир
тәҹҹарәләр.
Мәгсәдинә,
Мәнзилинә дүмдүз кедир тәҹҹарәләр.
Ениш билмәз,
Јохуш билмәз,
Долај билмәз
тәҹҹарәләр.
Нә бурулмаз,
Нә әҹилмәз
тәҹҹарәләр.

З е ј н а л л ы — Чәлил дүз деҹир. Чаванлар кәрәк тәҹҹарәдән нүмунә көтүрәләр. Мәгсәдә бирбаша кетмәҹи бачаралар. Мән истәҹәрдим ки, сиз машын кими јола көрә кетмәҹәсиниз, тәҹҹарә кими јолу өзүнүз ачасыныз. *(Чәлилә мүрачиәтлә.)* Хошум кәлди сәнин бу сөзүндән Чәлил. Кимин оғлусан?

О р х а н — Түкәз оғлу Теҹмурун нәвәсидир, ај дајы.

З е ј н а л л ы — Түкәз оғлу Теҹмурун? Һә!.. Таныјырам. О заман о, кәнд совети сәдриҹди. *(Өз-өзүнә.)* Дүнја гәрибәдир, гәрибәдир.

О р х а н — Нә фикрә кетдин, дајы?

З е ј н а л л ы — Көһнә бир әһвалат јадыма дүшдү.

О р х а н — Нә әһвалат, дајы?

З е ј н а л л ы — Һеч. *(Пауза.)* Бу чинарын алтында бир гәдәр узанмаг истәҹирәм.

О р х а н — Сән узан, биз машыны јујаг.

З е ј н а л л ы *(фикрә кедир)* — Түкәз оғлу Теҹмур! Гәрибә адам иди. Чамаата диван тутарды. Совет һөкүмәти тәзәчә гурулмушду. Мәктәбләр ачылмыш, мәишәтдә ингилаб јаранмышды. Јени һәјатдан, јени замандан һамы дөрдәлли јапышмышды. Һәјат гајнајырды. Һамы охумаг, јени дүнјаја тәзә

көзлә бахмаг истәjирди. Чаванлар ашыб-дашырды. О чаванлардан бири дә мән идим. Охумаг үчүн Бакыjа кетмәк истәjирдим. Кәнд советинин зәманәти лазым иди. Кәлдим Түкәз оғлу Теjмурун jанына.

Түкәз оғлу Теjмур — Һә, сән нә дејирсән, а бала?

Зеjналлы — Охумаг истәjирәм, зәманәт!..

Теjмур — Муздур баласысан?

Зеjналлы — Муздур дејәндә ки...

Теjмур — Кимин оғлусан?

Зеjналлы — Чаббарын.

Теjмур — Шәтә Чаббарын?

Зеjналлы — Бәли.

Теjмур — Олмаз, олмаз!

Зеjналлы — Нијә, Теjмур әми?

Теjмур — Билмирсән? Билмирсән, кет бабандан соруш.

Зеjналлы — Һансы бабамдан?

Теjмур — Ана бабандан, Коха Әбүлфәздән.

Зеjналлы — Онун мәнә нә дәхли?

Теjмур — Нечә нә дәхли? Бабан адамлары дөjәндә, инчидәндә билмирди ки, онун да гисасыны нәвәләриндән аларлар?

Зеjналлы — Бабам чохдан өлүб. Онун һаjыфыны мәндән нијә алырсыныз?

Теjмур — Бала, бу Шура һөкүмәтиди, jә'ни фәһлә-кәндли һөкүмәтиди. Мәктәбләри ачыб jохсул балаларындан өтрү.

Зеjналлы — Мәним дәдәм дә jохсулду.

Теjмур — Амма ана тәрәфин коха. Сән һәлә индидән билмирсән ки, һөкүмәт кимин һөкүмәтидир, охуjуб сәндән нә олачаг? Кет, бала, кет!

Зеjналлы — Суjу сүзүлә-сүзүлә гапыдан чыхдым. Нејләjә биләрдим? Ушаг ағлымла фикирләширдим: «Ахы мәним күнаһым нәдир? Бабам коха оланда нә олар? Бәли, о заман адамлары адамлығына көрә jох, ичтимаи көкүнә көрә гиjмәтләндириридиләр. Кәндимиздән үч нәфәр сечиб Бакыjа көндәрдиләр. Мән дә гошулдум онлара. Дүнjа хали дејилмиш. Мәктәбин мүдири нурани бир киши иди. Мәндән зәманәт сорушду, көврәлдим, дедим jохумду... Амма охумаг истәjирәм. Киши үзүмә бахды, долухсундум, деди — Горхма, сәни дә көтүрәрәм, амма бир шәртлә, jахшы охуjа билмәсән өзүндән күс... Кечәни күндүзә гатдым. Мүәллимләр башыма анд ичирди. Бир күн... Мүдир мәни jанына чағырды. Деди — охумағындан разыjам. Амма — Сәнин һаггында кәнддән пис кағыз кәлиб. О саат баша дүшдүм... Түкәз оғлунун ачыглы симасы кәлиб

дурду көзүмүн габағында... Амма мүдир, jенә мәнә jахшылыг еләди... Мәни говмады, охудум...

Орхан — Даjы, машын һазырдыр...

Зеjналлы — Чәлил, һара кирмәк истәjирсән?

Чәлил — Университетин ријазиjjат факүлтәсинә.

Зеjналлы — Бах, бу jахшы!.. Демәк сән өз jолуну тапмысан.

Чәлил — Алтынчы синифдән демишәм, кәрәк ријазиjjатчы олам.

Зеjналлы — Гиjмәтләрин нечәдир?

Орхан — Медал алыб.

Зеjналлы *(өз-өзүнә)* — Мүәллими олачағам... Дүнjанын нә гәрибә ишләри вар... Өмрүн jолларында гаршына елә шеjләр чыхыр ки, адамын jухусуна да кирмәз.

Орхан — Һабил дә ора кирмәк истәjир.

Зеjналлы — Һабил кимләрдәндир?

Һабил — Ширмәммәдин оғлуjам.

Зеjналлы — Узун Ширмәммәдин?

Орхан — Һә...

Зеjналлы — Машаллаһ... Ширмәммәд чох көзәл адамдыр. Өзүн дә атана охшасан, хошбәхтсән! Атан бизә чох jахшылыглар еләjиб. Тәк мәнә jох, һамыjа... Мүһарибә вахты бизим евә атан бахыб. Анам ондан чох разылыг еләjәрди...

Орхан — Өзү дә jахшы оғландыр, даjы.

Зеjналлы — Тәки олсун. Дүнjада jахшылыгдан jахшы нә ола биләр?..

Зәһра — Сабаһын хеjир, аj гардаш.

Зеjналлы — Агибәтин хеjир.

Зәһра — Машаллаһ, кәндин һавасы дүшүр сәнә. Бу нечә күндә әмәлли дәjишмисән. Рәнкин ачылыб.

Зеjналлы — Дүз дејирсән. Кәндлә шәһәрин һавасы бир дејил. Елә раһат нәфәс алырам ки, «Гаjа башы»нын суjу да ки, һеч Jесентуки суjундан әскик дејилмиш... Өзүмү лап jахшы һисс еләjирәм. Амма кетмәлиjәм.

Зәһра — Нә тәләсирсән? Шәһәрдә jағын дашмыр ки? Бир аз да гал, өзүнә кәл.

Зеjналлы — Үч-дөрд күнә кетмәлиjәм.

Зәһра — Ахы, тәк орда нејләjәчәксән? Ушаглар да Jесентукидә.

Зеjналлы — Jох, Әфшан гаjыдачаг. Һеч кәсә демә. Бу ил гәбул имтаһаны көтүрмәлиjәм.

Зәһра — Дејәндә нә олар ки? Онсуз да кәнддә һамы билир.

З е j н а л л ы — Һардан билирләр?

З ə h р а — Jер гулаглыды, гардаш. Бир дə сəн бундан нијə горхурсан? Нə олар, јахшылыг елə. Өмрүндə еләмəмисəн. Бу кəнддə һамы ел-күндүр. Бу ил бу кəнддəн үч-дөрд ушаға əл тутсан пис олар?

З е j н а л л ы — Бачы!..

З ə h р а — Һə, нə вар, ај бачы гурбан? Хејрə-шəрə јарамаг пис шејдир? Бу кəнд чамааты сəнин башына анд ичир. Адын кələндə ајаға дурурлар. Нə олар, сəн дə онларын ишинə јарајанда?

З е j н а л л ы — Ај бачы, бирини билирсəн, .бирини јох.

З ə h р а — Билдијим одур ки, алимсəн, университетдə беш кишинин бирисəн, һамы сəнин сөзүнү тутур. Инди де көрək билмədијим нədир?

З е j н а л л ы — Билмədијин одур ки, адама əл тутмағы, јахшылыг еləмəји сиз дүз баша дүшмүрсүнүз. Бачы, һəр јердə күзəшт еləмək олар, амма елм аləминдə күзəшт еləмək, о адамын евини јыхмагдыр.

З ə h р а — Јахшы, јахшы, сəн аллаһ. Дүзлүк елə бир сəнə галыб, бир дə бизим кишијə. Бəс бу чамаат билəн бичликдəн нијə билмирсиниз?

З е j н а л л ы — Ән бөјүк бичлик, дүзлүкдүр.

З ə h р а — Јахшы, инди нə дејирсəн? Дејирсəн, jə'ни Орхана да көмək еləмəјəчəксəн?

З е j н а л л ы — Ахы Орхан һəлə һара кирмək истədијини билмир.

З ə h р а — Елə өз факүлтəнəчə гој. Көзүн дə үстүндə олар.

З е j н а л л ы — Бəс белə дə сəнət сечмək олар? Дајысы ријазијјатчы олдуғуна көрə бачысы оғлу да истəди, истəмədи ријазијјатчы олмалыдыр?

З ə h р а — Нə олар, олсун!

З е j н а л л ы — Срағакүн ону јохладым. Билмир, бачы, һеч нə билмир.

З ə h р а — Əши билмир өјрədəрсəн... Сəн ананын гарнында өјрənмишдин?

З е j н а л л ы — Мəни һеч кəс Бакыја апармамышды. Чырыг шалвар-пенчəклə өзүм кетмишдим. Бачы, сəн мəни баша дүш. Гој ушаг һеч кəсин көлкəсинə сығынмасын. Дајысына күвəнəн охумаз, зəһмəтə гатлашмаз.

З ə h р а — Сəн гəбул елətдир, көр нечə охујур.

З е j н а л л ы — Орта мəктəбдə охудуғу кими охујачаг.

З ə h р а — Ваj сəни! Нечə үзүдөнүкмүшсəн, гардаш? Мəн

исə һəмишə ушаға дејирəм горхма, далында дағ кими дајын дајаныб. Бу көр нə дејир?

З е j н а л л ы — Елə орда да ушағын евини јыхмысан!

З ə h р а — Јахшы, өз ушагларыны нечə? Гојмамысан института? *(Пауза.)* Нијə сусурсан? Сəнинкиләр Орхандан јахшы охујуб? Һəрдəн кələндə ешитмирдим евиниздəки һəнкамəни? Көрмүрдүм нə зүлүмнəн охудурсан онлары? Нə олду? Өз ушагларыны института дүзəлтмədин?

З е j н а л л ы — Һаглысан, бачы, һаглысан!

З ə h р а — Һə, инди һазырлаш, бир аздан Ширməммəд кишикилə кедəчəјик.

З е j н а л л ы — Хејир ола?

З ə h р а — Бу күн наһара сəни гонаг чағырыб. О бириләрини рəдд елədин, кетмədин, амма Ширməммəд кишикилə кетмəмək олмаз. Өзүн билирсəн ки, о бизə нə јахшылыглар еләјиб.

З е j н а л л ы — Һаглысан,бачы, һаглысан!

З ə h р а — Мəн кедим ушаглара баш чəким, сəн дə јаваш-јаваш јығыш.

З е j н а л л ы *(тəк)* — Чətиндир. О мəни јаман јердə тутду. Көрəсəн нијə белədир? Нијə биз ағыр илләрдə мин чүр əзаб-əзијjətə гатлашыб охудуг, бизимкиләр бу фираванлыг ичиндə охумаг истəмир? Дөрд јүз грам чөрək, чətинлик, исти хөрək үзүнə һəсрət, ата гајғысындан узаг, ана нəвазишиндəн мəһрум, ағыр тəһсил илләрини мətанətлə баша вурдуг. Биз бу ашырымлары ашдыг, кечəни күндүзə гатдыг ирəлијə, јүксəлишə чан атдыг, охудуг, јорулмадыг. Китаблары су кими ичдик, бəсдир демədик. Мəн билмирəм биздəки билијə тəшнəлик, учуша һəвəс, көзлə көрүнмəјən зирвəләрə чатмаг ешги нə иди? Бу һиссин гајнағы нə иди? Бəс бу һисс мəним өвладларымда нијə јохдур? Бəлкə өвладларым үчүн јаратдығым раһатлыг, онларда архајынчылыг јарадыб? Мəним онлар үчүн јаратдығым бу раһатлығы онлар өз өвладлары үчүн јарада биләчəкми? Нијə онлар бу барədə дүшүнмүр? Бəлкə бу да тəбиидир. Бəлкə заман белə кəтириб? Јох, заман нејləсин? Күнаһкар бизик. Орханла бəрабəр Чəлил дə јохдурму? Чəлилдə олан чырпынты нијə Орханда јохдур? Онлар икиси дə ејни вахтын чаванлары дејилми? Нə исə чətин мəсələдир! Бир аздан Ширməммədкилə кедəчəјəм, миннətли чөрək јемəјə. О бириләри кими нијə буну да рəдд еләјə билмədим? Мүмкүн олмур. Бə'зən инсан өзү өзүнүн зиддинə кедир. Бу күн Ширməммədкилдə кəсəчəјим чөрək мəним үчүн борча чевриләчək, билирəм. Амма кетмəјə билмəрəм. Нијə белə олмалы-

дыр? Нијә верилән зијафәтләрин, дејилән сағлыгларын архасында мәгсәд, гаршысында борч дурмалыдыр? Амма әслиндә Ширмәммәд бир вахт бизә тәмәннасыз, мәгсәдсиз әл тутмушду.

Ш а б а н *(Узагдан сәси кәлир)* — Ај Зәһра бачы, ај Зәһра бачы!

З ә һ р а — Кәлдим, кәлдим, Кимди?

Ша б а н — Мәнәм, Шабан! Кәлмишәм, сизи апармаға. Ширмәммәд әми көзләјир.

З ә һ р а — Гардашы апар, мән дә кәлирәм.

З е ј н а л л ы — Мән бурдајам.

Ш а б а н — Ај сәнин көзүнә гурбан олум. Мәни таныдын? Шабанам да. Бир јердә аз дирәдәјмә ојнамышыг?

Зе ј н а л л ы — Вај сәни! Киши, нә јаман гочалмысан?

Ш а б а н — Күн ахшамды. Дајы гочалмајым? Елә сән дә сач-саггалы ағартмысан.

З е ј н а л л ы — Шабан, бу кәнддә мәним ән чох јадымда галан сәнсән. Ахы биз јолдаш олмушуг. Дәјирман тәпәсиндә күләшдијимиз јадындады?

Ш а б а н — Бәс мәним башымы јардығын нечә? Јадындады?

З е ј н а л л ы — Нијә јадымда олмасын? Ахы сән мәним ашыгларымы чырпышдырмышдын.

Ш а б а н — Вај сәни, нечә дә јадында галыб еј? *(Күлүшүрләр.)*

З е ј н а л л ы — Шабан, кедәк, инди ора.

Ш а б а н — Һара?

З е ј н а л л ы — Дәјирман тәпәсинә. Кедәк бир кечәнләри јада салаг.

Ш а б а н — Кечән күнә күн чатмаз, чаласан күнү күнә. Кедәк дејирсән, кедәк.

З е ј н а л л ы — Һарда ишләјирсән?

Ш а б а н — Ширмәммәд кишинин јанында. Онун шоферијәм.

З е ј н а л л ы — Кедәк.

Машынын сәси кәлир.

З е ј н а л л ы *(дүшүнүр)* — Еј ушаглыг, ушаглыг! Инди нә гәдәр сәнә әлими узатсам, чата билмәрәм. Бу јерләрин һәр гарышында мәним өмрүмүн бир парчасы итиб галыб. Өмрүмүн о парчаларыны ахтармагла тапмаг олмаз. Илләр онларын үстүнү өртүб, из итиб. Инсан өмрү нә гәрибәдир. Кәләчәк күн он илдән сонра олса да сәнә јахындыр. Кәләчәјә чата

биләрсән, кечмишә јох. Биз онда нә гәдәр тәмиз, нә гәдәр көзәл идик. Ахырынчы тикәмизи бир-биримизлә бөләрдик... Мәгсәдсиз, гәрәзсиз... Бәс инди нијә белә олсун?

Ш а б а н — Һә, нә фикрә кетмисән? Бураны таныјырсан? Гурчана чајыды, ha! Аз чиммәмишик бурда.

З е ј н а л л ы — Еләдир.

Машынын дајанмаг сәси ешидилир.

Ш а б а н — Бу да Дәјирман тәпәси!.

З е ј н а л л ы — Бурда бир чөкә ағачы варды.

Ш а б а н — Һә, чохдан гурујуб.

З е ј н а л л ы — Бу тәпәдә дә бир ев вар иди.

Ш а б а н — Дәмирчи Әлибаланын еви. Киши өләндән сонра ушаглары Бакыја көчдү. Ев сөкүлдү, дағылды. Инди бу тәрәфләрдә јашајан јохдур. Чамаат ја Бакыја көчүр, ја да шәһәрин ашағы тәрәфинә. *(Пауза.)* Һә нә олду? Көзүмә бир-тәһәр дәјирсән?

З е ј н а л л ы — Үрәјим сыхылды, Шабан. Кедәк.

Ш а б а н — Кедәк. Киши бизи көзләјир.

Машын тәрпәнир.

З е ј н а л л ы — Оғулдан, ушагдан нәјин вар?

Ш а б а н — Дөрдү Бакыдады, үчү институту гуртарыб, ишләјир. Биринә дә сән дәрс дејирсән. Дөрдүнчү курсда охујур.

З е ј н а л л ы — Ә, ады нәди?

Ш а б а н — Һафиз.

З е ј н а л л ы — Һафиз Әлибәјли?

Ш а б а н — Өзүдү ки, вар!

З е ј н а л л ы — Ә, бәс мән нијә билмәмишәм? Бәс мәнә нијә деməјиб? Билирсән нә ағыллы баладыр? Ән јахшы тәләбәләримдәндир. Шабан, сәни тәбрик едирәм. Көзәл өвлад бөјүтмүсән. Бајагдан дилхор идим, үрәјим ачылды. Ә, бәс мәнә нијә деməјиб?

Ш а б а н — Мән бир-ики дәфә дедим ки, сәнә десин. Деди, билмәсә јахшыды, ата.

З е ј н а л л ы — Ај афәрин,, дүз дејир. Һалал олсун!

Ш а б а н — Дүзү мән дә демәк истәмирдим. Бирдән ағзымдан чыхды.

З е ј н а л л ы — Дүнја хали дејил, бах, беләләри дә вар.

Профессор Зејналлынын еви. Телефон зәнки. Ә ф ш а н х а н ы м дәстәји көтүрүр.

Ә ф ш а н — Бәли, ешидирәм.

Г у л а м з а д ə — Профессор Зејналлынын евидир?

Ə ф ш а н — Бəли.

Г у л а м з а д ə — Профессор евдəдир?

Ə ф ш а н — Хејр, рајондадыр. Сорушан кимдир?

Г у л а м з а д ə — Һəким Гуламзадə.

Ə ф ш а н — О, доктор, сəсинизи ешидək. Бəlам, чохдандыр сəс-сорағыныз јохдур?

Г у л а м з а д ə — Бурда јох идим. Көј көлдə динчəлирдик. Ушаглары да орда гојуб, өзүм кəлмишəм.

Ə ф ш а н — Хејир ола, бу јајын истисиндə?

Г у л а м з а д ə — Дејир, јүк əјилмəсə, даш гəриблијə дүшмəз, Əфшан ханым. Көр мəн инди нə һалдајам ки, истираһəти јарымчыг гојуб кəлмəјə мəчбур олмушам.

Ə ф ш а н — Хејир ола?

Г у л а м з а д ə — Бизим бир гардаш оғлу вар. Чох тəрбијəли, мə'рифəтли, савадлы ушагдыр. Бу ил орта мəктəби гуртарыб. Кəрək ону дүзəлдим университетə. Дејирлəр, Зејналлы бу ил имтаһанда олачаг.

Ə ф ш а н — Бəли, бəли. Бу ил киши өзүнү ишə салыб. Елə мəн дə Јесентукидə идим. Ушаглары орда гојуб өзүм гајытмышам ки, киши бурда тəк галмасын.

Г у л а м з а д ə — Бəс, нə əчəб бу вахта кими кəлмəјиб?

Ə ф ш а н — Бу күн һарда олса кəлиб чыхар.

Г у л а м з а д ə — Дејирəм, Əфшан ханым, јəгин бу гəбул ишиндəн өтрү сизə чох адам зəнк еləјир. Дејирəм, бəлкə киши гəсдəн телефона кəлмир?

Ə ф ш а н — Јох, сиз нə данышырсыныз? Кимə, кимə сизə дə? Биз сизə өмрүмүз боју борчлујуг. Сиз бизим баламызы бизə гајтармысыныз.Сизин шəфалы əлləриниз...

Г у л а м з а д ə — О мəним борчум иди.

Ə ф ш а н — Сизин гардашыныз оғлуна көмək етмək дə бизим борчумуздур. Өмрүмүздə бир дəфə бизə ағыз ачмысыныз, елə шеј олар?

Г у л а м з а д ə — Онда хаһиш едирəм, ушағын имтаһан вəрəгəсинин нөмрəсини јазасыныз. 571-чи груп, нөмрəси 22, кимја факүлтəсинə.

Ə ф ш а н — Олду, јаздым. Кəлəн кими верəрəм.

Г у л а м з а д ə — Сизə архајынам, һа. Мəним университетдə Зејналлыдан башга танышым, достум јохдур.

Ə ф ш а н — Архајын олун.

Г у л а м з а д ə — Зəһмəт олмаса Зејналлы да бир мənə зəнк еləсин.

Ə ф ш а н — Баш үстə, дејəрəм. *(Дəстəји асыр.)* Һə, бу олду

он једдинчи адам. Јазыг киши нејləјəчək көрəсəн? *(Телефон зəнки. Əфшан дəстəји көтүрүр.)* Бəли, ешидирəм.

С ə к и н ə — Салам. Əфшан ханымды данышан?

Ə ф ш а н — Бəли, кимди?

С ə к и н ə — Сəкинəдӣ, сəнин партнихан.

Ə ф ш а н — Саламəлејкүм.

С ə к и н ə — Ај гыз, нијə көрүнмүрсəн?

Ə ф ш а н — Бурда јох идим.

С ə к и н ə — Дејирəм ахы. Он күндү зəнк вурурам, телефону көтүрəн јохду.

Ə ф ш а н — Хејир ола?

С ə к и н ə — Хејир олмамыш нə олачаг, ај саг олмуш? Билирсəн ателјемизə нə чүр парчалар кəлиб? Вјазанныдан тутмуш, кримпленə гəдəр. Валлаһ, адамын ағзынын сују ахыр.

Ə ф ш а н — Сəн аллаһ, о кримплендəн ики атрезлик сахла, гызымнан өзүмчүн.

С ə к и н ə — Сахла'да сөздү? Сəн мəни нə билмисəн? Бир голубој, бир каричниви, гојмушам шкафа, ағзыны да бағламышам. Нечə күндү сəни ахтарырам.

Ə ф ш а н — Ај сəни саг оласан. Дејирəм, сəн олмасан мəн лүт-үрјан галарам.

С ə к и н ə — Мəн өлмүшəм мəкəр · сəн лүт галасан? Биз дајы дүнəнин достү дејилик ки? Мəн демишəм, јенə дə дејирəм, сəни бəзəмək мəним бөјнума.

Ə ф ш а н — Өмрүн узун олсун, Сəкинə ханым. Мурадын көзүндə галмасын.

С ə к и н ə — Мурад дејəндə ки, валлаһ билирсəн дə... Көзүмүн ағы-гарасы бир балам вар. Атасыз бөјүтмүшəм ону. Бу ил нəмхүда гуртарыб мəктəби. Инди галмышам əл-аманда. Билмирəм нечə еjləjим? Инди дə али мəктəбə ушаг гојмаг Қəлбəла мүсибətиди. Мəним дə ораларда сəндəн башга кимим вар? Ешитмишəм, ərүн бу ил института пријом еləјəчək?

Ə ф ш а н — Кишинин бөјнуна гојмаг истəјирлəр. О да хəстə адам, галмышыг белə.

С ə к и н ə — Мəн өмрүмдə сəнə ағыз ачмамышам. Кəрək мəним сөзүмү атказ еləмиjəсəн.

Ə ф ш а н — Валлаһ, əкəр гəбула галса, дејəрəм көмək еləјəр.

С ə к и н ə — Галачаг, билирəм. Һамысындан хəбəрим вар.

Ə ф ш а н — Валлаһ, мəним хəбəрим јохдур.

С ə к и н ə — Аз, јахшы, өзүнү билмəмəзлијə гојма. Сəн дə билирсəн. Билирсəн дə, Əфшан ханым, чох да ки, мəним адым

1613—21

арваддыр. Амма мән елә ишләри билән адамам. Дүнја көркөтүр дүнјасыдыр. Биз дә ганырыг. Хәчаләтли галмарыг.

Әфшан — Белә сөзләр артыгдыр, Сәкинә ханым. Хаһиш едирәм...

Сәкинә — Сән бир ушағын листинин нумрасыны јаз. 315. 13-чү груп. Мехмат. Һә, сән аллаһ, көзүн үстүндә олсун.

Әфшан — Валлаһ, бизим кишинин хасиҗјәтини сән билмирсән. О, белә шејләри...

Сәкинә — Аз, јахшы да. Биз дә ганырыг. Кишинин чаны арвадын әлиндәди. Сән десән, онун нә ихтијары вар атказ еләјә?

Әфшан — Јахшы, бачардығымы әсиркәмәрәм.

Сәкинә — Сәнә архајынам, а...

Әфшан — Јахшы, јахшы! *(Дәстәји асыр.)* Һә, бу да олду он сәккизинчи. Јох, бу даһа ағ олду. Јазыг киши нејләјәчәк. Бу гәдәр адамы нечә кечирә биләчәк? *(Телефон зәнки.)* Лап өзүнү дағытса да көтүрмәјәчәјәм.

Телефон арды-арасы кәсилмәдән сәсләнир. Гапы зәнки. Әфшан гапыны ачыр.

Әфшан — Ваj, Ибиш әми, хош кәлдин. Сән һара, бура һара?

Ибиш — Хош күнүн олсун, гызым. Евинизи күчнән тапмышам.

Әфшан — Нијә? Бура ки мәшһур јердир. Һансы такси шоферинә десән кәтириб чыхарар. Бу кимдир?

Ибиш — Бу да мәним гыз нәвәмдир. Хәбирәнин илки.

Әфшан — Ај гызым, сән дә хош кәлмисән. Машаллаһ бөјүјүб, мән буну ушаглыгда көрмүшдүм.

Ибиш — Кәлиб-кетмирсиниз дә. Қасыб әмини сајмырсан. Дејир, гоһум кәлмијә-кәлмијә јад олар, јад кәлә-кәлә гоһум.

Әфшан — Дүз дејирсән, әми. Қәнддән чыханы бир дәфә ора ајаг басмамышам.

Ибиш — Дүз еләмирсән дә. Гоһум-гардашы јаддан чыхармаг олмаз.

Әфшан — Сәндән нә әчәб, ај әми?

Ибиш — Валлаһ, гызым, өвлад ки, вар, адамы дүшмән гапысына да апарар, дост гапысына да... Амма бура мәним евимди.

Әфшан — Әлбәттә, әми.

Ибиш — Бу ушаг мәктәби чохдан гуртарыб. Ики илдн кәлир, сизи дә бурда тапмыр. Гәбул олуна билмир, гајыдыр.

Әфшан — Бәли, бу да олду он доггуз.

Ибиш — Нә? Нә дедин?

Әфшан — Дејирәм он доггуз.

Ибиш — Он доггуз нәди, гызым?

Әфшан — Бу гызын нөмрәси.

Ибиш — Он доггуз дејил, ијирми доггуздур.

Әфшан — Һансы факүлтәјә кирәчәк?

Ибиш — Әдәбијјат факүлтәсинә.

Әфшан — Бизим киши ријазијјат факүлтәсинә дәрс дејир ахы?

Ибиш — Нә олар? Әдәбијјатда дәрс дејәнләри танымыр?

Әфшан *(дәриндән аһ чәкир)* — Таныјыр.

Ибиш — Вәссалам да. Гызым, Әфшан, мән ону-буну билмирәм. Бөјүмүсән, машаллаһ. Әрин, алим, өзүн дә ки, белә. Һәлә бу вахта кими сәнә ағыз ачмамышам? Јох. Бу мәним биринчи хаһишимди. Мән демәсәм дә сән өзүн кәрәк бу ушаға көмәк елијәсән. Бәс гоһум гоһума нә күндә лазымды? Гуру-гуру гурбанын олум?

Телефон зәнки, дәстәји көтүрмүр.

Әфшан — Еләдир, әми, еләдир.

Ибиш — Онда данышма, нә дејирәм, она гулаг ас. Биз кетдик. Сабаһ кәләчәјәм.

Әфшан — Нијә кедирсән, галын биздә.

Ибиш — Сән дедијими еләсән, евиндә галмыш кимијәм. Сағ ол!

Ибиш кедир, гапы зәнки, Әфшан гапыны ачыр, Зејналлы кәлир.

Зејналлы — Салам!

Әфшан — Нә јаман кеч кәлдин. Сәни јаман ахтарырлар.

Зејналлы — Елә она көрә дә кеч кәлмишәм. Сән дә наһаг гајытмысан. Ушаглар орда тәк нејләјәчәкләр?

Әфшан — Сәни ушаглара сата билмәрәм, киши. *(Телефон зәнки. Зејналлы телефону көтүрмәк истәјир.)* Көтүрмә. Гој нә гәдәр гышгырыр, гышгырсын.

Зејналлы — Нијә?

Әфшан — Хәбәрин јохду хәбәрдән, а киши? Бир о сијаһыја бах.

Зејналлы — Бу нәдир ки?

Әфшан — Күндә јүз адам зәнк еләјир. Даһа дәнк олмушам. Һәрә бирини тапшырыр. Өзү дә елә адамлардыр ки, үзүм кәлмир јох демәјә...

Зејналлы — Мәсәлән?

Әфшан — Мәсәлән, доктор Гуламзадә!

З е j н а л л ы — Һансы Гуламзадә? Гызы операсија елиҹән?

Ә ф ш а н — Һә... Ушағы о бизә тәзәдән гајтарды. Она нечә јох дејәсән?

З е j н а л л ы — Һә... Һаглысан. Һеч кәс баша дүшмәк истәмир. Һеч кәс бу ишин чинајәт олдуғуну, хәјанәт елədијини дәрк етмир. Билмирәм биз нә вахта гәдәр бу ади һәгигәти баша дүшмәјәчәјик? Өзүмүз өз ајағымыза балта чалачағыг? Бири мән өзүм... Мән өзүм өз ушагларымы... Һеч билмирәм... Дејән дә бизик, елиҹән дә. Мән дә кәнддән бөјүк бир сиҹаһы кәтирмишәм... Нечә елəјәчәјәм, һеч билмирәм... Тапшырмаг олар, бирини... икисини... Бу гәдәр адамы мән неҹләҹә биләрәм? *(Телефон зәнки.)* Чәһәннәмә ки, көтүрәчәјәм... *(Дәстәҹи көтүрүр.)* Бәли, ешидирәм.

Г а д ы н с ә с и — Данышан профессор Зеjналлыдыр?

З е j н а л л ы — Бәли.

Г а д ы н — Салам. Данышан Камалын јолдашыдыр. Сәлимзадә Камалын.

З е j н а л л ы — Һә... Салам. Нечәсиниз? Ушаглар нечәдир?

Г а д ы н — Сағ олун, әлинизи өпүрләр.

З е j н а л л ы — Бағышлајын, үзр истәјирәм, ушаглары кәлиб тез-тез јолуха билмирик... Инанын ки, вахт олмур.

Г а д ы н — Билирәм... Мәшғул адамсыныз... Чәтиндир.

З е j н а л л ы — Тәгаүд мәсәләниз дүзәлдими?

Г а д ы н — Бәли, дүзәлиб, чох сағ олун. Анчаг она көрә зәнк еләмәмишәм. Билирсиниз дә... Сизә о вахт демишдим. Бизим ортанчыл бу ил университетә кирмәлидир.

З е j н а л л ы — Билирәм... О вахт мәрһүмун јасында биз һамымыз сөз вердик. Онун ушағына көмәк еләмәк һамымызын борчудур.

Г а д ы н — Доғрусу, мән сиздән башга һеч кәсә инанмырам. Ахы бу киши гырх ил университетдә чан гојуб... Минләрлә адам јетишдириб... Инди онун ушағына һеч кәс јахын дурмаг истәмир. Бәс бу инсафдыр?

З е j н а л л ы — Сиз архајын олун, мән ректорла данышарам... һара кирмәк истәјир?

Г а д ы н — Елə атасынын сәнәтинə.

З е j н а л л ы — Чох јахшы.

Г а д ы н — Имтаһан вәрәгәсинин нөмрәси... јазын, хаһиш едирәм. 305. 21-чи груп.

З е j н а л л ы — Әфшан ханым, јаз о сиҹаһыја. Нөмрә 305, 21-чи груп. Мехмат. Сәлимзадәнин оғлу.

Г а д ы н — Чох сағ олун. *(Зеjналлы дәстәҹи асыр, дәриндән аһ чәкир.)* — Дәһшәтдир!.. Бу, мүсибәтдир!..

Деканлыг. З е j н а л л ы, декан.

З е j н а л л ы — Салам!

Д е к а н — Салам, хош кәлмисән. Һә, кәнддә нечә динчәлдин? Рәнкин әмәлли-башлы ачылыб.

З е j н а л л ы — Бурда тутулар.

Д е к а н — Горхма, сәни чох әзиҹјәтә салмарыг.

З е j н а л л ы — Бир бу сиҹаһыја бах.

Д е к а н — Бу нәдир белә?

З е j н а л л ы — Танышларымын, јахын достларымын, гоһум-гардашымын балаларынын адлары. Дүз әлли ики нәфәр. Мән бу ил бунларын һамысыны университетә гәбул елətдирмәлиҹәм.

Д е к а н — Һә, баша дүшүрәм, амма бу, һәлә һарасыдыр? Бу әлли ики нәфәр сабаһ јүз әлли ики, бириси күн ики јүз әлли ики олачаг. Бу белədир, биз бунлары чох јахшы биликик.

З е j н а л л ы — Бәс нечә олсун?

Д е к а н — Дәрд дә бурасыдыр. Нечә олсун?

З е j н а л л ы — Бу адамларын һеч бирисинин үзүндән кечмәли дејил, һамысы ја јахын гоһум, гардашдыр, ја да вахтилә мәнә чох бөјүк јахшылыг еләмиш, дост-таныш, таныш-билиш...

Д е к а н — Сизи баша дүшүрәм.

З е j н а л л ы — Баша дүшмәк аздыр. Инди дејин көрүм, мән неҹләҹим?

Д е к а н — Елə билирсән, бу вәзиҹјәтдә јалныз сәнсән? Белə бир сиҹаһы мәндə дə вар, о бирисиндə дə...

З е j н а л л ы — Бәс нечә олсун?

Д е к а н — Ону тәкчә мәндән јох, һамыдан, бах бу сиҹаһыдакыларын ата-аналарындан сорушмаг лазымдыр! Чамаат өзү еләҹир, нәтичәдə пислə јахшы, һагла наһаг бир-бириня гарышыр. Әдаләт тапданыр, һәгигәт сусур.

З е j н а л л ы — Ким тапдајыр әдаләти, ким сусдурур һәгигәти?

Д е к а н — Мән, сән, о... Күнаһкар бизик, һамымызыг...

З е j н а л л ы — Инди ки белədир...

Д е к а н — Нә? Неҹләјәк?..

З е j н а л л ы — Чәтиндир! Бу адамларын һамысы кәлиб дурур көзүмүн габағында... Кечәләр дə мәнə аман вермир, јухума кирирләр, кими јалварыр, кими хаһиш едир, кими тәләб едир... Кими дə... Вахтилə елədији јахшылығын әвәзини истәјир.

Декан — Бәли, еләдир. Биз дә бүтүн бу хаһишләри, јалварыш вә тәләбләри нәзәрә аланда Зејналлы кими профессорларын биринчи фәнн имтаһанында һәгигәт үзә чыхыр. Әлли нәфәрдән он доггузу кәсилир.

Зејналлы — Һәлә бу чаванлар чәмиҹҹәтә атылмамышдан, онларын гиҹмәти дүзкүн верилмирсә, онлар гара илә ағын сечилмәдиҹини көрүрләрсә, бунун сонрасы нечә ола биләр? Беләликлә, биз чәмиҹҹәтә атылмаг истәҹән чаванларын үрәҹиндәки инамы өлдүрүрүк. Инамы! Сән буну баша дүшүрсән? Билирсән бу нә демәкдир? Ким бизә бу һаггы вериб? Биз чинаҹәт еләҹирик, декан, чинаҹәт! Бир нәфәри өлдүрән чанини күлләләҹирләр. Биз исә бир нәфәри ҹох, минләрин инамыны, үмидини мәһв едирик. Еләҹсә бәс бизим чинаҹәтимизин чәзасы нә олмалыдыр?

Декан — Бунлар доғрудур. Амма мәсәлә бундадыр ки, көтүрәк сизин оғлунузу. Кечән тәдрис илиндән ики борчу галыб. Инди нә едәк?

Зејналлы — Ганун нә тәләб едирсә, ону.

Декан — Гануна көрә курсда галмалыдыр.

Зејналлы — Галсын!

Декан — Амма ону сизә көрә гәбул еләмишик.

Зејналлы — Доғрудур. Күнаһкар о дејил, мәнәм.

Декан — Әлбәттә.

Зејналлы — Мән бу сиҹаһыны чырыб имтаһана кирирәм. Һеч кәс дә мәндән һеч бир хаһиш едә билмәҹәчәк.

Декан — Һамы сиздән үз дөндәрәчәк.

Зејналлы — Амма әдаләт тапданмаҹачаг.

Декан — Ону да дејим ки, сиз бу сиҹаһыны чыранда башгаларынын да чибиндәки сиҹаһы өз-өзүнә өлүр.

Зејналлы — Мән дә буну истәҹирәм!

Зејналлы — Имтаһан кедир, мән дүшүнүрәм... Гәрарым гәтидир! Амма... чох чәтиндир. Сиҹаһымдакы чаванларын һеч бирини үздән танымырдым. Нөмрәләрини дә әзбәрдән билмирдим. Одур ки, һеч кәсә фәрг гоҹмадан әдаләтлә имтаһан кедирди. Һәр кәсин һаггы өзүнә верилирди... Анчаг... Бәс таныдыгларым? Гызымы өлүмдән хилас еләҹән һәкимин гардашы оғлу? Мәним бачым оғлу? Бах бурда илишдим... Һәкимин гардашы оғлунун рәнки кағыз кими ағармышды... Дили топуг чалырды. Һә... нә олду? Сәни көзләҹирик... Икинчи суалын нәдир?

Һәкимин гардашы оғлу — Косинуслар теореми...

Зејналлы — Һә, даныш! Әввәл теореми де, дүстуру ҹаз, сонра да дүстуру чыхарт. *(Сүкут.)* Билмирсән?

Һәкимин гардашы оғлу — Үчбучағын бир тәрәфинин квадраты... бәрабәрдир... бәрабәрдир...

Зејналлы — Нәҹә?

Һәкимин гардашы оғлу — Бәрабәрдир...

Зејналлы — Сөзүн далы кәлмәди. Амма һәким, мећрибан чөһрәси илә кәлиб дурду көзүмүн габағында. Бирдән чөһрәси тутулду. Әлләрини овушдура-овушдура мәнә гәзәблә бахырды. О әлләр... Мәним баламы өлүмүн пәнчәсиндән хилас едән о әлләр, мәним учбатымдан мүрмүч олмушду... Титрәҹирди. Мән бир вахт миннәтдарлыгла сыхдығым о әлләрә инди баха билмирдим. О мәнә бирчә кәлмә «чох сағ ол» деди. Гәрибәдир, ким һаглыҹды, мән, ҹа о?

* * *

Зејналлы — ...Бир ај кечди. Бу бир ај мәним һәјатымын ән туфанлы аҹы олду. Хаһишләр рәдд олундугча шәһәрдә мәним һаггымда бир сөз кәзирди. «Сәрчәнин бәҹлиҹи дары совулунчаҹа гәдәрдир». Анчаг һеч билән ҹох иди ки, бу бәҹлик мәнә нә гәдәр ағыр баша кәлди. Гоһум-гардаш, таныш-билиш һамысы мәндән инчиди, күсдү. Телефон зәнкләри кәсилди. Һеч кәс мәндән разы галмады. Анчаг вичданым мәндән чох разы иди. Вичданымы тапдамадым. Әдаләт күлүмсүндү. Дүнјада вичданын өзүндән разы галмасындан бөҹүк хошбәхтлик ҹохдур. Бир күн бачымдан чох ағыр бир мәктуб алдым. Оғлум мәндән инчимишди. Атасыны данышдырмырды. Мән ки өз-өзүмдән разы идим. Өзүм өз һиссләрим илә јахшыча сөһбәт едирдим. Һиссләрим, фикирләрим мәнә «сағ ол» деҹирди. Мәнә салам верәнләрин дә саҹы азалмышды. Арвадым да мәндән инчимишди. Сәһәрләр мән өзүм-өзүмә «сабаһын хеҹир» деҹирдим. Анчаг сиз елә күман еләмәҹин ки, мән тамамилә тәк галмышдым. Мәнә тамамилә тәзә салам верәнләр, еһтирамла гаршымдан кечәнләр дә тапылмышды. Бунлар әдаләт наминә университетин тәләбә билетини дашыҹан, инамыны өзүнә гаҹтардығым чаванлар иди. Онларын бирини сиз таныҹырсыныз. Чәлил, кәнддә таныш олдуғум Чәлил. Бир күн она раст кәлдим.

Чәлил — Салам, профессор.

Зејналлы — Салам, Чәлил, сәни тәбрик едирәм.

Чәлил — Сағ олун, профессор. Сизә миннәтдарам.

Зејналлы — Мәнә ҹох, өзүнә, өз ағлына миннәтдар ол.

Чәлил — Сизә һагг наминә миннәтдарам!

Зејналлы — Һагг узанар, амма гырылмаз. Мән сәни

кәндәки бир сөзүндән таныдым. Тәҗҗарә, машын кими јола көрә кетмир, јолу өзү ачыр. Сән јолу өзүн ачдын. Тәҗҗарә кими. Сән елә дә јаша, оғул.

Ч ә л и л — Чалышарам, профессор.

З е ј н а л л ы — Тәҗҗарә кими, ешидирсәнми, оғул, тәҗҗарә кими. О ше'ри бир дә десәнә.

Ч ә л и л — Кечә кедир,
Күндүз кедир
тәҗҗарәләр.
Мәгсәдинә,
Мәнзилинә дүмдүз кедир
тәҗҗарәләр.
Ениш билмәз,
Јохуш билмәз,.
Долај билмәз, тәҗҗарәләр.
Нә бурулмаз
Нә әјилмәз
тәҗҗарәләр.
Ичәридән алышмаса
Бу сүр'әтлә,
Бу чүр'әтлә
Кедә билмәз
тәҗҗарәләр.
Өзү кими
Өлүмү дә мәрданәдир.
Мәнзилинә уча-уча,
гача-гача
Өз ичиндән тез үзүләр
тәҗҗарәләр.
Јаваш-јаваш енә билмәз,
Өләндә дә бирдән өләр
тәҗҗарәләр.

1972

ГӘЛӀӘН

(РАДИО—ПЈЕС)

ИШТИРАК ЕДӘНЛӘР:

Ә к р ә м — ипәк фабрикиндә фәһлә.
М ү д и р — күлләмә сехинин мүдири.
М ү а в и н — сех мүдиринин мүавини.
Г а д ы н — сех мүдиринин арвады.
М и л л и с р ә и с и.

БИРИНЧИ ШӘКИЛ

Милис рәисинин отағы. Телефон апаратында ишыг јаныр. Р ә и с дәстәји көтүрүр.

Р ә и с — Бәли, ешидирәм.

Н ө в б ә т ч и — Јолдаш рәис, сизи бир нәфәр көрмәк истәјир. Дејир...

Р ә и с — Билмирсән ки, мәшғулам?

Н ө в б ә т ч и — Билирәм, анчаг бу адам әл чәкмир, һәм дә гәрибә сөзләр данышыр. Дејир, рәиси инди көрмәлијәм.

Р ә и с — Јахшы, бурах кәлсин. *(Әкрәм әлиндә бир бағлама дахил олур.)* Бујурун, ешидирәм.

Ә к р ә м — Билмирәм һардан башлајым?

Р ә и с — Гуртардығын јердән.

Әкрәм — Елә мән дә ордан башламаг истәjирәм. Амма кәрәк әввәлчә танышлыг верәм ки, сонракылар ајдын олсун.

Рәис — Бујур.

Әкрәм — Мән фәһләјәм.

Рәис — Чох әчәб, һарда?

Әкрәм — Фабрикдә.

Рәис — Һансы фабрикдә?

Әкрәм — Ипәк фабрикиндә, күлләмә сехиндә.

Рәис — Сонра?

Әкрәм — Бизим сехин мүдирини јәгин ки, таныјырсыныз?

Рәис — Нәдән билирсән ки, таныјырам?

Әкрәм — Бу балача шәһәрдә ону танымајан јохдур. Ләгәби дә вар, әскинас Мәмиш.

Рәис — Һә, таныјырам.

Әкрәм — Онун бир јахшы һәјәтјаны саһәси вар.

Рәис — Ат арабасы нечә?

Әкрәм — Арабасы јохдур, амма машыны вар.

Рәис — Сонра?

Әкрәм — Сонрасы одур ки, бир иш јолдашым вар, јахшы бағбандыр. Ону бағчасында ишләтдирир, фабрикин һесабына.

Рәис — Һә... Ондан нә десән чыхар. Фәһләләрдән һансыса кәрәк ки, ону ичласда јахшыча ислатмышды.

Әкрәм — Бәли, бәли, бах, һәмән о фәһлә мән идим... Онун үстүнә төкдүјүм су, гајыдыб өзүмү ислатды.

Рәис — Нечә?

Әкрәм — О чүр ки, о әһвалатдан һеч он күн кечмәмиш мәнә шәр атды, куја мән оғрујам.

Рәис — Нечә шәр?

Әкрәм — Күл вуранда парчанын алтына без салырыг. О без рәнкә булашыр, һеч нәјә јарамыр. Ондан бир парча көтүрмүшдүм евдә габ дәсмалы еләмәк үчүн. Мәни тутдурду, төһмәт вердирди.

Рәис — Сонра?

Әкрәм — Бу күн онун бағчасында ишләјән јолдашымын вачиб иши варды. Мәним дә истираһәт күнүмдү. Мәндән хаһиш еләди ки, онун әвәзиндә бағчада ағачларын дибини јумшалдым. Кетдим. Бағчанын гапысыны ачмышдым ки, көрдүм бир нәфәр , ики әлиндә дә бағлама дуруб. Елә билдим мүдирин гоһумларындандыр. Салам вермишдим ки, киши бағламанын бирини јерә атыб көтүрүлдү.

Рәис — Бәс евләриндә һеч кәс јох иди?

Әкрәм — Јох, евләриндә ким вар ки? Бир арвадды, о да ки, ишдә... Һә, гачанын далынча көтүрүлдүм, амма тута билмәдим, гајыдыб јердәки бағламаны көтүрдүм, кәлдим бура.

Рәис *(бағламаны көстәрир)* — Будур?

Әкрәм — Бәли.

Рәис — Ичиндә нә вар?

Әкрәм — Билмирәм.

Бағламаны ачырлар. Хејли пул, ипәк парчалар вә бир гызыл гәлјан чыхыр.

Рәис — Пулу саj.

Әкрәм — Өјүвәчән, бу гәдәр пулу нејләјирмиш.

Рәис — Де ки, нечә јығыб?

Әкрәм — Нечә јығдығы мә'лумдур. Өзү дә мин-мин чинләјиб бизи зәһмәтә салмамаг үчүн. Он једди мин. *(Пулу масанын үстүнә атыр.)* Адамын әлини јандырыр.

Рәис — Нијә?

Әкрәм — Бу, бизим зәһмәтимиздән оғурланан манатлардыр... Амма кәрәк оғру апарајды.

Рәис — Нијә?

Әкрәм — Оғрудан оғруја һалалдыр.

Рәис — Онда бура кәтирмәјәјдин, апарыб өзүнә верәјдин.

Әкрәм — Кәтирдим ки, мәнә оғру ләкәси вуранын өзүнүн оғру олдуғуну она көстәрим.

Рәис — Ону бачармајачаксан.

Әкрәм — Нијә? Бу бојда зырылтыны да дана биләр?

Рәис — Лап о јана да кечәр.

Әкрәм — Нечә даначаг?

Рәис — Әввәл сән она сүбут елә ки, бунлар онун евиндән оғурланыб.

Әкрәм — Бәс һардан оғурланыб?

Рәис — Билмирәм.

Әкрәм — Паһ атоннан.

Рәис — Бәли... Бу һүгуги ишдир, бурда сүбут лазымдыр. О дејә биләр ки, бунлардан хәбәрим јохдур. Мәнә бөһтан атырлар.

Әкрәм — Јә'ни она сүбут еләмәк олмаз? Бәс бу гәдәр дөвләти кедән милисә хәбәр еләмәјәчәк?

Рәис — Бу дөвләт, мәкәр өзүнүнкү иди ки, һарај-һәшир гопартсын?..

Әкрәм — Паһ атоннан! Даһа мәним сөзүм јохдур...

ИКИНЧИ ШӘКИЛ

Сех мүдиринин еви... Евин алты үстүнә чевриліб. Долаблар, сијиртмәләр ачылыб төкүлүб. Мүдирин арвады отагда вар-кәл едир.

Г а д ы н — Бу нә иш иди баҝымыза кәлди. Инди биз нејләјәк?.. Һара хәбәр еләјәк?..

М ү д и р Һөвлнак дахил олур.

М ү д и р — Нә олуб? Телефонда елә гышгырдын ки, дедим көрәсән нә вар?

Г а д ы н — Көрмүрсән? Көрмүрсән ки, евин алтыны үстүнә чөвүрүбләр?..

М ү д и р — Ким?

Г а д ы н — А киши, бәс көрмүрсән ки, еви јарыблар?

М ү д и р — Јарыблар?

Г а д ы н — О фәһләни сән бура көндәрәндә...

М ү д и р — Фәһлә?.. Јох, ола билмәз. Нә апарыблар?

Г а д ы н — Һамысыны.

М ү д и р — Ону да?

Г а д ы н — Бәс нә? Евимиз јыхылды.

М ү д и р *(дивардан асдығы гәљән коллексијасына бахыр)* — Гызыл гәљәны да?!.

Г а д ы н — Бәли...

М ү д и р — Евин јыхылсын, евимизи јыхан.

Г а д ы н — Де дур, белә отурмаг олмаз. Көр бир, нејләјирсән?

М ү д и р — Нејләјәчәјәм?

Г а д ы н — Отуруб үзүмә бахачагсан?

М ү д и р — Арвад, һарај салма, бизим евимиз јарылмајыб. Һеч нәјимиз дә оғурланмајыб...

Г а д ы н — Ә... сән нә данышырсан? О пулун һәр манаты үстүндә өмрүмүз јаныб... Нә әзијјәтлә газанмышыг.

М ү д и р — Арвад, өзүнү гатма...

Г а д ы н — Бәс мән газанмамышам?

М ү д и р — Газандыгларын әјниндә... Сус, данышма, гоншулар да билмәсин. Гоһум-гардаша да демә... Дәрдимиз ичимиздә галсын. Елә кәлирин белә дә кедиши олар...

Г а д ы н — Дејирсән, јә'ни...

М ү д и р — Јә'ниси-мәниси јохду... Сус, вәссалам...

ҮЧҮНЧҮ ШӘКИЛ

Рәисин отағы. Р ә и с мәшғулдур. Ә к р ә м дахил олур.

Р ә и с — Һә... Инди көрдүн ки, мән дејән олду? Бу күн үчүнчү күндүр, сәс чыхмыр. Һәриф сусур.

Ә к р ә м — Ишә дә кәлмир. Дејирләр хәстәдир.

Р ә и с — Бәс олмаз? О бојда дөвләт әлдән кедиб сәсини дә чыхара билмир.

Ә к р ә м — Бу дәрд ону өлдүрәчәк.

Р ә и с — Бир түфејли азалар.

Ә к р ә м — Бәс инди нејләјәк?

Р ә и с — Оғрунун ичиндә дүшмүшүк. О тутуланчаг... Әсас мәсәлә мүдирин бојнуна гојмагдыр.

Ә к р ә м — Оғру тутуландан сонра асандыр.

Р ә и с — Нијә елә күман едирсән?

Ә к р ә м — Оғру өз оғурлуғуну бојнуна аландан сонра о нејләјәчәк?

Р ә и с — Ики чүр оғру вар, Әкрәм. Сәнин мүдирин пешәкар оғрудан даһа горхулу оғрудур. Пешәкар оғрунун бојнуна гојмаг олур, амма...

Ә к р ә м — Елә демә, де ки, мәним мүдирим бичә оғрудур, о бириси исә кич.

Р ә и с — Тамамилә доғрудур. Бичә дејәчәк ки, мәнә бөһтан атырлар. Ахы бу шејләрин мәһз онун евиндән оғурланмасына даир әлимиздә бир сүбут јохдур.

Ә к р ә м — Оғру тутуландан сонра?

Р ә и с — Јеканә сүбут онун ифадәси олачаг... Мүдирин дә дејәчәк бу, мәним дүшмәнләрим тәрәфиндән дүзәлдилмиш бир кәләкдир... Үзүмә адам дурғузурлар. Сән елә билирсән, биз онун оғру олдуғуну билмирик? Билирик, өзү дә лап чохдан. Амма тута билмирик. О, изләндијини јахшы билир, гујруг әлә вермир. Чүнки о, ади оғру дејил, маһир оғрудур.

Ә к р ә м — Бәс онда нечә олсун?

Р ә и с — Сабаһ сәһәр кәл, данышаг.

ДӨРДҮНЧҮ ШӘКИЛ

Сех мүдиринин отағы. М ү а в и н, Ә к р ә м дахил олур.

Ә к р ә м — Салам, јолдаш мүавин, мүдир һәлә сағалмајыб?

М ү а в и н — Көрмүрсән, јериндә мәнәм?

Ә к р ә м — Һәмишә сән оласан.

М ү а в и н — Үрәк сөзүндү?

Ә к р ә м — О, чәтин сағалар.

М ү а в и н — Хәстәлијини билирсән?

Ә к р ә м — Билирәм, сағалан хәстәлик дөјүл. *(Мүавин стол архасында јерини рәһатлајыр.)* Һә, јахшы еләјирсән, јериндә бәрк әјләш, о чәтин кәләр.

М ү а в и н — Дејнән сән өл!..

Ә к р ә м *(әли илә онун үзүнә тохунур)* — Бу сән өл, дүз сөзүмдүр!

М ү а в и н — Ә, һардан билирсән?

Ә к р ә м — Сән билмирсән онун хәстәлијини?

М ү а в и н — Сән өл, билмирәм, Әкрәм.

Ә к р ә м — Ә... мәним ишим-күчүм вар, мәни өлдүрмә.

Сех мүдири чох әзкин һалда кәлир, м ү а в и н дәрһал столун архасындан кәнара чәкилир.

М ү а в и н — Һәмишә ајаг үстә, а мүдир.

Ә к р ә м — Ә, һәлә ајаг үстә дөјүл, көрмүрсән киши әјилиб?

М ү д и р тәрс-тәрс ону сүзүр.

М ү а в и н — Ағзыны хејрә ач, нә олуб она?

М ү д и р — Әкрәм, мәндән нә истәјирсән?

Ә к р ә м — Чанына сағлыг.

М ү д и р — Инди бурда нә дурмусан, чыхыб кетсәнә.

Ә к р ә м — Икиликдә сәнинлә сөһбәтим вар.

М ү д и р — Ә, үзүмә гәншәр дедин, далымча данышдын, дојмадым? Инди јыхылмышам бөјрү үстә, јенә мәндән әл чәкмирсән? Сәнин мәнимлә нә кизли сөһбәтин ола биләр?

Ә к р ә м — Вар, мүдир, вар.

М ү д и р — Тәзә сөздү, јохса о көһнә бајатылары чағырачагсан?

Ә к р ә м — Лап тәзә! Һеч гаты ачылмајыб.

М ү д и р — Онда бујур. Амма гој әввәлчә бир дәнә һәб атым, сонра... *(Һәб атыр)* Һә... бујур.

Ә к р ә м — Дедим, ахы икиликдә.

М ү а в и н — Мән чыха биләрәм.

М ү д и р — Хејр, чыхма. Гој сөзүнү десин.

Ә к р ә м — Амма икиликдә јахшыдыр. Мәнимчүн тәфавүтү јохдур. Сәнин хејринә олар.

М ү д и р — Узун еләмә, сөзүнү де.

Ә к р ә м — Гој онда бир гәлјанымы долдурум. *(Әкрәм гызыл башлыглы гәлјаны чыхарыб тәнбәки долдурур, мүдир диггәтлә гәлјана бахыр, һалдан-һ ыла дүшүр.)*

М ү д и р *(мүавинә)* — Сән чых чөлә.

Ә к р ә м — Көрдүн, икиликдә јахшыдыр? Инди мәни баша дүшдүн?

М ү д и р — Дедим гој үрәјинчә олсун.

Ә к р ә м — Сәнин, ја мәним?

М ү д и р — Елә икимизин дә... Гәрибә оғлансанмыш сән, ај Әкрәм.

Ә к р ә м — Нечә илди бир јердә ишләјирик, бәс һәлә инди билирсән?

М ү д и р — Һәр ишини билирдим, буну јох.

Ә к р ә м — Нәји билмирдин, а мүдир?

М ү д и р — Нә јахшы гәлјанын вар?

Ә к р ә м — Башлығы гызылдыр.

М ү д и р — Де сән өл.

Ә к р ә м — Мүдирин әзиз чаны үчүн.

М ү д и р — Ада... Мәнә? Мәнә кәләк кәлирсән?

Ә к р ә м — Мән сәнин чанына јаландан анд ичмәрәм. Дағдан ағыр кишисән, сәнин чанын үчүн гызылдыр. Ал бах. *(Мүдир гәлјана бахыр.)* Һә... Нә олду, гызыл дөјүл?

М ү д и р — Ада. Һеч сәнин инсафын јохду?

Ә к р ә м — Нечә бәјәм? *(Мүдир сусур.)* Һә... дејирсән фәһләјә јарашмыр, гызыл гәлјан?

М ү д и р — Ада... Мәнә?

Ә к р ә м — Сәнә нә?

М ү д и р — Мәнә нә дејәчәкдин?

Ә к р ә м — Бура бах, көрүрәм гәлјандан хошун кәлди, көтүр, гурбанды сәнә. Касыбын әлиачыг олар.

М ү д и р — Ада... мәнә? Ада... *(Сөзүнү кери гајтарыр, дејә билмир.)*

Ә к р ә м — Ада, верирәм дә... Бурда өзкәси јохдур ки...

М ү д и р — Әкрәм.

Ә к р ә м — Нә вар?

М ү д и р — Ада, бу сәнә һардан?

Ә к р ә м — Нечә бәјәм? Јетим әлиндә гоғал әчаиб? Чанын үчүн, мүдир, дәдәмин гәлјаныдыр.

М ү д и р — Ада... дәдәни танымырдым?

Ә к р ә м — Һә... Инди баша дүшдүм. Сән ахы мәни оғру кими таныјырсан, амма сән өл, бу оғурлуг дөјүл.

М ү д и р — Ада... сән гәлјан чәкәнсән?

Ә к р ә м — Һәкимләр дејир, папирос чәкмә. Үч күндүр гәлјана кечмишәм.

М ү д и р — Нечә күндүр?

Ә к р ə м — Үч күн. Сән хəстəлəнəн күндəн...

М ү д и р — Ада...

Ә к р ə м — Нə олуб ej?.. Ада, ада...

М ү д и р — Əкрəм... Сән ахы тəмиз оғлансан.

Ә к р ə м — Она көрə төһмəти јамадын күрəјимə?..

М ү д и р — Дедим лап тəмиз оласан.

Ә к р ə м — Јə'ни сənин кими... *(Пауза.)* Сənə нə олду билмирəм, гəљјан чыхан кими һалын дəјишди. Дедим көтүр, пешкəшдир, көтүрмədин. Инди нејləјək? Дејирсən, фəһлə гəљјан чəкмəз, баш үстə, чəкмəрəм. *(Гəљјаны чибинə гојур.)*

М ү д и р — Нијə чəкмир? Фəһлə гəљјан да чəкəр, үзүмə силлə дə чəкəр, һəлə бир башыма гапаз да чəкəр... Нијə дə чəкмəсин?

Ә к р ə м — Јох, көрүрəм доғрудан хəстəсən, мən кедим, ајры вахт кələрəм, данышарыг.

М ү д и р — Кетмə, һара кедирсən? Сөзүнү де. *(Сүкут.)* Мүнтəзирəм гуллуғунда, сөзүнү де...

Ә к р ə м — Сөзүм одур ки, о төһмəти үстүмдəн көтүрə билмəзсəн?

М ү д и р — Нијə көтүрмүрəм? Бир төһмət нə бөјүк зибилдир, сənə чанымы да гурбан еləјəрəм... Даһа нə гуллуғун?

Ә к р ə м — Оғурлуг сөзүнү дə ордан көтүрəчəксən?

М ү д и р — Əлбəттə. Əлбəттə. Истəјирсən һəлə о дамғаны өз гујруғума јапышдырым?

Ә к р ə м — Јох. Мən разы дејиləм. Она разы ола билмəрəм.

М ү д и р — Ада...

Ә к р ə м — Мүдир.

М ү д и р — Əкрəм, кəл əјри отураг, дүз данышаг...

Ә к р ə м — Хејр, даһа кечəл суја кетмəз. Бир дəфə дүз данышыб төһмət алмышам, јахшысы будур ки, дүз отуруб əјри данышаг.

М ү д и р — Елə инди, дүз отурмушуг, əјри данышырыг.

Ә к р ə м — Елə белə дə давам еləјək.

М ү д и р — Јох, хорузун гујруғу көрүнүр.

Ә к р ə м — Хорузун, јохса гəљјанын?

М ү д и р — Сənин хорузун елə гəљјанды да... Еləмисən, һалалын олсун. Амма кишилијин варса сус.

Ә к р ə м — Сусмасајдым, сənин јанына нијə кəлирдим, кедəрдим ајры јерə дə.

М ү д и р — Ешг олсун. Бəс бу нечə күнү нијə сусурдун?

Ә к р ə м — Сən ишə чыхмырдын ахы...

М ү д и р — Белə ишi нијə тутдун, ај инсафсыз? Пулун јох иди, кəлиб дејəјдин.

Ә к р ə м — Сənə?

М ү д и р — Вермəздим?

Ә к р ə м — Билирсən нə вар, мүдир, мənə пул лазым дејил. Мən сənə сүбут еləмək истədим ки, оғру дејиləм.

М ү д и р *(гəһгəһə чəкиб күлүр)* — Оғру олмадығыны сүбут еləмək үчүн оғурлуг еləјирсən? Пah атоннан. Сүбута бах.

Ә к р ə м — Мən сүбут еləдим ки, кичик оғурлуг тутулур, бөјүк оғурлуг јох.

М ү д и р — Оғурлуг оғурлугдур, нə кичији, нə бөјүју... Ада, сən мəни таламысан ej!.. Ај инсафсыз, һеч олмаса јарысыны көтүрəјдин.

Ә к р ə м — Мənə һеч јарысы да лазым дејил. Бујур, көтүр. *(Пуллары чибиндən чыхарыр.)*

М ү д и р — Ада нејləјирсən?.. Гој чибинə... *(Гапыны чəфтələјир.)*

Ә к р ə м — Чибими јандырыр, көтүр пулларыны.

М ү д и р — Ада, ај кич, пул да чиб јандырар?.. Пулсузлуг јандырар, өзү дə чиби јох, үрəји.

Ә к р ə м — Көтүр, үрəјин јанмасын.

М ү д и р — Онда јарысыны..

Ә к р ə м — Мənə бир гəпији дə лазым дөјүл.

М ү д и р — Һамысыны көтүрмəрəм, сən өл, əзијjət чəкмисən, гапы сындырмысан, бəс мəним инсафым јохдур? Көтүр. *(Пулу јары бөлүр. Əкрəм пəнчəрədən чөлə бојланыр.)* Горхма, көтүр.

Ә к р ə м *(гəљјаны да верир)* — Бу да гəљјанын, парчалары да сабаһ кəтирəрəм.

М ү д и р — Бура јох, евə кəтирəрсən. Ди, пулу көтүр, кəлəн олар.

Ә к р ə м — Сən пулу көтүр, əвəзиндə парчалардан бир нечəсини көтүрəрəм.

М ү д и р — Үч донлуг көтүрдүн, бəсиндир.

Ә к р ə м — Баш үстə.

Əкрəм, гапынын чəфтəсини ачыр, Р ə и с, јанында да м и л и с дахил олур.

Р ə и с — Јолдаш мүдир, салам.

М ү д и р *(бир Əкрəмə, бир рəисə бахыр)* — Ајдындыр.

Р ə и с — Јахшы кедирдин, јенə тамаһ алдатды.

1973

1613—22

ССЕНАРИ ВӘ НОВЕЛЛАЛАР

ПРОЛОГ

Сәһәр ачылыр, шаир јазы столунун архасында әјләшиб јазыр... Галхыб пәнчәрәни ачыр, шәһәрә тамаша едир. О јан-бу јана тәләсән адамлара бахыр, дүшүнүр. Шаирин дүшүнчәси радиода сәсләнир:

Кәл гыша «зәһримар», јаза «чан» демә,
Гышын дәһшәтләри, јаз ичиндәдир.
Енишдә јохуш вар, јохушда ениш,
Ән бөјүк атәш дә буз ичиндәдир.

✦✦✦

Јүз тәпә боју вар бир уча дағда
Јахындан јахындыр бә'зән узаг да.
Нифрәт дә, севки дә, гара да, аг да
Ишыг да, зүлмәт дә көз ичиндәдир.

✦✦✦

Даш да гијмәтләнир, әлдән кедәндә.
Мәләк дә сәндәдир, шејтан да сәндә.
Јахшы да, јаман да, дост да, дүшмән дә.
Сәнин өз ичиндә, өз ичиндәдир.

ГИСАС

Учгар бир дағ кәнди. Ахшам тәрәфи. Гушбашы гар јағыр. Јасты дамлар, ағачлар, чәпәрләр вә јоллар бәмбәјаз гар ичиндәдир. Кәнд аға бүрүнүб... гар улдуз-улдуз парылдајыр. Кәндин архасындакы дағдан ач чанаварларын улашмасы вә буна чаваб олараг тәк-тәк ит һүрүшмәси ешидилир. Дамларын бачаларында түстү бурумлары көрүнүр. Һава гаралыр, евләрдә јаваш-јаваш лампалар алышыр. Кәндин кирәчәјиндәки евин гаршысында М у с а киши одун јарыр... Бирдән дәһшәтли бир курулту ешидилир. Кәндин учгарында даға сөјкәнән балача дам дағдан енән гар учгуну алтында галыр. Дам көрүнмәз олур. Сәсә адамлар евләрдән чыхыр. Әлләриндә мәш'әл даға тәрәф гачырлар. М у с а киши әл сахлајыр. Евдән 15—16 јашларында бир кәнч чыхыб даға тәрәф үз тутур.

М у с а — Һара?

К ә н ч — Нә сәс иди?

М у с а — Дејәсән Түкәз гарынын дамы...

К ә н ч кәндјухары гачмаға башлајыр.

— Дајан!

К ә н ч ајаг сахлајыр.

— Һара гачырсан? Јохса дамы чијнинә алачагсан? Гајыт!

К ә н ч, башыны ашағы салыб кери гајыдыр. Ч а м а а т учан дама јахынлашыр. Дамын алтындан Түкәз гарынын инилтиси ешидилир. Әлләриндә күрәк, балта, чомаг тутмуш г а д ы н л а р кишиләрә јахынлашыр. К и ш и л ә р мәш'әлләри гадынлара вериб дахмаја һүчум чәкир, тирә дајаг верир, дамы галдырыр, астанада узанмыш Түкәз гарыны бајыра чыхарырлар. Гарынын башы вә сол гычы әзилиб. С а д ы г гарыны гучағына **көтүрүб евинә апарыр.**

С ә с л ә р — Шүкүр, шүкүр ки, саг галыб.

Т ү к ә з — Евим учулду... гапым гаралды.

С а д ы г — Өзүн саг галмысан шүкүр елә, евин дәрдини чәкмә, өлмәмишик ки...

С ә с л ә р — Танрынын ишинә бах. Бәланы да кимсәсизә көндәрир.

* * *

Һәмән күнүн ертәси... Садығын икимәртәбәли евн... ашағы мәртәбәдәки евдә Түкәз гары јатыр. Арвадлар она гуллуг едир, кими хәстәнин башына тәпитмә гојур, кими чај верир. Кәнд јоллары... Кишиләр күчлә гар ичиндән јол ача-ача Садығын евинә тәрәф кәлир... Адамлар бир-бир икинчи мәртәбәјә галхыр, «салам-кәламдан» сонра кечиб дөшәк үстүндә бардашгурма отурур.

Садыг — Һамы бурдадыр?

Кәнд ағсаггалы *(адамлара көз кәздириб)* — Мусадан башга һамы кәлиб.

Садыг — Сәлим, бәс она демәмисән?

Сәлим — Демишәм.

Садыг — Бәс һаны?

Уста Әһмәд — Онун хасиҗјәтини билмирсән?

Ағсаггал — Сәлим, кет онун гулағындан тут кәтир.

Сәлим кедир.

Мүрсәл — Арвад нә тәһәрди?

Садыг — Сәһәрә гәдәр «евим» — дејиб ағлајыб.

Ағсаггал — Түкәз арвад кәндин ағбирчәји, чамаатын дирәјидир.

* * *

Сәлимлә Муса кәлир... Һамы тәрс-тәрс Мусаја бахыр. О буну һисс едир, амма фикир вермир, бир тәрәфдә әјләшир.

Ағсаггал — Һә... Муса да кәлди. Инди башлаја биләрик. Чамаат, узун-узады данышмаға лүзум јохдур. Әл-әлә вериб Түкәз гарыја тәзә бир ев тикмәлијик.

Сәсләр — Чанла, башла!

— Ајры чүр ола билмәз.

— Һамымыз һазырыг.

Ағсаггал — Ким нәји бачарыр ону еләмәлидир.

Уста Әһмәд — Мән тикәчәјәм.

Садыг — Дашы мәндән.

Кәрим — Арабасы мәндән.

Сәлим — Тири-гочу мәндән.

Мүрсәл — Тахтасы мәндән.

Садыг — Уста даһа нә галды?

Уста Әһмәд — Мых, мисмар, бир дә... кирәч.

Садыг — Мых, мисмар мәндә вар.

Ағсаггал — Бәс кирәч?

Мүрсәл — Муса нијә данышмыр?

Муса — Мүрсәл билир. Мәним кирәчим вар, амма верә билмәрәм.

Ағсаггал — Нијә?

Муса — Јазбашы оғлума ев тикдирәчәјәм.

Садыг — Муса, инди јоллар бағлыдыр. Көрүрсән ки, гар тутуб аләми. Шәһәрә кетмәк мүмкүн дејил. Сән кирәчини вер, евн тикәк, јазбашы јоллар ачылсын, мән сәнин кирәчини гајтарым өзүнә.

Муса — Олмаз ки, евн јазбашы тикәсиниз?

Ағсаггал — Јох! Инди тикәчәјик.

Муса — Гачагачды?

Садыг — Муса, кирәчи верәчәксән.

Муса — Зорнанды?

Садыг — Бәли.

Муса — Мән вермәјим, сән ал, көрүм нечә алырсан...

Муса гапыны чырпыб кедир.

* * *

Кечә... Муса кишинин һәјәти. Һәјәтдәки көпәк һәрдәнбир улајыр. Чәпәрин гаршысында Мүрсәл көрүнүр Мүрсәл көпәјә ијнәләнмиш сүмүк парчасы атыб чәкилир. Көпәк сүмүјүн үстүнә чумур. Бир ағыз һүрүб сусталыр... Бир аз кечмиш Садыг көрүнүр. О, чәпәрдән адлајыб һәјәтә кечир. Арха тәрәфдән Мүрсәл кәлир. Евин бөјрүндәки анбарын гапысыны сындырыб ичәри кечирләр. Бир гәдәрдән чијинләриндә кирәч кисәләри һәјәтдән чыхыб ағача бағланмыш аты јүкләјир вә көздән итирләр.

* * *

Түкәз гарынын учуг дахмасынын јериндә адамлар гајнашыр. Кәрим арабадан даш бошалдыр. Сәлим, Мүрсәл, Садыг вә бир нечә ушаг сыраја дүзүлүб өтүрә-өтүрә Уста Әһмәдә даш верирләр. «Ја аллаһ» сәсләри ешидилир. Уста әлиндә чәмчи даш дүзүр, араларыны кирәчләјир. Бир тәрәфдә кирәч көлмәчәси паггапаг гајнајыр. Евин әтрафында тир вә тахта галаглары учалыр.

Уста — Һа машаллаһ!

Мүрсәл — Белә кетсә бир һәфтәјә үстүнү өртәрик.

Ағсаггал — Иншааллаһ де!

Муса көрүнүр. Үзүндән гәзәб јағыр. О, ишләјәнләрә үзүнү тутуб:

Муса — Мәним кирәчими оғурлајанын анасыны...

Садыг — Мән оғурламышам. Муса, ганын баһасы сөјүш сөјдүн. Јаз ачылан кими шәһәрдән алыб кирәчини гајтарачағам. Сөјүшүнә кәлинчә ону да сәнә гајтарачағам... Амма сөјүшлә јох, ганынла.

М у с а — Башын үчүн!.. Гаршындакы өлүдү?..
С а д ы г — Нә олар... Бахарыг .

* * *

Дағлардан селләр ахыр... Мешәләр көјәриб. Қол дибиндә бәнөвшәләр бојун-бојун вериб сел-суларын сәсини динләјир... Тәпәләрин дөшүндә, јашыл талаларда чығырлар ағарыр. Ахшамчағы... Қәндин бөјрүндән ахан чајда гүруб шәфәгләри бәрг вурур. Қәндә кәлән јолда бир араба көрүнүр. Араба чајдан кечиб дајаныр. С а д ы г арабадан дүшүб Мүрсәлә:

— Апар бошалт, тез гајыт. Бурда көзләјирәм.

Араба көтүрүлүр... Қәндин кирәчәјиндә — Мусанын евинин гаршысында дајаныр. Мусанын һәјәти. М у с а анбардан тахыл кисәләрини чыхарыр, арабасына јүкләјир.

М ү р с ә л — Хејир ола, ај Муса, һара белә?

М у с а *(башыны галдырмадан)* — Сәһәр Чәфәрабад базарына кедәчәјәм.

М ү р с ә л — Машаллаһ, тахылын јаза да галыб, сатмаға да...

М у с а — Мән һеч кәсин малына көз дикмәмишәм. Өз малымын да гәдрини билмишәм.

М ү р с ә л — Һә... Сән өз ишини билән адамсан.

М у с а — Өз ишими мән билмәјәндә ким билмәлидир?

М ү р с ә л кирәч кисәсини чијнинә алыб һәјәтә кечир.

М ү р с ә л — Бу да сәнин әманәтин.

М у с а — Нә әманәт?

М ү р с ә л — Гышда сәндән алдығымыз кирәч.

М у с а — Бәлкә оғурладығымыз дејәсән?

М ү р с ә л — Дәхли јохдур... Малын өзүнә гајытды. Үрәјини буз кими елә.

М у с а — Аллаһ сизә лә'нәт еләсин!

М ү р с ә л арабаја миниб тәпәашағы көтүрүлүр... Садыға јахынлашыр. С а д ы г арабаја минир, тәпәдән ашырлар...

М ү р с ә л — Сабаһ сәһәр Чәфәрабад базарына тахыл сатмаға кедәчәк.

С а д ы г — Кирәчини гајтардыг, инди галды сөјүшү!..

Дан јери ағарыр... Үфүгләр ал-гырмызы рәнкә бојаныб... Кәнддән дәрәјә доғру бир јол узаныр. Јол тәпәдәки мешәнин јанындан өтүр... Јолун кәнарындакы ағачын алтында дајанан С а д ы г кәндә тәрәф бојланыр. Узагдан бир араба көрүнүр. Араба јахынлашдыгча С а д ы г ағачын көтүјү архасында јерини рәһатлајыр, түфәнкини јола тәрәф тушлајыр. Садығын узандығы јерә беш-алты аддым галмыш бирдән арабанын тәкәри охдан чыхыб дијирләнир. Араба ашыр, үстүндәки тајлар јерә дүшүр. М у с а «ај зәһримар» дејиб јерә енир, дијирләнән тәкәрә тәрәф гачыр. С а д ы г ағачын архасына кечир. М у с а тәкәри кәтириб оха тушлајыр. Чијнини охун алтына вериб арабаны галдырмаг истәјир, нә гәдәр күч кәлирсә араба галхмыр. Бир дә күч верир. Араба јериндән балача дәбәрир, бу заман тәкәр јенидән кәнара дијирләнир. М у с а арабанын алтындан чыхыр. Тәкәри кәтириб јенә оха тушлајыр, әввәлки вәзијјәт јенидән тәкрар олунур, јенә тәкәр кәнара дијирләнир. Бир шеј чыхмыр. М у с а әлачсыз галдығыны билдирән һәрәкәтлә башыны јелләдир. Бу заман С а д ы г түфәнкини кәнара гојуб ағачын архасындан чыхыр. Мусаја тәрәф кәлир. Садығы көрән М у с а диксиниб кери чәкилир. С а д ы г динмәз-сөјләмәз арабанын алтына кирир. М у с а һејрәтлә Садығы сүзүр. С а д ы г арабанын алтындан башыны галдырыб гышгырыр:

С а д ы г — Нә көзүнү дөјүрсән, тәкәри тахсана.

М у с а елә бил бирдән јухудан ајылыр, тәкәри кәтириб оха кечирир. Садыг арабанын алтындан чыхыр, Мусанын үзүнә бахмадан бајаг архасында кизләндији ағача тәрәф кедир. М у с а јериндәчә донуб нејләјәчәјини билмир. С а д ы г түфәнкини чијнинә салыб Мусаја тәрәф дөнүр:

— Адам адама дар ајагда көмәк әлини узатмалыдыр. Она көрә дә бу мәгамда сәнә тохунмадым. Чых кет базарына. Һагг-һесабымыз галсын сонраја — дејиб дүшүр јолун ағына. Қәндә тәрәф аддымлајыр.

М у с а Садығын архасынча баха-баха галыр. Бирдән она тәрәф гачыр. С а д ы г архаја чеврилир. Бир мүддәт динмәзчә дајаныб бир-биринә бахырлар. Бирдән М у с а Садығын үстүнә атылыб ону гучаглајыр, әлиндән өпүр.

ДУЗ

Кечәнин јарысы... Шаһ сарајы. Сарајда көзәтчиләр вә нөкәрләр јатыр. Хорулту сәсләри ешидилир. Шаһын сәрвәти сахланан хәзинәнин гапылары тајбатај ачыгдыр. Гапы ағзында көзәтчи хорна чәкиб јатыр. Хәзинәнин ичиндә бир гаралты көрүнүр, гаралты таппылты илә јыхылыр. Инилти сәси кәлир. Сонра гаралты әјилә-әјилә гапыдан чыхыр. Пилләләри енир, бағчаја дүшүр, уча һасардан ашыб кедир. Јаваш-јаваш дан јери ағарыр. Нөкәрләр вә көзәтчиләр ајылыр. Хәзинә көзәтчиси ајылыб кәрнәшир... Бирдән көзү ачыг гапыја саташыр::

К ө з ә т ч и — Илаһи, бу нәдир? Гапылары ким ачыб?

К ө з ә т ч и низәсини хәзинәјә тәрәф тушлајыб јаваш-јаваш ичәри кечир. Кери гајыдыб гышгырыр::

К ө з ә т ч и — Хәзинәни јарыблар! Еј сарај әһли, ојанын! Ојанын!..

Нөкәрләр вә көзәтчиләр хәзинәјә тәрәф чумур.

К ө з ә т ч и — Бағчаја чумун. Һәләлик оғру узаға кедә билмәз. О һардаса буралардадыр.

Силаһлы кешикчиләр бағчаны әһатә едир. Бағчанын вә сарајын гапысы ағзындакы көзәтчиләр дә јатыр.

Ә с к ә р л ә р д ә н б и р и — Јәгин бунлара биһушдары верибләр.

Он-он беш атлы сарајдан чыхыб һәрәси бир тәрәфә чапыр.

* * *

Сарај... Ш а һ тахтында әјләшиб саг-солунда ә'јанлар. Һамы мүрмүч бојнуну бүкүб. Ш а һ чох әсәбидир.

Ш а һ — Бу да мәним көзәтчиләримин сајыглығы. Бу да мәним нөкәрләримин сәдагәти!..

В ә з и р — Көзәтчиләрин һамысына биһушдары верибләр.

Ш а һ — Һаны хәзинәдар?

Ә' ј а н л а р д а н б и р и — Хәзинәдәдир, ә'лаһәзрәт. Алмазы сајыб гуртарыб, инди лә'л-чаваһираты сајыр.

Ш а һ — Алмаздан нечәсини апарыб?

Ә' ј а н — Алмаз өз јериндәдир. Бирчәси дә әскик дејил.

Ш а һ — Шүкүр аллаһа!

А т л ы л а р сараја тәрәф чапыр. Әскәрләрдән бири сараја дахил олур. Шаһын һүзурунда баш ендирир.

Ә с к ә р — Ә'лаһәзрәт, тапа билмәдик.

Х ә з и н ә д а р кәлир.

Х ә з и н ә д а р — Ә'лаһәзрәт, чох тәәччүблү ишдир.

Ш а һ — Нәдир, тәәччүблү?

Х ә з и н ә д а р — Хәзинәдән бир чөп белә тәрпәнмәјиб, һәр шеј өз јериндәдир.

Ш а һ — Нечә јә'ни?

Х ә з и н ә д а р — Бәли, ә'лаһәзрәт. Бу сәрвәтин сијаһысы. О да хәзинә. Өзүнүз јохлајын.

Ш а һ — Гәрибәдир. Бәс онда хәзинәнин гапылары өз-өзүнә ачылыб?

Х ә з и н ә д а р — Хејр, һөкмдар. Гыфылын једдиси дә чох усталыгла ачылыб, ачарлар да гыфылларын үстүндә. Мәним ачарларым да будур өзүмдә... Бәлкә...

Ш а һ — Нә бәлкә?!.

Х ә з и н ә д а р — Дејирәм... бәлкә сиздәки ачарлар оғурланыб...

Ш а һ чибиндән ачарыны чыхарыб тахтын бөјрүндәки мүчрүнү ачыр.

Ш а һ — Будур, мәним ачарларым да өз јериндә.

Екран дәјишилир. Хәзинәнин једди гапысы, гапыдакы гыфылларын үстүндә једди ачар көрүнүр.

Ш а һ — Тәәччүблү ишдир... Бу нечә оғрудур? Гапылары ача билибсә бәс нијә бир шеј апармајыб?

В ә з и р — Бәлкә бу ишдә бир гәсди вар?

Ш а һ — Нә гәсд?

В ә з и р — Һәр һалда... *(Сусур.)*

Ш а һ — Сөзүнү тамамла, вәзир!

В ә з и р — Сөзүм одур ки, чох тәәччүблү ишдир.

Ш а һ — Бүтүн шәһәрә чар чәкдирин, гој бу адам үзә чыхсын, гәсдини, мәгсәдини десин, бир олан аллаһа анд ичирәм она тохунмарам.

Шәһәрин дар күчәләри... Узун архалыглы кишиләр, чадралы арвадлар, мәдрәсәјә тәләсән ушаглар. Күчәнин сол тәрәфи башдан-баша мискәр вә дулусчу дүканлары. Сағ тәрәфи зәркәр дүканлары. Күчәнин башында чарчы көрүнүр. О, вар сәси илә гышгырыр:

Чарчы — Еј аллаһын мүти бәндәләри, падшаһымыз гурана әл басыб анд ичиб ки, онун хәзинәсинин гыфылларыны ачан адам амандадыр. Үзә чыхсын, өз сирриндән падшаһы агаһ еләсин!

Һамы дөнүб чарчыја бахыр, башларыны јелләдирләр. Чарчы базара кәлир. Ејни сөзләри тәкрар едир. Јенә һамы тәәччүблә чарчыја бахыр.

Бир нәфәр — Нә сирр?

Чарчы — Гапылары кимсә ачыб, амма хәзинәдән һеч нә апармајыб.

Бир нәфәр — Јәгин о оғру дәли имиш!..

Чаван бир оғлан диггәтлә чарчыја бахыр.. Фикирләшир.

Сарај... Шаһ, тахтында чох фикирли әјләшиб. Сағ-солунда ә'јанлар. Көзәтчи дахил олур.

Көзәтчи — Ә'лаһәзрәт, бир чаван оғлан кәлиб, дејир падшаһы сирдән агаһ етмәјә кәлмишәм.

Шаһ — Бәс нә дурмусан, кәлсин!

Оғлан ичәри кечир, баш ендирир:

Оғлан — Ә'лаһәзрәт, хәзинәни ачан мәнәм.

Шаһ — Чох көзәл! Сонра?

Оғлан — Нә сонра?

Шаһ — О гыфыллары ки, сән ача билмисән, бөјүк усталыгдыр. Бу усталыгдан сонра бәс нијә һеч нә апармамысан?

Оғлан — Ә'лаһәзрәт, дузундан кечә билмәдим.

Шаһ — Нә?

Оғлан — Дуз!.. Јүкүмү даш-гашларла тутдум, хәзинә гаранлыг иди, гапыдан чыхмаг истәјирдим ки, ајағым нәјәсә илишди, јыхылдым. Әлим сәрт бир шеја тохунду, ағрыдан әлими ағзыма апардым. Көрдүм шор дадыр, јохладым, көрдүм дуз дашына тохунмушам.

Хәзинәдар — Һә... биз нәмлији чәкмәк үчүн хәзинәја дуз дашлары гојуруг.

Оғлан — Демәк, билмәдән мән сизин дузунузу дадмышдым. Одур ки, чибләримә долдурдуғум лә'л-чаваһираты бошалтдым, гачдым.

Шаһ — Ајдындыр. *(Чох фикирли.)* Һалал олсун! Инди ки, сән бу сәдагәтин саһибисән, инди кет, нә гәдәр истәјирсән о даш-гашлардан көтүр. Хәзинәдар, апар ону хәзинәја!

Оғлан — Јох, ә'лаһәзрәт, көтүрмәрәм.

Шаһ — Нијә?

Оғлан — Мән һәдијја истәмирәм.

Шаһ — Касыб оғлансан, сәнә вар-дөвләт лазымдыр. Һәдијја, јахуд өз газанчын, нә дәхли вар.

Оғлан — Вар, ә'лаһәзрәт!

Шаһ — Баша дүшмүрәм.

Оғлан — Мән севдијим бир гызла евләнмәк истәјирдим. Касыбам дејә атасы ону мәнә вермәди.

Шаһ — Лап ја̀хшы. Инди варланарсан, гызы аларсан.

Оғлан — Мән о гызын јолунда чох әзијјәт чәкмишәм. Инди ону асан әлдә етдијим дөвләтлә алмаг истәмирәм.

Шаһ — Бәс оғурлуг дөвләтлә нечә?

Оғлан — Оғурлуг өзү дә әзијјәтдир, әзабдыр. Мән о гыфыллары ачаркән нә һәјәчанлар кечирдијими билмәзсиниз. Үрәјимин дөјүнтүсү гулагларымы батырырды. Апара билсәјдим чәкдијим әзабы өзүмә һалал биләрдим. Она көрә ки, сиз бу вар-дөвләти һалал газанмамысыныз. Амма мән әзијјәт чәкдијим үчүн мәнә һалал оларды...

Шаһ — Ајдындыр... Онда кет, тамам һалал газанмаға чалыш.

Оғлан — О заман алачағым арвады да өзүмә там һалал һесаб едәрәм.

АТЫЛМАМЫШ КҮЛЛӘ

Јаваш-јаваш гаш гаралыр. Күнәш күнбатан тәрәфдәки уча дағын зирвәсиндә кизләнир. Һәмин дағын әтәјиндән башланан таланын дөврәси сых мешәликдир. Бу дағын гәншәриндәки уча тәпәдә орта јашларында бир киши көрүнүр. Қишинин башында чалпапаг, чијниндә түфәнк, әлиндә дурбин вар. О, тәпәдәки ағачларын арасында јерини рәһатлајыб дурбини гаршыда көрүнән ики тәпәнин арасындакы гобуја тушлајыр. Диггәтлә бахыр. Гобуда бир дәстә силаһлы адам көрүнүр. Онлар еһтијатла, дөјүкә-дөјүкә талаја доғру кәлир. Таланын сағ дөшүндәки мешәдә кизләнирләр. Чалпапаг дурбинлә онларын һәр аддымыны изләјир. Дурбин ағачларын арасында алачыг гуран адамлары көстәрир. Онларын ичиндән шешәбығлы бир нәфәр талаја чыхыр, гобу тәрәфә әл ишарәләри илә нәсә дејир. Бир гәдәр кечмиш гобудан даһа бир дәстә силаһлы адам чыхыб таланын ашағы һиссәсиндә гурулмагда олан алачыға тәрәф кәлир. Бу адамларын арасында ири чүссәли, чәркәзи кејимли, кәмәри патрондашлы бириси өз әзәмәтли көркәми илә јанындакылардан сечилир. Сағ-солундакылар ону бөјүк һөрмәт вә нәзакәтлә таладан кечириб алачыға өтүрүрләр. Бүтүн бунлар тәпәдә пусгуда дуран Чалпапағын дурбининдән көрүнүр. Адамлар алачығын гаршысындакы талада һалај вуруб әјләширләр. Шешәбығ тәнбәки кисәсини чыхарыб чығара бүкүр. Қисә бир-бир һамыја өтүрүлүр. Чығаралар алышыр. Елә бу заман кәнд тәрәфдән талаја доғру кәлән чығырда бир гадын көрүнүр. Узагдан гадының кәлишини көрән кишиләр ајаға галхыр, ону гаршылајырлар.

Гадын — Ахшамыныз хејир.

Һамы — Хош көрдүк.

Шешәбығ — Бујурун алачыға.

Гадын алачыға кечир.

Шешәбығ — Ај Илјас, сүфрәни ач!..

Сүфрә ачылыр. Түфәнкләр кәнара гојулур. Илјас кузәдән долчаја су төкүб Шешәбығын габағына гојур.

Илјас — Нөјүл булағын сујудур. Дүнән кечә долдурмушам.

Шешәбығ — Гурд үрәји јемисән? Нә тәһәр кедә билдин ора?

Илјас — Аллаһ-аллаһ дејиб кетдим. Нәдән ки Нөјүл булағын сујуну дадмасам өләрәм.

Шешәбығ — Чалпапаг јаман дүшүб изимизә... Аллаһ ахырымызы хејир еләсин.

Илјас — Горхурсан?

Шешәбығ — Чан ширинди, Илјас.

Чаггал Әдил — Чалпапаг тәкчә өз мәһләсинин кишисидир. О һеч бизим көзүмүзү дә пилијә билмәз.

Шешәбығ — Де сән өл!

Чаггал Әдил — Сән өл!

Шешәбығ — Өзүн өл! Сән бир бу чаггала бах. Көр кимин бостанына даш атыр. Ә... Чалпапағын бығынын һәр түкүндән сәнин кими чаггалын јүзү асылыр.

Чаггал Әдил — Чаггал сәнин дәдәндир.

Шешәбығ — А бала, нијә ачығын тутур. Өкүз кәс, адыны үстүндән көтүр.

Чаггал Әдил — Аслан киши, бах, ахырынчы дәфә дејирәм, мәнимлә зарафат еләмә, тајым-тушум дејилсән.

Шешәбығ — Буну дүз дедин. Мән аслан, сән чаггал, әлбәттә, сән мәним тајым дејилсән.

Күлүшмә.

Чаггал Әдил — Јахшы Аслан киши, һеч ејби јохдур. Сәнә чаггаллығымы билдирәрәм.

Илјас — Ә гышгырма, јаваш, киши ешидәр. *(Алачығы көстәрир.)*

Чаггал Әдил — Қиши өз кефиндәдир, вај бизим һалымыза.

Илјас — Кишинин кефи көзүнә кирир?

Күлүшмә.

Һава тамам гаралыр... Сүфрә јығылыр... Һәрә бир тәрәфдә узаныр... Шешәбығ түфәнки чијнинә тахыб тала боју кәзинир. Бир гәдәр кечир. Јатанларын хорултусу ешидилир. Чалпапаг јаваш-јаваш тәпәдән енир. Аста аддымларла талаја доғру кәлир. Талаја чатмамыш алачыг олан тәрәфдәки мешәјә кечир. Көзүнү Шешәбығдан чәкмир. Шешәбығ таланын јухары башына кетдији заман Чалпапаг алачыға јахынлашыр. Қолун дибиндә кизләнир. Алачыгдан хорулту сәси кәлир. Чалпапаг Шешәбыға тәрәф дөнүр. Шешәбығ таланын үст тәрәфиндә дајаныб этрафа бојланыр. Узагдан буббу гушунун сәси, бир дә һардаса ит улартысы ешидилир. Чалпапаг алачығын гапысы ағзында дајаныб ичәри бојланыр. Түфәнкини тушлајыр. Алачығын ичи көрүнүр: бир киши, бир гадын ширин јухуда јатырлар. Чалпапаг бир мүддәт дајаныр, тәрәддүд едир. Сонра нә дүшүнүрсә түфәнкини чијнинә ашырыр, патрондашындан бир күллә чыхарыб алачығын гапысы ағзына атыр, сакит аддымларла чыхыб кедир. Дан јери јаваш-јаваш ағармаға башлајыр. Ири чүссәли, чәркәзи кејимли, кәмәри патрондашлы Гачаг Кәрәм алачыгдан чыхыр. Бирдән онун көзләри јердәки патрона саташыр, патрону көтүрүб диггәтлә бахыр. Патрондашындакы күлләләри сајыр. Фикрә кедир.

Гачаг Кәрәм — Еј ушаглар, галхын, вахтдыр!

Јатанлар галхыр. Кәрнәширләр. Шешәбығ алачыға јахынлашыр.

Гачаг Кәрәм — Күлләләринизи сајын!
Илјас — Нә олуб?
Гачаг Кәрәм — Көрүн кимин бир күлләси чатмыр.

Һамы патрондашыны чыхарыб күлләләри сајыр.

Гачаг Кәрәм — Һә, нә олду?
Шешәбығ — Һамынынкы јеринәдир. Әскији јохдур.
Гачаг Кәрәм — Јәгин?
Илјас — Јәгин.
Гачаг Кәрәм — Дүнән кечә Чалпапаг бурда олуб.
Шешәбығ — Ола билмәз!
Гачаг Кәрәм — Дејирәм бурда олуб.
Илјас — Ахы нәдән билирсән?
Гачаг Кәрәм — Бах бу күлләдән.

Әлиндәки күлләни көстәрир.

Шешәбығ — Ајдындыр. Күлләни јерә атыб ки, онун бурда олдуғуну биләк.

Чаггал Әдил — Бәс нијә вурмајыб отуз иллик дүшмәни Кәрәми?

Шешәбығ — Јенә баша дүшмәдин? Чалпапаг кишини арвад јанында вурмаз.

Һамы тәәччүблә күлләјә бахыр.

ЈАХШЫЛЫГ

Кениш бир чәмәнлик. Тахта бир һасар ичиндә ат илхысы. Мүхтәлиф бичимли кәһәр атлар кишнәјир, габаг ајаглары илә јери ешир. Мәһтәрләр атлара гуллуг едир, тумар чәкир. Гаршыдакы бирмәртәбәли дамдан чәркәзи кејимли, әли гамчылы, ортајашлы бир киши чыхыб илхыја тәрәф кәлир. О, мәһтәрбашы Ајаза јахынлашыб:

Ағабәј — Ајаз, көј үркәни јәһәрлә.
Ајаз — Хејирдирми?
Ағабәј — Кәндә баш чәкмәлијәм.

Ајаз көј үркәни чәкиб кәтирир. Биринчи мәһтәр јәһәри кәтирир. Гантарғаны атын башына кечирир. Бу заман чәмәнлијин ашағы тәрәфиндә бир ат көрүнүр. Атын белиндә бир ушаг дөрднала чапыр. Ағабәј сәсә башыны галдырыр, атын гачышына вә көзәллијинә һејранлыгла тамаша едир. Ат илхынын јанындан күллә кими өтүр.

Ағабәј — Әјә, бу кимин ушағыдыр?
Ајаз — Күрән Аббасын.
Ағабәј — Һансы Күрән Аббас? О гајабашылы?
Ајаз — Бәли.
Ағабәј — Ә... бу гашга көһләп она һардан?
Икинчи мәһтәр *(биринчи мәһтәрин гулағына)* — Јетим әлиндә гоғал әчаиб.
Ајаз — Мән бу атын гулунлуғуну көрмүшәм. Өтән ил Дашүздә бир ләзкидән алыб.
Биринчи мәһтәр — Ат дөјүл, чејранды.
Икинчи мәһтәр *(биринчи мәһтәрин гулағына)* — Ағабәјин бүтүн илхысына дәјәр.
Ағабәј — Чындырындан чин һүркән Күрән Аббасын бахтына бах еј!..
Ајаз — Үрәјини гысма, Ағабәј, көј үркә ондан әскик дөјүл.
Икинчи мәһтәр *(биринчи мәһтәрә)* — Ај сән өләсән!
Ағабәј — Дүз сөзүндү?
Ајаз — Мәним сачым бу ишләрдә ағарыб.

Ағабәј — Онда Күрәнә хәбәр елә, кәләи чүмә чәксин гашгасыны чыдыра.

Чыдыр дүзү... Кәнд әһли чыдырын тамашасына топланыб. Атлар чәркә илә чыдыра һазыр вәзијјәтдә дајаныб. Көј үркәнин үстүндә Ајаз, гашга көһләнин үстүндә Күрән Аббас... Чыдыр башланыр. Илк сычрајышда көј үркә бүтүн атлары керидә гојур. Гашга көһлән-ону һаглајыр. Бир мүддәт јанашы кедирләр. Гашга көһләи ирәли чыхыр. Күрән Аббас атын чиловуну чәкир. Көј үркә ону өтүр. Гашга көһләи чиловуну кәмирир. Күрән Аббас чилову даһа бәрк чәкиб ону ирәли кечмәјә гојмур. Гашга шаһә галхыб Күрән Аббасы белиндән јерә чырпыр вә ирәли сычрајыр, бир көз гырпымында көј үркәни өтүр. Гашга чыдыр башына бириичи чатыр. Чамаат үзү үстә јерә чырпылан Күрән Аббасын көмәјинә чумур. Ағабәј Ајаза јахынлашыр.

Ағабәј — Һарам олсун! Әјә сән ат чапа билмирсәнмиш ки!..

Адамлар Күрән Аббасын башына топланыр. Голуна кириб кәтирирләр. О ахсајыр.

Сәсләр — Гашга көһләндән олмаз.
— Әһсән!
— Күрән, бу аты јахшы сахла!
— Бу маһалда һәлә бу атдан олмајыб.
— Көз дәјмәсин!
— Ә... башына үзәррик чевир.

Ағабәј *(Аббаса јахынлашыр)* — Ај Аббас, бу ат сәни шил-күт елијәр. Газанчын тәпитмәјә кедәр. Касыб адамсан, сат кетсин!

Күрән Аббас — Дүнја малындан бир елә гашгам вар, нијә сатым ки...

Ағабәј — Мән сәнин үчүн дејирәм, бу һарыны нејләјирсән?

Күрән Аббас — Атын еләси јахшы дејилми? Сән ки ат сәррафысан, Ағабәј!

Ағабәј — Әвәзиндә үч ат верәрәм сәнә.

Күрән — Сағ ол.

Ағабәј — Мән зарафат еләмирәм.

Күрән Аббас — Билирәм, Ағабәј.

Ағабәј — Ди әлини вер!

Күрән Аббас — Севдамыз баш тутмаз.

Ағабәј — Ә... беш ат верирәм!

Күрән Аббас — Јох, Ағабәј.

Ағабәј — Дүз дејибләр, касыб хејрини билмәз. А бала, атын бири сәни өрүшә верәр, галанларыны да сат вер дәрдинә, азарына. Һә, нечәдир? *(Сүкут.)* Вур өзүнү илхыја, бәјәндикләрини көтүр.

Күрән Аббас — Үз вурма, Ағабәј!

Ағабәј — Өзүн бил, амма сонра пешман олачагсан!..

Ағабәј көј үркәјә миниб узаглашыр. Дан јери ағарыр. Ағабәј чарпајысында јатыр. О, јуху көрүр... Дүнәнки чыдыр ејнилә јухусунда тәкрар олунур. Лакин чыдырдан сонракы әһвалат башга чүр кәстәрилир.. Ағабәј Күрән Аббасын ајагларына јыхылыб јалварыр.

Ағабәј — Башына дөнүм, Аббас, бүтүн илхымы көтүр сәнин олсун, вер мәнә Гашга күрәни...

Күрән Аббас — Үз вурма, верә билмәрәм.

Ағабәј — Гашга мәни дәли еләјиб, Аббас. Мәнә јазығын кәлсин, чевир мәни балаларынын башына.

Күрән Аббас *(Ағабәји итәләјир)* — Ики јүз ат бәсин дејил, мәним тәкчә атыма нијә көз дикмисән? Көзүн дојмур?

Ағабәј — Мәним ики јүз атым сәнин Гашганын тәк бирчә дырнағына дәјмәз.

Күрән Аббас — Она көрә дә вермирәм.

Ағабәј — Мәнә јазығын кәлсин, Аббас. Гашга кириб бејнимә, чыхмыр ки, чыхмыр...

Күрән Аббас — Өлсән дә вермәрәм!

Кадр дәјишир. Кениш бир чәмәнликдә Ағабәј Гашга көһләнин белиндә чапыр. Күрән Аббас исә көј үркәнин белиндә ону говур. Гашга көһлән учурумлардан тулланыб гуш кими сүзүр. Көј үркә дә онун далынча гачыр. Гашга бир сылдырымын башына чатыр. Арха тәрәф учурумдур. Ат дајаныр. Көј үркә ону һаглајанда Гашга өзүнү учурумдан тулладыр. Ағабәј «Ајаз, Ајаз, тут әлимдән» дејә гышгырыр. Һөвлнак јухудан ајылыр. О, тәр ичиндәдир. Ајаз өзүнү ичәри атыр.

Ајаз — Нә олуб, Ағабәј?

Ағабәј — Индичә Гашга көһләнин белиндә учурдум.

Ајаз — Бәс нијә чығырдыныз?

Ағабәј — Гашга бејнимдән чыхмыр, Ајаз...

Ајаз — Нејләмәк истәјирсиниз?

Ағабәј — Бу саат кет Күрәнкилә, де ки нә истәјир кәлсин апарсын, Гашганы версин мәнә.

Ајаз — Ағабәј!

Ағабәј — Нә дејирәм, елә!

Ајаз кедир. Ағабәј галхыб кејинир. Әл-үзүнү јујур... Чыхыр чөлә. Чәмәнликдә атлар баш-баша вериб отлајыр. Мейтәрләр атлара гашов чәкир. Ағабәј биринчи мейтәрә јахынлашыр.

1613—23

Биринчи мећтәр — Сабаһын хејир, Ағабәј.

Ағабәј — Нечә билирсән, јә'ни бу маһалда Гашгаја чатан ат јохдур?

Биринчи мећтәр — Мән јашымда она тај ат көрмәмишәм.

Ағабәј — Дәдәми јандырма, киши!

Ајаз көрүнүр. Дилхор вәзијјәтдә кәнарда дајаныр, јахынлашмаға чүр'әт етмир.

Ағабәј — Һә, нә олду? *(Ајаз сусур.)* Јенә вермир?

Ајаз — Дејир, Ағабәјә чанымы верәрәм, амма Гашгадан кечмәрәм.

Ағабәјин әл-голу јанына дүшүр.

Дөрд јолун ајрычы... Ахшамчағы... Уча бир палыд ағачынын көлкәсиндә ағсаггал бир гоча ағачын көтүјүнә сөјкәнib узагlара бахыр. Јолда тәк-түк јолчулар көрүнүр, бирдән Гашга көһләнин белиндә Күрән Аббас кәлир. Ағсаггал гоча палыдын көлкәсиндәки чәмәнлијә узаныб инилдәјир. Күрән Аббас јол ајрычына чатыр. Инилти сәсини ешидән кими атын башыны чәкиб дајаныр. Атдан дүшүб гочаја јахынлашыр.

Күрән Аббас — Сәнә нә олуб, ај әми?

Гоча *(башыны галдырмадан)* — Өлүрәм, ај бала.

Күрән Аббас — Хәстәсән?

Гоча — Санчы мәни өлдүрүр... Оj... оj!..

Күрән Аббас — Һансы кәнддәнсән? Һара кедирсән?

Гоча — Кәһризлијә кедирдим, јолда санчы мәни јахалады. Оj!..

Күрән Аббас — Галх сәни апарым бизә. Санчын гојар, кедәрсән.

Гоча — Галха билирәм ки...

Күрән Аббас — Сәнинки бизә чатана гәдәрди. Анам сәнә елә бир дәрман верәр ки, оларсан анаданкәлмә.

Гоча — Аллаһ сәндән разы олсун.

Аббас гочаны галдырыр, үзәнкини тутуб миндирир ата.

Күрән Аббас — Тут чилову!

Гоча, чиловдан јапышыр, ат тәрпәнир. Гоча үзәнки илә ата нечә тәпинирсә ат көтүрүлүр. Бир хејли кедәндән сонра әл атыб саггалыны чыхарыр, чеврилир архаја.

Гоча — Күрән Аббас, Гашганы мәнә сатмадын, гачырасы олдум. Инди кет һагг диванына, ала билсән, ал!

Күрән Аббас *(тәәччүблә бахыр, ону таныјыр)* — Ағабәј, бир сөзүм вар, ону дејим сонра апар Гашганы.

Бәј — Бујур, Күрән.

Күрән Аббас — Ағабәј, һеч кәсә демә ки, Гашганы намәрдликлә гачырмысан. Де ки, мин динара алмышам.

Бәј — Ат әлиндән кедәндән сонра бунун нә мә'насы вар?

Күрән Аббас — Вар, Ағабәј, биринчи она көрә ки, Гашга гијмәтдән дүшмәсин. Икинчи она көрә ки, бу әһвалаты ешидән ел-оба бундан сонра инамыны итирәр, зәлилә, көмәксизә әл тутмаз. Дүнјадан јахшылыг көчәр, Ағабәј! Онда вај адамларын һалына! Бу сөзләримә әмәл елә, Гашга көһләнһалалын олсун.

Күрән Аббас сөзүнү гуртарыб архаја чеврилир, кәндә тәрәф үз тутур. Ағабәј атын белиндә гурујуб галыр. Аббасын кетдијини көрүнчә атдан дүшүр, Гашганын јөнүнү Аббас кедән тәрәфә чевирир, өзү исә әкс тәрәфә јан алыр. Ат Аббаса јахынлашыр. Екранда шәрид кими узанан јолун бир башында Ағабәј, о бири башында Аббас, ортада исә Гашга көһләнә көрүнүр.

1979

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Өн сөз *(Ч. Мәммәдов)* 5

ПЈЕСЛӘР

Алим олмаг асандыр *(Вичдан)* 12
Икинчи сәс 59
Јағышдан сонра 106
Јоллара из дүшүр *(Артыг адам)* 161
Гызыл алма 207
Дар ағачы 243
Тәјјарә кими *(радио-пјес)* 306
Гәљјан *(радио-пјес)* 329

ССЕНАРИ ВӘ НОВЕЛЛАЛАР

Гисас 339
Дуз 344
Атылмамыш күллә 348
Јахшылыг 351

Вагабзаде Бахтияр Махмуд оглы

ПЬЕСЫ

(На азербайджанском языке)

Редактору *Сона Мәммәдова.*
Рәссамы *Н. Рәһимов.*
Бәдии редактору *С. Шатиков.*
Техники редактору *Н. Сүлејманов.*
Корректорлары *Д. Мәликова, Т. Мухтарова.*

ИБ № 742.

Јығылмаға верилмиш 14/XI-1979-чу ил. Чапа имзаланмыш 18/IV-1980-чи ил. ФГ 18053. Кағыз форматы 60×84¹/₁₆. Кағыз № 1. Физики ч/в. 22,25. Шәрти ч/в. 20,69. Учот нәшр. в. 20,5. Тиражы 10 000. Сифариш № 1613. Гијмәти 1 ман. 90 гәп.

Азәрбајчан ССР Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тичарәти Ишләри Комитәси.

«Кәнчлик» нәшријјаты, Бакы, Һүсү Һачыјев күчәси, 4.

26 Бакы комиссары адына мәтбәә, Бакы, Әли Бајрамов күчәси, 3.

Rf-164269